מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי

geulaquiz.com

פרק ג

א **ומשה היה רועה וגו׳ בלבת אש מתוך הסנה.** רשב״י אומר מפני מה נגלה הקב״ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה, מה הסנה הזה קשה מכל אילנות שבעולם וכל צפור שנכנס לתוכו אין יוצאת הימנו בשלום אלא נחתכת איברים איברים, כך שעבוד מצרים קשה לפני המקום מכל שיעבודין שבעולם. מעולם לא יצא עבד או שפחה בן חורין ממצרים אלא הגר בלבד שנאמר (בראשית י״ב כ׳) ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו: ד״א מתוך הסנה ר׳ יהושע אומר מפני מה נגלה הקב״ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה שכל זמן שישראל בצרה כאלו צרה לפניו שנאמר (ישעיה ס״ג ט׳) בכל צרתם לו צר: ואומר (תהלים צ״א ט״ו) עמו אנכי בצרה ואומר (זכריה ב׳ י״ב) כי כל הנוגע בכם נוגע בבבת עינו: כינה הכתוב שכל המזיק את ישראל כביכול אין מזיק אלא במי שאמר והיה העולם. וכך היה ר׳ יהושע אומר בוא וראה כמה רחמיו וזכיותיו של הקב״ה על ישראל, ירדו למצרים שכינה עמהם שנאמר (בראשית מ״ו ד׳) אנכי ארד עמך מצרימה. עלו שכינה עמהם שנאמר (שם) ואנכי אעלך גם עלה , ירדו לים שכינה עמהם שנ׳ (שמות י״ד י״ט) ויסע מלאך האלהים, באו למדבר שכינה עמהם שנאמר (דברים א׳ ל״א) ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ד׳ אלהיך עד שבאו לבית המקדש. שרויין בצער כביכול שרוי עמהם בצער שנאמר מתוך הסנה, שרויין בריוח שרוי עמהם בריוח שנ׳ (תהלים ק״ו ה׳) לראות בטובת בחיריך לשמוח בשמחת גויך להתהלל עם נחלתך: ד״א מתוך הסנה ר׳ יוסי אומר מפני מה נגלה הקב״ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה מפני שהוא טהור ואין אומות העולם עושין אותו ע״ז. ד״א מתוך הסנה גוי אחד שאל את רבן גמליאל א״ל מפני מה נגלה הקב״ה על משה מתוך הסנה. א״ל אלו נגלה על חרוב אחד או על תאנה אחת הייתי אומר שיש מקום בארץ פנוי מן השכינה עכשיו נגלה על הסנה ללמדך שאין מקום בארץ פנוי מן השכינה: ד״א מתוך הסנה א״ר יוסי ולמה מתוך הסנה אלא מה דרכו של סנה אדם מכניס ידו לתוכו אינו ניזוק מפני שקוציו כפופין למטה ואם בקש להוציא את ידו הקוצין תופשין אותה כך כשירדו ישראל למצרים קבלו אותן שנאמר (בראשית מ״ז ו׳) ארץ מצרים לפניך היא במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך וכיון שבקשו לצאת תפשו אותן שנאמר (שמות ה׳ ב׳) וגם את ישראל לא אשלח: ר״א מתוך הסנה נס גדול ראה משה שראה את הסנה והוא מלבלב ועולה מתוך האש ואם תמיה אתה על הדבר הזה בוא וראה ממקלו של אהרן שהוא של עץ יבש והוציא שקדים ופרחים: ד״א למה מתוך הסנה ר׳ אלעזר בן ערך אומר מפני מה נגלה הקב״ה משמי מרום והיה מדבר עם משה מתוך הסנה לפי שיכול המקום שידבר מראש הרים ומראש הגבעות מגבהי עולם ומארזי לבנון אלא השפיל עצמו ודבר מתוך הסנה ועליו אמר שלמה (משלי כ״ט כ״ג) ושפל רוח יתמוך כבוד: אי אתה מוצא מן האילנות שפל מן הסנה וכן הוא אומר (תהלים קל״ח ו׳) כי רם ד׳ ושפל יראה.

פרק ד

א **ויאמר משה וגו׳.** אמר ר׳ אלעזר בן ערך שבעת ימים היה מכתיש הקב״ה למשה לילך בשליחותו דכתיב גם תמול גם מתמול שלשום גם משלשום מאז דברך גם מאז וזה יום השביעי.

ב **ויחר אף ד׳ במשה.** אמר ר׳ (אליעזר) [אלעזר] בן ערך לא דבר הקב״ה עם משה אלא בדרך ארץ שלא יהיו בזויי העולם אומרים מפני שהוא אלוה ובעל עולם עשה דבריו שלא כדין לכן היה הקב״ה (מכביש) [מכתיש] את משה כל ששת ימים דכת׳ גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח: משלו משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו עבד והיה אוהבו אהבה גמורה בקש המלך לעשותו אפוטרופוס לפרנס בני ביתו של מלך מה עשה המלך תפש עבדו בידו והכניסו לבית גנזיו הראהו כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות וכל שיש לו בבית גנזיו הוציאו לשדה הראהו גנות ופרדסים וכל שיש לו בשדה פשט העבד את ידו ואמר איני יכול להיעשות אפוטרופוס לפרנס בני ביתו של מלך כעס עליו המלך אמר לו אם אי אתה יכול להיעשות אפוטרופוס למה הטרחתני כל אותו טורח נשבע לו שלא יכנס לפתח פלטין שלו. כך היה המקום (מכביש) [מכחיש] את משה כל ששת הימים בשליחותו למצרים ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח א״ל הקב״ה משה אתה אומר לי שלח נא ביד תשלח יהושע תלמידך (ורך) (גידולי ידך) ורבוייך הוא יכניס את ישראל לארץ אתה אי אתה נכנס עמהן לארץ שנא׳ (במדבר כ׳ י״ב) לכן לא תביאו את הקהל הזה: משיב משה ואומר לפני הקב״ה רבש״ע אתה אומר לי רד למצרים והוצא את ב״י ממצרים בודאי אני שליח שתי שליחות באדם אחד בפעם אחת רבוני אין שליחות זו יפה אלא בשני בני אדם כאחד שנ׳ (קהלת ד׳ ט׳) טובים השנים מן האחד ואומד (דברים י״ט ט״ו) על פי שנים עדים יקום דבר. משיב הקב״ה ואומר לו למשה משה יודיע אני בך על מי אתה עומד ומבקש רחמים שתלך אתה והוא בשליחותי למצרים כבר שרת עליו רוח הקדש והוא יוצא ומשמר לך בשבילי מצרים וכעת שרואה אותך הוא שמש כענין שנ׳ (שמות ג׳ י״ד) והנה גם הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו: משיב הקב״ה ואומר לו למשה

בתחילה כשנגליתי עליך בסנה היית מסתיר פניך ממני כענין שנאמר ויסתר משה פניו עכשיו אימתי ניתן לך פתחון פה לדבר בפני כעבד בשר ודם שיש לו רשות לדבר בפני רבו: משה דברן את אין לי שלוחין אין לי גדודים אין לי שרפים אין לי אופנים אין לי מלאכי שרת ואין לי גלגלי מרכבה שאשלח ואוציא את בני ממצרים שאתה אומר לי שלח נא ביד תשלח [אני הוא שקראתי עולם ממזרח שמש עד מבואו] מן הדין ההוא אתה ראוי לשטיפה מיד אבל מה אעשה בעל הרחמים אני [לכך נאמר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה'] וחכמים אומרין אומר לו הקב"ה למשה משה זכות עמרם אביך עמדה לך שעשה דבר גדול בישראל שבשהכבידו מצרים עבודה קשה על ישראל והיו מטבעין אותן ביאר אמרו אנו נושאין נשים ומולידין בנים ומצרים מטבעין אותן ביאר למה אנו מיגעין את עצמנו לחנם עמד עמרם ועשה דבר גדול בישראל והסכימה דעתו לדעת המקום גירש את אשתו כשהיא מעוברת שלשה חדשים, בסוף שלשה חדשים חזר ועשה בה קדושין שנאמר (שמות ב' א') וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי והיו מלאכי השרת מקלסין לפניה כחתנים וככלות שנאמר (תהלים קי"ג ט') אם הבנים שמחה. ומצרים מנו לה תשעה חדשים והיא ילדה בתוך ששה חדשים. וכי למה הוצרך הדבר אם לקח עמרם אשת אם לא לקח אלא להודיע לכל באי העולם זכותו של עמרם הצדיק: משיב משה ואומר לפני הקב"ה רבש"ע אני נביא בן נביא מספק ספיקות נכנסתי לדבריך פרעה רשע בן רשע ומצרים מרודים בני מרודים האיך יכנסו לדברי. א"ל אתה דבר בלשון קודש כמלאך ואהרן אחיך ידבר בלשון (עברי) [מצרי] שנא' (שמות ד' א') ראה נתתי אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך: משיב משה ואומר לפני הקב"ה רבש"ע אתה אומר לי רד למצרים והוציא ששים רבוא מתחת סבלות מצרים מתירא אני מפני בני אדם שברחתי מפניהם. א"ל אל תירא משה כבר מתו שנא' (שם ד' י"ט) כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך: משיב הקב"ה ואומר לו למשה משה אתה אומר לי מתירא אני מפני בני אדם שברחתי מפניהם בני אדם ששגר עליך פרעה לתפשך מי עשאן אלמים מי עשאן חרשים מי עשאן סומים הלא אני ד': ר' אלעזר בן יהודא איש ברתותא אומר משיב משה ואומר לפני הקב"ה רבש"ע אתה אומר לי רד למצרים והוציא ששים רבוא מתחת סבלון מצרים אלו על מאה בני אדם או על מאתים בני אדם אתה אומר לי עדיין הדבר קשה לי אלא שאתה אומר לי הוציא ששים רבוא מתחת סבלון פרעה ממצרים. ואלו התרית בהן שנה או שתים לפני דיבר [היו הדברים] כבר עשויין אלא שנשתעבדו בהן מאתים ועשר שנים יאמר לי פרעה מי שעבדו עבד עשר שנים ולא מיחה בו כל בריה יבוא אחר ויוציאו מתחת ידו או מי שעבד את הכרם עשר שנים ולא מיחה בו כל בריה יבוא אחר ויוציאו מתחת ידו רבש"ע כבדים ומכובדים דברים הללו שאתה אומר לי כי כבד פה וכבד לשון אנכי.

פרק ו

א וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ד' ר' אליעזר אומר א"ל הקב"ה למשה אני שאמרתי והיה העולם שנא' (תהלים נ' א') אל אלהים דבר ויקרא ארץ אני שאמרתי לאברהם אביכם בין הבתרים (בראשית ט"ו י"ג) ידוע תדע כי גר יהיה זרעך עכשיו הרי שבועה מבהלת ובאת לפני שלא כדרך ארץ שאוציא את בני ממצרים ואתה אומר שלח נא ביד תשלח: ר' יהושע אומר וידבר אלהים אל משה [אני ד'] אמר לו הקב"ה למשה נאמן אני לשלם שכר יצחק בן אברהם שנתן רביעית דם על גבי מזבח ואמרתי לו (עי' תהלים ע"ט י"ט) בגודל זרועך הותר בני תמותה ואני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר' שמעון אומר וידבר אלהים אל משה אמר הקב"ה למשה נאמן אני לשלם מה שאמרתי ליעקב (בראשית כ"ח י"ד) והיה זרעך כעפר הארץ עכשיו הרי שבועה מבהלת ובאת לפני שלא כדרך ארץ שאוציא את בני ממצרים ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר' יהודה אומר וידבר אלהים אל משה א"ל הקב"ה למשה אני אדון העולם אני מלא רחמים אני נאמן לשלם שכר בני משתעבדין ביד בשר ודם ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר' נחמיה אומר וידבר אלהים אל משה א"ל הקב"ה למשה גלוי וידוע לפני צער של בני במצרים שנאמר (שמות ב' כ"ה) וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים. בני שרויין בצרה ואתה שרוי בריוח ואני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר שלח נא ביד תשלח: ר' יוסי הגלילי אומר וידבר אלהים אל משה א"ל הקב"ה למשה כלאה נתחייבו לי בני במצרים שנא' (יחזקאל כ' ז') ואמר להם איש שקוצי עיניו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי הריני עושה עמהן בעבור שמי הגדול שלא יתחלל שנ' (שם כ' ט') ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים אשר נודעתי עליהם לעיניהם והריני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר' טרפון אומר וידבר אלהים אל משה א"ל הקב"ה למשה ראויין הן ישראל להנתן ביד עמון ומואב ועמלק אבל גזרה היא מלפני שלא אמסרם בידם שנ' (שמות י"ז ט"ז) כי יד על כס יה וגו' ואומר (יחזקאל כ' ט') ואעש למען שמי וגו' והריני מבקש להוציאן ממצרים ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר' יהושע בן קרחה אומר וידבר אלהים אל משה א"ל הקב"ה למשה לא היו ישראל ראויין לתת להן מן במדבר אלא רעב וצמא ערום ועריה אבל מה אעשה שמשלים אני להם שכר אברהם אוהבי שעשה לפני מלאכי השרת שנא' (בראשית י"ח ח') והוא עמד עליהם תחת העץ ויאכלו והריני מבקש להוציאם ממצרים ואתה אומר לי שלח נא ביד תשלח: ר' עקיבה אומר וידבר אלהים אל משה א"ל הקב"ה למשה באמירה ובגזירה ובשבועה מלפני שלא תכנס לארץ וכן הוא אומר (במדבר כ' י"ב) לכן לא

תביא את הקהל הזה ואין לכן אלא שבועה שנא׳ (ש״א ג׳ י״ד) ולכן נשבעתי לבית עלי [וכל כעס זה למה בשביל שאמר ומאז באתי אל פרעה וגו׳ אר״א המודעי חלילה לאותו צדיק שיאמר בלשון הזה אלא כך אמר לפניו רבון העולמים לא מי שגואל הוא מציל רבון העולמים יודע אני שאתה עתיד להוציא את בניך ממצרים שמא ע״י אחר אתה עתיד להוציאם אני לא זכיתי שיצאו על ידי השיב לו הקב״ה ואמר למשה משה אתה זכית ועל ידך אני מוציאם תדע לך שכך שמתוך תשובה שאמר לו אתה למד שנאמר ויאמר ד׳ אל משה עתה תראה וגו׳].

פרק יב

א ויאמר ד׳ אל משה ואל אהרן בארץ מצרים. מלמד שהיו כל הארצות כשרות לדבור עד שלא נתקדשה א״י אבל משנתקדשה א״י לא היה דבור על הנביאים בכל מקום אלא על המים שנאמר (יחזקאל א׳ ג׳) היה היה דבר ד׳ אל יחזקאל בן בוזי הכהן בארץ כשדים על נהר כבר: ואומר (דניאל ח׳ ב׳) ואני הייתי על אובל אולי (דניאל י׳ ד׳) ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל: וכן יונה לא היה מדבר עמו אלא על המים, ר׳ יהודא אומר אף בתחלה לא היה מדבר עם הנביאים אלא על המים שנאמר היה היה. ר׳ נחמיה אומר בתחלה היה דבר עם הנביאים בכל מקום מה ת״ל היה היה דבר ד׳ אל יחזקאל שלא היתה רוח הקודש תדירה עליו: בארץ מצרים. יכול בכרך ת״ל בארץ בשדה לא היה מידבר עמו מדבר היה עמו חוץ לכרך וכן משה אומר לפרעה (שמות ט׳ כ״ט) בצאתי את העיר ומה תפלה קלה לא נתפלל בתוך הכרך דבר חמור לא כ״ש ומפני מה לא דבר עמו בתוך הכרך מפני שהיא מליאה גלולים ועדיין אני אומר דיבר עם משה חוץ לכרך אבל כשהיה משה מדבר עם אהרן לא היה מדבר עמו חוץ לכרך ת״ל ויאמר ד׳ אל משה ואל אהרן בארץ מצרים מקיש דברות אהרן לדברות משה מה משה חוץ לכרך אף אהרן חוץ לכרך מה משה בכה אמר אף אהרן בכה אמר מה משה אלהים לפרעה אמר דבר ולא ירא אף אהרן אלהים לפרעה אמר דבר ולא ירא. מה משה נזכר על הפרה ועל המאור ועל השמן המשחה ועל קטרת הסמים אף אהרן נזכר על הפרה ועל המאור ועל שמן המשחה ועל קטרת הסמים ת״ל ויאמר ד׳ אל משה ואל אהרן מקיש גדולתו של אהרן לגדלתו של משה: לאמר. ר׳ אליעזר אומר מנין שכסדר דברות שהיו במדבר כך היו בארץ מצרים אין צריך דין הוא נאמר כאן דבר ונאמר דבר במדבר (ויקרא י״א א׳) מה דבר האמור במדבר אהרן שמע תחלה ושנה תחלה אף דבר האמור כאן אהרן שמע תחלה ושנה תחלה, מה לי קדם אהרן את הבנים במדבר שכן נמשח בשמן המשחה יקדים אהרן את הבנים כאן שהרי לא נמשח בשמן המשחה ת״ל ויאמר ד׳ אל משה ואל אהרן [בארץ מצרים לאמר] מלמד שאהרן קדם את הבנים: ומנין שהבנים קודמין את הזקנים אין צריך דין הוא נאמר כאן דבר ונאמר להלן דבר במדבר מה דבר האמור במדבר בנים קדמו את הזקנים אף דבר האמור כאן בנים קדמו את הזקנים מה לי בנים קדמו את הזקנים במדבר שכן קדמו להעלות בהר יקדמו בנים את הזקנים כאן שהרי לא קדמו לעלות בהר ת״ל ואל בניו דבר מלמד שהבנים קודמים לזקנים. ומנין שהזקנים קודמין את ישראל אין צריך דין הוא נאמר כאן דבר ונאמר דבר במדבר מה דבר האמור במדבר זקנים קודמין את ישראל אף דבר האמור כאן זקנים קודמין את ישראל מה לי קדמו זקנים את ישראל במדבר שכן נתקדשו ברוח הקדש יקדמו זקנים את ישראל כאן שהרי לא נתקדשו ברוח הקדש ת״ל (שמות י״ב כ״א) ויקרא משה לכל זקני ישראל מלמד שהזקנים קודמין את ישראל.

ב החדש הזה לכם לא מנו בו אבות הראשונים יכול לא מנו בו אבות הראשונים שהרי לא ניתנה תורה בימיהם אבל משניתנה תורה ואילך יהו באי בראשית מונין בו ת״ל לכם אתם מונין בו ואין באי בראשית מונין בו: ראש [חדשים]. יכול לשנים ולשמטים וליובלות ת״ל ראש חדשים לחדשים הוא ראש ואינו ראש לא לשנים ולא לשמטים ולא ליובלות: ראשון הוא לכם. ולא למעשר בהמה ולא לפירות למה הוא ראשון למלכים ולרגלים ולתרומת שקלים ולשכר בתים: ראשון הוא. מכלל שנאמר (דברים ט״ז א׳) שמור את חדש האביב האיך אתה משמרו הוסיף לו ימים: יכול אם היתה שנה חסירה עשרה או עשרים יום יעבר כן ת״ל חדש אין פחות מחדש. יכול אם היתה שנה (יתירה) [חסרה] ארבעים יום או חמשים יום יעבר כן ת״ל חדש אין יתר על חדש יכול יעבר ניסן ת״ל ראשון הוא לכם ניסן אחד אתה עושה ואי אתה עושה שני ניסן יכול יעבר תשרי ת״ל שמור את חדש האביב שמור את החדש הסמוך לאביב ואיזה זה (אייר) [אדר] יכול כשם שאם היתה שנה אפילה יוסיף לה ימים כך אם היתה שנה בכירה יבצור ממנה ימים ת״ל (שמות י״ג י׳) ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה אין פחות משנים עשר חדש: ראשון הוא לכם לחדשי השנה. שלא יעשה ניסן שני.

ג דברו אל כל עדת בני ישראל מלמד שפרשה זו נאמרה בהקהל: [לאמר]. ר׳ יהודה אומר ליתן לא תעשה על כל עשה האמור בפרשה: בעשור לחדש הזה ויקחו להם. מלמד שפסח מצרים מקחו מבעשור יכול אף פסח דורות יהא מקחו מבעשור ת״ל הזה פסח מצרים מקחו מבעשור ואין פסח דורות מקחו מבעשור אוציא פסח ראשון ולא אוציא פסח שני ת״ל (שמות י״ב ו׳) והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר לחדש הזה פסח ראשון מקחו מבעשור ואין פסח שני מקחו מבעשור: ויקחו. מלמד שכל אחד ואחד לוקח לעצמו: ויקחו להם. מלמד שיחיד לוקח לכל בני חבורה מכאן אמרו שלוחו של אדם כמותו: ויקחו להם איש. מיכאן אמרו אין מקח לקטן: שה לבית אבות. יכול לא יהא פסח מצרים נשחט אלא לבתי אבות ומנין אף למשפחות ת״ל

(שמות י״ב כ״א) משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם מנין אף לבתים ת״ל שה לבית מכאן אמרו שוחט אדם על ידי בנו ובתו הקטנים וע״י עבדו ושפחתו הכנענים בין מדעתן בין שלא מדעתן.

ד **ואם ימעט הבית** מלמד שמתמעטין והולכין ובלבד שישייר שם אחד מחבורה ראשונה דברי ר׳ יהודה. ר׳ יוסי אומר בין מחבורה ראשונה ובין מחבורה אחרונה ובלבד שלא יניחו את הפסח כמות שהוא ת״ל משה מכדי אכילה ולא מכדי מקח ר׳ אומר אף מכדי מקח שאם אין לו ממנה אחרים על חלקו (מעות) [ומעות] חולין שמתחלה (ולא) [לא] לקחו אלא על מנת כן: ולקח הוא. מלמד שכל חבורה וחבורה לוקחת לעצמה מיכאן אמרו אין שוחטין פסח לכתחילה על היחיד שנאמר (דברים ט״ז ה׳) לא תוכל לזבוח את הפסח באחד דברי ר׳ יהודה ר׳ יוסי אומר פעמים שהוא אחד ושוחטין עליו פעמים שהן עשרה ואין שוחטין עליהם. הא כאיזה צד אחד ויכול לאוכלו שוחטין אותו עליו עשרה ואין יכולין לאכלו אין שוחטין אותו עליהן שלא יביאו את הפסח לידי פסול: ושכנו. בן בג בג אומר שומע אני שכנו שבשדות שכנו שבגגות מניין ת״ל (הקרוב) הקרוב אל ביתו פתח אל פתח. רבי אומר שלשתן נאמרו שכנו זה שכנו שבשדות (שכנו) [ושכנו] זה שכנו שבגגות קרוב זה הקרוב לביתו סמוך לפתח. פסח מצרים שכנו קרוב לביתו ואין פסח דורות שכנו קרוב לביתו ר׳ שמעון אומר אף פסח דורות שכנו קרוב לביתו וכל כך לא דברה תורה אלא מפני דרכי שלום שלא יהא אדם מניח אוהביו ושכניו קרוביו ומכיריז ומיודעיו ואחד מבני עירו והולך ועושה פסחו אצל אחרים לקיים מה שנאמר (משלי כ״ז י׳) טוב שכן קרוב מאח רחוק: **במכסת.** אין מכסת אלא מנין וכן הוא אומר (במדבר ל״א מ׳) ומכסם לה׳ שנים ושלשים נפש. יכול מצוה לשחטו למנוע ואם שחטו שלא למנוייו עבר על מצוה ויהא כשר ת״ל מכסת תכסו שנה עליו הכתוב לפסול. לתוך שנאמר איש אין לי אלא איש מנין לרבות את האשה ואת הקטן ת״ל נפשות אם כן למה נאמר איש מה איש שיכול לאכול כזית אף קטן שיכול לאכול כזית. ר׳ יהודה אומר מה איש שיודע הפרש אכילה אף קטן שיודע הפרש אכילה איזו היא הפרשת אכילה כל שנותנין לו ביצה ונוטלה אבן וזורקה: במכסת תכסו. מלמד שנמנין וממנין מכאן אמרו בני חבורה שהמנו אחרים על חלקם הרשות בידם רצו להמשך ולהמנות אחרים על חלקם הרשות בידם אחד מבני חבורה שהמנה אחד על חלקו הרשות בידו רצה להמשך ולהמנות אחרים על חלקו הרשות בידו: לפי אכלו פרט לחולה לערל ולטמא שאין יכולין לאכלו: על השה. בן בג בג אומר שומע אני שה חי או שה שחוט הרי אתה דן נאמר כאן שה ונאמר להלן שה מה שה האמור להלן שה חי ולא שה שחוט אף שה האמור כאן שה חי ולא שה שחוט מיכאן אמרו לעולם נמנין על הפסח ומושכין ידיהן ממנו עד שישחוט.

ה **שה** מה ת״ל תמים ר׳ עקיבה אומר צריך לאמר שלא נאמרה תמות אלא עכשיו שכל מקום שנאמר שה תופס תמימין ובעלי מומין יכול אף זה כן ת״ל תמים תם ולא בעל מום. בכל מקום שנאמר שה תופס גדולים וקטנים יכול אף זה כן ת״ל בן שנה. אין לי אלא בשעת שחיטתו שיהא [תם ו]בן שנה מנין לרבות קבול דמו וזריקת דמו ת״ל יהיה לכם כל זמן שהוא לכם (הוא) [יהא] תם ובן שנה: מן הכבשים ומן העזים. פרט לכלאים: כבשים ועזים. גזירת מלך: מן הכבשים ומן העזים. להוציא החלוק (שבן) [שמן] הבקר. ולהוציא את הרובע ואת הנרבע אין לי אלא דברים האמורים כאן בלבד: תקחו. להביא את יום ארבעה עשר שאין כשר למקח והלא דין הוא ומה עשירי שאין כשר לשחיטה כשר למקח ארבעה עשר שכשר בשחיטה אינו דין שיהא כשר במקח ת״ל תקחו להביא את יום ארבעה עשר שאין כשר למקח.

ו **והיה לכם** בן עזאי אומר שלא יצא וירעה בעדר: ר׳ יוסי הגלילי אומר שיהיו קשורין בכרעי המטה ומצריים נכנסין ורואין אותן ונפשם יוצאה שהיו יראים לטלאים וכן הוא אומר (שמות ח׳ כ״ב) הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו: למשמרת. ר׳ עקיבא אומר נאמר כאן שמירה ונאמר להלן (במדבר כ״ח ב׳) שמירה מה שמירה שנאמרה כאן שיהיו מבוקרין ועומדין קודם שחיטה שלשה ימים אף שמירה האמור להלן שיהיו מבוקרין ועומדין קודם שחיטה שלשה ימים מיכאן אמרו אין פוחתין משלשה טלאים במבוקרין בלשכת הטלאים כדי לשבת ולשני ימים טובים של ראש השנה: עד ארבעה עשר יום לחדש הזה. זה שאמרו פסח שני אין מקחו מבעשור: ושחטו אותה שלא ישחט עמו חולין ושלא ישחט עמו חגיגה: ולדורות שוחטין עמו חגיגה אימתי בזמן שהוא בא בחול בטהרה ובמועט: כל קהל עדת ישראל. מלמד שפסח מצרים נשחט בשלש כתות בקהל ועדה וישראל: בין הערבים. יכול משתחשך ת״ל יום או יום יכול משתי שעות ת״ל בין הערבים הא כאיזה צד משש שעות ולמעלה שבית שמאי אומרין אין בערב אלא משפנה יום חנינא בן חכינאי אומר בין הערבים בין שני ערבים בין אור ארבעה עשר לאור חמשה עשר ויום ולילה באמצע כשהוא אומר יום כבר יצא לילה יכול שחרית של בין הערבים מה בין הערבים משפנה יום אף כשאמר יום משפנה יום משש שעות ולמעלה וכן הוא אומר (ירמיה ו׳ ד׳) אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב מיכאן אמרו שחטו קודם חצות פסול שנאמר בו בין הערבים: שחטו קודם לתמיד כשר ובלבד שיהא אחד ממרס בדמו עד שערק רם התמיד ואם נזרק כשר:

ז **ולקחו מן הדם** שיהא בדם כדי לקיחה: מן הדם. מדם הנפש ולא מדם הבשר ולא מדם העור ולא מדם התמצית: תתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. יכול יתן על משקוף ומזוזות של חלונות ת״ל על הבתים. על משקוף ומזוזות של בתים הוא נותן ואינו נותן על משקוף ומזוזות של חלונות: יכול עשרה בתים זה לפנים מזה וחבורה אוכלת בפנימי יכול יהא צריך ליתן על כולם ת״ל על הבתים אשר יאכלו אותו בהם. מניין אתה אומר חבורה אוכלת בבית אחד ולה חמשה פתחים צריך ליתן על כל משקוף ומשקוף מדם ודם על כל מזווה ומזוזה ת״ל ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף מדם על כל משקוף ומשקוף ומדם על כל מזוזה ומזוזה: מנין אתה אומר חמש חבורות אוכלות בבית אחד ולה חמשה פתחים שיהיו צריכין ליתן מכל דם ודם על כל משקוף ומשקוף ומכל דם ודם על כל מזוזה ומזוזה ת״ל על שתי המזוזות ועל המשקוף מכל דם ודם על המשקוף ומכל דם ודם על המזוזה: על הבתים אשר יאכלו אותו בהם. [מתוך] שנאמר (שמות י״ב מ״ו) בבית אחד יאכל מלמד שאין הפסח נאכל אלא בבית אחד מנין אף בשני מקומות ת״ל על הבתים אשר יאכלו אותו בהם הא למדת שפסח מצרים נאכל בשני מקומות אבל האוכלו אין אוכלו אלא במקום אחד: יאכלו אותו. שלא יאכלו עמו חולין ושלא יאכלו עמו חגיגה: בהם. בגופו של פסח הכתוב מדבר.

ח **ואכלו** אין אכילה פחותה מכזית: את הבשר. ולא מן העצמות ולא מן הגידים ולא מן הקרנים ולא מן הטלפים אלא כל הנאכל בשור הגדול מה הנאכל בשור הגדול ראשי כנפים והסחוסין אף כן ראשי כנפים והסחוסין מיכאן אמרו הגידים הרכים הרי הן כבשר לכל דבר ואעפ״כ אין נמנין עליהן: בלילה הזה. אמר ר׳ אלעזר בן עזריה נאמר כאן בלילה הזה ונאמר למטה (שמות י״ב י״ב) ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה מה לילה הזה הנאמר למטה עד חצות אף לילה הזה הנאמר כאן עד חצות: אמר לו ר׳ עקיבה מה אני צריך והלא ככר נאמר (שמות י״ב י״א) ואכלתם אותו בחפזון בשעת חפזון מה ת״ל בלילה הזה בלילה הוא נאכל ואין נאכל כקדשים ביום: צלי אש ולא צלי שפוד ולא צלי אסכלה ולא צלי דבר אחר מיכאן אמרו אין צולין את הפסח בשפוד של מתכת ואם צלאו קוליף את מקומו ואוכל את השאר: ר׳ יהודה אומר כשם של עץ אין נשרף כך של מתכת אין מרתיח: אמרו לו אין דומה של עץ חם מקצתו לא חם כולו ושל מתכת חם מקצתו חם כולו. צלי אש מכלל שנאמר כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו מצוה לצלותו כולו כאחד מנין אם רצה מנתחו ומטילו אבר אבר על גחלים ת״ל צלי אש מכל מקום: על מצות ומרורים. ריבה כאן מרורים הרבה החזרת והעלשין ותמכה וחרחבונה ומרור: ר׳ יהודה אומר אף חרוילין וחזרת גלים: ר׳(אלעזר) [אלעאי] משום רבי אליעזר [אומר] אף העירקבילין וחזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי: על מצות ומרורים יאכלוהו מצוה לאוכלן כולן כאחד: הלל הזקן היה כורכן זה בזה ואוכלן: יכול יהו מעכבין זה את זה ת״ל יאכלוהו אפילו אחד מהם.

ט **אל תאכלו ממנו נא** אין נא אלא שלא בשל כל צרכו: יכול יהא מותר לאכול ממנו חי ת״ל צלי אש צלי מותר לך ושאר הכל אסור לך: יאמר אל תאכלו ממנו נא כי אם צלי אש אילו כן הייתי אומר יכול יהא מותר לאכול ממנו נא ת״ל אל תאכלו ממנו נא הא אם אכל ממנו נא הרי זה לוקה את הארבעים יכול כשם שאסור לאכול ממנו נא כך אם בשל כל צרכו יהא אסור ת״ל במים במים אסור לך הא אם בשל כל צרכו אינו אסור לך: במים. אין לי אלא מים מניין לרבות יין ושמן ודבש ת״ל ובשל מבושל כל מקום שנאמר בשל סתם אתה תופס את הצלי עד שיפרוט לך הכתוב במים מיכאן היה ר׳ יאשיה אומר הנודר מן המבושל אסור בצלי. בשלו ואחר כך צלאו צלאו ואחר כך בשלו אסור שנאמר ובשל מבושל יכול אם אכל ממנו עד שלא חשכה יהא חייב דין הוא ומה שבשעה שהוא בעמוד אכול צלי הרי הוא בבל תאכל נא בשעה שאין בעמוד אכול צלי אינו דין שיהא בבל תאכל נא ת״ל כי אם צלי אש [בשעה] שהוא בעמוד אכול צלי חייבין עליו משום נא ובשל אבל בשעה שאינו כעמוד אכול צלי אין חייבין עליו משום נא ובשל: כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו. היה מביא את ראשו ואת כרעיו ואת בני מעיו לתוכו דברי ר׳ יוסי הגלילי אמר לו ר׳ עקיבה אף הן נחמרין ומתבשלין מתוכו אלא תולין חוצה לו. ר׳ ישמעאל קורא אותו גדי מקולס: ר׳ טרפון קורא אותו תוכבר מפני שתוכו כברו.

י **ולא תותירו ממנו עד בוקר** יכול אם הותיר ממנו עד בקר יהא לוקה את הארבעים ת״ל והנותר ממנו עד בקר באש תשרופו בא הכתוב ליתן עשה על לא תעשה דברי ר׳ יהודה אמר לו ר׳ יעקב לא מפני כך אלא מפני שלא עשה זה כלום: והנותר ממנו עד בקר באש תשרופו. יכול יהא שורפו ביום טוב ת״ל ולא תותירו ממנו עד בקר והנותר ממנו עד בקר שני בקרים כאן בקר חמשה עשר ובקר ששה עשר ללמדך שאין שריפת קדשים דוחה את יום טוב ואין צריך לומר את השבת.

יא **וככה תאכלו אותו ואכלתם אותו בחפזון** בבהילות יוצאי דרכים. אין לי אלא אכילתו שיהא בחפזון מנין לרבות קבול דמו וזריקת דמו ת״ל וככה: יכול שאני מרבה את (צליאותו) [צליתו] והדחת קרביו ת״ל ככה ככה: אותו. אותו בחפזון ואין פסח דורות בחפזון. ד״א אותו בחפזון ואין מצות ומרורים בחפזון: פסח. שיהוא כל מעשיו לשם פסח: הוא. פרט (לשחטו) [לששחטו] שלא לשמו: לה׳. לשם המיוחד.

יב **ועברתי בארץ מצרים** כמלך שעובר ממקום למקום. [ד״א] נאמר כאן עברה ונאמר למטן (י״ב כ״ג) ועבר ה׳ לנגוף את מצרים מה עברה האמורה להלן מגפה אף עברה האמורה כאן מגפה. וכן הוא אומר (עמוס ה׳ י״ז) ובכל כרמים מספד כי אעבור בקרבך אמר ה׳: בלילה הזה. זה הוא שאמר ר׳ אלעזר בן עזרי׳ נאמר כאן בלילה הזה ונאמר למעלה בלילה הזה מה בלילה הזה האמור כאן עד חצות אף בלילה הזה האמור למעלה עד חצות: והכתי כל בכור. אין לי אלא בכור מצרים שבמצרים בכורות אחרים שבמצרים מנין ת״ל כל בכור: בכורות מצרים שבמקומות אחרים מניין ת״ל כל בכור: בכורי חם וכוש ומצרים ופוט וכנען מניין ת״ל כל בכור וכן הוא אומר (תהלים ע״ח נ״א) ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם: מאדם ועד בהמה. אין לי אלא בכורות בהמה [שלקו] בכורות היה מניין ת״ל מאדם ועד בהמה. אין לך אדם לוקה שאין שמשיו לוקין עמו: ובכל אלהי מצרים. אין לי אלא אלהי מצרים שבמצרים אלהי אחרים שבמצרים מניין ת״ל ובכל אלהי מצרים אלהי מצרים שבמקומות אחרים [מניין] ת״ל כל אלהי. אלהי חם וכוש ומצרים ופוט וכנען מניין ת״ל כל אלהי: וכן הוא אומר (ישעיה מ״ג ג׳) נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך: אעשה שפטים. שפטים שונין זה מזה של עץ נמוק של אבן נשרף של מתכת הרקיבו: אני ה׳. אני שפרעתי מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדום. אני עתיד להפרע מגוג ומאגפיו ואם אין אתם מאמינים להבא האמינו לשעבר: ד״א אני ה׳ מלכות כל מקום שמזכיר גיאה של ע״ז שם מזכיר שבחו של מקום וכן הוא אומר (ירמיה י׳ ט׳) כסף מרקע מתרשיש יובא וזהב מאופיר מעשה חרש וידי צורף תכלת וארגמן לבושם מעשה חכמים כולם: מהוא אומר כדנה תאמרון להום אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה: ואומר ה׳ אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם מקצפו תרעש הארץ ולא יכילו גוים זעמו: ואומר (שם שם י״ב) עושה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו ובתבונתו נטה שמים: ואומר (תהלים קט״ו ה׳) פה להם ולא ידברו: ואומר (שם ג׳) ואלהינו בשמים כל אשר חפץ עשה: ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה׳. אין לך [כל] אומה ואומה שלוקה שאין אלהי שלה לוקה עמה: וכן הוא אומר (ירמיה נ׳ ב׳) הביש בל חת מרדך הובישו (עזביה) [עצביה] חתו גלוליה וכן הוא אומר (ישעיה כ״א ט׳) נפלה נפלה בבל וכל פסילי אלהיה שבר לארץ. וכן הוא אומר באבותינו (ויקרא כ״ו ל׳) ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם. ואף לעתיד לבוא כשיאבדו אומות העולם (מה נאמר בהם) [שברו אלהיהם עמהם לפי שנ׳] (ישעיה ב׳ י״ח) והאלילים כליל יחלוף.

יג **והיה הדם לכם** לכם ולא לגרים, לכם ולא לנשים לכם ולא לעבדים מלמד שלא עשאוהו חבורות במצרים: לאות על הבתים אשר אתם שם. יכול יתן על מקום לינה ת״ל (י״ב ז׳) על הבתים אשר יאכלו אותו בהם יכול לא יתן אלא על מקום אכילה ת״ל על הבתים אשר אתם שם יכול יתן כאן וכאן ת״ל לאות ולא לאותות אמור מעתה מקום אכילה שם היתה לינה: וראיתי את הדם. מה אני צריך והלא הכל גלוי לפניו אלא שלא יתן אלא על המקום הנראה [לכל העובר]: ופסחתי עליכם. אלמלא דבר כתוב (אי) [לא היה] אפשר לאמרו [ופסחתי כאב שמביא לבן דב׳ ר׳ אליעזר וחכמים אומרים] כמלך שדוחק פסיעותיו ברגליו: ולא יהיה בכם נגף. מלמד שבמצרים היתה מגפה: למשחית. מלמד שבמצרים היתה השחתה: בהכתי בארץ מצרים. מלמד שבמצרים היתה מכה מלמד שלקו מצרים [באותה לילה] בשלשה מיני פורעניות במגפה ובהשחתה ובמכה.

יד **והיה היום הזה לכם לזכרון וחגותם אותו** יום שהיה לכם לזכרון אתה חוגג (והיתה) [ואי זה] זה מועד צאתך ממצרים ועדאן דבר תלי בדלא דלי ת״ל (במדבר ל״ג ג׳) ממחרת הפסח יצאו בני ישראל אימתי אכלו את הפסח בלילי יום טוב ואף כן לא יצאו אלא ביום טוב: וחגתם אותו. נאמר כאן חגיגה ונאמר חגיגה במדבר מה חגיגה האמורה במדבר טעונה עולה ושלמים אף חגיגה האמורה כאן טעונה עולה ושלמים מה לחגיגה האמורה במדבר טעונה עולה ושלמים שכן [היא] טעונה פרים תיטען חגיגה האמורה כאן עולה ושלמים שכן (אין) [אינה] טעונה פרים ת״ל לשם לשם לג״ש מה לשם האמור במדבר טעונה עולה ושלמים אף לשם האמור כאן טעונה עולה ושלמים. יכול תיטען חגיגה כל שבעה ת״ל אותו יום אחד בלבד אם כן למה נאמר שבעת ימים תשלומין כל שבעה. מניין לא חג כל ששה יחוג כל שבעה ת״ל (ויקרא כ״ג מ״א) בחדש השביעי תחגו אותו. יכול [לא] חג ברגל יחוג אחר הרגל ת״ל אותו אותו [אתה] חוגג ואי אתה חוגג חוץ הרגל. יכול יהא מעוכב עד אכילת בשר ת״ל אותו ולהלן הוא אומר (ויקרא ט״ז ט״ו) והזה אותו מה אותו האמור להלן דם אף אותו האמור כאן דם ולא בשר: לדורותיכם חקת עולם. שינהג הדבר לדורות.

טו **שבעת ימים מצות תאכלו** מצה הנאכלת כל שבעה אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח יצאו חלות תודה ורקיקי נזיר שאין נאכלין כל שבעה: ביום הראשון תשביתו שאור. מערב יום טוב [או אינו אלא ביום טוב] ת״ל כל מלאכה לא יעשה בהם והלא שריפה מעין מלאכה היה מה ת״ל ביום הראשון תשביתו שאור מערב יום טוב: תשביתו שאר מבתיכם. מן התורה השבתה בלב ומדברי סופרים ביעור ובמה בשריפה הגיעה שעת הביעור ולא נתמנה לו האור שישרפנו מפרר וזורה לרוח או מטיל לדגים ר׳ יהודה אומר ממתין עד שיגיע לישוב וישרפנו שהיה ר׳ יהודה אומר אין מצות השבתתו אלא בשרפה והיה דן ומה נותר שאין כתוב עליו בל יראה ובל ימצא טעון שריפה חמץ שכתוב עליו בל יראה ובל ימצא אינו דין שיטעון שריפה אמרו לו לר׳ יהודה כל דינין שאתה דן תחלתה להחמיר וסופן להקל אינן דין הרי שלא נתמנה לו האור שישרפנו יהא יושב ומשמרו ויהיה חייב עליו משום בל יראה ובל ימצא התורה אמרה תשביתו שאר מבתיכם משבית אתה בכל דבר. היה ר׳ יהודה דנו דין אחר נותר אסור באכילה וחמץ אסור באכילה מה נותר

טעון שריפה אף חמץ טעון שריפה אמרו לו נבלה תוכיח שאסורה באכילה ואינה טעונה שריפה אמר להן הפרש נותר אסור בהנאה וחמץ אסור בהנאה ואל תוכיח נבלה שמותרת בהנאה. אמרו לו שור הנסקל יוכיח שאסור בהנאה ואין טעון שריפה אמר להן הפרש נותר חייבין עליו כרת וחמץ חייבין עליו כרת ואל יוכיח שור הנסקל שאין חייבין עליו כרת אמרו לו חלב שור הנסקל יוכיח שחייבין עליו כרת ואין טעון שריפה. אמר להן הפרש. נותר חייבין עליו משום בל תותר וחמץ חייבין עליו משום בל תותר ואל יוכיח חלב של שור הנסקל שאין חייבין עליו משום בל תותר. אמרו לו אשם תלוי כדבריך יוכיח שחייבין עליו משום בל תותר ואין טעון שריפה התורה אמרה תשביתו שאר מבתיכם משביתו אתה בכל דבר: כי כל אוכל חמץ. מכלל שנאמר (י״ב י״ט) כי כל אוכל מחמצת אין לי אלא שנתחמץ מאליו שנתחמץ מידי אחרים מניין ת״ל כי כל אכל חמץ: ונכרתה הנפש. ולא הצבור: ההוא. לא אנוס ולא שוגג ולא מוטעה: מישראל. וישראל בשלום: מיום הראשון עד יום השביעי. יכול אין יום הראשון ויום השביעי בכלל כשם שנאמר במצורע (ויקרא י״ג י״ב) מראשו ועד רגליו ואין הראש והרגלים בכלל ת״ל (י״ב י״ח) עד יום האחד ועשרים לחדש בערב. רבי אומר מקומו מוכרע מיום הראשון עד יום השביעי.

טז **וביום הראשון מקרא קודש** קדשהו, במה אתה מקדשו קדשהו במאכל קדשהו במשתה וקדשהו בכסות נקייה: ביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי מקרא קדש. אין לי אלא יום טוב ראשון ואחרון שאסורין במלאכה חולו של מועד מניין, אמרת ומה יום טוב ראשון ואחרון שאין לפניהם ואחריהם מקודשין אסורין במלאכה חולו של מועד שלפניהם ואחריהם מקודשין אינו דין שיהו אסורין במלאכה: הרי ששת ימי בראשית יוכיחו שלפניהם ואחריהם מקודשין ואין אסורין במלאכה: לא אם אמרת בששת ימי בראשית שאין עמהן קרבן מוסף תאמר בחולו של מועד שיש עמהן קרבן מוסף: הרי ראשי חדשים יוכיחו שיש עמהן קרבן מוסף ואין אסורין במלאכה: לא אם אמרת בראשי חדשים שאין קרויין מקרא קדש תאמר באלו שקרויין מקרא קודש הואיל וקרויין מקרא קדש דין הוא שיהוא אסורין במלאכה: כל מלאכה לא יעשה בהם. יכול לא יקנב את הירק ולא ידיח את הכלים ולא יציע את המטות הרי אתה דן נאמר כאן מלאכה ונאמר מלאכה במשכן מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה שיש עמה מחשבה אף מלאכה האמורה כאן מלאכה שיש עמה מחשבה, או מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה גמורה אף כאן אין לי אלא מלאכה גמורה שלא יכתוב כל הספר ושלא יארוג את כל הבגד ושלא יעשה את כל הנפה, מניין שלא יכתוב שתי אותיות ולא יארוג שני חוטין ולא יעשה שני בתי נירין בסלין ובסוגין בנפה ובכברה ת״ל מלאכה כל מלאכה, אין לי אלא ברשות במצוה מניין לא יכתוב שתי אותיות בספרים בתפילין ובמזוזות לא יארוג שני חוטין בכתנת ובמכנסים ובמעיל ת״ל מלאכה כל מלאכה, אין לי אלא מלאכה שחייבין עליה חטאת מלאכה שאין חייבין עליה חטאת מניין לא יכתוב אות אחת ולא יארוג חוט אחד ולא יעשה בית אחד בסלין ובסוגין בנפה ובכברה [ת״ל] מלאכה כל מלאכה: אין לי אלא ברשות במצוה מניין לא יכתוב אות אחת בספרים בתפלין ובמזוזות ולא יארוג חוט אחד בכתנת ובמכנסים ובמעיל ת״ל מלאכה כל מלאכה: אין לי אלא מלאכה שחייבין על מינה חטאת מלאכה שאין חייבין על מינה חטאת מניין לא עולין באילן ולא רוכבין על גבי בהמה ולא שטין על פני המים ולא מספקין ולא מטפחין ולא מרקדין ת״ל מלאכה כל מלאכה , אין לי אלא ברשות במצוה מניין אין מקדישין ואין מעריכין ואין מחרימין ואין מגביהין תרומות ומעשרות ת״ל (ויקרא כ״ד כ״ג) שבתון שבות: אילו אומר לא יעשה בהם אשר יאכל לכל נפש הייתי אומר את שהוא אוכל נפש לא יעשה בהם ואת שאינו אוכל נפש יעשה בהם ת״ל אך הפסיק הענין דברי ר׳ יוסי הגלילי: כיוצא בו אתה אומר (מלכים א׳ ח׳ ט׳) אין בארון רק שני לוחות אבנים יכול שלא היו בו שני לחות אבנים ת״ל רק הפסיק הענין דברי ר׳ יוסי הגלילי: כיוצא בו אתה אומר (מלכים א׳ כ״ב ט״ז) אשר לא תדבר אלי רק אמת בשם ה׳ יכול שאמר לו אל תדבר לי אמת ת״ל רק הפסיק הענין דברי ר׳ יוסי הגלילי: כיוצא בו אתה אומר (מלכים א׳ ט״ו ה׳) אשר עשה דוד הישר בעיני ה׳ ולא סר מכל אשר צוהו כל ימי חייו רק בדבר אוריה החתי יכול בדבר אוריה החתי לא סר אבל סר בדברי אחרים ת״ל רק הפסיק הענין דברי ר׳ יוסי הגלילי: כיוצא בו אתה אומר (יהושע י״א י״ב) לא נותר ענקים בארץ ישראל רק בעזה בגת ובאשדוד נשארו, יכול בעזה בגת ובאשדוד לא נותר אבל נותר בשאר מקומות ת״ל רק הפסיק הענין דברי ר׳ יוסי הגלילי: אמר לו ר׳ עקיבה ומה אני צריך והלא כבר נותרו אלא מלמד שנכנסה בהן מארה והיו מתמעטין והולכין: הוא לבדו. מה ת״ל לבדו מלמד שאין בוררין ואין טוחנין ואין מרקדין: ומניין לעושה מדורה ומתחמם כנגדה מחימין לו חמין ורוחץ בהן ידיו ורגליו ומרחיץ בהן תינוק ת״ל לכם לכל שצרככם: יכול יעשה מן היום למחר ת״ל אשר יאכל לכל נפש יעשה בהם את שנאכל בהם יעשה ואת שאין נאכל בהם לא יעשה, או אשר יאכל לכל נפש שומע אני אף נפשות בהמה שהיא קרויה נפש כענין שנאמר (ויקרא כ״ד י״ח) ומכה נפש בהמה ישלמנה יכול יהוא מהלקטין מורסן לתורנגלים ועושין לימודין לכלבים ת״ל לכם לכם ולא לגוים לכם ולא לכלבים: מעשה בשמעון התימני שלא בא בלילי יום טוב לבית המדרש, לשחרית מצאו ר׳ יהודה בן באבא אמר לו מפני מה לא באתה אמש לבית המדרש אמר לו מצוה אחת אירע לי ועשיתיה, בלשת נכנסו לעיר והיינו מתיראין שלא יצהיבו את בני העיר שחטנו להם עגל אחד והאכלנום והשקינום וסכנום שלא יצהיבו את בני העיר אמר לו תמיה אני אם לא יצא שברך בהפסידך שהרי אמרו

אין עושין ביום טוב לא לאכילת גוים ולא לאכילת כלבים: לכם. לכם ולא לגבוה שהיה אבא שאול דנו דין אחר ומה אם בשעה שלא נפתחו בידי הדיוט נפתחו בידי שמים, בשעה שנפתחו בידי הדיוט דין הוא שיפתחו בידי שמים:

יז **ושמרתם את המצות** ר' יהודה אומר שנו בדקדוקי מצוות , מלמד ששלש נשים לשות כשלש עריבות זו אחר זו , וחכמים אומרין שלש נשים עסיקות בבצק, אחת לשה ואחת עורכת ואחת אופה, ר' עקיבה אומר לא כל הנשים ולא כל העצים ולא כל התנורים שוין זה הכלל תפח ותלטוש בצונן, ר' שמעון אומר ושמרתם את המצות מצה הראויה להשתמר יצא חלוט שאין ראוי להשתמר , ר' אליעזר אומר לחם עוני כדרך שעני עושה בשאר ימים מה בשאר ימים אשתו לשה והוא מסיק את התנור אף כאן אשתו לשה והוא מסיק את התנור: כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם. מלמד שצבאות מקום נקראו צבאות ישראל וצבאות ישראל נקראו צבאות מקום: ושמרתם את היום הזה. שמריהו מלפניו מכאן אמרו אור ארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר ואין בודקין לא לאור חמה ולא לאור לבנה אלא לאור הנר לפי שבדיקת הנר יפה מאור החמה ומאור הלבנה אעפ"י שאין ראש לדבר זכר לדבר (צפניה א' י"ב) בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות ואומר (משלי כ' כ"ז) נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן: לדורותיכם חקת עולם. שינהוג דבר לדורות:

יח **בראשון** יכול בכולו ת"ל בארבעה עשר או בארבעה עשר יכול בשחרית ת"ל יום או יום יכול משתי שעות ת"ל בערב מה בערב משפנה יום אף כשאמור יום משפנה יום משש שעות ולמעלה. יכול את חייב מצה בארבעה עשר ת"ל (דברים ט"ז ג') עליו עליו אתה חייב מצה ואין אתה חייב מצה בארבעה עשר אם כן למה נאמר בארבעה עשר אם אינו ענין לאכילת מצה תנהו ענין לביעור חמץ :[עד יום האחד ועשרים לחדש. יכול אתה חייב במצה כל שבעה ת"ל עליו עליו אתה חייב מצה ואי אתה חייב מצה כל שבעה אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מניין ת"ל בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה אין לי אלא בארץ בחוץ לארץ מניין ת"ל בכל מושבותיבם תאכלו מצות אם סופינו לרבות עליו תאכלו מצות בערב תאכלו מצות בכל מושכותיבם תאכלו מצות מה ת"ל עד יום האחד ועשרים לחדש אם אינו ענין לשל לפניו תנהו ענין לשל לאחריו]: שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם. אין לי אלא ימים ולילות מניין ת"ל עד יום האחד ועשרים לחדש בערב שאור לא ימצא בבתיכם:

יט **שאור לא ימצא בבתיכם** מכלל שנאמר (י"ג ז) ולא יראה לך יכול אם היה (טעון) [טמון] או מופקר בעיר אחרת לא יהא חייב ת"ל שאור לא ימצא או לא ימצא אפילו(לאחרים) [של אחרים] ושל גבוה ת"ל (י"ג ז') לא יראה לך שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה: ומניין ליתן את (של) האמור של זה בזה ואת האמור של זה בזה ת"ל שאור שאור לגזרה שוה: רבן שמעון בן גמליאל אומר והלא בכלל לא יראה ולא ימצא היה , מה ת"ל לא ימצא את שמצוי לך אתה זקוק לבערו את שאינו מצוי לך אי אתה זקוק לבערו מיכאן אתה אומר חמץ שנפל לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטם אם יכולין כלבים וחזרים לחפש אחריו ולהוציאו אתה זקוק לבערו ואם לאו אי אתה זקוק לבערו: נכרי שבא לביתו של ישראל וחמץ בידו אין זקוק לו הפקידו לו חייב לבערו שנאמר לא יראה לך ייחד לו בית ונתנו לתוכו אין זקוק לו: כי כל אוכל מחמצת. יכול תינין ותמרים שנתחמצו מאיליהן יהא חייב עליהן או מה אם זה שחימוצו מאחרים חייבין עליו אילו שחמוצן מאיליהן אינו דין שיהא חייב עליהן ת"ל (י"ב ט"ו) חמץ מה חמץ מיוחד שהוא מין דגן יצאו אלו שאינן מין דגן: ר' שמעון אומר לפי שלא למדנו לשאור שחייבין עליו כרת ת"ל (י"ג ז') לא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור מה לא יראה לך חמץ חייבין עליו אף לא יראה לך שאור חייבין עליו כרת: כי כל אוכל מחמצת. מכלל שנאמר (י"ב ט"ו) כי כל אוכל חמץ אין לי אלא שנתחמץ מאחרים שנתחמץ מאליו מניין ת"ל כי כל אוכל מחמצת: ונכרתה הנפש. ולא הצבור: ההוא. לא אנוס ולא שוגג ולא מוטעה: מעדת ישראל. וישראל שלום: בגר. זה הגר: ובאזרח. זה אזרח: הארץ. לרבות שאר הפקיר:

כ **כל מחמצת לא תאכלו** לרבות כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי וזיתוס המצרי: יכול יהא חייב עליהן ת"ל חמץ מה חמץ מיוחד שהוא מין גמור יצאו אלו שאינן מין גמור: למה באו ליתן עליהן לא תעשה: יכול יהא אדם יוצא ידי חובתו בעיסת אורז ת"ל (דברים ט"ז ג') לחם מה לחם האמור להלן (במדבר ט"ו י"ט) מחמשת מינין אף לחם האמור כאן מחמשת מינין: ד"א עוגות מצות כי לא חמץ (י"ב ל"ט) מצה הבאה לידי מצה וחימוץ יצאת עיסת אורז שאינו בא לידי חימוץ: יכול יוצא אדם ידי חובתו בבכורים ת"ל בכל מושבותיכם תאכלו מצות יצאו בכורים שאין נאכלין בכל מושבות דברי ר' יוסי הגלילי. ר' עקיבה אומר על מצות ומרורים יאכלוהו מה מרורים שאין במינן בכורים אף מצה שאין במינה בכורים או מה מרורים שאין באין בכורים אף מצה שאינה באה בכורים: יכול יהא אדם יוצא ידי חובתו בטבל שלא ניתקן ובמעשר ראשון שלא נתרם ובמעשר שני והקדש שלא נפדו ת"ל חמץ מה חמץ מיוחד שאיסורו מאיליו יצאו אלו שאיסורן מיד דבר אחר: ומניין שהכהנים יוצאין ידי חובתן בתרומה בגבולין וישראל במעשר שני בירושלים ת"ל מצות מצות ריבה הכתוב: ר' יוסי הגלילי אומר אין אדם יוצא ידי חובתו במעשר שני בירושלים שנאמר לחם עני יצא מעשר שני שאין

נאכל אלא בשמחה: וחכמים אומרין יוצאים ידי חובתו במעשר שני בירושלים שנאמר מצות מצות ריבה הכתוב אם (כל) [כן] למה נאמר לחם עני פרט למצה שלשה ביין בשמן ודבש:

כא **ויקרא משה לכל זקני ישראל** מלמד שנהג משה כבוד בזקנים: מלמד שהזקנים קודמין לכל ישראל מלמד שנשתמש משה בזקנים שבדורו: ר' יוסי הגלילי אומר גדולה זקנה אם גדולים הם גדולה זקנה שכך חיבבה הכתוב, אם ילדם הם גדולה זקנה שכך ניטפלה ילדות: ויאמר אליהם. מלמד שנתן עיניו בהם משעה שאמר להם: משכו. ר' אליעזר אומר אמר להם משכו ידכם מע"ז כענין שנאמר (יחזקאל כ' ז') ואמר (להם) [אלהם] איש שקוצי עיניו השליכו: ר' עקיבה אומר: משכו. מי שיש לו: וקחו. מי שאין לו: לכם. לרבות את הנותן מתנה: צאן. בכל מקום שנאמר צאן תופש כבשים ועזים: ד"א משכו וקחו לכם צאן נמצינו למדים לבהמה דקה שנקנית במשיכה: ושחטו הפסח. אין מצותו אלא בשחיטה שהיה בדין ומה עולה שלא קבע לה זמן שחיטה אין מצותה אלא בשחיטה פסח שקבע לו זמן שחיטה אינו דן שלא תהא מצותו אלא בשחיטה לא אם אמרת בעולה שקבע לו מקום שחיטה תאמר בפסח שלא קבע לו מקום שחיטה הואיל ולא קבע לו מקום שחיטה לא תְּהֵא מצותו בשחיטה ת"ל ושחטו הפסח אין מצותו אלא בשחיטה:

כב **ולקחתם** ר' יהודה אומר נאמר כאן לקיחה ונאמרה לקיחה בפרה ונאמרה לקיחה בלולב ונאמרה לקיחה במצורע מה לקיחה האמורה כאן אגודה אף לקיחה האמורה להלן אגודה וחכמים אומרים זה אם אין אגוד פסול הלז אעפ"י שאין אגוד כשר: אזוב. לא אזוב יון ולא אזוב כחלית ולא אזוב מדברית ולא כל אזוב שיש לו שם לווי: וטבלתם בדם. שיהא בדם כדי (טפילה) [טבילה]: אשר בסף. שומע אני בסף כלי או בסף מזוזה, מפני שהכלי קרוי סף ומזוזה קרוי סף, ומניין שהכלי קרוי סף שנאמר (מלכים א' ז' נ') והספות והמזמרות, ומניין שהמזוזה קרויה סף שנאמר (יחזקאל מ"ג ח') בתתם ספם את ספי ומזוזתם אצל מזוזתי, ת"ל והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות בסף שיכול ליגע: אמור מעתה בסף כלי ולא בסף מזוזה: ר' עקיבה אומר הואיל ושני כתובים קיימין יהא נותן בסף כלי ובסף מזוזה. שיירי הדם שופכו על האסקופה: ואתם אין לי אלא אתם גרים נשים ועבדים מניין ת"ל ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר:

כג **ועבר ה' לנגוף את מצרים** נאמר כאן עברה תאמר להלן עברה מה עברה האמור כאן מגפה אף עברה האמור להלן מגפה וכן הוא אומר (עמוס ה' י"ז) ובכל כרמים מספד כי אעבור בקרבך אמר ה': וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות. פרט לבית שאין לו משקוף ואין לו מזוזה: ופסח ה' על הפתח. הרי זו אזהרה על הפתח: ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף. מלמד שכיון שניתנה רשות לשלוחין להבל סופן לעשות שליחותן אבל אין חוזרין למקום הקדש:

כד **ושמרתם את הדבר הזה** שמור מצוה האמורה בענין: יכול אף אגודת אזוב ומשקוף ושתי המזוזות ת"ל הזה:לחק לך ולבניך עד עולם. שינהוג הדבר לדורות:

כה **והיה כי תבואו אל הארץ** זו ארץ שבעה: אשר יתן (לָךְ וּלְבָנֶיךָ) וגו' זו ארץ שלשה: ושמרתם את העבודה הזאת. גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכשישראל נכנסין לארץ עתידין לעשות את הפסח וכן הוא אומר (יהושע ה' י') ויחגו בני ישראל בגלגל ויעשו את הפסח בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערבות יריחו:

כו **והיה כי יאמרו אליכם בניכם** עתידין לומר לכם: מה העבודה הזאת לכם. זה בן רשע שהוציא את עצמו מן הכלל, אף אתה הוציאו מן הכלל ואמור לו (י"ג ה') בעבור זה עשה ה' לי לי עשה ולא לך עשה:

כז **ואמרתם זבח** שיהיו כל מעשיו לשם זבח: פסח. שיהו כל מעשיו לשם פסח: הוא. פרט לששחטו שלא לשמו: לה'. לשם המיוחד: אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים. שלש פסיחות נאמרו בפרשה אשר פסה, ופסח ה', ופסחתי עליכם, מנין אתה אומר חצר שכולה ישראל לא היתה פסיחה אלא על הבתים שנאמר אשר פסח על בתי בני ישראל: מצריים וישראל שרויים בחצר לא היתה פסיחה אלא על הפתחים שנאמר (י"ב כ"ג) ופסח ה' על הפתח: מצרי וישראל נתונין במטה לא היתה פסיחה אלא על ישראל שנאמר (י"ב י"ג) ופסחתי עליכם וכן הוא אומר (ישעיה ל"א ה') כצפרים עפות כן יגן ה' צבאות על ירושלים גנון והציל פסוח והמליט: אלמלא דבר כתוב אי אפשר לאמר כחיה ששוחה על בנה ומניקתו וכן הוא אומר (דברים א' ל"א) ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך: ואומר (תהלים צ"א ז') יפול מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש ואומר (שם קכ"א ה') ה' שומרך ה' צלך על יד ימינך כול' עד מעתה ועד עולם: אשר פסח על בתי בני ישראל. אין לי אלא בתי ישראל בתי גרים ונשים ועבדים מניין ת"ל ואת בתינו הציל: ויקוד העם וישתחוו. מלמד ששמחו על בשורה כמעשה:

כח **וילכו ויעשו בני ישראל** ליתן להם שכר הליכה כשכר עשייה: כאשר צוה ה׳ את משה. לפי שמצינו שפרשה ראשונה אמר לו המקום למשה ושנייה אמר להן משה לישראל [מניין] שאף שתיהן שמע מפי הקודש וחזר ושנאן להן לישראל ת״ל כאשר צוה ה׳ את משה אין לי אלא משה שהפרשה תלויה בו מניין שאף אהרן היה עמו ת״ל כאשר צוה ה׳ את משה ואת אהרן. יכול משה ואהרן שהיו עסוקין במצוה לא היה להם פסח ת״ל כן עשו: ומניין שאעפ״י שלא נאמר להן עתידין היו ומעותדין היו זריזין היו ומזורזין היו ת״ל כן עשו, כן עשו וכן היה בלבם לעשות:

כט **ויהי בחצי הלילה** ר׳ שמעון בן יוחאי אומר משה שאינו יודע זמניו ורגעיו ועתותיו שלילה אמר (י״א ד׳) כחצות והקב״ה שיודע זמניו ורגעיו ועתותיו של לילה אמר ויהי בחצי הלילה: ד״א משה אמר להן לישראל (י״ב י״ב) ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה ולא קבע להן זמן שלא יהו יושבין ומהרהרין הרהורין רעים ואומרין כבר הגיעה שעה ולא נגאלנו אבל כשאמר לו משה לפרעה מהוא אומר כה אמר ה׳ כחצות הלילה אמר לו הדבר שקול לכשיחצה הלילה אם כחוט השערה ולמעלה ואם כחוט השערה ולמטה אבל הקב״ה אמר ויהי בחצי הלילה שהוא יושב על אבן שעות ומכוין את השעה כחוט השערה שאין מלכות נוגעת בחברתה אפלו כמלוא נימה , אלא הגיעה זמנה של מלכות ליפול ביום נופלת ביום, בלילה נופלת בלילה וכן הוא אומר (יחזקאל ל׳ ט״ז) ונף צרי יומם, ואומר (שם י״ח) ובתחפנחס חשך היום, ואומר (דניאל ה׳ ל׳) ביה בליליא קטיל בלשצר מלכא כשראה: ואף כשהגיע זמנן של אבותינו ליפול מה נאמר בהן (ירמיה ו׳ ד׳) אוי לגו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב: וה׳ הכה בל בכור בארץ מצרים. ולא על ידי שליח: מבכור פרעה. שומע אני זה בנו כשהוא אומר: היושב על כסאו כבר בנו אמור מה ת״ל מבכור פרעה מלמד שפרעה הרשע בכור היה (והלא לא) [ולא] נגעה בו פורענות, וכל כך למה כדי לפתות לבם של מצרים שיהיו אומריו קשה פרעה שלא נגעה בו פורענות ועליו הוא אומר (איוב י״ב כ״ג) משגיא לגוים ויאבדם, וכן הוא אומר (י״ב י״ב) ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה׳ והלא בעל צפון בכלל אלהי מצרים היה מפני מה לא נגעה בו פורענות כדי לפתות לבם של מצריים שיהיו אומרין קשה פרעה שלא נגעה בו פורענות קשה בעל צפון שלא נגעה בו פורענות ועליו הוא אומר משגיא לגוים ויאבדם אבל באחרונה מהוא אומר (תהלים ק״ו י״א) ויכסו מים צריהם אחד מהם לא נותר, מלמד שאף בעל צפון נכתת: עד בכור השבי. ולהלן הוא אומר (י״א ה׳) עד בכור השפחה מלמד שבמדה הזאת נשתעבדו בהן בישראל: בכור השבי. זה שנתון באדיוט:אשר בבית. זה שחבוש בבית האסורים: הבור זה שנתון בדייפנטא: מפני מה לקו עמהן מפני שהיו אומרין אלהינו יפרע לנו מן המצרים המשעבדין אותנו: ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר מפני מה לקו עמהם מפני שהיו אומרין רצוננו נהיה בשעבודנו דשראל יהיו בשעבודן: עד בכור השבי מלמד ששבו אותן: עד בכור השפחה מלמד שכבשו אותן לעבדים ולשפחות: אשר אחר הרחים. מלמד שהיו מפריכין בהן: וכל בכור בהמה. אם אדם חטא מה חטאת בהמה אלא אוי לרשעים ואוי לטיפוליהן:

ל **ויקם פרעה לילה** לא עמד כדרך שהמלכים עומדן בשלש שעות וישינין בשתי שעות: הוא וכל עבדיו וכל מצרים. מה הוא שלא העמידו אדם אף עבדיו שלא העמידן אדם אף מצריים שלא העמידו זה את זה: ותהי צעקה גדולה במצרים. מלמד שהיו רואין את אלהיהם כשהן מתבקעין ונופלין לפניהן ואע״פ שהדברים סתומין כאן מפורשין להלן (שמואל ב׳ כ״ב ח׳) ותגעש ותרעש הארץ מוסדות השמים (ירעשו) [ירגזו] ויתגעשו כי חרה לו: עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל: כי אין בית אשר אין שם מת. ר׳ יעקב אומר וכי לא היה בית שלא היה בו בכור אלא כך מנהגן של ראשונים מי שלא היה לו בן בכור היה קורא הגדול שבבניו בכור כענין שנאמר (דברי הימים א׳ כ״ו י׳) מן בני מררי [בנים] שמרי הראש כי לא היה (לו) בכור: בית שיש בו אנשים הרבה ולא היה לאחר מהן בנים הגדול שבבית מת ומניין לגדול שבבית שנקרא בכור שכן הוא אומר בדויד (תהלים פ״ט כ״ח) אף אני בכור אתנהו: ר׳ שמעון אומר אין פחות משש מאות אלף בכורות שמתו באותו הלילה שנאמר (ישעיה מ״ג ג׳) נתתי כפרך מצרים והכפר אחד תחת אחד: ד״א כי אין בית אשר אין שם מת ר׳ נתן אומר וכי לא היה שם בית שלא היה בו בכור אלא כיון שנולד בן בכור לאחד מהן היה עושה לו דיוקני והיתה אותו היום נדוקה ונשחקת וגזרית לפניהם והיה קשה להן כאלו אותו היום קברום: ד״א לפי שהמצרים היו קבורים בבתיהם וכלבים נכנסין דרך ביבין ומחטטין ומוציאין בכורות מקבריהן ומתעתעין בהן והיה קשה להן כאלו אותו היום קברום:

לא **ויקרא למשה ולאהרן לילה** יכול באו אצלו והלא כבר נאמר (י״ב כ״ב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר אלא מלמד שהציצו עליו מתוך גזוטרא ואמרו לו בלילה אין אנו יוצאין אנו יוצאין בחצי היום: צאו מתוך עמי. יכול שהות ת״ל קומו: אתם. אין לי אלא אתם. גרים ועבדים מניין ת״ל: גם אתם: גם בני ישראל. לרבות נשים וטפלים: ולכו עבדו את ה׳ כדברכם. עמדה שלכם (י׳ ט׳)ויאמר משה בנעורנו ובזקנינו נלך:

לב **צאנכם: גם צאנכם.** משלי: בקרכם: גם בקרכם. משל שרים: קחו כאשר דברתם ולכו. עמדה שלכם (י׳ כ״ה) ויאמר משה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות: וברכתם גם אתי. אף לנשים ולטפלים: ד״א וברכתם גם אתי מיכאן אתה אומר שהיה פרעה יודע שמחוסר תפלה ואין המקום מוחל לו לאדם עד שיפייס את חברו מה שכר נטל על כך ביום ההוא יהיה מזבח לה׳ בתוך ארץ מצרים (ישעיה י״ט י״ט). הפה שאמר (ה׳ ב׳) מי ה׳ אשר אשמע בקולו

הוא הפה שאמר (ט׳ כ״ז) ה׳ הצדק מה שכר נטל על כך לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו (דברים כ״ג ה׳): הפה שאמר (ט״ו ט׳) ארדוף אשיג אחלק שלל הוא הפה שאמר (י״ד כ״ה) אנוסה מפני ישראל מה שכר נטל על כך נטית ימינך תבלעמו ארץ (ט״ו י״ב) זכו ליקבר שלא יאכלו אותן חייה ועופות.

לג **ותחזק מצרים על העם** מלמד שנפלה לו ותרא לפרעה והיו מניחין את מיתיהן ואת חלליהן והיו משקעין אותן בקרנות ובעגלות: למהר לשלחם מן הארץ. ולא לארץ כנען כן הוא אומר (ה׳ כ״ג) דרך שלשת ימים נלך במדבר: כי אמרו כלנו מתים. אמרו משה אמר לנו בכורות מתים ואנו רואין בכורות ושאינן בכורות, והן אינן יודעין שכולן שטופין בזמה בא אחד על עשר נשים וילדו לו עשרה בנים נמצאו כולן בכורי נשים, עשרה באו על אשה אחת ונולדו להן עשרה בנים נמצאו כולן בכורי אנשים לכך אמרו כלנו מתים:

לד **וישא העם את בצקו טרם יחמץ** מלמד שקרב להחמיץ: משארותם צרורות בשמלותם על שכמם. מה ששיירו מן המצה ומה ששיירו מן המרור: ד״א משארותם צרורות בשמלותם על שכמם לא היה בידם מהליכות ומה לזו ליטול והלא לסוף הענין הכתוב משבחן שהיו בני אדם עשירים אלא מלמד שלא נטלו בידם אלא דבר מועט ונכנסה בו ברכה ואכלו ממנו אחד ושלשים יום שהיה יפה להן כמן:

לה **ובני ישראל עשו כדבר משה** אמר להן לא תהיו מהלכין משכונה לשכונה שלא תהו נראין כבני אדם הרמאין: כלי כסף וכלי זהב ושמלות. מניין שהשמלות חביבות מן הכל ת״ל כלי כסף וכלי זהב ושמלות חביב חביב האחרון:

לו **וה׳ נתן את חן העם בעיני מצרים** מהוא החן הזה וה׳ נתן את חן העם מלמד ששלשה ימים היו מצרים באפילה וישראל מקרקרין בבתיהן ולא נחשד אחד מהן אפלו על הצנורה והיו מצרים דנין קל וחומר בעצמן ואומרין אימתי ראויין אלו ליטול כשאנו שרויין באורה או כשאנו שרויין באפילה כשנטלו לעצמן או כשאנו נותנין להן: ד״א את חן העם הזה מלמד ששרת עליהן רוח הקדש וכן הוא אומר (זכריה י״ב י׳) ושפכתי על בית דוד ועל (כל יושבי) [יושב] ירושלים רוח חן ותחנונים: אין דומה האומר לו השאילני נוניא והוא אומר אין לי השאילני צקוטלא והוא אומר אין לי לאומר לו השאילני נונש שבמקום פלוני השאילני צקוטלא שבמקום פלוני: וישאילום. רבי אומר כשהיו ישראל במצרים מה נאמר בהן (ג׳ כ״ב) ושאלה אשה (משאלתה) [משכנתה] ומגרת ביתה מלמד שהיו גרים עמהן, כשבטלו מן השעבוד מה נאמר בהן (י״א ב׳) וישאלו איש מאת רעהו מלמד שהיו רעים להן, כשנגאלו מן השעבוד מה נאמר בהן וישאילום מה שהשאילום לא הגיעום והיו משאילין אותן בעל כרחן מלמד שהיו יראים מהם כבני אדם שיראים מן קוניהם: ומפני שהיו אומרין למחר (והיו) [יהיו] אומות העולם רואין אותן במדבר ואומרין ראו כמה עשירים עבדיהן של מצרים: ומניין אתה אומר שלא היה כל אחד ואחד מישראל שלא היה יכול להעמיד אהל מועד וכל כליו קרסיו קרשיו בריחיו עמודיו ואדניו ת״ל (כ״ה ב׳) מאת כל איש אשר ידבנו לבו אין לך כל אחד ואחד מישראל שאין יכול לעשות כל מה שאמרתי לך: יכול היה בהם אחד שלא נטל ת״ל (תהלים ק״ה ל״ז) ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל: ואיזה הוא כושל כדויד שנאמר (זכריה י״ב ח׳) והיה הנכשל [בהם] ביום ההוא כדויד: יכול משה ואהרן שהיו עסוקים במצות לא נטלו מביזת מצרים ת״ל (ג׳ כ״א) והיה כי תלכון לא תלכו ריקם אפשר משה ואהרן שהיו עוברין על מצות עשה ועל מצות לא תעשה ת״ל (י״א ג׳) גם האיש משה גדול מאד [מלמד שהיו מפקידין אצלו פקדונות]: למה משבח הכתוב את בזת הים יותר מבזת מצרים אלא מה שבבתים נטלוה במצרים ומה שהיה בתסוראות נטלוה על הים שכך הוא דרכם של מלכים בשעה שיוצאין למלחמה מוצאין כל כספם וזהב עמהן כדי להעמיד [נ״א שלא להמריד] אחרים תחתיהן וכן הוא אומר (תהלים ס״ח י״ד) כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקרק חרוץ כנפי יונה נחפה בכסף זו בזת מצרים ואברותיה בירקרק חרוץ זו בזת הים: תורי זהב נעשה לך (שה״ש א׳ י״א) זו בזת מצרים עם נקודת הכסף זו בזת הים: ותרבי ותגדלי (יחזקאל ט״ז ז׳) זו בזת מצרים ותבאי כעדי עדיים זו בזת הים כפולה ומכופלת בזה שבזזו על הים:

לז **ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה** מרעמסס לסכות מאה ושלשים מיל והיה קולו של משה הולך מהלך ארבעים יום ואל תתמה שהרי כבר נאמר (ט׳ ח׳) ויאמר ה׳ אל משה של אהרן קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן והלא דברים קל וחמר ומה אבק שאין דרכו להלך הרי הוא הולך מהלך ארבעים יום קול שדרכו להלך על אחת כמה וכמה. סכתה. ר׳ עקיבה אומר סכות ממש עשו להן בסכות: ר׳ אליעזר אומר סכות ענני כבוד כאו וחנו על נבי רעמסס: מושלו משל למה הדבר דומה לחתן שהביא אפריון לפתח ביתה של כלה כדי שתכנס לו מיד: ר׳ נחמיה אומר סכתה כל מקום שצריך ליתן לו למ״ד בתחלתו תן לו ה״י בסופו: בשש מאות אלף. אומר הין חסר הין יתר אבל בפרט מהוא אומר (ל״ה כ״ו) שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים: רבי אומר הרי הוא אומר (יהושע ז׳ ח׳) ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש שמא מה היו אם שלשים ושבעה היה להן ליאמר אם שלשים וחמשה היה להן ליאמר מה ת״ל כשלשים וששה מלמד שהיו שקולין כנגד כל ישראל. כיוצא בו אתה אומר (יחזקאל ח׳ ט״ז) ויבא אתו אל חצר בית ה׳ הפנימית (אל) [והנה] פתח היכל ה׳ (והנה) בין האולם (ולמזבח) [ובין המזבח] בעשרים וחמשה איש שמא מה היו אם עשרים וארבעה היה להן

ליאמר אם עשרים וששה היה להן לשמר מה ת״ל כעשרים וחמשה מלמד שהיו שקולין כנגד כל ישראל: רגלי עושה מלחמה: גברים. חוץ מנשים: לבר מטף. מלמד שעלו עמהם פחות מבן עשרים שנה [כיוצא בהן]:

לח **ערב עלה אתם:** ערב רב עלה אתם: וגם ערב רב עלה אתם. מלמד שעלו עמהן גרים ועבדים שלשה כיוצא בהן: צאן ובקר. אין לי אלא צאן ובקר מניין לרבות גמלים וחמורים וסוסים ת״ל מקנה כבד מאד: כיוצא בו אתה אומר (י״ב ל״ד) משארותם צרורות בשפלותם על שכמם וכי לא היה בידם מה ליטול ומה לא ליטול אלא מלמד שהיו מחבבין את המצוה: כיוצא בו אתה אומר (במדבר י״א י״ח) כי בכיתם באזני ה׳ לאמר מי יאכילנו בשר וכי לא היה בידם מה לאכול ומה לא לאכול אלא מלמד שבקשו לאכול אכילה של חנם: כיוצא בו אתה אומר (שם ל״ב א׳) ומקנה רב היה לבני (גד) [ראובן] ולבני (ראובן) [גד] יכול לבני ראובן ולבני גד היה לשאר שבטים לא היה אלא מלמד שאלו פשטו ידיהם בו:

לט **ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות** אין עוגה אלא חררה כענין שנאמר (בראשית י״ח ו׳) לושי ועשי עוגות: עוגות מצות כי לא חמץ. מלמד שממין חמץ הביא מצה: כי גורשו ממצרים. מה שגורשו ממצרים נעשה להן בו נס שלא להחמיץ: ולא יכלו להתמהמה. מלמד שלא יכלו להשתהות: [וגם] צדה לא עשו להם. מלמד שלא נטלו בידם זוודין לדרך:

מ **ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה** וכי שלשים שנה וארבע מאות שנה היו ישראל במצרים והלא לא היו במצרים אלא מאתים ועשר שנים ומה ת״ל ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה, ישיבות הרבה ישבו, ישיבת אברהם בארץ פלשתים ישיבת יצחק בארץ כנען ישיבת יעקב בארץ מגורי אביו הרי אתה מלקטן ועושה אותן ארבע מאות שנה: ומניין שארבע מאות שנה היו: נאמר לאברהם אבינו בין הבתרים (בראשית ט״ו י״ג) ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם וגו׳ וענו אותם ארבע מאות שנה ביצחק מה הוא אומר (שם כ״ה כ״ו) ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם, וכן יעקב הוא אומר (שם מ״ז ט׳) ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה הרי מאה ותשעים נשתיירו שם מאתים ועשר שנים וסימן לדבר שנותיו של איוב כשירדו ישראל למצרים נולד איוב וכשעלו מת שנאמר (איוב מ״ב י) ויוסף ה׳ את כל אשר לאיוב למשנה ואומר (שם ט״ו) ויחי איוב אחרי זאת מאה וארבעים שנה:

מא **בחצי הלילה** נדבר עם אבינו אברהם בין הבתרים, בחצי הלילה נולד יצחק ובחצי הלילה לקו בכורות שנאמר ויהי מקץ. קץ אחד לכולן: שלשים שנה וארבע מאות שנה. שלשים שנה אלו מה טיבן משנידבר עם אבינו אברהם בין הבתרים ועד שנולד יצחק שלשים שנה ומשנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה: **ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה׳ מארץ מצרים.** מלמד שאף צבאות מקום היו עם ישראל בצער שנאמר (ישעיה ס״ג ט׳) בכל צרתם לא צר: ואומר (תהלים צ״א ט״ו) עמו אנכי בצרה ואומר (שמואל ב׳ ז׳ כ״ג) מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גויים ואלהיו:

מב **ליל שמורים הוא לה׳** מלמד שנשתמרה להן גאולה ראשונה לדורות וליובלות ולשמטים ולשנים ולחדשים ולשבתות ולימים ולשעות לעתים ולעונות: הוא הלילה הזה לה׳ שמרים. גאולה זו נגאלין בפרק זה שנייה נגאלין בפרק אחר וכן הוא אומר (ישעיה כ״א י״א) שומר מה מלילה שומר מה מליל אמר שומר (אתה) [אתא] בקר וגם לילה: מה משמר שלא תכנס אומה באומה ומלכות במלכות אפלו כחוט השערה: ומהוא שומר זה הקב״ה שנקרא שומר שנאמר (תהלים קכ״א ד׳) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, דברי ר׳ אליעזר: ר׳ יהושע אומר בניסן נגאלו ובניסן עתידין ליגאל שנאמר שמרים לכל בני ישראל לדרתם שאין ת״ל הוא מה ת״ל הוא, הוא ידע בו ולא ידעו בו אבות הראשונות שנאמר (ישעיה ס״ג ד׳) כי יום נקם בלבי ושנת גאולי בא: ד״א ליל שמורים הוא לה׳ ליל שמור ובא מן המזיקים:

מג **זאת חקת הפסח פסח [מצרים] כל ערל לא יאכל בו וכל בן נכר לא יאכל בו** מה ת״ל חקה ליתן את האמור בפסח מצרים בפסח דורות ואת האמור בפסח דורות בפסח מצרים חוץ מדברים שמיעט בו הכתוב: יכול אף אגודת אזוב ומשקוף ושתי מזוזות ת״ל זאת: כל בן נכר לא יאכל בו. מה אני צריך והלא כבר נאמר (י״ב מ״ח) וכל ערל לא יאכל בו מה ת״ל כל בן נכר לא יאכל בו זה משומד ישראל שעבד ע״ז: אין לי אלא איש אשה מניין [ת״ל] כל בן נכר לא יאכל בו: ד״א כל בן נכר לא יאכל בו מיכאן אתה למד שאם משך ידו הימנו וחזר ונמנה עליו שעובר בלא תעשה: יכול יפסול את החבורה הבאה עמו ת״ל זאת אין פוסל את החבורה הבאה עמו: לא יאכל בו. בו אינו אוכל אבל אוכל הוא במצה ומרור:

מד **וכל עבד איש... ומלתה אותו** מלמד שאדם מוהל עבדי איש על כרחו יכול יהא אדם מוהל בני איש על כרחו ת״ל עבד איש עברי איש מוהל על כרחו ואין מוהל בני איש על כרחו: אין לי אלא עבדים שפחות מנין ת״ל כל עבד איש: ומלתה אותו אז יאכל בו. אם בו הכתוב מדבר הרי כבר נאמר (י״ב מ״ח) וכל ערל לא יאכל בו מה ת״ל ומלתה אותו אז יאכל בו זה רבו שאם היו לו עבדים שלא מלו ושפחות שלא טבלו מעכבין אותו לאכול פסח: וכל עבד. מיכאן אתה אומר גר שמת והיו לו עבדים גדולים וקטנים(וקראו) [קנאו] עצמן בני חורין מניין ת״ל וכל עבד עבד שרשות רבו עליו יצא זה שאין

רשות רבו עליו: עבד איש. אין לי אלא עבד איש עבד אשה מניין ת״ל: מקנת כסף. אין לי אלא שלקח ירש וניתן לו במתנה מניין ת״ל וכל עבד אם כן למה נאמר מקנת כסף מלמד שעבדים נקנין בכסף: יכול אף עבד קטן יהוא מעכבין אותו לאכול פסח ת״ל עבד איש עבדי איש מעכבין אותו לאכול פסח ואין עבדי קטן מעכבים אותו לאכול פסח: יכול יהא אסור לאכול אבל יהא מותר לשחוט ולזרוק ת״ל אז יאכל בו ולהלן נאמר (י״ב מ״ח) ואז יקרב לעשותו אז אז לגזרה שוה מה אז האמור כאן אסור באכילה אף אז האמור להלן אסור באכילה, מה אז האמור להלן אסור במלאכה אף אז האמור כאן אסור במלאכה: אין לי אלא פסח מצרים פסח דורות מניין ת״ל חקה:

מה **תושב** זה קנוי קנין עולם: ושכיר. זה קנוי קנין שנים. יאמר תושב מה אני צריך לומר שכיר אם קנוי קנין עולם אסור לאכול פסח קנוי קנין שנים אינו דין שיהא אסור לאכול פסח: אלו כן הייתי אומר תושב זה קנוי קנין שנים כשהוא אומר ושכיר בא שכיר ולימד על התושב שקנוי קנין עולם: ר׳ ישמעאל אומר מניין לערל שאסור לאכול בתרומה דין הוא ומה פסח שמותר לזרים ערל אמור לאכול ממנו, תרומה שאסורה לזרים אינו דין שיהא ערל אסור לאכול ממנה: לא אם אמרת בפסח שחייבין עליו [משום] פגול ונותר וטמא תאמר בתרומה שאין חייבין עליה משום פגול ונותר וטמא ת״ל תושב ושכיר תושב ושכיר(ויקרא כ״ב י׳) לגזרה שוה מה תושב ושכיר האמור בפסח ערל אסור לאכול ממנו אף תושב ושכיר האמור בתרומה ערל אסור לאכול ממנה: לא יאכל בו. [בו] אינו אוכל אבל אוכל הוא במצה ומרור:

מו **בבית אחד יאכל** השמש שאכל כזית אצל תנור אם היה פקח ממלא כרסו רצו בני חבורה לעשות עמו טובה באין ואוכלין עמו: בבית אחד. אין לי אלא בית מניין לרבות חצר גנה וסוכה ת״ל באחד יאכל אם כן למה נאמר בבית אחד יאכל בחבורה אחת: לא תוציא מן הבית. אין לי [אלא מבית] לבית מחבורה לחבורה מניין ת״ל חוצה חוץ למקום אכילתו: יאכל לא תוציא מן הבית מן הבשר. בשעת אכילה חייב ואינו חייב שלא בשעת אכילה: יאכל לא תוציא מן הבית. על כדי אכילה הוא חייב ואינו חייב על פחות מכזית: יאכל לא תוציא מן הבית. על הכשר הוא חייב ואינו חייב על הפסול: אין לי אלא פסח מצרים פסח דורות מניין ת״ל חקה: יאכל ועצם לא תשברו בו. על כדי אכילה הוא חייב ואינו חייב על פחות מכזית: ועצם לא תשברו בו. בטהור ולא בטמא: ועצם לא תשברו בו. בו אי אתה שובר שובר אתה בחגיגה הבאה עמו: הא מפני שיש בו מה שאין בקדשים ובקדשים מה שאין בו אי אתה יכול לדונן זה מזה:

מז **כל עדת ישראל יעשו אותו** מכלל שנאמר (י״ב ו׳) ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל מלמד שפסח נשחט בשלש כתות בקהל ועדה וישראל יכול אם שחטו בבת אחת יהא פוסל ת״ל כל עדת ישראל [יעשו] אותו: אותו. ואפילו בשבת: אותו ואפילו בטומאה שאם היו רוב הקהל או הכהנים או כלי שרת טמאים יעשו אותו בטמאה:

מח **וכי יגור אתך גר** ישראל שהטביל את הגוי לשם גר הרי זה גר לשם עבד הרי זה עבד, לשם בן חורין הרי זה בן חורין, גר שקדמו עבדיו ושפחותיו וטבלו בפניו קנו עצמן בני חורין: מעשה בבירוליא שקדמו עבדיה ושפחותיה וטבלו בפניה ובא מעשה לפני חכמים ואמרו קנו עצמן בני חורין לא זזו והיו משמשין אותה עד שעה שמתה: המול לו כל זכר. אין לי אלא ערל גמור מניין מל ולא טבל טבל ולא מל או שהיו בו ציצין המעכבין אותו לאכול בפסח מעכבין אותו לאכול בתרומה ת״ל המול כל זכר הציצין המעכבין אותו לאכול בפסח ומעכבין אותו לאכול בתרומה: ואז יקרב לעשותו. הרי זה מפורש יפה נאמר כאן אז ונאמר להלן אז מה אז האמור להלן אז יאכל בו אף אז האמור (להלן) [כאן] אז יקרב לעשותו: והיה כאוחז הארץ. מה אזרח אינו נכנס לברית אלא בשלשה דברים במילה ובטבילה ובהרצאה קרבן אף גר אינו נכנס לברית אלא בשלשה דברים במילה ובטבילה ובהרצאה קרבן: וכל ערל לא יאכל בו. אין לי אלא ערל גמור מניין מל ולא פרע את המילה או שהיו בו ציצין מעכבין אותו לאכול בפסח מעכבין אותו לאכול בתרומה ת״ל וכל ערל לא יאכל בו הציצין מעכבין אותו לאכול בפסח ומעכבין אותו לאכול בתרומה: וכל ערל לא יאכל בו. לפי שמצינו שהצבור עושין פסח בטומאה בזמן שרובן טמאים יכול יהא יחיד מכריע את הערלה ת״ל וכל ערל לא יאכל בו: לא יאכל בו. בו אינו אוכל אוכל הוא במצה ובמרור:

מט **תורה אחת יהיה לאזרח** מה אזרח שקבל עליו כל דברי תורה אף הגר שקבל עליו כל דברי תורה מיכאן אמרו גר שקבל עליו כל דברי תורה חוץ מדבר אחד אין מקבלין אותו ר׳ יוסי ב״ר יהודה אומר אפילו דבר אחד מדקדוקי סופרים: לגר זה הגר: הגר. לרבות נשי גרים: בתוככם. לרבות את הנשים ואת העבדים המשוחררין:

נ **ויעשו כל בני ישראל** ליתן להן שכר הליכה כשכר עשייה (כי דכתיב לעיל וילכו ויעשו בני ישראל כול׳ עד וכן היה בלבם לעשות):

נא **ויהי בעצם היום הזה** אין עצם אלא תקפו של יום: הוציא ה׳ את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם. מלמד שלא יצאו מהומה אלא מטורקסין:

פרק יג

א **וידבר ה׳ אל משה לאמר קדש לי** אין קדש לי אלא הפריש יכול אם מפרישו אתה הרי הוא מקודש ואם לאו אינו מקודש ת״ל הוא בין שאתה מפרישו בין שאין אתה מפרישו: פטר רחם. פרט ליוצא דופן: בבני ישראל. אין לי אלא ישראל מנין לרבות גרים ועבדים משוחררין ת״ל בכור כל בכור מיכן אתה אומר הגיורת שהיתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה בכור לנחלה ואין בכור לכהן ר׳ יוסי הגלילי אומר בכור לנחלה ולכהן שנאמר פטר כל רחם בבני ישראל עד שיפטרו רחם מישראל: באדם ובבהמה. את שיש לך בו באדם יש לך בו בבהמה יצאו לויים שאין לך בהם באדם לא יהא לך בהם בבהמה: לי הוא. ודאי ולא הספק: לי הוא. בין שאתה מפרישו בין שאי אתה מפרישו: לי הוא. אין בכור לנחלה אלא אחד: לי הוא. הוא קרב ואין תמורתו קרובה:

ב **ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה** משום שנאמר (י״ג י״ד) והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר יכול אם שאלך אתה מגיד לו ואם לאו אי אתה מגיד לו ת״ל (י״ג ח׳) והגדת לבנך אעפ״י שלא שאלך: אין לי אלא בזמן שיש לו בן בינו לבין עצמו, בינו לבין אחרים מנין ת״ל ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים: מבית עבדים. ר׳ יהודה אומר יכול שהיינו עבדים לעבדים ת״ל מבית עבדים להם היינו לעבדים ולא היינו עבדים לעבדים: ר׳ נחמיה אומר וכי גנאי הוא לנו שהיינו עבדים לעבדיהם של מצרים והלא מעלה גדולה היא אלא מלמד שהיו עושין מלאכת בית ומלאכת שדה מלאכת אנשים ומלאכת נשים: כי בחזק יד הוציא ה׳ אתכם. אלו עשר מכות: מזה. מלמד שמכת בכורות שקולה כנגד כולן: ולא יאכל חמץ (במצרים) [היום]. ואפילו לכלבים הרי זה בא לאסרו בהנאה: ר׳ יוסי הגלילי אומר מנין לחמץ במצרים שלא נאסר אלא יום אחד ת״ל ולא יאכל חמץ היום:

ג **היום (הזה) אתם יוצאים בחדש האביב** בחדש שהוא כשר לא חם ולא צונן וכן הוא אומר (תהלים ס״ח ז׳) אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות: בכושרות במעשה כשרים: אלו אברהם יצחק ויעקב: ד״א זה משה ואהרן ומרים: ד״א בכושרות בכו שירות אלו בוכים ואלו משוררים: וכן הוא אומר(תהלים קכ״ז ב׳) שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לחם העצבים כן יתן לידית שינה:

ד **והיה** אין והיה אלא מיד: כי יביאך. עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תכנס לארץ: אשר נשבע לאבתיך. הכל מכות אבותיך: לתת לך. שלא תהא בעיניך כאלו הוא ירושת אבותיך אלא כאלו עכשיו ניתנה לך במתנה: ארץ זבת חלב ודבש. ר׳ אליעזר אומר חלב זה חלב הפירות דבש זה דבש תמרים: ר׳ עקיבה אומר חלב זה חלב ודאי וכן הוא אומר (יואל ד׳ י״ח) והיה ביום ההוא (יטיפו) [יטפו] ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב: דבש. זה דבש היערות וכן הוא אומר (שמואל א׳ י״ד כ״ו) ויבא העם אל היער והנה הלך דבש: ד״א נאמר כאן זבת חלב ודבש ונאמר להלן (דברים כ״ו ט׳) זבת חלב ודבש מה זבת חלב ודבש האמור להלן ארץ חמשת עממים אף זבת חלב ודבש האמור כאן ארץ חמשת עממים: ר׳ יוסי הגלילי אומר אין מביאין בכורים מעבר לירדן שאינו ארץ זבת חלב ודבש: ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה. מכלל שנאמר (דברים ט״ז ב׳) וזבחת פסח לה׳ אלהיך צאן ובקר יכול יהא פסח דורות בא מן הצאן ומן הבקר ת״ל ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה מה פסח מצרים לא בא אלא מן הכבשים ומן העזים אף פסח דורות אינו בא אלא מן הכבשים ומן העזים: ר׳ אליעזר אומר נאמר הביא פסח במצרים ונאמר הביא פסח דורות מה פסח מצרים אינו בא מן המעשר אף פסח דורות אינו בא מן המעשר: אמר לו ר׳ עקיבה רבי דנין אפשר משאי אפשר וכי מעשר היה להן במצרים אמר לו ר׳ אליעזר אף שאי אפשר ראיה גדולה היא: חזר ר׳ עקיבה והחליף את החן נאמר הביא פסח במצרים ונאמר הביא פסח דורות מה פסח מצרים אינו בא אלא מן החולין אף פסח דורות אינו בא אלא מן החולין: (והוא הדין לכל הקדשים שלא יהו באין אלא מן החולין הינו דתנן ומנין לאומר הרי עלי תודה לא יביא אלא מן החולין שנאמר (דברים ט״ז ב׳) וזבחת פסח לה׳ אלהיך צאן ובקר והלא אין הפסח בא אלא מן הכבשים ומן העזים אם כן למה נאמר צאן ובקר אלא להקיש את כל הבא מן הצאן ומן הבקר לפסח מה פסח שהוא בא חובה אינו בא אלא מן החולין אף כל דבר שהוא בא חובה לא יבוא אלא מן החולין): לתוך שנאמר בפסח דורות (דברים ט״ז ז׳) ובשלת ואכלת יכול יהא מבשלו ואוכלו ת״ל ועברת את העבודה הזאת בחדש הזה מה פסח מצרים אין נאכל אלא צלי אף פסח דורות אין נאכל אלא צלי:

ה **שבעת ימים תאכל מצות** מנין אתה אומר שאם עובר ששת ימי החג ולא חג שטעון חגיגה כל שבעת ת״ל שבעת ימים תאכל מצות וביום השביעי חג לה׳:

ו **מצות יאכל את שבעת הימים** כשהוא אומר את להביא את יום ארבעה עשר שחייב במצה: לא יראה לך חמץ. רואה אתה לאחרים: ולא יראה לך חמץ. רואה אתה לגבוה: ולא יראה לך חמץ. רואה אתה לפלטיר: ד״א ולא יראה לך חמץ בטל בלבך: מיכאן אתה אומר ההולך לשחוט את פסחו ולמול את

בנו ונזכר שיש לו חמץ בתוך ביתו אם יכול לחזור ולבער ולחזור למצותו יחזור ואם לאו יבטל בלבו ודיו: ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור. זה הוא חילוק שבין בית שמאי ובין בית הלל שבית שמאי אומרין שאר כזית וחמץ ככותבת ובית הלל אומרין זה וזה כזית:

ז **והגדת לבנך** אעפ״י שלא שאלך: אין לי אלא בזמן שיש לו בן בינו לבין עצמו ובינו לבין אחרים מנין ת״ל והגדת: בעבור זה עשה ה׳ לי בצאתי ממצרים. כל זמן שגופו של פסח קיים: עשה לי. יכול עד שנצטרפה זכות כולן אילו כן לא היה כדאי בדבר ת״ל בעבור זה מלמד שכל אחד מישראל היה כדאי שיעשו נסין על ידו:

ח **והיה לך** ולא לאחרים: מכלל שנאמר על ידך ובין עיניך יכול יתן על בית יד אונקלוס שלו מבחוץ ת״ל והיה לך ולא לאחרים: על ידך ובין עיניך. [יכול] מה בין עיניך ארבע אף על ידך ארבע ת״ל לאות ולא ארבע לאות ולא שלוש לאות ולא שתים: ר׳ יהודה אומר כשם שאות אחת מבפנים כך אות אחת מבחוץ: אמר ר׳ יוסי חזר בו יהודה: ומודה ר׳ יהודה במי שיש לו שתי תפילין של ראש ואין לו של יד שמביא את העור וחופה את אחת מהן ועושה אותה של יד: יכול יתן על פס ידו ת״ל על ידך ובין עיניך מה בין עיניך ממה שבראש אף על ידך בגבוה שביד אבל אי אתה יודע באיזה מקום הוא נותן אם בימין אם בשמאל ת״ל (דברים ו׳ ח׳-ט׳) וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין ומכלל שקשירה בימין ניתנה בשמאל וכן הוא אומר (תהלים קל״ט י׳) נם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך: ואומר (שופטים ה׳ כ״ו) ידה ליתר תשלחנה וימינה להלמות עמלים ואומר (תהלים ע״ט י״א) למה תשיב ידך וימינך הא כל מקום שנאמר יד אתה תופש את השמאל עד שיפרוט לך הכתוב ימין: מכלל שנאמר על ידך ובין עיניך מה על ידך אות אחת אף בין עיניך אות אחת ת״ל טוטפת טטפת טוטפות הרי ארבע טוטפות אמורות: יכול יתן בארבע מקומות ת״ל ולזכרון בין עיניך מלמד שנותנם במקום אחר: רבי אומר בשני מקומות כתיב טטפות ובמקום אחר כתיב טטפת מלמד שנותנם במקום אחד: יכול יתנם על גבי מצחו ת״ל על ידך ובין עיניך מה על ידך בגבוה שביד אף על הראש בגבוה שבראש: ר׳ אליעזר בן יעקב אומר מופנה להקיש ולדון גזרה שוה נאמר כאן בין עיניך ונאמר להלן (דברים י״ד א׳) לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת מה בין עיניך האמור להלן מקום שיער אף בין עיניך האמור כאן מקום שיער: למען תהיה תורת ה׳ בפיך. לרבות גרים ועבדים משוחררים: ד״א למען תהיה תורת ה׳ בפיך להוציא את הנשים מה תפילין מיוחדות מצות עשה שהזמן גרמה נשים פטורות כך כל מצות עשה שהזמן גרמה נשים פטורות: תורת ה׳ בפיך. ממה שאתה אוכל בפיך מיכאן אמרו אין כותבין תפילין אלא על עור בהמה טהורה:

ט **ושמרת את החקה הזאת למועדה** מכלל שנאמר והיה לך לאות על ידך שומע אני אף קטנים במשמע ת״ל ושמרת לא אמרתי אלא למי שיש בו דעת לשמר מיכאן אמרו תינוק שיודע לשמר את תפליו חייב בתפלין: ד״א ושמרת את החקה הזאת למועדה ר׳ אליעזר אומר זו חוקת הפסח: ר׳ עקיבה אומר זו חוקת תפלין: יכול יהו תפלין נוהגת בלילות כימים: דין הוא ומה מזוזה שאין נוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות הרי היא נוהגת בלילות כימים תפלין שנוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות אינו דין שיהוא נוהגת בלילות כימים ת״ל מימים. פרט לילות: יכול יהו תפלין נוהגת בימים טובים ובשבתות דין הוא ומה מזוזה שאין נוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות הרי היא נוהגת בימים טובים ובשבתות תפלין שנוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות אינו דין שיהו נוהגת בימים טובים ובשבתות ת״ל מימים ולא כל ימים: ר׳ עקיבה אומר [יכול] יהוא תפלין נוהגת בימים טובים ובשבתות דין הוא ומה מזוזה שאין נוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות הרי היא נוהגת בימים טובים ובשבתות תפלין שנוהגת בהולכי ימים והולכי מדברות אינו דין שיהו נוהגות בימים טובים ובשבתות ת״ל לאות על ידך יצאו שבתות וימים טובים שכולן אות: יכול לא יבדוק את התפלין של מימים ימימה מכאן אמרו צריך אדם לבדוק את התפלין אחת לשנים עשר חדש נאמר כאן מימים ונאמר להלן (ויקרא כ״ה כ״ט) ימים תהיה גאולתו מה להלן שנים עשר חדש אף כאן שנים עשר חדש דברי בית הלל בית שמאי אומרין אינו צריך לבדקן עולמית וכן היה שמאי אומר אלו תפלין של בית אימא: למועדה. מלמד שאין מעברין את השנה אלא בפרק הסמוך למועד: ומנין שאין מעברין את החדש אלא ביום ואין מקדשין את החדש אלא ביום ת״ל מימים ימימה: ומנין שאין קובעין חדשים ואין מעברין שנים אלא בארץ ישראל ת״ל ושמרת את החקה הזאת למועדה וסמיך ליה והיה כי יביאך מיכאן שאין מעברין שנים ואין קובעין חדשים בחוצה לארץ אלא בארץ ישראל ובערי יהודה שהשכינה בתוכה שנאמר (דברים י״ב ה׳) לשכנו תדרשו. (ואם יצא בית דין סמוך לחוצה לארץ ולא הניח כמותו בארץ ישראל הרי זה מותר לקבוע חדשים ולעבר שנים בחוצה לארץ, ואם נודע לו שעלה חכם כמותו בארץ ישראל ואין צריך לומר גדול ממנו הרי זה אסור לעבר ולקבוע בחוצה לארץ):

י **והיה** אין והיה אלא מיד: כי יביאך. עשה מצוה האמורה בענין שבשכרה תיכנס לארץ: אל ארץ הכנעני. וכי ארץ כנעני היתה והלא היא ארץ חמשת עממים אלא מלמד שכנען היה אביהן של כולם וכן הוא אומר (בראשית י׳ ט״ו) וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת: אשר נשבע לך ולאבותיך הכל בזכותך ובזכות אבותיך: ונתנה לך. לא תהא בעיניך בירושת אבותיך אלא כאלו עכשיו נתנה לך במתנה:

יא והעברת כל פטר רחם לה׳ בשלשה מקומות נתקדשו בכורות בארץ מצרים ובמדבר ובכניסתן לארץ: בארץ מצרים קדש לי כל בכור (י״ג ב׳): במדבר כי לי בל בכור (במדבר ג׳ י״ג): ובכניסתן לארץ והעברת כל פטר רחם לה׳: יכול אין לי פטר בבהמה אלא ולד גמור, מנין סימן לולד בהמה דקה טינוף ובגסה שליא ובאשה שפיר ושליה של שגר בהמה. כל שהבהמה שוגרת: והעברת כל פטר רחם לה׳. פרט ליוצא דופן: זכר. פרט לטומטום ואנדרגינס: יהיה לך. פרט לנקיבה: בן עזאי אומר נאמר כאן העברה ונאמר העברה במעשר מה העברה האמורה במעשר קדושה חלה עליו ועל בעל מום קבוע אף העברה האמורה כאן קדושה חלה עליו ועל בעל מום קבוע ר׳ שמעון אומר מחוסר זמן נכנס לדיר והרי הוא כבכור מה מצינו בבכור שקדש לפני זמנו אף על פי שאינו קרב אלא בזמנו אף זה יקדש לפני זמנו אף על פי שאינו קרב אלא בזמנו: ר׳ יהושע בן קרחה אומר כל פטר רחם לי (ל״ד י״ט) הרי זה כלל, יכול אף של אחרים ת״ל מקנך יכול אף של נקבה ת״ל תזכר, יכול של חייה של פטר שור, זה הוא כלל שצריך לפרטו:

יב ופטר חמור ולא פטר גמל ולא פטר סוס מיכאן (אומר) [אמרו] חמורה שלא ביכרה וילדה כמין גמל או כמין סוס וכן גמלה שלא ביכרה וילדה כמין גמל או חמור פטור מן הבכורה שנאמר פטר חמור פטר חמור שני פעמים עד שיהא היולד והנולד חמור: ר׳ מאיר אומר הרי הוא אומר (במדבר י״ח י״ז) אך בכור שור כלל: בכור שור הנולד שור, בכור כשב הנולד כשב, בכור עז הנולד עז: יכול אעפ״י שיש בו מקצת סימנים דומה לאמו ת״ל אך: תפדה. מיד, תפדה בכל שהוא: ר׳ יוסי ביר׳ יהודה אומר אין פחות משקל: בשה, שומע אני שה חי או שה שחוט הרי אתה דן נאמד כאן שה ונאמר להלן שה מה שה האמור להלן שה חי ולא שה שחוט אף שה האמור כאן שה חי ולא שה שחוט: בשה. ולא בשה ולא בשחוטה ולא בטרפה ולא בכלאים ולא בכוי: יכול אם פדאו ממעי אמו יהא פדוי ת״ל ואם לא תפדה וערפתו. את שבא לכלל עריפה בא לכלל פדייה את שלא בא לכלל עריפה לא בא לכלל פדייה: יכול פדאו לאחר מיתה יהא פדוי ת״ל ואם לא תפדה וערפתו את שבא לכלל פדייה בא לכלל עדיפה ואת שלא בא לכלל פדייה לא בא לכלל עריפה: וערפתו נאמר כן עריפה ונאמר להלן (דברים כ״א ד׳) עריפה מה עריפה האמורה להלן עורפה בקופץ מאחוריה וקוברה ואסורה בהנאה אף עריפה האמורה כאן עורפו בקופיץ מאחוריו וקוברו ואסור בהנאה: וכל בכור אדם בבניך תפדה. מה אני צריך והלא כבר נאמר (י״ג ט״ו) וכל בכור בני אפדה הוא לפדות ובנו לפדות הוא קודם: בני אפדה ואפילו לאחר מיתה:

יג והיה כי ישאלך בנך משאלתו ומדבורו אתה יודיע מה דעתו: ואמרת אליו. שלא תתבייש מלומר לו אלא מלתא דאת בהית מנה הקדם אומרה:

יד ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו מנין אתה אומר כשמצרים מתרככין פרעה מתקשה ת״ל (ז׳ ג׳) ואני אקשה את לב פרעה: כשפרעה מתרכך מצרים מתקשין של ואני אקשה את לב מצרים: כשאלו ואלו מתרככין המקום מחזק לבם ת״ל (י׳ א׳) כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו: על כן אני זובח לה׳ כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה. מה ת״ל מנין אתה אומר שאם נושא חמש נשים בתולות וילדו לו חמשה בנים שחייב לפדות את כולן ת״ל וכל בכור בני אפדה:

טו והיה לאות על ידכה מיכאן אמרו תפלין של יד ושל ראש אין מעכבות זו את זו ואם אין לו אלא אחת יתן ומנין כשנותן את התפלין לא יהא נותן אלא של יד תחלה של והיה לאות על ידך: ומנין כשחולץ אין חולץ אלא של ראש תחלה ת״ל ולטוטפות בין עיניך. כל זמן שהן בין עיניך יהו שתים(נ24): כי בחזק יד הוציאנו ה׳ ממצרים. מלמד שנאמרו תפלין זכר ליציאת מצרים:

טז ויהי בשלח פרעה אין שילוח אלא לווי כמה דאת אמר (בראשית י״ח ט״ו) ואברהם הולך עמם לשלחם ואומר (שם כ״ו ל״א) וישלחם יצחק וילכו מאתו בשלום הפה שאמד וכו׳ (כדלעיל [י״ב לש]) מה שכד נטלו על כך לא תתעב מצדי(דברים כ״ג ה׳). ד״א ויחי בשלח פרעה ר׳ נהוראי אומר רתיון היה לפרעה שאילו לא רדף אחריהם העלה הכתוב כאלו שלחם אלא מתוך שרדף אחריהם גלגל עליו המקום ראשונות ואחרונות כענין שנאמר (דברים כ״ט י״ח) למען ספות הרוה את הצמאה: ולא נחם אלהים. אין ניחום אלא ניהוג כמה דאת אמר (תהלים ע״ו כ״א) נחית כצאן עמך: דרך ארץ פלשתים כי קרוב. קרוב יום מתן תורה שיעמדו בו ישראל לפני הר סיני: ד״א כי קרוב הוא קרובה שבועה שנשבע אבינו אברהם לאבימלך שנאמר(בראשית כ״א כ״ג) ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקור לי ולניני ולנכדי: ד״א כי קרוב הוא קרובה מלחמת פלשתים עם בני אפדם שנאמר (דברי הימים א׳ ז׳ כ׳) ובני אפרים שותלח (ובדד) [וברד] בנו ותחת בנו ואלעדה בנו ותחת בנו וזבד בנו ושותלת בנו ועזר ואלעד והרגום אנשי גת הנולדים בארץ כי ירדו לקחת את מקניהם ויתאבל (עליהם) אפרים אביהם ימים רבים ויבואו אחיו לנחמו: ועליהם אמר דוד (תהלים ע״ח ט׳) בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרב ולמה שטעו בחשבון ויצאו קודם לקץ בשלשים שנה וברחו ממצרים ונפלו והלא דברים קל וחומר מה אם קץ שעבוד אבותינו שהוא מפורש טעו בחשבונו ויצאו קודם ונכשלו קצינו שכתוב בו (דניאל י״ב ט׳) כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ על אחת כמה וכמה שטועין המחשבין מיכאן אמרו תפוח דעתן של מחשבי קצים אלא יחכה ויאמין וסוף הטובה לבוא: ד״א כי קרוב היא קרובה היא פורענותן של מצרים ושל פרעה לבא עליהן: ד״א כי קרוב הוא שירצו הכנענים את עונש דכתיב (בראשית ט״ו ט״ז) ודור רביעי ישובו הנה ועדיין אין בידם אלא שלשה דורות:

ד״א כי קרוב הוא והלא דברים קל וחומר אם בשהקיפן דרך רחוקה אמרו (במדבר י״ד ד׳) נתנה ראש ונשובה (מצרים) [מצרימה] כל שכן אם הביאן בפשוטה: **כי אמר אלהים פן ינחם העם** אמר הקב״ה אם אני מכניסן דרך פשוטה עכשו הן מחזיקין בשדות ובכרמים ובטילין מן התורה אלא הריני מקיפן למדבר ארבעים שנה ויאכלו את המן וישתו מי באר והתורה מתישבת בגופן: מיכאן היה ר׳ שמעון בן יוחאי אומר לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי מן שניים להם לאוכלי תרומה: ד״א כיון ששמעו כנעניים שישראל נכנסין לארץ עמדו ושרפו את הזרעים וקיצצו את הנטיעות וסתרו הבנינות וסיתמו המעיינות אמר הקב״ה אני הבטחתים לאבותיהם שאני מכניסן לארץ הריבה אלא כך הן מובטחין ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת (דברים ו׳ י״א) הריני מעכבן במדבר עד שיעמדו כנעניים ויתקנו מה שקלקלו: בראתם מלחמה. זו מלחמת עמלק שנאמר (במדבר י״ד מ״ה) וירד העמלקי [והכנעני] הישב בהר ההוא: ד״א זו מלחמת בני אפרים שיצאו קודם לקץ: ושבו מצרימה. שלא יראו עצמות אחיהם בני אפרים ויחזרו:

יז **ויסב אלהים את העם** הניחם במספין ולא היו יכולין לחזור לפניהם ולא לאחריהם: דרך המדבר ים סוף. ר׳ אליעזר אומר דרך כדי ליגען שנאמר (תהלים ק״א כ״ד) ענה בדרך כחי במדבר כדי לצרפן שנאמר (דברים ח׳ ט״ו) המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים: ים סוף כדי לנסותן שנאמר (תהלים ק״ו ז׳) וימרו על הים בים סוף: ר׳ יהושע אומר דרך כדי ליתן להם תורה שנאמר (דברים ה׳ ל׳) בכל הדרך אשר צוה ה׳ אלהיכם [אתכם] תלכו ואומר (משלי ו׳ כ״ג) ודרך חיים תוכחת מוסר, המדבר כדי להאכילן מן שנאמר (דברים ח׳ ט״ז) המאכילך מן במדבר: ים סוף לעשות להן נסים וגבורות שנאמר (תהלים ק״ו כ״ב) נוראות על ים סוף ואומר (שם ק״ו ט׳) ויגער בים סוף ויחרב: וחמושים. אין חמושים אלא מזויינין שנאמר (יהושע ד׳ י״ב) ויעבדו בני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה חמושים עברו לפני אחיהם מלמד שעלו מטוקסין בחמשה מיני זיין קשת ואלה ותריס ורומח וחרב: ד״א וחמושים יש מהן שעלה בארבעה דורות ויש מהן שעלה בחמשה דורות: ד״א וחמושים עלו מלמד שעלו עמהן גרים ועבדים חמשה כיוצא בהן: ד״א וחמושים עלו עלו שלא עלו עמהן אחד מחמשה: ד״א אומרין אחד מחמשים: ויש אומרין אחד מחמש מאות: ר׳ נוהראי אומר העבודה ולא אחד מחמשת אלפים וכן הוא אומר (יחזקאל ט״ז ז׳) רבבה כצמח השדה נתתיך ואימתי מתו בימי האפלה שהיו מצרים שרויין בחושך וישראל קוברין מיתיהם והודו ושבחו לשם שלא ראו שונאיהן ושמחו בפורענותן:

יח **ויקח משה את עצמות יוסף עמו** בא וראה כמה חביבות מצוות על משה רבינו שכל ישראל עסוקין בבזה של מצרים ומשה עסוק במצוה ועליו הוא אומר (משלי י׳ ח׳) חכם לב יקח מצוות: ומניין היה יודע משה רבינו היכן יוסף קבור: אמרו שרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור הלך משה אצלה ואמר לה היכן יוסף קבור ואמרה לו ארון של מתכת עשו לו מצריים וקבעוהו בנילוס נהר כדי שיתברכו מימיו: הלך משה ועמד על שפת נילוס אמר יוסף יוסף הגיעה [השבועה] שנשבע הקב״ה לישראל לגאלן והגיעה שבועה שהשבעת את ישראל עכשיו שמעה וישראל מעוכבין לך אם אתה מגלה עצמך הרי מוטב ואם לאו נקיים אנחנו משבועתך מיד צף ארונו של יוסף: ר׳ נתן אומר יוסף בקברניטן של מלכים היה קבור הלך משה ועמד על קברניטן של מלכים ואמר יוסף יוסף: מיד נזדעזע ארונו של יוסף הלך משה ונטלו והביאו עמו לכך נאמר ויקח משה את עצמות [יוסף] עמו. מהוא עמו במחנה לויה מיכאן אמרו טמא מת מותר להכנס להר הבית ואפלו המת עצמו שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו עמו במחנה לויה: כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל מהלכין במדבר היה ארון השכינה וארונו של יוסף מהלכין זה בצד זה והיו העוברין והשבין אומרין מה טיבן של שני ארונות הללו(אמר) [אמרו] להן אחד של שכינה ואחד של מת וכי אפשר למת להלך עם השכינה: אמרו קיים זה מה שבתוך זה: בלוחות כתב (כ׳ ב׳) אנכי ה׳ אלהיך וביוסף כתיב (בראשית נ׳ י״ט) התחת אלהים אני בזה כתב (כ׳ ג׳) לא יהיה לך וביוסף כתיב(בראשית מ״ב י״ח) את האלהים אני ירא בזה כתיב (כ׳ ז׳) לא תשא וביוסף כתיב (בראשית מ״ב ט״ו) חי פרעה אם תצאו מזה בזה כתיב (כ׳ ח) זכור את יום השבת וביוסף כתיב (בראשית מ״ג ט״ז) וטבוח טבח והכן ואין והכן אלא לצורך השבת: בזה כתיב (כ׳ י״ב) כבד וביוסף כתיב (בראשית מ״ו י״ב) ויכלכל יוסף את אביו בזה כתיב (כ׳ י״ג) לא תרצח וביוסף כתיב (בראשית ל״ט ט׳) ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים אמר לה לא דיי שאמנה עם המנאפים אלא עם הרצחנין: בזה כתיב (כ׳ י״ג) לא תנאף וביוסף כתיב (בראשית ל״ט י׳) ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה: בזה כתיב (כ׳ י״ד) לא תגנוב וביוסף כתיב (בראשית מ״ז י״ד) וילקט יוסף את כל הכסף ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה: בזה כתיב (ב׳ י״ד) לא תענה וביוסף כתיב (בראשית ל״ז ב׳) ויבא יוסף את דבתם ויציא יוסף אין כתיב אלא ויבא: בזה כתיב (כ׳ ט״ז) לא תחמוד וביוסף כתיב (בראשית ל״ט ה׳) וימאן ויאמר אל אשת אדוניו: **כי השבע השביע את בני ישראל.** ר׳ נתן אומר מפני מה השביע אחיו ולא השביע את בניו אמר אם אני משביע בני אין מצרים מניחין אותן להעלות אותי, הן אומרין אבינו העלה את אביו ואומרין להן אביכם מלך היה לפיכך לא השביע בניו: השביע השביע. השביען לבניהן ובניהן לבניהן: פקד יפקד. שתי פקידות אחת בתשרי ואחת בניסן בתשרי בטלו מן העבודה ובניסן נגאלו: ד״א פקד יפקד פקד במצרים יפקד על הים פקד במדבר יפקד בנחלי ארנון, פקד בעולם הזה יפקד בעולם הבא: והעליתם את עצמותי. אמר להם אני שאני מלך העליתי את אבא כשהוא שלם אבל אתם העלו אותי ואפלו עצמות [וכשאתם מעלין אותי קברו אותי בכל מקום שתרצו מקובל אני שאיני נכנס לקבורת אבותי שאין נכנס לקבר אבות אלא שלשה אבות ושלש אמהות שנאמר(בראשית מ״ט ל״א)

שמה קברו את אברהם וגו׳ ואומר (שם ג׳ ה׳) בקברי אשר כריתי לי: והעליתם את עצמותי. שומיע אני מיד ת״ל אתכם: ר׳ שמעון בן אלעזר אומר מנין שכל עצמות השבטים עלו עמו ת״ל והעליתם את עצמותי מזה אתכם: יכול אלו לא היה משה מתעסק בו לא היו ישראל מתעסקין בו ת״ל (יהושע כ״ד ל״ב) ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם מלמד שהיה בלבם להעלותו אלא כיון שראו ישראל שהיה משה מתעסק בו אמרו הניחו לו כבודו בגדולים יתר מן הקטנים: יכול אלו לא היה משה וישראל מתעסקין בו לא היו בניו מתעסקין בו ת״ל (שם) ויהיו לבני יוסף לנחלה אלא כיון שראו בניו שהיה משה וישראל מתעסקין בו אמרו [הניחו] לו כבודו במרובין יתר ממועטין:

יט ויסעו מסכות ר׳ עקיבה אומר אין סכות אלא ענני כבוד שנאמר (ישעיה ד׳ ה׳) כי על כל כבוד חפה, וכן לעתיד לבוא וסוכה תהיה לצל יומם מחורב (שם ד׳ ו׳): ד״א ויסעו מסכות כו׳ שלש מסעות נסעו ישראל עד שלא הגיעו לים:

כ וה׳ הולך לפניהם יומם בעמוד ענן מלמד ששבעה ענני כבוד היו עם ישראל, יומם בעמוד ענן הרי אחד, וענך עומד עליהם (במדבר י״ד י״ד) הרי שנים, ובעמוד ענן אתה הוליך לפניהם יומם (שם) הרי שלוש, ובהאריך הענן (שם ט׳ י״ט) הרי ארבע, ובהעלות הענן (שמות מ׳ ל״ו) הרי חמש, ואם לא יעלה הענן (שם מ׳ ל״ז) הרי ששה, כי ענן ה׳ על המשכן יומם (שם מ׳ ל״ח) הרי שבעה: ארבעה מארבע רוחות ואחד מלמעלה ואחד מלמטה ואחד שמקדים לפניהם מתקן להם את הדרכים מגביה להם את השפל ומשפיל את הגבוה ועושה להם דרך סרטו מישור כענין שנאמר (ישעיה מ׳ ד׳) כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה, ואומר (שם י״א ט״ז) והיתה מסלה לשאר עמו אשר ישאר מאשור כאשר היתה לישראל ביום עלותו מארץ מצרים הרי זה בא כמלמד ונמצא למד מה לעתיד לבוא כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו כך היה להן בעלייתן מארץ מצרים: ד״א וה׳ הוליך לפניהם. ר׳ יוסי הגלילי אומר אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו כאב שנוטל פוגם לפני בנו וכרב שנוטל פונס לפני עבדו: ד״א וה׳ הולך לפניהם. במדה שאדם מורד בה מורדין לו אברהם לוה מלאכי השרת דכתיב (בראשית י״ח ט״ז) ואברהם הולך עמם לשלחם לפיכך ליוה הקב״ה את בניו ארבעים שנה במדבר: ללכת יומם ולילה. מקיש נסיעתן בימים לנסיעתן בלילות מה נסיעתן בימים לא היו מחוסרין אורה אף נסיעתן בלילות לא היו מחוסרין אורה, מה נסיעתן בלילות לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש אף נסיעתן בימים לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש:

כא לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה מגיד הכתוב שכשעמוד הענן קיים היה עמוד האש צומח כשעמוד האש קיים עמוד הענן זוריח: ד״א לא ימוש עמוד הענן יומם. אין אור החמה מבטלו: ועמוד האש לילה. אין אור הלבנה מבטלו: ד״א לא ימיש אעפ״י ממרים ואעפ״י מכעיסין ואעפ״י מנאצין: ד״א לא ימיש אעפ״י שנרתעין לאחוריהן שנים עשר מיל: ד״א לא ימיש וכי מי נצרך לעמוד ענן וכי מי נצרך לעמוד אש אלא ליתן הפרש לזבים ולזבות לנדות וליולדות שהיו ביניהן: ר׳ מאיר אומר הרי הוא אומר באברהם (בראשית י״ח ח) והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו לפיכך הקדים להן הקב״ה שבעה ענני כבוד:

פרק יד

א וידבר ה׳ אל משה לאמור דבר אל בני ישראל רבי שמעון בן יוחאי אומר כל מקום שנאמר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות וכל מקום שלא נאמר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לשעה: רבי אומר אף במקום שאין נאמר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות חוץ משלשה מקומות:

ב וישובו ויחנו לפני פי החירות אין חירות אלא מקום חירותן של מצרים מקום עטלין שלהן מקום ע״ז שלהן לשעבר היתה נקראת פיתום כענין שנאמר (א׳ י״א) את פיתום ואת רעמסס חזרה להיות נקראת פי החירות שהיו מאחרין את עובדיהן: אמרו חיראות הללו לא היו תרוטות אלא מוקפות ולא היו משופעות אלא גדודיות, ולא היו עגולות אלא מרובעות עינים היו להם והיו מפותחות לא היו מעשה בשר ודם אלא מעשה שמים, כמין זכר ונקבה היו דברי ר׳ אליעזר, ר׳ יהושע אומר חירות מצד אחד ומגדל מצד אחר וים מלפניהם ומצרים מאחריהם: ד״א וישובו ויחנו לפני פי החירות אמר להן משה חזרו לאחוריכם. כיון שתקעו קרן לחזור התחילו מחוסרי אמנה שבהן מתלישין בשערן ומקרעין בכסותן אמר להם משה מפי הקדש נאמר לי שאתם בני חורין: בין מגדול ובין הים. שם היתה גדולתן של מצרים ושם היתה תפארת שלהן ולשם כינס יוסף את כל הכסף כענין שנאמר (בראשית מ״ו י״ד) ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה: לפני בעל צפון. בעל צפון נשתייר להם מחיראות כדי לפתות את ליבן של מצרים ועליו הוא אומר (איוב י״ב כ״ג) משגיא לגוים ויאבדם: נכחו תחנו על הים. מגיד הכתוב במגדול אכלוסין כנגד כל יוצאי מצרים ד״א נכחו תחנו על הים. כדי לפתות לבם של מצרים:

ג ואמר פרעה לבני ישראל נבוכים הם בארץ אין נבוכים אלא מטורפין כענין שנאמר (יואל א׳ י״ח) מה נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר: ד״א אין נבוכים, אלא מעורבבים כענין שנאמר (אסתר ג׳ ט״ו) והעיר שושן נבוכה: ד״א נבוכים אמר פרעה משה הטען ואינו יודע לאיכן מוליכן אין נבו אלא משה בענין

שנאמר (דברים ל״ב נ״ט) עלה אל הר העברים הזה הר נבו: ד״א נבוכים אמר פרעה ולא ידע מה אמר שעתידין ישראל לבכות במדבר כענין שנאמר (במדבר י״ד א׳) ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא: סגר עליהם המדבר. אמר פרעה ולא ידע מה אמר שעתידין ישראל ליפול במדבר כענין שנאמר (במדבר י״ד כ״ט) במדבר הזה יפלו פגריכם: ד״א סגר עליהם המדבר אמר פרעה בעל צפון כינס עליהן חיות רעות ואין מניחות אותן לעבור: וכן היה: כיון שראו ישראל ים סוגר ושונא רודף נשאו עיניהם למדבר כינס עליהן הקב״ה חיות רעות ולא היו מניחות אותן לעבור שנאמר סגר עליהן המדבר אין סגירה אלא חיה רעה כענין שנאמר (דניאל ז׳ כ״ג) אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא:

ד **וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם** שהיה לבו חלוק אם לרדוף אם לא לרדוף: ואכבדה בפרעה ובכל חילו. פרעה התחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות: כיוצא בו אתה אומר (בראשית ז׳ כ״ג) וימח את כל היקום מאדם ועד בהמה מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות: כיוצא בו (שם י״ט י״א) ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנורים מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות: כיוצא בו אתה אומר (שם י״ט י״ג) כי משחיתים אנחנו את המקום הזה מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות: כיוצא בו אתה אומר (במדבר ה׳ כ״ז) וצבתה בטנה ונפלה ירכה ושאר הגוף לא פלט אלא מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו התחילה הפורענות: אף כאן הוא אומר ואכבדה בפרעה ובכל חילו פרעה התחיל בעבירה תחלה ממנו התהילה הפורענות: והלא דברים [קל וחומר] וכי איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת הפורענות הוי אומר מדת הטוב מרובה ומה אם מדת הפורענות שהיא מועטת מי שהתחיל בעבירה ממנו התחילה פורעניות קל וחומר למדת הטוב שהיא מרובה שכל המתחיל במצוה תחלה נוטל שכרו בראש: ד״א ואכבדה בפרעה כשהקב״ה נפרע מן הרשעים שמו מתגדל בעולם וכן הוא אומר (ישעיה ס״ו י״ט) ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים אל הגוים תרשיש פול ולוד משכי קשת תובל ויון האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי, מהוא אומר (שם) והגידו את כבודי בגוים: כיוצא בו אתה אומר (יחזקאל ל״ח כ״ב) ונשפטתי אתו בדבר ובדם ובגשם שוטף מהוא אומר (שם) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים: כיוצא בו אתה אומר (ירמיה ט״ז י״ט) ה׳ עזי ומעזי ומנוסי ביום צרה מהוא אומר (שם) אליך גוים יבואו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו הבל ואין בם מועיל: כיוצא בו אתה אומר (ישעיה מ״ה י״ד) כה אמר ה׳ יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה עליך יעבורו ולך יהיו אחריך ילכו (ובזיקים) [בזקים] יעבורו ואליך ישתחוו אליך יתפללו מהוא אומר (שם) אך בך אל ואין עוד אפס אלהים: כיוצא בו אתה אומר (עובדיה א׳ כ״א) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו מהוא אומר (שם) והיתה לה׳ המלוכה: ואומר (תהלים י׳ ט״ו) ה׳ מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו: ואומר (תהלים ק״ד ל״ה) יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה׳ הללויה: ואומר (שם קמ״ו ט׳) ה׳ שומר את גרים יתום ואלמנה יעודד ודרך רשעים יעות מהוא אומר ימלוך ה׳ לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה: וידעו מצרים כי אני ה׳. לשעבר לא היו יודעין את ה׳ עכשיו וידעו מצרים כי אני ה׳: ויעשו כן. להודיע שבחן של ישראל שלא אמרו לו למשה היאך נחזור לאחורינו שלא נשבור לב טף שעמנו אלא האמינו והלכו אחרי משה: ד״א ויעשו כן אמרו רוצין ולא רוצין אין לנו אלא דברי בן עמרם:

ה **ויגד למלך מצרים נסעו בני ישראל מרעמסס לסכות ומסכות לאיתם ומאיתם לפי החירות** ערב שבת ושבת ואחד בשבת שהן חמשה עשר ושש עשר ושבעה עשר: בשני בשבת [שהוא רביעי] לנסיעתן הוא יום שמונה עשר היו ישראל מציעין בהמתן ומתקנין כליהן לצאת אמרו להן קטרין הגיע פרתזמיא שלכם לחוור למצרים כענין שנאמר (ח׳ כ״נ) דרך שלשת ימים נלך במדבר אמרו להן כיון שיצאנו ממצרים יצאנו מרשות פרעה אמרו להם רוצים ולא רוצים סופכם לחזור ולקיים דברי מלכות עמדו עליהן ישראל והכו מהם ופצעו מהם והרגו מהן והלכו והגידו לפרעה לכך נאמר ויגד למלך מצרים מי הגיד לו קטרין שהיו עמהן: ויש אומרין דירבאות היו לו ויש אומרין עמלק הגיד לו: כי ברח העם. וכי בורחים היו והלא כבר נאמר (י״ד ח) ובני ישראל יצאים ביד רמה אלא מתוך שהרגו את הקטרין הלכו ואמרו לפרעה הכו ממנו ופצעו ממנו ואין להם לא מושל ולא שר כענין שנאמר (משלי ל׳ כ״ז) מלך אין לארבה ויצא חוצץ כולו: ויהפך לבב פרעה ועבדו אל העם. אתמול ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש שלח את האנשים (י׳ ז׳), והיום ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם: ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו. אמרו אלו שלחנו ולא לקינו כדאי היה אלא שלחנו ולקינו, אלו לקינו ולא שלחנו כדאי היה אלא לקינו ושלחנו, אלו שלחנו ולקינו ולא ניטל ממונינו כדאי היה אלא שלחנו ולקינו וניטל ממונינו: מושלו משל לה״ד למלך בשר ודם שאמר לעבד הבא לי דג מן השוק הלך והביא לו דג מבאיש אמר גזרה או אכול אתה את הדג או לוקה מאה מכות או נותן מאה מנה אמר הריני אוכל את הדג לא הספיק לגמור נפשו מניטה עליו אמר הריני לוקה מאה מכות לקה ששים או שבעים נתקלקל אמר הריני נותן מאה מנה כך נעשה להן למצרים לקו ושלחו ונטל ממונם לכך נאמר מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל: ד״א ויאמרו מה זאת עשיני מגיד שכיון שיצאו ישראל ממצרים בטלה מלאכתן של מצרים: מעבדינו. מי עובדינו עכשיו יהיו כל אומות העולם מקישין עלינו כזוג ואומרין ומה אלו שהיו ברשותן הניחום והלכו להם עכשו האיך אנו יכולין לשלח לארם נהרים ולארם צובה להעלות לנו מסים ולשלח לנו עבדים ושפחות: ללמדך שהיה פרעה שוליט מסוף העולם ועד סופו ושלטונות היו לו מסוף העולם ועד סופו מפני כבודן של ישראל ועליו הוא אומר (תהלים כ״ה כ׳) שלח מלך ויתירהו מושל עמים

ויפתחהו: אין לך כל אומה ומלכות שנשתעבדה בהן בישראל ולא שלטה מסוף העולם ועד סופו מפני כבודן של ישראל: במלך אשור הוא אומר (ישעיה י׳ י״ד) ותמצא כקן ידי לחיל העמים וכאסוף בצים עזובות כל הארץ אני אספתי: במלכות בבל הוא אומר (ירמיה כ״ו ח׳) והיה הגוי והממלכה אשר לא יעבדו אותו את נבוכדנאצר מלך בבל ואת אשר לא יתן את צוארו בעול מלך בבל בחרב וברעב ובדבר אפקד על הגד ההוא גאם ה׳ עד תמי אותם בידו: במלכות מדי הוא אומר (דניאל ו׳ כ״ו) באדין דריוש מלכא כתב לכל עממיא (ואומיא) [אמיא] ולשנא די דירין בכל ארעא שלמכון (יסגי) [ישגא] ואומר(אסתר י׳ א׳) וישם המלך אחשורוש מס על הארץ ואיי הים: במלכות יון הוא אומר (דניאל ז׳ ו׳) וארבעה רישין לחיותא ושלטן (יהב) [יהיב] לה: במלכות רביעית הוא אומר (שם ז׳ כ״ג) ותיכול כל ארעא ותדושינה ותדוקנה הא אין לך כל אומה ומלכות ששלטה בהן ולא שלטה מסוף העולם ועד סופו מפני כבודן של ישראל לכך נאמר ויאמרו מה זאת עשינו: ד״א ויאמרו מה זאת עשינו אמרו והלא בשבילן טובה באה עלינו היה ר׳ יוסי מושלו משל לה״ד לאחד שהיה לו בית כור בר ומכרו בדבר מועט והלך אותו לוקיח ופתח בו מעינות ונטע בו גנות ופרדסים התחיל המוכר נחנק, כך מצרים שילחו ולא ידעו מה שילחו וכן הוא אומר (שה״ש ד׳ י״ג) שלחיך פרדס רמונים עם פרי מגדים כפרים עם נרדים: היה ר׳ שמעון מושלו משל לה״ד לאחד שנפלה לו פלטורא בירושה במדינת הים ומכרה בדבר מועט הלך אותו לוקיח ומצא בה אוצרות של כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות התחיל המוכר נחנק כך נעשה להן למצרים לקו ושילחו ונטל ממונם לכך נאמר ויאמרו מה זאת עשינו:

ו **ויאסור את רכבו** הוא בידו אסרו: דרך מלכים להיות עומדין ואחרים מציעין להן אבל כאן הוא בידו אסרו כיון שראו גדולי מלכות שהציע הוא לעצמו עמד כל אחד ואחד והציע לעצמו: ארבעה אסרו בשמחה אברהם ויוסף ופרעה ובלעם ר׳ שמעון בן יוחאי אומר תבוא חבישה תעמוד על חבישה: תבא חבישה שחבש אברהם לילך ולעשות רצון אביו שבשמים ותעמוד על חבישה שחבש בלעם לילך לקלל את ישראל: תבוא אסירה ותעמוד על אסירה, תבוא אסירה שאסר יוסף לקראת ישראל אביו ותעמוד על אסירה שאסר פרעה (למחר) [למהר] לרדוף אחרי ישראל: תבוא חרב יד וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו (בראשית כ״ב י׳) ותעמוד על חרב יד של פרעה שנאמר (ט״ו ט׳) אריק חרבי תורישמו ידי: ואת עמו לקח עמו. לקחן עמו בדברים אמר להם דרך מלכים להיות מהלכין בסוף וחיילותם תחלה אבל אני הריני הולך לפניכם תחלה: דרך מלכים להיות בוזזין לעצמן ונוטלין חלק בראש אבל אני אשוה לכם בבזה ולא עוד אלא שאני פותח לכם תסוראות ומחלק אני לכם כסף וזהב וכל אבנים טובות ומרגליות כענין שנאמר (שם) אחלק שלל לכך נאמר ואת עמו לקח עמו בדברים:

ז **ויקח שש מאות רכב בחור** משלמי היו כבר נאמר (ט׳ ו׳) וימת כל מקנה מצרים: ואם תאמר משל ישראל היו כבר נאמר (י׳ כ״ו) וגם מקנינו ילך עמנו: משלמי היו הרי הוא אומר (ט׳ כ׳) הירא את דבר ה׳ מעבדי פרעה הניס את עבדיו ואת מקנהו אל הבתים הן היו תקלה לישראל מיכאן היה ר׳ שמעון בן יוחאי אומר הכשר שבגוים הרוג: היפה שבנחשים רוץ מוחו: כשרה שבנשים בעלת כשפים: אשרי מי שעשה רצון המקום: שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים. רבן שמעון בן גמליאל אומר בא וראה עשרה וגדלה של מלכות זו שאין לה גמרין אחת בטילה אלא כולן רצות ביום ובלילה וכן הוא אומר שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים כנגדן של מצרים כולן עומדות בטילות: ושלישים. אין שלישים אלא גבורים שנאמר (יחזקאל כ״ג כ״ג) שלישים וקרואים רוכבי סוסים כולם: ד״א ושלישים שהיו משולשין בזיין: ד״א ושלישים רבן שמעון בן גמליאל אומר זו שלישית של מרכבה שמתחלתה לא היו אלא שנים בא פרעה והוסיף עוד אחת למהר ולרדוף אחרי ישראל: ויש אומרין אנטנינוס הוסיפה: ד״א ושלישים שלשה לכל אחד ואחד ויש אומרין שלשים לכל אחד ואחד ויש אומרין שלוש מאות לכל אחד ואחד: ד״א ושלישים על כלו לפי מרכבות הוציא עליהן חיילים: כיוצא בדבר דרש ר׳ ירמיה (דה״י ב׳ י״ד ה׳) ויצא אליהם זרח הכושי בחיל אלף אלפים ומרכבות שלוש מאות לפי מרכבות הוציא עליהן חיילות: על כלו. על מנת לכלות לשעבר אני אמרתי (א׳ כ״ב) כל הבן הילוד היארה תשליכוהו וכל הבת תחיון עכשיו ושלישים על כלו על מנת לכלות אריק הרבי תורישמו ידי(ט״ו ט׳):

ח **ויחזק ה׳ את לב פרעה מלך מצרים וירדוף** שהיה לבו חלוק אם לרדוף אם לא לרדוף: וירדף אחרי בני ישראל. מגיד הכתוב שאם היתה אומה אחרת לא היה רודף אחריה: ובני ישראל יוצאים ביד רמה. מגיד הכתוב שכשהיו מצריים רודפין אחרי בני ישראל היו מנאצין ומחרפין ומגדפין וישראל מפארין ומרוממין ומשבחין ומקלסין ומהללין ונותנין שיר שבח גדולה ותפארת ונצח והוד למי שהמלחמה שלו כענין שנאמר (תהלים קמ״ט ו׳) רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם ואומר (תהלים נ״ז ו׳) רומה על השמים אלהים על כל הארץ כבודך: ואומר (ישעיה כ״ה א׳) ה׳ אלהי אתה ארוממך אודה שמך כי עשית פלא עצות מרחוק אמונה אומן: ד״א ביד רמה שהיתה ידו רמה על המצרים:

ט **וירדפו מצרים אחריהם** מגיד הכתוב שלא נכשל אחד מהן כדי שלא ינחשו ויחזרו לאחוריהן וכן מצינו שהגוים מנחשין שנאמר (דברים י״ח י״ד) כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואומר (במדבר כ״ב ז׳) וילכו זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם אבל כאן לא נכשל אחר מהן כדי שלא ינחשו ויחזרו לאחוריהן: וישיגו אותם חונים על הים לפני בעל צפון. כיון שראה פרעה את בעל צפון שמח ואמר הסכים בעל

צפון לגזירתי אני אמרתי לטבען במים הסכים בעל צפון לגזירתי לטבעם במים התחיל מזבח ומקטר לפני ע״ז שלו שנאמר לפני בעל צפון ופרעה הקריב:

י **ד״א ופרעה הקריב** שהקריב את הפורענות לבא עליו: ד״א ופרעה הקריב מה שהלכו ישראל בשלשת ימים הלכו קטרין ביום ומחצה ומה שהלכו קטרין ביום ומחצה הילכו פרעה ביום אחד הרי שני בשבת שלישי ורביעי: בסוף יום רביעי שהוא עשרים הקריב פרעה מתנותיו והיה הענן והחשך כל ליל אחד ועשרים שהוא ליל חמישי והוא ליל שביעי של פסח ובאשמורות הבקר טבעו המצרים שנאמר (י״ד כ״ד) ויהי באשמורות הבקר וישקף ה׳ על מחנה מצרים: ד״א ופרעה הקריב וישאו בני ישראל את עיניהם. מתוך שהכו מן הקטרין היו יודעין שסופן לרדוף אחריהם: והנה מצרים נוסעים אחריהם. אין כתיב כאן אלא נוסע אחריהם. מגיד הכתוב שנעשו כולן טורמאות טורמאות כאיש אחד ומהן למדה מלכות להיות נוהגות טורמאות טורמאות: ויצעקו בני ישראל אל ה׳. תפסו בידם אומנות אבותיהם אברהם יצחק ויעקב באברהם הוא אומר (בראשית י״ב ח׳) בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח לה׳ ויקרא בשם ה׳: ביצחק הוא אומר (שם כ״ד ס״ג) ויצא יצחק לשוח בשדה, ואין שיחה אלא תפלה שנאמר (תהלים ק״ד ל״ד) יערב עליו שיחי ואומר (שם נ״ה י״ח) ערב ובקר וצהרים אשיחה ואומר (שם ק״ב א׳) תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ ישפוך שיחו: ביעקב הוא אומר (בראשית כ״ח י״א) ויפגע במקום ואין פגיעה אלא תפלה שנאמר (ירמיה ז׳ ט״ז) ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי: ואומר (ישעיה מ״א י״ד) אל תראי תולעת יעקב מתי ישראל מה תולעת זו אין מכה ארזים אלא בפה כך אין להם לישראל אלא תפלה ואומר (בראשית מ״ח כ״ב) אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי וכי בחרבו ובקשתו לקח והלא כבר נאמר (תהלים מ״ד ז׳) כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעיני, הא מה ת״ל בחרבי ובקשתי זו תפלה וכן הוא אומר (ירמיה י״ז ז׳) ברוך הגבר אשר יבטח בה׳ והיה ה׳ מבטחו זו תפלה ואומר (שם ה׳) ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו ומן ה׳ יסור לבו זו תפלה: ביהודה נאמר (דברים ל״ג ז׳) שמע ה׳ קול יהודה, בדוד אומר (שמואל א׳ י״ז מ״ה) אתה בא אלי בחרב (בחנית) [ובחנית] ובכידון ואני בא אליך בשם ה׳ צבאות אלהי מערכות ישראל אשר חירפתי ואומר (תהלים כ׳ ח׳) אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה׳ אלהינו נזכיר: המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד: באסה הוא אומר (דה״ב י״ד י׳) ויקרא (אסה) [אסא] אל ה׳ אלהיו ויאמר ה׳ אין עמך לעזור בין רב לאין כח עזרינו ה׳ אלהינו כי עליך נשענו ובשמך באנו על ההמון הזה ה׳ אלהינו אתה אל יעצור עמך אנוש: במשה הוא אומר (במדבר כ׳ י״ד) וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום אמר לו אתם מתנאים במה שהוריש אתכם אביכם הקל קל יעקב (בראשית כ״ז כ״ב) וישמע קלינו ואנו מתגאים במה שהוריש אנחנו אבינו והידים ידי עשיו ועל חרבך תחיה (שם מ׳) מהוא אומר (במדבר כ׳ י״ח) ויאמר אליו אדום לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך: אף כאן אתה אומר ויצעקו בני ישראל אל ה׳ תפסו אומנות אבותיהם אברהם יצחק ויעקב:

יא **ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר** (משנתינו) [משנתנו] שאור בעיסה הלכו להן אצל משה אמרו לו הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר מה אמרו לו למשה במצרים הרי הוא אומר (ה׳ כ׳) ויפגעו את משה ואת אהרן נצבים לקראתם אמרו לו היינו מצטערין על שעבודנו במצרים, מיתתינו במדבר קשה לנו משיעבודינו במצרים, היינו מצטערין על מיתת אחינו באפילה מיתתינו במדבר קשה לנו יתר ממיתת אחינו באפילה, שאחינו נספדו ונקברו אבל אנו תהא נבלת שונאינו משלכת לחורב ביום ולקרח בלילה:

יב **ויאמר משה אל העם אל תיראו** להודיע חכמתו של משה שהיה עומד ומפייס כל אותן אלפים וכל אותן רבבות ועליו מפורש בקבלה (קהלת ז׳ י״ט) החכמה תעז לחכם: התיצבו וראו. אין יציבה בכל מקום אלא רוח הקדש כענין שנאמר (דברים ל״א י״ד) קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד ואומר (שמואל א׳ ג׳ י׳) ויבא ה׳ ויתיצב ויקרא בפעם בפעם שמואל שמואל ואומר (במדבר י״א ט״ו) ולקחת אותם אל אהל מועד והתיצבו שם עמך ואומר (בראשית כ״ח י״ג) והנה ה׳ נצב עליו ואומר (עמוס ט׳ א׳) ראיתי את ה׳ נצב על המזבח: למה ישראל דומין באותה שעה ליונה שברחה מפני בן נץ נכנסה לה לנקיק הסלע ונחש מכונן לפנים ממנה, ליכנם לפנים אינה יכולה מפני נחש לצאת לחוץ אינה יכולה מפני בן נץ, היתה צווחת ומטפחת בגפיה כדי שישמע בעל השובך ויבוא, כך כיון שראו ישראל ים סוגר ושונא רודף נשאו עיניהם בתפלה ועליהם מפורש בקבלה (שה״ש ב׳ י״ד) יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה הראיני את מראיך השמיעיני את קולך כי קולך ערב בתפלה ומראך נאוה במעשים טובים: ד״א התיצבו וראו את ישועת ה׳. אמרו לו אימתי אמר להן היום. אמרו לו אין בנו כח לסבול התפלל משה באותה שעה והראן המקום טורמאות טורמאות של מלאכי השרת עוברים לפניהם כענין שנאמר (מלכים ב׳ ו׳ ט״ו) וישכם משרת איש האלהים לקום ויצא והנה חיל סובב את העיר וסוס ורכב ויאמר נערו אליו אהה אדוני איכה נעשה ויאמר אל תירא כי רבים אשר אתנו מאשר אתם: ויתפלל אלישע ויאמר ה׳ פקח נא את עיניו ויראה ויפקח אלהים את עיני הנער וירא והנה ההר מלא סוסים ורכב אש סביבות אלישע: ואף כך התפלל משה והראן המקום טורמאות טורמאות של מלאכי השרת עוברין לפניהם וכן הוא אומר (תהלים י״ח י״ג) מנגה נגדו עביו עברו עביו כנגד טורמאות שלהן, ברד כנגר אבני בלוסטא, וגחלי (אש) כנגד טורמנטא, אש כנגד נפט שלהן: ירעם מן השמים כנגד הגפת תריסין שלהן, ועליון יתן קולו כנגד צווחות שלהן, וישלח חציו ויפיצם כנגד חצים שלהן, וברקים רב ויהם כנגד צחצוח וין שלהן: ד״א וישלח

חציו ויפיצם וברקים רב ויהם שהיו חצים מפורין אותם וברקים מכנסין אותן, ויהם הממם עירבבם נטל סגנין שבהם ולא היו יודעין מה הן עושין: ד״א אין מהומה אלא מגפה כענין שנאמר (דברים ז׳ כ״ג) והמם מהומה גדולה עד השמדם: כי (כאשר) [אשר] ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. בשלשה מקומות הזהיר הקב״ה את ישראל שלא לחזור למצרים כאן, ואומר (דברים י״ז ט״ו) וה׳ אמר לכם לא (תוסיפו) [תספון] לשוב בדרך הזה עוד, ואומר (שם כ״ח ס״ח) בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד לראותה: בשלשתן חזרו ובשלשתן נכשלו:

יג ה׳ ילחם לכם בארבע כתות עמדו ישראל על הים, אחת אומרת נפול לים, ואחת אומרת נחזור למצרים, ואחת אומרת נעשה מלחמה, ואחת אומרת נצוח כנגדן: זו שאמרה נפול לים אמר להן התיצבו וראו את ישועת ה׳, וזו שאמרה נחזור למצרים אמר להם לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם, וזו שאמרה נעשה מלחמה אמר להם ה׳ ילחם לכם, וזו שאמרה נצוח כנגדן אמר להם ואתם תחרישון: ד״א ה׳ ילחם לכם ולא לשעה אלא לעולם ה׳ ילחם לכם: ר׳ מאיר אומר ה׳ ילחם לכם ואתם תחרישון אם כשאתם עומדין ושותקין המקום עושה לכם נסים וגבורות קל וחומר כשאתם אומרין לפניו שיר ושבח: רבי אומר ה׳ ילחם לכם ואתם תחרישון המקום עושה לכם נסים וגבורות ואתם עומדין ושותקין אמרו לו מה עלינו לעשות אמר להם היו מפארין ומרוממין משבחין ומקלסין ומהררין ונותנין שיר ושבח גדולה תהלה ותפארת והנצח וההוד למי שהמלחמה שלו באותה שעה פתחו ישראל פיהם ואמרו שירה אשירה לה׳ כי גאה גאה (ט״ו א׳):

יד ויאמר ה׳ אל משה מה תצעק אלי ר׳ (ישמעאל) [יהושע] אומר אין להן לישראל אלא נסיעה: ר׳ אליעזר אומר אמר לו הקב״ה למשה בני שרוין בצרה ים סוגר ושונא רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה לפני מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו: ר׳ אבטולס הזקן מושלו משל לה״ד למלך בשר ודם שכעס על בנו והיה אפטרופוס ההוא מבקש מלפניו אמר לו כלום אתה מבקש מלפני אלא בשביל בני כבר נתרציתי לבני דבר אל בני ישראל ויסעו: רבי אומר אמר לו אמש היו אומרין המבלי אין קברים במצרים עכשיו אתה מרבה בתפלה לפני מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו הסיע דברים מלבם: רבי מאיר אומר אמר לו אם לאדם יחידי עשיתי ים.יבשה דכתיב (בראשית א׳ ט׳) ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותיראה היבשה לקהל קדושים אלו שנאמר בהם (תהלים ט״ז ג׳) לקדושים אשר בארץ המה איני עושה להן ים יבשה: ר׳ ישמעאל אומר אמר לו בזכות ירושלים אני קוריע להם את הים שנ׳ (ישעיה נ״ב א׳) עורי עורי לבשי עזך ציון ואומר (שם נ״א ט׳) עורי עורי לבשי עז זרוע ה׳ עורי כימי קדם דורות עולמים הלא את היא המחצבת רהב מחוללת תנין הלא את היא המחרבת ים מי תהום רבה השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים: ר׳ בניה אומר בזכות שעשה אברהם לפני אני קוריע להם את הים ויבקע עצי עולה (בראשית כ״ב ג׳) מהו אומר (י״ד כ״א) ויבקעו המים: ר׳ יוסי הגלילי אומר כבר יצחק כאלו עקוד לפני על גבי מזבח ואברהם כאלו שלח ידו ויקח את המאכלת ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו: ר׳ עקיבה אומר בזכות יעקב אני קוריע להם את הים שנ׳ (בראשית כ״ה י״ד) והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה: ר׳ אליעזר בן יהודה איש ברתותא אומר בזכות שבטים אני קוריע להם את הים שנ׳ (שם ל״ט י״ב) ויעזב בגדו וינס החוצה מהוא אומר (תהלים קי״ד ג׳) הים ראה וינס: שמעון התימני אומר בזכות מילה אני קורע להם את הים שנ׳ (ירמיה ל״ג כ״ה) אם לא בריתי יומם ולילה איזו הוא ברית שהיא נוהגת ביום ובלילה אי אתה מוצא אלא מילה מהוא אומר (תהלים קל״ו י״ג) לגוזר ים סוף לגזרים אל תקרא לגזרים אלא לגוזרים: שמעיה אומר כדאי אמנה שהאמין בי אברהם אני קוריע להם את הים שנ׳ (בראשית ט״ו ו׳) והאמין בה׳ ויחשביה לו צדקה: אבטליון אומר כדאי אמנה שהאמינו בי ישראל במצרים אני קוריע להם את הים שנ׳ (ד׳ ל״א) ויאמן העם: אחרים אומרין כדאי אמנה שהאמינו בי ישראל במצרים אני קוריע להם את הים שלא אמרו לו למשה לאין אנו יוצאין למדבר תוהו הזה שאין בו כלום ואין בידינו מחיה לדרך כה אמר ה׳ זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמיה ב׳ ב׳) מה שכר נטלו על כך קדש ישראל לה׳ ראשית תבואתה (שם ג׳): ר׳ אלעזר המודעי אומר אמר לו הקב״ה למשה על בני אתה מצויני על בני ועל פועל ידי אני צריך צווי כבר מוכנין הן לפני ששת ימי בראשית שנ׳ (ירמיה ל״א ל״ו) כה אמר ה׳ אם ימשו השמש ממעל ויחקרו מוסדי ארץ גם אני אמאס בזרע בית ישראל: ר׳ אחא אומר אמר לו הקב״ה למשה אלולי צעקתך כבר איבדתים מן העולם ויאמר להשמידם לולי משה בחירו (תהלים ק״ו כ״ג): ר׳ שמעון בן יהודה איש כפר עיכוס אומר כבר קדמה צעקתם לצעקתך ויראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה׳: ר׳ נתן אומר משום ר׳ יוסי המחוסי אמר לו הקב״ה למשה כבר הכתבתי עליך בתורה (במדבר י״ב ז׳) בכל ביתי נאמן הוא אתה ברשותי והים ברשותי כבר עשיתיך גזבר עליו: [ר׳ חנינא בן דוסא אומר אמר לו הקב״ה כבר כתבתי (משלי י״ז י״ד) אח לצרה יולד אח אני לישראל בשעת צרתן אין אחים אלא ישראל שנ׳ (תהלים קכ״ב ח׳) למען אחי ורעי וגו׳]:

טו ואתה הרם את מטך עשרה נסים נעשו להן לישראל על הים נבקע הים שנ׳ (י״ד כ״א) ויבקעו המים, ונעשה כמין כיפה שנ׳ (חבקוק ג׳ י״ד) נקבת במטיו ראש פרזיו, נעשה גזרים שנ׳ (תהלים קל״ו י״ג) לגוזר ים [סוף] לגזרים, נעשה יבשה שנ׳ (י״ד כ״ט) ובני ישראל הלכו ביבשה, נעשה חומר למצרים שנ׳ (חבקוק ג׳ ט״ו) דרכת בים סוסיך חומר מים רבים, נעשה כסלעים שנ׳ (תהלי׳ ע״ד י״ג) שברת ראשי תנינים על המים, נעשה פירורין שנ׳

(שם) אתה פוררת בעזך ים, נעשה להן כמין בולס של זכוכית והיו רואין זה את זה שנ׳ (שמואל ב׳ כ״ב י״ב) חשרת מים עבי שחקים, (וצא) [יצא] להן זכרון מים מתוקים מתוך מים מלוחין שנ׳ (ט״ו ח׳) נצבו כמו נד נזלים ואותן המים כיון שמסתפקין מהן קופאין שנ׳ (שם) קפאו תהומות בלב ים׃

טז ואני הנני מחזק את לב מצרים כענין שנאמר למעלה׃

יז ויסע מלאך האלהים ר׳ יהודה אומר הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה׃ מושלו משל לה״ד בשר ודם שהיה מהלך בדרך ובנו עמו במדבר, באו לסטים לשבותו מלפניו נטלו ונתנו לאחריו, בא זאב ליטלו מאחריו נטל ונתנו לפניו, לסטים מלפניו וזאב מאחריו נטלו הרכיבו על כתפיו כענין שנ׳ (דברים א׳ ל״א) ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה׳ אלהיך, התחיל מצטער לקחו על זרועותיו כענין שנ׳ (הושע י״א ג׳) ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו ולא ידעו כי רפאתים, התחיל מצטער מפני חמה פרש עליו בגדו שנ׳ (תהלי׳ ק״ה ל״ט) פרש ענן למסך, רעב האכילהו לחם כענין שנ׳ (ט״ו ד׳) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, צמא השקהו מים שנ׳ (תהלים ע״ח ט״ז) ויוצא נזלים מסלע ואין נזלים אלא מים חיים שנ׳ (שה״ש ד׳ ט״ו) מעיין גנים באר מים חיים ונוזלים מן לבנון׃ שאל ר׳ נתן את ר׳ שמעון בן יוחאי מפני מה בכל מקום כתיב מלאך ה׳ וכאן כתיב מלאך האלהים אמר לו אין אלהים בכל מקום אלא דין שהיו ישראל [נתונים בדין] באותה שעה אם להנצל ואם לאבד עם המצריים׃

יח ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל כענין שנאמר(במדבר י״ז י״ג) ויעמד בין החיים והמתים׃ ויהי הענן והחשך. הענן לישראל והחשך למצרים את מוצא שכל מי שנתון באפילה רואה מי ששרוי באורה, והיו המצרים שרויין באפילה ורואין את ישראל שהן שרויין באורה ואוכלין ושותין ושמחים והיו זורקין בהן חצין ואבני בלוסטא והיה מלאך וענן מקבלן כענין שנ׳ (בראשית ט״ו א׳) אל תירא אברהם אנכי מגן לך, ואומר (ש״ב כ״ב ג׳) אלהי צורי אחסה בו מגני וקרן ישעי משגבי ומנוסי, ואומר(שם ל״א) (כל) אמרת אלה צרופה מגן הוא לכל החוסים בו׃ ולא קרב זה אל זה כל הלילה. היה המצרי עומד אינו יכול לישב, יושב אין יכול לעמוד, טעון אין יכול לפרוק, פרוק אין יכול לטעון, והיה ממשש אפילה שנ׳ (י׳ כ״א) וימש חשך׃ ד״א ולא קרב זה אל זה שלא קרב מחנה מצרים לתוך מחנה ישראל ולא מחנה ישראל לתוך מחנה מצרים׃

יט ויט משה את ידו על הים ויולך ה׳ את הים התחיל הים עומד כנגד משה, מושלו משל לה״ד למלך בשר ודם שהיו לו שתי גנות זו לפנים מזו מכר את הפנימית ולא מכר את החיצונה בא לוקח להכניס ולא הניחו שומר, אמר לו בשם המלך ולא קבל עליו הראהו טבעתו ולא קבל עליו, נהג המלך ובא, כיון שראה שומר את המלך התחיל בוריח, אמר לו בכל יום הייתי אומר לך בשם המלך ולא קבלת עליך עכשיו מפני מה אתה בוריח אמר לו לא מלפניך אני בוריח אלא מלפני המלך אני בוריח כך כשבא משה ועמד על הים אמר לו דבר ה׳ עליך שים נא דרך ויעברו גאולים, משיב הים ואומר למשה בן עמרם והלא אדם הראשון לא נברא בתחלה [אלא] בסוף ששת ימי בראשית ואני נבראתי קודם שיברא הריני גדול ממך אין אני נבקע מלפניך משיב משה לפני הקב״ה כך וכך אמר הים רבונו של עולם כדאי הוא אין הים נבקע מלפני אלא אמור לו אתה במאמרך ויבקע אמר לו הקב״ה למשה אם אני אומר לים ויבקע שוב אין לו רפואה לעולם ולעולמי עולמים אלא אמור לו אתה ויבקע כדי שתהא לו רפואה על ידך אלא הרי מעין גבורה עמך, מיד בא משה וגבורה לימינו מהלכת שנ׳ (ישעיה ס״ג י״ב) מוליך לימין משה זרוע תפארתו בוקיע מים מפניהם לעשות לו שם עולם, כשראה הים את הגבורה שהיא עומדת לימין משה אמר לה לארץ עשה לי מחילות ואכנס בחליליך מפני אדון המעשים ברוך הוא׃ וכשראה משה את הים שהוא נס מפניו אמר לו משה בכל יום הייתי אומר לך בשם הקדש ולא היית מקבל עליך הראיתיך מטה ולא קבלת עליך עכשיו מה לך הים כי תנוס משיב הים ואומר למשה בן עמרם בן עמרם אל תתן רבות לעצמך לא מפניך אני נס אלא מלפני אדון כל המעשים שיתקדש שמו בעולמו שנ׳ (תהלי׳ קי״ד ז׳) מלפני אדון חולי ארץ מלפני אלוה יעקב׃ **ויולך ה׳ את הים ברוח קדים עזה.** עזה שברוחות והי זו זו רוח הקדים וכן הוא אומר (ישעיה כ״ז ה׳) הגה ברוחו הקשה ביום קדים ואומר (הושע י״ג ט״ו) כי הוא בין אחים יפריא יבוא קדים רוח ה׳ ממדבר עולה ויבוש מקורו ויחרב מעינו הוא ישסה אוצר כל כלי חמדה׃ וכן אין הקב״ה נפרע מן הרשעים אלא ברוח הקדים שנ׳ (ירמיה י״ח י״ז) ברוח קדים אפיצם׃ וישם את הים לחרבה. עשאו כחרבה׃ ויבקעו המים. כל מים שבעולם נחלקו מניין אתה אומר מים שבבאר ושבשיח ושבמערה ושבכר ושבהבית ושבכוס ושבצלוחית ת״ל ויבקע הים אין כתיב כאן אלא דבקעו המים כל מים שבעולם נחלקו ר׳ נתן אומר מניין שהמים העליונים והתחתונים נחלקו שנ׳ (תהלים ע״ז י״ז) ראוך מים יחילו אלו מים העליונים אף ירגזו תהומות אלו מים התחתונים ואומר (חבקוק ג׳ י׳) נתן תהום קולו רום ידיהו נשא׃ וכשחזר הים כל מים שבעולם חזרו׃ ויבקעו המים. יבש להם הקב״ה את המים תחלה ואת הטיט לא יבש, התחילו ישראל אומרין מים יכול ליבש וטיט אינו יכול ליבש אמר להם הקב״ה נסיתי אתכם ולא עמדתם אלא בדרך שאבדו מצרים בים כך אתם ראויין לאבד מן העולם אבל מה אעשה הריני עושה בעבור שמי הגדול שנקרא עליכם הדא הוא דכתיב (תהלי׳ ק״ו ז׳) וימרו על ים בים סוף מיד יבש להם הקב״ה את הטיט׃

כ **ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה** ר' מאיר ור' יהודה ר' מאיר אומר כשבאו שבטים ועמדו על הים זה [אומר] אני ארד וזה אומר אני ארד מתוך שצוהבין זה את זה קפץ שבטו של בנימין ונפל לו לתוך גלי הים שנא' (תהלים ס"ח כ"ח) שם בנימין צעיר רודם אל תקרא רודם אלא רד ים, התחילו שרי יהודה לרגום אותם באבנים שנ' (שם) שרי יהודה רגמתם: מושלו משל לה"ד למלך בשר ודם שהיו לו שני בנים אחד גדול ואחד קטן אמר לגדול הנראה שתעמידיני לשלוש שעות, אמר לקטן הנראה שתעמידיני עם הנץ החמה בא הקטן והעמידו עם הנץ החמה ולא הניחו גדול אמר לו אני לא אמר לי אלא לשלוש שעות, אמר לו אני לא אמר לי אלא עם הנץ החמה, מתוך שצוהבין זה עם זה ניעור אביהן אמר להן יודיע אני ששניכם לא נתכוונתם אלא לכבודי אף אני אינו מקפח שכרכם: מה שכר נטל שבטו של בנימין שרת שכינה בחלקו כענין שנאמר (דברים ל"ג י"ב) ובין כתפיו שכן, מה שכר נטל שבטו של יהודה נטל מלכות שנ' שרי יהודה רגמתם אין רגימה אלא מלכות כענין שנ' (דניאל ה' כ"ט) באדין אמר בלשצר והלבישו לדניאל ארגונא: שרי זבולון שרי נפתלי (תהלים שם) מגיד הכתוב שכשם שנעשו נסים לישראל על ידי שבט יהודה ובנימין על הים כך נעשו נסים לישראל על ידי שבט זבולון ושבט נפתלי בימי דבורה וברק וכן הוא אומר (שופטים ד' י') ותשלח ותקרא לברק בן אבינועם מקדש נפתלי, ולקחת עמך עשרת אלפים איש מבני נפתלי ומבני זבולון, ואומר (שם ה' י"ח) זבולון עם חרף [נפשו] למות ונפתלי על מרומי שדה: ר' יהודה אומר כשבאו שבטים ועמדו על הים זה אומר אני ארד וזה אומר אני ארד שנ' (הושע י"ב א') סבבוני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל קפץ נחשון בן עמינדב ונפל לו לתוך גללי הים שנאמר (שם) ויהודה עוד רד עם אל, אל תקרא רד עם אלא רד ים ועליו מפורש בקבלה (תהלים ס"ט א') הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש, טבעתי ביון מצולה ואין מעמד, אל תשטפני שבולת מים (שם ט"ז) באותה שעה אמר לו הקב"ה למשה ידידי מושקע בים ואתה עומד ומרבה בתפלה לפני מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו: מה אמרו שבטים על הים (ט"ו י"ז) מקדש ה' כוננו ידיך באותה שעה אמר לו הקב"ה מי שקידש שמי על הים הוא ימשול על ישראל: וכבר היה ר' טרפון ותלמידים יושבין בכרם ביבנה אמר להם ר' טרפון לתלמידים השותה מים לצמאו מהו מברך אמרו לו ילמדינו רבינו אמר להן בורא נפשות רבות וחסרונן אמרו לו למדתנו רבינו: אמר להן הרי הוא אומר (בראשית ל"ז כ"ה) וישבו לאכל לחם וישאו עיניהם ויראו והנה ארחת ישמעאלים להודיע זכותו של צדיק עד איכן היא מקדמת שאלו ירד יוסף למצרים עם הערביים לא היו הורגין אותו בריח רע שלהן אלא זימן לו הקב"ה שקים מלאים בשמים והרוח מנשבת בהן מפני ריח רע של ערביים: אמר להן באיזו זכות נטל יהודה את המלכות אם משום שאמר (שם ל"ח כ"ו) צדקה ממני דייה להודאה שתכפר על הביאה, אם מפני שאמר (שם ל"ז כ"ו) מה בצע כי נהרג את אחינו דייה להצלה שתכפר על המכירה, אם משום שאמר (שם מ"ד ל"ב) כי עבדך ערב את הנער והלא ערב הוא ובכל מקום ערב משלם, אמרו לו ילמדינו רבינו אמר להן כשבאו שבטים ועמדו על הים זה אומר אני ארד וזה אומר אני ארד קפץ נחשון בן עמינדב וכו' (כי היכי דכתיבא לעילא): והמים להם חומה. עשאן כמין חומה: מימינם ומשמאלם. מימינם בזכות התורה שעתידין לקבל בימין שנ' (דברים ל"ג ב') מימינו אש דת למו: ומשמאלם זו תפלה:

כא **וירדפו מצרים ויבאו אחריהם כל סוס (רכב) פרעה** זה ש"ה (שה"ש א' ט') לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי ר' מאיר אומר לפי שיצא פרעה הרשע בסוסיא נקבה לפיכך נגלה עליו הקב"ה בכסא הכבוד דמות סוסיא נקבה , ומניין שיצא פרעה הרשע בסוסיא נקבה אלא כך אמר להן לחיילותיו מי בכל בהמה קל אעמוד וארכוב עליה וארדוף אחרי ישראל אמרו לו חיילותיו אין בכל בהמה קל אלא סוסיא נקבה שלך שכולה צבעונין ולא היה כיוצא בה מעולם לפיכך סוסים זכרים רואין אותה ורצין אחריה עמד ורכב עליה וירד בים שנ' כל סוס פרעה רכבו ופרשיו אל תוך הים: וכשם שאמר פרעה הרשע לחיילותיו מי בכל בהמה כולה קל כך אמר להן מלך מלכי המלכים ברוך הוא למלאכי השרת מי בכל הבריות המשמשות לפני קל אמרו לפניו רבונו של עולם הכל שלך והכל מעשי ידיך גלוי וידוע לפניך שאין בכל הבריות כולן קל אלא רוח שיוצאת מתחת כסא הכבוד לפיכך רכב על כרוב שנ' (תהלים י"ח י"א) וירכב על כרוב ויעף [וידא על כנפי רוח]:

כב **ויהי באשמורת הבקר** כבר הקדים להם בוקרו של אברהם שנא' (בראשית כ"ב ג') וישכם אברהם בבקר, בוקרו של יצחק שנ' (שם ו') וילכו שניהם יחדו, בוקרו של יעקב שנ' (שם כ"ח י"ח) וישכם יעקב בבקר, בוקרו של משה שנ' (שמות ל"ד ד) וישכם משה בבקר, בוקרו של יהושע שנ' (יהושע ג' א') וישכם יהושע בבקר, בוקרו של שמואל שנ' (ש"א ט"ו י"ב) וישכם שמואל בבקר, בוקרן של נביאים שעתידין לעמוד עליהן שנא' (איכה ג' כ"ג) חדשים לבקרים רבה אמונתיך, בוקרו של עולם הבא שנ' (תהלים ה' ד') ה' בקר תשמע קולי: וכן את מוצא כשהקב"ה נפרע מן הרשעים אין נפרע מהן אלא בבקרים שנ' (תהלים ק"א ח') לבקרים אצמית כל רשעי ארץ: וישקף ה' על מחנה מצרים. שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם במה שמכה בו אין מרפא בו אלא מכה באזמיל ומרפא ברטייה, אבל הקב"ה במה שמכה בו מרפא כשבירך הקב"ה את ישראל לא בירכן אלא בהשקפה השקיפה ממעון קדשך וברך את עמך את ישראל (דברים כ"ו ט"ו) וכשנפרע מן הרשעים לא נפרע מהן אלא בהשקפה שנא' וישקף ה' אל מחנה מצרים: בעמוד אש וענן. היה עמוד הענן עושה את הים טיט ועמוד האש מרתיחו כזפת והיו טלפי סוסין נשמטין זכר מלמעלה ונקבה מלמטה וכן הוא אומר (שופטים

ה׳ כ״ב) אז הלמו עקבי סוס מדהרות דהרות אביריו: ויהם את מחנה מצרים. הממן ערבבן נטל סגנין שבהם ולא היו יודעין מה הן עושין: ד״א ויהם אין מהומה אלא מגפה שנ׳ (דברים ז׳ כ״ג) והמם מהומה גדולה:

כג **ויסר את אופן מרכבותיו** רבי יהודה אומר מחמת אש שלמעלה נשרפו גלגלים שלמטה והיו מוטות מרכבות רצות ונכנסות על כרחן שהיו טעונות כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות כדי שיטלו ישראל את הבזה: ר׳ נחמיה אומר מחמת רעם שלמעלה ניתזו צינורות מלמטה שנ׳ (תהלים ע״ז י״ט) קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל (ראמה ותחל) [רגזה ותרעש] הארץ, והיו מוטות מרכבות רצות ונכנסות על כרחן שהיו טעונות כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות כדי שיטלו ישראל את הבזה: וינהגהו בכבדות. במדה שמדדו בה מדדת להן הם אמרו (ה׳ ט׳) תכבד העבודה אף אתה באותה מדה מדדת להן וינהגיהו בכבדות: לשעבר פרדות מושכות את המרכבות עכשיו מרכבה מושכת את הפרדות: וינהגיהו בכבדות ר׳ יהורה ביר׳ שמעון אומר לפי שיצאו מצרים כולם בסוסים לפיכך העמיד להן הקב״ה סוסים של אש בים והיו מכין את הפרדות כולן ומחזירין אותן ליבשה והגלגלים משיבין אותן לים לכך נאמר וינהגהו בכבדות: ר׳ מאיר אומר כשנגלה הקב״ה על המצרים בים עלה עליהן בתשעת אלפים רבוא ממלאכי חבלה מהן מלאכי זייע ומהן מלאכי רתת ומהן מלאכי ברד ומהן מלאכי שלהבת וחלחלה אוחזת למי שרואה אותן אמרו לפניו רבונו של עולם הנה לנו ונעשה רצונך במצרים אמר להן אין דעתי מתקוררת עד שאני בעצמי נפרע משונאיהן של ישראל לכך נאמר וינהגהו בכבדות: ויאמר מצרים אנוסה מפני בני ישראל. טפשין שבהן אמרו מפני דווים וסכופים אלו אנו בורחין, פקחין שבהן אומרין מי שנלחם להן במצרים הוא יעשה להם נסים בכל זמן: ר׳ יוסי אומר מניין שהמכות שלקו על הים היו מעין מכות שבמצרים שנ׳ כי ה׳ נלחם להם במצרים מעין מכות שבמצרים ואומר (ש״א ד׳ ח׳) אלה הם האלהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר, ולא במצרים לבד אלא בכל המצירין להן עד סוף כל הדורות וכן הוא אומר (תהלים ע״ח ס״ו) ויך צריו אחור חרפת עולם נתן למו, ואומר (תהלים כ״ז ב׳) צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו: כמעט איביהם אכניע ועל צריהם אשיב ידי (תהלים פ״א ט״ו), ואומר (ישעיה י״א י״ג) וסרה קנאת אפרים וצררי יהודה יכרתו ואומר (שם י״ד כ״ה) לשבור אשור בארצי ועל הר אבוסנו וסר מעליהם עולו וסבלו מעל שכמו יסור: מדה זו נוהגת על פני הארץ שנא׳ (שם כ״ו) זאת העצה היעוצה על כל הארץ וזאת היד הנטויה על כל הגוים, מפני מה (שם כ״ז) כי ה׳ צבאות יעץ ומי יפר וידו הנטויה ומי ישיבנה: הא לא במצרים בלבד אלא בכל המצירין להם עד סוף כל הדורות לכך נאמר כי ה׳ נלחם להם במצרים:

כד **ויאמר ה׳ אל משה נטה את ידך על הים** אין הים עומד כנגדך: וישובו המים על מצרים על רכבו ועל פרשיו. החזיר עליהן את הגלגל שיחזור עליהם זדונם שבמחשבה שחישבו בה אני דנם: הם חשבו לאבד בני במים אף אני איני מאבדן אלא במים, וכן הוא אומר (תהלים ז׳ ט״ז) בור כרה ויחפרהו ויפול בשחת יפעל, כורה שחת בה יפול וגולל אבן אליו תשוב (משלי כ״ו כ״ז) חופר גומץ בו יפול ופורץ גדר ישכנו נחש, מסיע אבנים יעצב בהם ובוקע עצים יסכן בהם (קהלת י׳ ח׳-ט׳) ואומר (תהלים ז׳ י״ז) ישוב (חמסו) [עמלו] בראשו ועל קדקדו חמסו ירד, וכן שלמה אומר (משלי י״ב י״ד) מפרי פי איש (תשבע בטני) [ישבע טוב] וגמול ידי אדם ישיב לו, וכן ישעיה אומר (נ״ט י״ח) כעל גמולות כעל ישלם חמה לצריו גמול לאויביו לאיים גמול ישלם, וכן ירמיה אומר (ל״ב י״ט) גדול העצה ורב העלילה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני (האדם) [אדם] לתת לאיש כדרכיו (כפרי) [וכפרי] מעלליו, וכן אליהוא אומר (איוב ל״ד י׳) חלילה לאל מרשע ושדי מעול, וכן יתרו אומר (י״ח י״א) עתה ידעתי כי גדול ה׳ מכל האלהים כי בדבר אשר זדו עליהם מכירו הייתי לשעבר (שביותר) [ועכשיו ביותר] שבמחשבה שחישבו מצרים לאבד את ישראל בה דנם המקום, כי בדבר אשר זדו עליהם: לעולם אמרו במדה שאדם מודד בה מודדין לו:

כה **ויט משה את ידו על הים** אין הים עומד כנגד משה: וישב הים לפנות בקר לאיתנו. אין איתנו אלא תקפו כענין שנ׳ (במדבר כ״ד כ״א) איתן מושביך ושים בסלע קנך: ר׳ נתן אומר אין איתן אלא לשון קשה שנ׳ (ירמיה ה׳ ט״ו) גוי איתן הוא גוי מעולם הוא: ד״א לאיתנו ר׳ יונתן אומר אל תקרא לאיתנו אלא לתנאי תנאים התנה הקב״ה עם הים שיהא נקרע לישראל הדש דכתיב וישב הים לפנות בקר לאיתנו לתנאו: ומצרים נסים לקראתו. מניין אתה אומר בכל מקום שהיה המצרי רץ היה הים מקדמו ת״ל ומצרים נסים לקראתו: משלו משל למה הדבר דומה ליונה שברחה מפני בן נץ ונכנסה לה לטרקלין של מלך פתח המלך חלונית מזרחית ויצאת והלכה לה נכנס בן נץ אחריה נעל המלך כל אותן חלונות התחיל מורה בו חצים, כך כיון שעלה האחרון שבישראל מן הים ירדו מצרים סתם עליהם ים מארבע רוחותיו כדי לאבדן והיו מלאכי השרת מזרקין בהן אבני ברד ואבני אלגביש כענין שנ׳ (יחזקאל ל״ח כ״ב) ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש: וינער ה׳ את מצרים בתוך הים. כאדם שמנער את הקדרה שהתחתון עולה למעלה והעליון יורד למטה: ד״א וינער ה׳ את מצרים נתן בהם כח נערות כדי שיהיו יכולין לקבל רוב פורענות: ד״א וינער מסרם למלאכים נערים למלאכים אכזראים כדי שישמטו את נשמתן כענין שנ׳ (משלי י״ז י״א) ומלאך אכזרי ישלח בו, ואומר (איוב ל״ו י״ד) תמות בנוער נפשם וחיתם בקדשים:

כו **וישובו המים** כל מים שבעולם חזרו: ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה. אפלו פרעה שנ׳ (ט״ו ד׳) מרכבות פרעה וחילו ירה בים, דברי ר׳ יהודה: ר׳ נחמיה אומר חוץ מפרעה שנ׳ (ט׳ ט״ז) ואולם בעבור זאת העמדתיך, ויש אומרין באחרונה בא וטבע שנאמר (ט״ו י״ט) כי בא סוס פרעה:

כז **ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים והמים להם חומה** חמה כתיב היו מלאכי השרת מתמיהין לומר בני אדם שעברו ע״ז יעברו ביבשה בתוך הים אף הים נתמלא עליהם חמה ובקש לאבדן שלמעלה הוא אומר חומה וכאן הוא אומר חמה מי גרם להם להנצל: מימינם ומשמאלם. מימינם בזכות תורה שעתידין לקבל בימין שנ׳ (דברים ל״ג ב׳) מימינו אש דת למו, ומשמאלם בזכות תפלה: ד״א והמים להם חמה דרש ר׳ פפיוס והוא באחד ומי ישיבנו שלא להשיב על דברי מי שאמר והיה העולם שהכל בדין והכל באומר: דרש ר׳ פפיוס הן האדם היה כאחד ממנו(בראשית ג׳ כ״ב) כאחד ממלאכי השרת אמר לו ר׳ עקיבה דייך פפיוס מה אתה מקיים הן האדם היה כאחד מלמד שנתן הקב״ה לפניו שני דרכים דרך חיים ודרך מות ובחר לו הוא דרך המות: דרש ר׳ פפיוס וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק״ו כ׳) שומיע אני שור שלמעלה ת״ל אוכל עשב אמר לו ר׳ עקיבה דייך פפיוס מה אתה [מקיים] וימירו את כבודם שומיע אני בשור שבשאר ימות השנה ת״ל אוכל עשב אין לך מנוול ומשוקץ משור משעה שהוא אוכל עשב: דרש ר׳ פפיוס לסוסתי ברכבי פרעה (שה״ש א׳ ט׳) רכב פרעה על סוס זכר כביכול נגלה לו הקב״ה על סוס זכר שנ׳ (תהלים י״ח י״א) וירכב על כרוב ויעף, חזר ורכב על סוס נקבה כביכול עלה לו הקב״ה על סוס נקבה שנ׳ לסוסתי ברכבי פרעה אמר לו ר׳ עקיבה דייך פפיוס מה אתה מקיים לסוסתי לססתי כתיב כשם שששתי על מצרים לאבדם כך ששתי על ישראל לאבדם מי גרם להם להנצל מימינם ומשמאלם בזכות התורה שעתידין לקבל בימין ובזכות תפלין שהיא בשמאל:

כח **ויושע ה׳ ביום ההוא את ישראל מיד מצרים** כצפור שהיא נתונה בידי אדם שאם מכביש ידו עליה קמעה הרי הוא הורגה וכן הוא אומר (שם קכ״ד ז׳) נפשנו כצפור נמלטה מפח יוקשים הפח נשבר ואנחנו נמלטנו ברוך ה׳ שלא נתננו טרף לשניהם, ויש אומרין כאדם ששומט עובר ממעי הפרה וכן הוא אומר (דברים ד׳ כ׳) ואתכם לקח ה׳ ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים: וירא ישראל את מצרים. מתים על שפת הים אין כתיב כאן אלא מת על שפת הים מתים ואינן מתים: כיוצא בו אתה אומר (בראשית ל״ה י״ח) ויהי בצאת נפשה כי מתה וכי מתה היתה אלא מה להלן מתה ואינה מתה אף כאן מתים ואינן מתים: ד״א וירא ישראל את מצרים מת מפני ארבעה דברים שלא יהיו ישראל אומרין כשם שעלינו מצד זה כך הן עלו מצד (אחד) [אחר]: ד״א שלא יהיו מצרים אומרין כשם שאבדנו במים כך הן אבדו במים: ד״א בשביל מוטות ומרכבות שהיו טעונות כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות כדי שיטלו את הבזה: ד״א כדי שיהיו נותנין עיניהן בהן ומוכיחין אותן וכן הוא אומר (תהלים נ׳ כ״א) אוכיחך (ואערך לפניך) [ואערכה לעיניך] ואומר (מיכה ז׳ י׳) ותרא אויבתי ותכסיה בושה האומרה לי (איה) [איו] ה׳ אלהיך עיני תראינה בה עתה תהיה למרמס כטיט חוצות, ועליהם הוא אומר (תהלים י״ח ל״ד) ועל במותי יעמידני אלו המצרים שהיו במותיהן של ישראל בשעה ששיקען הקב״ה בים רמז לו הקב״ה לים והשליכן ליבשה והיו ישראל רואין אותן מושלכין מתים ביבשה שנ׳ וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים וכל אחד ואחד היה נוטל כלבו והוליך ונותן רגלו על צוארו של מצרי לקיים מה שנ׳ (דברים ל״ג כ״ט) ואתה על במותימו תדרוך והיה ישראל אומר לכלבו אכול מן היד הזו המשעבדת בי. אכול מן המעים הללו שהן שמחין בשעבודי ודויד מפרשה (תהלים ס״ח כ״ד) למען תמחץ רגלך בדם לשון כלביך לכך כנסת ישראל אומרת (חבקוק ג׳ י״ט) ועל במותי ידרכני למנצח בנגינותי בשביל שעשית לנו כל הנסים הללו שהצלתני מן המצרים ושקעת אותן בים והשליכן ליבשה כדי שנראה היאך נעשה הדין בהן לפיכך נתנו לך נצחון ואמרנו לפניך שירה אז ישיר משה:

כט **וירא ישראל את היד הגדולה** מכות חמורות ומכות משונות זו מזו ומיתות משונות ומיתות חמורות זו מזו: ר׳ יוסי הגלילי אומר מניין אתה אומר שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות שבמצרים הוא אומר (ח׳ ט״ו) ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא ועל הים הוא אומר וירא ישראל את היד הגדולה כמה לקו באצבע עשר, אמור מעתה במצרים לקו עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות: ר׳ אליעזר אומר מניין שכל מכה ומכה שהביא המקום ב״ה על המצרים היתה של ארבע מכות שנ׳ (תהלים ע״ח מ״ט) ישלח בם חרון אפו עברה אחת זעם שתים וצרה שלוש ומשלחת מלאכי רעים ארבע אמור מעתה במצרים לקו ארבעים מכות ועל הים לקו מאתים מכות: ר׳ עקיבה אומר מנין שכל מכה ומכה שהביא הקב״ה ב״ה על המצרים היתה של חמש מכות שנ׳ ישלח בם חרון אפו הרי אחת עברה שתים זעם שלוש צרה ארבע משלחת מלאכי רעים חמש, אמור מעתה במצרים לקו חמשים מכות ועל הים לקו מאתים וחמשים מכות: ויראו העם את ה׳. לשעבר לא היו יראים את ה׳ עכשיו ויראו את ה׳: ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו. אם במשה האמינו קל וחומר במקום אלא ללמדך שכל המאמין ברועה ישראל כאלו האמין במי שאמר והיה העולם: כיוצא בו אתה אומר(במדבר כ״א ה׳) וידבר העם באלהים ובמשה אם באלהים דברו קל וחומר במשה אלא ללמדך שכל המדבר ברועה ישראל כאלו מדבר במי שאמר והיה העולם: ד״א ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו גדולה אמנה לפני מי שאמר והיה העולם שבשכר אמנה שהאמינו זכו ששרת עליהן רוח הקודש ואמרו

שירה שנ׳ ויאמינו בה׳ אז ישיר משה ובני ישראל: ר׳ נחמיה אומר מניין שכל העושה מצוה אחת באמונה לפני מי שאמר והיה העולם כדאי הוא שתשרה רוח הקדש עליו ויאמר שירה שכן מצינו באבותינו שבשכר אמונה שהאמינו זכו ששרת עליהם רוח הקדש ואמרו שירה שנ׳ אז ישיר משה ובני ישראל: וכן את מוצא באברהם שלא ירש העולם הזה והעולם הבא אלא בשכר אמנה שנ׳ (בראשית ט״ו ו׳) והאמין בה׳ ויחשביה לו צדקה ואומר (ישעיה כ״ו ב׳) פתחו שערים ויבא גוי [צדיק] שומר אמונים (בשכר) [בשער] זה בעלי אמונה נכנסין וכן הוא אומר (תהלים צ״ב ב׳) טוב להודות לה׳ ולזמר לשמך עליון להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות [וגו׳] כי שמחתני ה׳ בפעליך מי גרם לנו לשמוח בשמחה הזאת אמנה שהאמינו בעולם הזה שכולה לילות: וכן יהושפט אומר (דה״י ב׳ כ׳) האמינו בה׳ אלהיכם ותיאמנו האמינו בנביאיו והצליחו: וכן את מוצא שאין גליות מתכנסות אלא באמנה שנ׳ (שה״ש ד׳ ח׳) אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי תשורי מראש אמנה ואומר(הושע ב׳ כ״א) ואירשתיך לי באמונה, ואומר (חבקוק ב׳ ד׳) וצדיק באמונתו יחיה, ואומר (ירמיה ה׳ ג׳) עיניך הלא לאמונה הא גדולה אמנה לפני מי שאמר והיה העולם שבשכר אמונה שהאמינו ישראל שרת עליהן רוח הקדש ואמרו שירה שנ׳ ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו אז ישיר משה ובני ישראל ולהלן הוא אומר (תהלים ק״ו י״ב) ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו:

פרק טו

א **אז ישיר משה ובני ישראל** יש אז לשעבר ויש אז לעתיד לבא אז הוחל לקרוא בשם ה׳ (בראשית ד׳ כ״ו), אז אמרה חתן דמים למולות (ד׳ כ״ו), אז יבנה יהושע מזבח (יהושע ה׳ ל׳) אז אמר דויד (דה״י א׳ ט״ו ב) אז אמר שלמה (מ״א ח׳ י״ב) לשעבר: אז תיראי ונהרת (ישעיה ס׳ ה׳), אז יבקע כשחר (שם נ״ח ח׳), אז ידלג כאיל פסח (שם ל״ה ו׳), אז תפקחנה (שם ה׳) אז תשמח בתולה (ירמיה ל״א י״ב), אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה (תהלים קכ״ו ב׳) אז יאמרו בגוים הגדיל [ה׳] לעשות עם אלה (שם ג׳) לעתיד לבוא: רבי אומר אז שר משה ובני ישראל אין כתיב כאן אלא אז ישיר משה ובני ישראל נמצאנו למדים לתחית המתים מן התורה: ד״א משה ובני ישראל מגיד הכתוב שהיה משה שקול כנגד כל ישראל וישראל שקולין כנגד משה (בשירה) [בשעה] שאמרו שירה: ד״א משה ובני ישראל מלמד שאמר [משה] שירה כנגד כל ישראל: את השירה הזאת. וכי שירה אחת היא והלא עשר שירות הן ראשונה שנאמרה במצרים השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל׳ כ״ט), שנייה שאמרו על הים זה אלי ואנוהו שלישית שנאמרה על הבאר אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כ״א י״ז), רביעית שירת האזינו וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת (דברים ל״א ל׳), חמישית שאמר יהושע אז ידבר יהושע (את השירה הזאת) [לה׳] ביום תת ה׳ את האמורי (יהושע י׳ י״ב), שישית שאמרו דבורה וברק ותשר דבורה וברק בן אבינועם (שופטים ה׳ א׳), שביעית שאמר דויד וידבר דויד את דברי השירה הזאת (ש״ב כ״ב א׳), שמינית שאמר שלמה מזמר שיר חנכת הבית לדוד (תהלים ל׳ א׳) וכי דויד בנאו והלא שלמה בנאו שנ׳ (מ״א ו׳ ט׳) ויבן את הבית ויכלהו אלא שנתן דויד נפשו עליו נקרא על שמו והיכן נתן נפשו עליו שנ׳ (תהלים קל״ב א) זכור ה׳ לדויד את כל ענותו אשר נשבע לה׳ נדר לאביר יעקב, מה נאמר לו (מ״א י״ב ט״ז) עתה ראה ביתך דויד הא כל דבר ודבר שאדם נותן נפשו עליו נקרא על שמו: ד״א שירת שלמה דכתיב שיר השירים אשר לשלמה (שה״ש א׳ א׳), תשיעית שאמר יהושפט שנ׳ (דה״ב כ׳ כ״א) ויועץ אל העם ויעמור משוררים לה׳ ומהללים להדרת קדש כצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה׳ כי טוב כי לעולם חסדו, עשירית לעתיד לבוא שירו לה׳ שיר חדש תהלתו מקצה הארץ (ישעיה מ״ב י׳) ואומר (תהלים קמ״ט א׳) שירו לה׳ שיר חדש תהלתו בקהל חסידים: כל תשועות שעברו נקראו על שם נקבה כשם שנקבה יולדת כך תשועות שעברו יש אחריהן שעבוד, אבל תשועה העתידה לבוא נקראת על שם זכר כשם שאין הזכר יולד כענין שנ׳ (ירמיה ל׳ ו׳) שאלו נא וראו אם ילד זכר כך תשועה העתידה לבא אין אחריה שעבוד שנ׳ (ישעיה מ״ד י״ז) ישראל נושע בה׳ תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד: לה׳. לה׳ אמרוה ולא לבשר ודם לא בענין שנ׳ (ש״א י״ח ו׳) ותצאנה הנשים המשחקות מכל ערי יהודה לשיר והמחולות לקראת שאול המלך בתפים בשמחה ובשלישים ותעניגה הנשים המשחקות ותאמרנה הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו אבל כאן לה׳ ולא לבשר ודם: ויאמרו לאמר. ר׳ נחמיה אומר רוח הקודש שרת על ישראל ואמרו שירה בבני אדם שקורין את שמע: אלעור בן (הדאי) [תדאי] אומר משה פותח ואומר אשירה לה׳ וישראל עונין אחריו וגומרין עמו סוס ורוכבו רמה בים, משה פותח ואומר עזי וזמרת יה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו זה אלי ואנוהו, משה פותח ואומר ה׳ איש מלחמה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו ה׳ שמו: (ד״א) [אשירה לה׳] לה׳ נאה גדולה לה׳ נאה גבורה לו תפארת והנצח וההוד ובן דויד אומר (דה״א כ״ט י״א) לך ה׳ הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד: מושלו משל לה״ד למלך בשר ודם שנכנס למדינה והיו מקלסין לפניו שהוא גבור ואינו אלא חלש: שהוא חכם ואינו אלא טיפש: שהוא עשיר ואינו אלא עני: שהוא רחמן ואינו אלא אכזרי: שהוא דין שהוא נאמן ואין בו אחת מכל המדות הללו אלא שמחנפין לו: שירו לה׳ שהוא חכם ה׳ בחכמה יסד ארץ (משלי ג׳ י״ט): ואומר עמו חכמה וגבורה לו עצה ותבונה (איוב י״ב י״ג): שהוא עשיר שנ׳ הן לה׳ אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה (דברים י׳ י״ד): ואומר לי הכסף ולי

הזהב אמר ה׳ צבאות (חגי ב׳ ח׳): שהוא רחמן שנ׳ ה׳ ה׳ אל רחום וחנון (שמות ל״ד ו׳): ואומר כי אל רחום ה׳ אלהיך (דבר׳ ד׳ לא׳): שירו לה׳ שהוא דין שנ׳ כי אלהי (ה) משפט ה׳ (ישעיה ל׳ י״ח): שומר אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט (תהלים פ״ב א): שירו לה׳ שהוא נאמן שנ׳ האל הנאמן שומר הברית והחסד (דברים ז׳ ט׳) אל אמונה ואין עול (שם ל״ב ד׳): שירו לה׳ שהוא גאה שהוא הדור שהוא משבח שנ׳ כי מי בשחק יערך לה׳ ידמה לה׳ בבני אלים (תהלים פ״ט ז׳) שומר ה׳ אלהים צבאות מי כמוך חסין יה (שם פ״ט ט׳) ואומר אין כמוך באלהים ה׳ ואין כמעשיך (שם פ״ו ח׳) שומר דודי צח ואדום דגול מרבבה ראשו כתם פז קווצותיו תלתלים כול׳ עד זה דודי וזה רעי בנות ירושלים (שה״ש ה׳ י׳-י״ו): הא לה׳ נאה גבורה לו תפארת נצח והוד: וכן דוד אמר לך ה׳ הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד (דהי״א כ״ט י״א): כי גאה גאה. הגאני והגיאתיו הגאני במצרים כה אמר ה׳ בני בכרי ישראל (ד׳ כ״ב) ואף אני הגאיתיו ואמרתי לפניו שירה השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל׳ כ״ט): הגאני על הים ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל כול׳ (י״ד י״ט) ואף אני הגאיתיו ואמרתי לפניו שירה זה אלי ואנוהו: ד״א כי גאה גאה גיאה הוא ועתיד להתגאות שנ׳ כי יום לה׳ על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל ועל כל ארזי הלבנון הרמים והנשאים ועל כל אלוני הבשן ועל כל ההרים הרמים ועל כל הגבעות הנשאות ועל כל מגדל גבוה ועל כל חומה בצורה ועל כל אניות תרשיש ועל כל שכיות החמדה ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים ונשגב ה׳ לבדו ביום ההוא (ישעיה ב׳ י״ב - י״ז): ד״א כי גאה גאה מהגאה הוא על כל הגאים במה שאומות העולם מתגאין לפניו בו נפרע מהן: וכן את מוצא באנשי מבול שבמה שנתגאו לפניו בו נפרע מהן: וכן את מוצא באנשי מגדל ובאנשי סדום: וכן את מוצא במצרים שבמה שנתגאו לפניו בו נפרע מהן שנ׳ ויצו פרעה לכל עמו לאמר כל הבן הילוד היארה תשליכהו (א׳ כ״ב): מה נאמר בהן מרכבות פרעה וחילו ירה בים (ט״ו ד׳): וכן את מוצא בסיסרא שבמה שנתגאה לפניו בו נפרע ממנו שנ׳ ויזעק סיסרא את כל רכבו תשע מאות רכב ברזל ואת כל העם אשר אתו מחרושת הגוים אל נחל קישון (שופטים ד׳ י״ג) ומהוא אומר מן שמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שם ה׳ כ׳): וכן את מוצא בסנחריב שבמה שנתגאה לפניו בו נפרע ממנו שנ׳ ביד מלאכיך חרפת ותאמר ברב רכבי [וגו׳] אני קרתי ושתיתי מים ואחריב בכף פעמי כל יאורי מצור (מ״ב י״ט כ״ג-כ״ד): מהוא אומר ויצא מלאך ה׳ ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים (שם י״ט כ״ה) אלו ראשי גייסות שלו: אמרו גדול שבהן הוא ממונה על מאה ושמונים וחמשה אלף: קטן שבהן אין פחות משני אלפים שנ׳ ואיך תשיב את פני פחת אחד עברי אדני הקטנים ותבטח לך על מצרים לרכב ולפרשים ועתה התערב נא את אדני המלך ואתנה לך אלפים סוסים (שם י״ח כ״ג-כ״ד): מהוא אומר זה הדבר אשר דבר ה׳ עליו בזה לך לעגה לך בתולות בת ציון אחריך ראש הניעה בת ירושלים (שם י״ט כ״א): וכן את מוצא בנבוכדנצר שבמה שנתגאה לפניו בו נפרע שנ׳ (ותאמר) [ואתה אמרת] בלבבך אל השמים אעלה בין כוכבי אל ארים כסאי (ישעיה י״ד י״ג) מהוא אומר אך אל שאול תורד אל ירכתי בור (שם י״ד ט״ו): וכן את מוצא בנגיד צור שבמה שנתגאה לפניו בו נפרע ממנו שנ׳ בן אדם אמור לנגיד צור כה אמר ה׳ אלהים יען גבה לבך ותאמר אל אני מושב אלהים ישבתי בלב ימים ואתה אדם ולא אל ותתן לבך כלב אלהים (יחזקאל כ״ח ב׳): מהוא אומר עליו מותי ערלים תמות ביד אדם כי אני דברתי נאם ה׳ אלהים הא במה שהאומות מתגאין לפניו בו נפרע מהן לכך נאמר כי גאה גאה: סוס ורוכבו. וכי סוס אחד ורכב אחד והלא כבר נאמר (י״ד ז׳) ויקח שש מאות רכב בחור אלא מלמד שלא היה לפני המקום אלא כסוס אחד ורכב אחד בלבד: כיוצא בו אתה אמור כי תצא למלחמה על איביך וראית סוס ורכב (דברים כ׳ א׳) וכי בסוס אחד ורכב אחר אומות העולם יוצאין אלא כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום אין אויביהם לפניהם אלא כסוס ורכב בלבד: ד״א סוס ורוכבו מלמד שהיה סוס קשור ברכב ורכב קשור בסוס: רמה בים. כתוב אחד אומר רמה בים וכתוב אחד אומר (ט״ו ד׳) ירה כאיזה צד יתקיימו שני כתובים הללו: רמה שהיו עולין למרום: ירה שהיו יורדין לתהום ולא היו נפרדין זה מזה: בנוהג שבעולם אדם זורק שני כלים לאויר לא סוף אחד מהן ליפרד מחברו אבל כאן רמה ירה רמה שהיו עולין למרום: ירה שהיו יורדים לתהום ולא היו נפרדין זה מזה: ד״א רמה בים כיון שראו ישראל שרה של מצרים שנפל התחילו נותנין לפניו את השבח לכך נאמר רמה בים: וכן את מוצא שאין המקום נפרע מן המלכיות עד שמפיל את שריהן תחלה שנ׳ ביום ההוא יפקד ה׳ על צבא המרום במרום ואחר כך ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעיה כ״ד כ״א): ואומר איך נפלת משמים הילל בן שחר ואחר כך נגדעת לארץ חולש על גוים (שם י״ד י״ב): ואומר כי רותה בשמים חרבי ואחר כך הנה על אדום תרד ועל עם חרמי למשפט (שם ל״ד ה׳): ד״א סוס ורוכבו רמה בים היה הקב״ה מביא סוס ורוכבו ומעמידין בדין אומר לסוס מפני מה רצת אחר בני אומר לו מצרי מריצני בעל כרחי שנ׳ (י״ד כ״ג) וירדפו מצרים אחריהם כל סוס פרעה: אומר למצרי מפני מה רצת אחר בני והוא אומר סוס היה מריציני בעל כרחי שנ׳ (ט״ו י״ט) כי בא סוס פרעה והיה הקב״ה מביא סוס ורוכבו ודנם כאחד: זו שאל אנטנינוס את רבי אמר לו ומאחר שאדם זה מת וגוף (כולה) [כלה] כלום הקב״ה מביא לדין אמר לו על שאתה משאליני על גוף טמא שאליני על נשמה שהיא טהורה מושלו משל לה״ד למלך בשר ודם שהיה לו פרדס והיו בו בכורות נאות והשיב בו שני עבדים חגר וסומא לשמרו אמר לו חגר לסומא בכורות נאות אני רואה אומר לו סומא וכי אני רואה אמר לו חגר וכי אני יכול להלך: מה עשו רכב חגר על גבי סומה והלכו נטלו את הבכורות וישבו במקומן: לימים בא המלך וישב עליהן בדין אמר להן היכן הן בכורות אמר לו סומה וכי רואה אני אמר לו

חגר וכי יכול אני להלך: המלך פקח היה הרכיב חגר על גבי סומה והיו מהלכין אמר להן כך עשיתם ואכלתם את הבכורות: כך הקב״ה מביא גוף ונשמה ומעמידין בדין אומר לגוף מפני מה חטאת לפני אומר לפניו רבונו של עולם אני שחטאתי נשמה שחטאת מיום שיצאת ממני לא מושלך אני לפניך כאבן: אומר לנשמה מפני מה חטאת לפני אומרת לפניו רבונו של עולם אני שחטאתי גוף שחטא מיום שיצאתי ממנו לא טהורה אני לפניך: הקב״ה מביא נשמה ומכניסה לגוף ודנם כאחד שנ׳ (תהלים ג׳ ד׳) יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו יקרא אל השמים מעל להביא נשמה ואל הארץ להביא הגוף ואחר כך לדין עמו מידיין עמו: ד״א סוס ורוכבו איסי בן שמאי אומר נאמר כאן סוס סתם ונאמר להלן (זכרי י״ב ד׳) ביום ההוא נאם ה׳ אכה כל סוס בתמהון ורוכבו בשגעון ועל בית יהודה אפקח את עיני וכל סוס העמים אכה בעורון ואומר (שם י״ד י״ב) וזאת תהיה מגפה אשר יגף ה׳ את כל העמים אשר צבאו על ירושלים המק בשרו והוא עומד על רגליו ועיניו תמקנה בחוריהן ולשונו תמק בפיהם וכן תהיה מגפת הסוס הפרד הגמל והחמור וכל הבהמה אשר יהיה במחנות ההמה כמגפה הזאת: בא מפורש ולומר על הסתום מה מפורש בחמש מכות אף סתום בחמש מכות:

ב עזי אין עזי אלא תקפי שנ׳ (ירמיה י״ו י״ט) ה׳ עזי ומעזי ואומר (תהלים כ״ח ז׳) ה׳ עזי ומגני בו בטח לבי ונעזרתי: ד״א עזי אין עזי אלא תורה שנ׳ (שם כ״ט י״א) ה׳ עז לעמו יתן ה׳ וגו׳ ואומר (שם צ״ט ד׳) ועז מלך משפט אהב: ד״א עזי אין עזי אלא מלכות שנ׳ (שם כ״א ב׳) בעזך ישמח מלך: ואומר (שם כ״ח ח׳) ה׳ עוז ומעוז ישועות משיחו הוא: ד״א עזי עוזר וסומך אתה לכל באי העולם ולי ביותר: וזמרת יה. זמרה את לכל באי העולם ולי ביותר שהרי אומות העולם אומרין גיאותו ושבחו של מי שאמר והיה העולם אבל שלי נעים לפניו שנ׳ (ש״ב כ״ג א׳) ונעים זמירות ישראל: הוא עשאני אימרא ואף אני עשיתיו אימרה: הוא עשאני אימרה וה׳ האמירך היום (דברים כ״ו י״ז) ואף אני עשיתיו אימרה את ה׳ האמרת היום (שם כ״ו י״ח) ישראל אומרין מי כמוך באלים ה׳ (ט״ו י״א) ורוח הקודש מבשרת על ידיהן ואומרת אשריך ישראל מי כמוך (דברים ל״ג כ״ט): ישראל אומרין שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד (שם ו׳ ד׳): ורוח הקודש מבשרת על ידיהם ואומרת ומי כעמך ישראל גוי אחר בארץ (דהי״א י״ז כ״א): ישראל אומרין כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים (שה״ש ב׳ ג׳) ורוח הקודש מבשרת על ידיהם ואומרת כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות (שם ב׳ ב׳): ישראל אומרין זה אלי ואנוהו (ט״ו ב׳) ורוח הקודש מבשרת על ידם ואומרת ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מ״ט ג׳): ויהי לי לישועה. ישועה אתה לכל באי העולם ולי ביותר: ד״א ויהי לי לישועה היה לי והווה לי: היה לי לשעבר והווה לי לעתיד לבוא שנ׳ (שם מ״ה י״ז) ישראל נושע בה׳ תשועת עולמים: זה אלי ואנוהו. רבי אלעזר אומר מנין שראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל שנ׳ (הושע י״ב י״א) וביד הנביאים אדמה: ואומר (יחזקאל א׳ א׳) נפתחו השמים וארא מראות אלהים מושלו משל להי״ד למלך בשר ודם שנכנס למדינה ואילת צפירה מקיפתו וחיילות מלפניו ומאחוריו וגבורים מימינו ומשמאלו הכל צריכין לשאל עליו ולידע איזה הוא מפני שהוא בשר ודם כיוצא בהן אבל כשעלה הקב״ה על הים לא נצרך אחד לשאל אלא הכירו כולם ופתחו כולם פיהם ואמרו זה אלי: ואנוהו ר׳ ישמעאל אומר וכי היא אפשר לו לאדם לנאות את קונו אלא היה נאה לפניו במצוה עשה לו סוכה נאה לולב נאה תפילין נאה ציצית נאה: אבא שאול אומר הדמה לו מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום: ר׳ יוסי בן דורמסקית אומר עשה לו בית המקדש שנ׳ (ישעיה ל״ג כ׳) חזה ציון קרית מועדינו עיניך תראינה ירושלם נוה שאנן ואומר (תהלים צ״ג ה׳) לביתך נאוה קודש ואומר (ירמיה י׳ כ״ה) ואת נוהו השמו: ד״א ואנוהו ר׳ יוסי הגלילי אומר אדבר בניאותו ובשבחו שלמי שאמר והיה העולם ב״ה: ר׳ עקיבה אומר אומר ניאותו ושבחו של מי שאמר והיה העולם לפני אומות העולם שהרי אומות העולם משאלין את ישראל ואומרין להן מה דודך מדוד היפה בנשים (שה״ש ה׳ ט׳) שכך אתם מומתים עליו וכך אתם נהרגים עליו כענין שנ׳ על כן עלמות אהבוך (שם א׳ ב׳) אל תקרא עלמות אלא אפלו על מית אהבוך ואומר כי עליך הורגנו כל היום (תהלים מ״ד כ״ג): כולכם נאים כלכם גבורים בואו והתערבו בנו: וישראל אומרין להם נאמר לכם מקצת שבחו אי אתם מכירים אותו דודי צח ואדום דגול מרבבה ראשו כתם פז (שה״ש ה׳ י׳): זה דודי מה רעי בנות ירושלים (שם ה׳ ט״ז) כיון ששמעו אומות העולם גיאותו ושבחו של מי שאמר והיה העולם אמרו להן לישראל נבוא עמכם שנ׳ (שם ו׳ א׳) אנה הלך דודך היפה בנשים אנה פנה דודך ונבקשנו עמך וישראל אומרין להן אין לכם חלק בו אלא אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים (שם ו׳ ג׳) אני לדודי ועלי תשוקתו (שם ז׳ י״א): ד״א ואנוהו וחכמים אומרים נלונו עד שנבוא עמו לבית מקדשו מושלו משל להי״ד למלך בשר ודם שנכנס למדינה ואמרו לו הרי בנך במדינה פלונית יצא אחריו ועמד עליו: נכנס למדינה אחרת אמרו לו הרי בנך במדינה פלונית יצא אחריו ועמד עליו: כך ירדו ישראל למצרים שכינה עמהם שנאמר אנכי ארד עמך מצרימה: עלו שכינה עמהם שנ׳ ואנכי אעלך גם עלה: ירדו לים שכינה עמהם שנ׳ ויסע מלאך האלהים: באו למדבר שכינה עמהם שנ׳ ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה׳ אלהיך עד שבאו עמו לבית מקדשו שנ׳ (שה״ש ג׳ ד׳) כמעט שעברתי מהם עד שמצאתי את שאהבה נפשי אחזתיו ולא ארפנו עד שהביאתיו אל בית אמי זה אהל מועד ואל חדר הורתי שמשם נתחייבו ישראל בהוראה: אלהי אבי. עמי נוהג במדת רחמים ועם אבותי נוהג במדת הדין: אלי אין אלי אלא מדת רחמים שנ׳ (תהלים כ״ב ב׳) אלי אלי למה עזבתני ואומר (במדבר י״ב י״ג) אל נא רפא נא לה ואומר (תהלים קי״ח כ״ד) אל ה׳ ויאר לנו: ד״א אלהי אבי אני אהובה בת אהובים [מלכה] בת מלכים טהורה בת טהורים קדושה בת קדושים: מושלו משל להי״ד למלך בשר ודם שנשא אשה פעמים בוש בה

פעמים בוש במשפחתה פעמים בוש בקרובותיה אבל אני אהובה בת אהובים מלכה בת מלכים טהורה בת טהורים קדושה בת קדושים: וארוממנהו. ר' שמעון בן אלעזר אומר כשישראל עושין רצונו של מקום שמו מתגדל בעולם שנ' (יהושע ב' י') כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם בצאתכם ממצרים ואשר עשיתם לשני מלכי האמורי וגו' ונשמע וימס לבבינו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם כי ה' אלהיכם הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת: וכשאין עושין רצונו של מקום מהוא אומר (יחזקאל ל"ו כ') ויבוא אל הגוים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי באמר להם עם ה' אלה ומארצו יצאו: ד"א אלהי אבי וארוממנהו לא על נסים שעשה עמי בלבד אני נותנת לפניו את השבח אלא על נסים שעשה עם אבותי ועתיד הוא לעשות עמי לכך נאמר אלהי אבי וארוממנהו:

ג **ה' איש מלחמה ה' שמו** הרי זה מקרא [עשיר] במקומות הרבה מגיד שנגלה להן בכל כלי זיין: נראה להם כפרש כענין שנ' (תהלים י"ח י"א) וירכב על כרוב ויעף נראה להם בשריון ובכובע שנ' (ישעיה נ"ט י"ז) וילבש צדקה כשריון וכובע ישועה בראשו: נראה להם כגבור חגור חרב כענין שנ' (תהלים מ"ה ד') חגור חרבך על ירך גבור: נראה להם בקשת כענין שנ' (חבקוק ג' ט') עריה תעור קשתך: נראה בצנה ומגן שנ' (תהלים ל"ה ב') החזק מגן וצנה: נראה להם בחנית כענין שנ' (חבקוק ג' י"א) לנגה ברק חניתיך: שומיע אני שצריך כל המדות הללו ת"ל ה' איש מלחמה ה' שמו בשמו הוא נלחם ואין צריך לכל מדות הללו: אם כן למה צריך הכתוב לפרט כל המקראות הללו: לומר שאם יצטרכו ישראל לאחד מהן הרי הוא עושה להם אוי להם לאומות העולם ממה ששומעת אזניהם שמי שאמר והיה העולם עתיד להלחם בהם: ד"א ה' איש מלחמה ה' שמו לפי שכשנגלה הקב"ה על הים נראה להם כבחור עושה מלחמה שנ' ה' איש מלחמה ונגלה עליהם בסיני כזקן עטוף כענין שנ' (דניאל ז' כ"א) חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב לבושיה כתלג חיור ושעיר רישיה כעמר נקי יכול שהן שתי רשויות ת"ל ה' שמו ד"א ה' איש מלחמה ה' שמו הוא נלחם במצרים והוא על הים והוא על הירדן והוא על נחלי ארנון והוא בעולם הזה והוא לעולם הבא הוא לשעבר והוא לעתיד לבוא שנ' (דברים ל"ב ל"ט) ראו עתה כי אני אני הוא ואומר (ישעיה מ"א ד') אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא: ד"א ה' איש מלחמה ה' שמו יש גבור עומד במלחמה וכוחו עליו כבן ארבעים שנה אבל אין דומה לבן ששים או לבן שבעים שכל זמן שהוא הוליך כוחו מתמעט אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא ה' איש מלחמה הנלחם במצרים ה' שמו הוא לשעבר והוא לעתיד וכן הוא אומר (מלאכי ג' י') כי אני ה' לא שניתי: ד"א ה' איש מלחמה יש גבור עומד במלחמה ומשחץ יוצא מידו אין יכול להחזירו אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כשאין ישראל עושין רצונו של מקום גזרה יוצאה מלפניו שנ' (דברים ל"ב מ"א) אם שנותי ברק חרבי עשו תשובה הרי הוא מחזירה שנ' (שם) ותאחז במשפט ידי שומיע אני שמחזירה ריקם ת"ל (שם) אשיב נקם לצרי אני מחזירה על אומות העולם: ד"א ה' איש מלחמה יש גבר עומד ומשקנאה וגבורה לובשתו ואפלו אביו ואפלו אחיו ואפלו קרובין אינו מבחין אלא מכה והוליך בחמה: אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא ה' איש מלחמה הוא עושה מלחמה ואעפ"י כן ה' שמו רחמן הוא על כל בריותיו מה שמו ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת (ל"ד ו):

ד **מרכבות פרעה וחילו ירה בים** במדה שמדד בה מדדת לו הוא אמר מי ה' אשר אשמע בקולו (ה' ב) אף אתה הראית להן יראתך ואימתך על הים מרכבות פרעה וחילו ירה בים: הוא אמר כל הבן הילוד היארה תשליכהו (א' כ"ד) ואף אתה באותה מדה מדדת להן מרכבות פרעה וחילו ירה בים: הוא אמר ושלישים על כלו (י"ד ו') אף אתה באותה מדה מדדת להן ומבחר שלישיו טובעו בים סוף: לפי שנ' וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבינים (א' י"ד) אף אתה הקשית עליהן מים (בטיט) [כטיט] והיו משתקעין בתוכו אין טביעה אלא בטיט כענין שנ' (ירמיה ל"ח ו') ויטבע ירמיהו בטיט ואומר (תהלים ס"ט ג') טבעתי ביון מצולה ואין מעמד:

ה **תהומות יכסיומו** וכי יש תהומות שם אלא מלמד שעלה תהום התחתון וחיפה עליהן את הרקיע והקדיר עליהן את המאורות וכן הוא אומר (יחזקאל ל"ב ח'-ט') כל מאורי אור בשמים אקדירם עליך ונתתי חשך על ארצך נאם ה' אלהים והכעסתי לב עמים רבים בהביאי שברך בגוים על ארצות אשר לא ידעתם: ואומר (ישעיה י"ג י') כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם חשך השמש בצאתו ויריח לא יגיה אורו מפני מה כי (פקדתי) [ופקדתי] על תבל רעה ועל רשעים עונם: ואומר (יחזקאל ל' י"ח) ובתחפנחס חשך היום בשברי שם את מוטות מצרים ונשבת בה גאון עזה מפני מה כי היא ענן יכסנה ובנותיה בשבי תלכנה: ד"א תהומות יכסימו וכי יש תהומות שם והלא שונית היא אלא מלמד שעלה תהום התחתון והעליון והיו נלחמים במצרים בכל מיני פורעניות יונה ירד לתהום אחד שנ' (יונה ב' ו') תהום יסובבני והם ירדו לשתי תהומות שנ' תהומות יכסימו: ירדו במצולות. וכי יש מצולות שם והלא שונית היא אלא מלמד שנפרץ ים הגדול לתוכו והיה נלחם בהם בכל מיני פורעניות: יונה ירד למצולה אחת שנ' (יונה ב' ד') ותשליכני מצולה והם ירדו לשתי מצולות שנ' ירדו במצולות: כמו אבן. זו כת בינונית שבהן: כשרים שבהן מטרפין כקש: בינונים כאבן: רשעים צללו כעופרת במים אדירים: ד"א כמו אבן הוא אמר וראיתן על האבנים (א' ט"ז) אף אתה הקשית עליהן מים כאבנים והיו מכין אותן על מקום האבנים

שלהן: ד״א כמו אבן לפי שהקשו את לבם כאבנים: אבל את בחסדך ובטובך וברחמיך הרבים ובימינך שפשוטה לכל באי העולם שנ׳ (תהלים מ״ד ד׳) כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם:

ו **ימינך ה׳ נאדרי בכח** נאה אתה ואדיר בכוח שנתת ארכה לדור המבול כדי שיעשו תשובה ולא עשו ולא גמרת עליהן כלאה עד שהשלימו ברשעו: וכן באנשי מגדל וכן בסדום וכן המצריים עשר מכות הבאת עליהן ולא גמרת עליהן כלאה עד שהשלימו ברשעו לפניך: ימינך ה׳ תרעץ אויב. בא וראה כשישראל עושין רצונו של מקום עושין את השמאל ימין שנ׳ ימינך ה׳ ימינך ה׳: וכשאין עושין רצונו עושין את הימין שמאל שנ׳ (איכה ב׳ ג׳) השיב אחור ימינו מפני אויב: כשישראל עושין רצונו של מקום אין חמה לפניו חמה אין לי (ישעיה כ״ז ד׳): וכשאין עושין רצונו מתמלא חמה על שונאיהם שנ׳ (דברים י״א י״ז) וחרה אף ה׳ בכם: כשישראל עושין רצונו של מקום הוא נלחם להם ה׳ ילחם לכם (י״ד י״ד): וכשאין עושין רצונו כויכול הוא נלחם בם שנ׳ (ישעיה ס״ג י׳) ויהפך להם לאויב הוא נלחם בם: ולא עוד אלא שעושין את הרחמן אכזרי כענין שנ׳ (איכה ב׳ ה׳) היה ה׳ כאויב: כשישראל עושין רצונו של מקום אין שינה לפניו שנ׳ (תהלים קכ״א ד׳) הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל וכשאין עושין רצונו כויכול שינה לפניו שנ׳ (שם ע״ח ס״ה) וייקץ כישן ה׳: וכן הוא אומר (איוב י״ז ב׳) ובהמרותם תלן עיני: כויכול כאילו שינה לפניו בשעה שישראל בצרה ואומות העולם ברווחה: תרעץ אויב. זה פרעה שנ׳ (ט״ו ט׳) אמר אויב ארדוף אשיג ויש אומרין זה:עֲשָׂו שנ׳ (יחזקאל ל״ז ב׳) יען כי אמר (אויב) [האויב] עליכם האח: רעצת אויב אין כתיב כן אלא תרעץ לעתיד לבוא וכן הוא אומר (חבקוק ג׳ י״ב) בזעם תצער ארץ באף תדוש גוים:

ז **וברב גאונך תהרוס קמיך** הרבית להתגאות כנגד מי שקמו בנגדך ומי הן שקמו בעדך מי שקמו כנגר ידידיך: אמרפל וחביריו שקמו על אברהם מהוא [אומר](בראשית י״ד ט״ו) ויחלק עליהם לילה: וכן פרעה הרשע שקם על בניך ורדף אחריהם בשש מאות רכב בחור מהוא אומר (ט״ו ד׳) מרכבות פרעה וחילו ירה בים: וכן בסיסרא וכן בסנחריב וכן בנבוכדנצר וכן בחירם מלך צור: הרסת קמיך אין כתיב כאן אלא תהרוס קמיך לעתיד לבוא וכן הוא אומר (תהלים ע״ד כ״ג) אל תשכח קול צורריך שאון קמיך עולה תמיד: כי הנה אויביך יאבדו (שם צ״ב י׳) כי הנה רחיקיך יאבדו הצמת כל זונה ממך (שם ע״ג כ״ז): ד״א הרסת קמיך אין כתיב כאן אלא תהרס קמיך וכן הוא אומר (שם נ״ח ז׳) אלהים הרס שינימו בפימו מלתעות כפירים נתץ ה׳ כי לא יבינו אל פעולות ה׳ של מעשה ידיהם יהרסם ולא יבינם: שלחת חרונך אין כתיב כאן אלא תשלח חרונך וכן הוא אומר (שם ס״ט כ״ה) שפך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך (שם ע״ט ו׳): אכלמו כקש אין כתיב כאן אלא יאכלמו כקש וכן הוא אומר (עבד׳ א׳ י״ח) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשיו לקש ודלקו בהם ואכלום ואומר (זכריה י״ב ו׳) והיה ביום ההוא אשים את אלופי יהודה ככיור אש בעצים וכלפיד אש בעמיר (ואכלה) [ואבלו] על ימין ועל שמאל את העמים סביב וישבה ירושלים עוד תחתיה בטח: כקש. כל העצים כשהן חלקין אין להן קול אבל קש כשהוא דוליק קולו הולך: כך היו המצריים קולן הוליך מפני פורעניות שהיו באות עליהן: כל עצים כשהן דולקין יש בהן ממש אבל קש כשהוא דולק אין בו ממש כך מצרים לא היה בהן ממש מפני פורעניות שבאו עליהן וכן הוא אומר (ישעיה מ״ג י״ז) יחדו ישכבו בל יקומו דעכו כפשתה כבו: ד״א כקש אין כך מלכות יהדה יתר מן המצריים אלא שנטלה מלכות לשעה מפני כבודן של ישראל: כשהוא מושל מלכיות מושלן בכסף וזהב דכתיב (דניאל ב׳ ל״ב) הוא צלמא רישיה די דהב טב חדוהי ודרעוהי די כסף מעוהי וירכתיה די נחש שקוהי די פרזל: כשהוא מושל מצרים מושלן בעופרת שנ׳ (ט״ו י׳) צללו כעופרת במים אדירים: כשהוא מושל מלכויות מושלן [ב] חיות ארבע חיון רברבן סלקן מן ימא (דניאל ז׳ ג׳): וכשהוא מושל מצרים מושלן בשועלים שנ׳ (שה״ש ב׳ ט״ו) אחזו לנו שועלים שועלים קטנים מחבלים כרמים: כשהוא מושל מלכויות מושלן בארזים שנ׳ (יחזקאל ל״א ג׳) הנה אשור ארז בלבנון: ואומר (דניאל ד׳ י״ז) איילנא די חזית די רבא ותקיף ואומר (עמוס ב׳ ט׳) ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו וחסן הוא כאלונים: וכשהוא מושל מצרים מושלן בקש שנ׳ יאכלמו כקש: זו שאל אנטניגוס את רבינו הקדוש מי שמבקש לירד (לאכסניא) [לאלכסנדריא] של מצרים כלום יעמוד מלך וינצחנו אמר לו איני יודיע מכל מקום כתוב שאין מצרים עתידה להעמיד לא מלך ולא שררה שנ׳ (יחזקאל כ״ט ט״ו) מן הממלכות תהיה שפלה ולא תתנשא עוד על הגוים והמעטתים לבלתי רדות בגוים:

ח **וברוח אפיך נערמו מים** במדה שמדדו בה מדדת להן הם אמרו הבה נתחכמה לו (א׳ י׳) אף אתה נתת ערמימות במים וברוח אפיך נערמו מים: נצבו כמו נד נוזלים. מה נוד צרור ועומד כך מצרים צרורין ועומדין והיו מתעלפין מריח המים כענין שנ׳ (איוב מ״א כ״ג) ירתיח כסיר מצולה אבל ישראל נעשה להן לכל מיני בשמים שנ׳ (שם) ים ישים כמרקחה: ד״א נצבו כמו נד מה נוד צרור ועומד כך היתה נפשם של מצריים צרורה ועומדת ואינן לא מכניסין ולא מוציאין וישראל אוכלין ושותין ושמחים ויצא להם זכרון מים מתוקים מתוך מים מלוחין כענין שנ׳ (תהילים ע״ח י״ז) (מוציא) [ויוצא] נוזלים מסלע: קפאו תהומות בלב ים. היכן לבו של אדם נתון על שני חלקיו כך קפאו עליהם ים משני חלקים ולמעלה כדי לאבדם: בלב ים לא היה לו לב וניתן לו לב שנ׳ קפאו תהומות בלב ים: אלה לא היה לה לב וניתן לה לב שנ׳ (ש״ב י״ח י״ד) בלב האלה: שמים לא היה להן לב וניתן להן לב שנ׳ (דברים ד׳ י״א) עד לב השמים: יבא ים שלא היה לו לב וניתן לו לב ויפרע מן הרשעים שכיברו את לבם תבא אלה שלא היה לה לב וניתן לה לב ותיפרע

מן שגנב שלש לבבות לב אביו ולב בית דין ולב אנשי ישראל: יבאו שמש שלא היה להן לב וניתן להן לב ויורידו מן לישראל שקבלו את התורה שניתנה על לב שנ׳ (שם ו׳ ו׳) והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבביך:

ט אמר אויב זה הוא תחלת הפרשה אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה: כיוצא בו אתה אומר (ויקרא ט׳ א׳) ויהי ביום השמיני קרא משה זה הוא תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה: כיוצא בו אתה אומר (ישעיה ו׳ א׳) בשנת מות המלך עזיהו זה הוא תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה: כיוצא בו אתה אומר (ירמיה ב׳ ב׳) הלוך וקראת באזני ירושלים זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה: כיוצא בו אתה אומר (יחזקאל ב׳ א׳) בן אדם עמוד על רגליך ואדבר אותך ויש אומרין (שם י״ז ב׳) בן אדם חוד חידה ומשול משל על אדמת ישראל זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה: כיוצא בו (הושע י׳ א׳) גפן בוקק ישראל פרי ישוה לו זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה כיוצא בו אתה אומר (קהלת א׳ י״ב) אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים זה היה תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה: ד״א אמר אויב וכי מאין היו ישראל יודיעין מה פרעה מחשב עליהן במצרים רוח הקודש שרת עליהן והיו יודעין מה פרעה מחשב עליהן במצרים: מה אמר פרעה לחיילותיו אמר להם אפלו אם אינכם רודפין אחרי ישראל אלא בשביל כסף וזהב שאבדו ממנו כדאי הוא לנו: כיון ששמעו מקצת העם אמרו הא ותרא לא נרדוף אחרי ישראל עד שאמר להן הרי כולנו שווין בבזה: ד״א אמר פרעה ולא ידע מה אמר לאדם מערכי לב ומה׳ מענה לשון (משלי ט״ז א׳) נרדף נשיג לא אמר כן אלא ארדוף אשיג נרדף הוא להם ונתפס הוא בידם אחלק שללם אין כתיב כן אלא אחלק שלל מתחלק הוא שלל להם: תמלאם נפשי אין כתיב כן אלא תמלאמו נפשי ממלאים הם נפשם ממנו: תורישם ידי אין כתיב כאן אלא תורישמו ידי מוריש אני עשרי וכבודי להם: ד״א אמר להם פרעה לשעבר הייתם בוזזים נכסים והייתי ממחה בידכם מפני נימוס מלכות עכשו אחלק שלל: לשעבר הייתם הורגין בהן והייתי ממחה בידכם מפני נימוס מלכות עכשו תמלאמו נפשי: לשעבר הייתם מבקשין לאנוס בניהם ובנותיהן והייתי ממחה בידכם מפני נימוס מלכות עכשו אריק חרבי תורישמו ידי: בשלש כתות באו מצרים על ישראל אחת אומרת נטול ממונם ולא נהרגם ואחת אומדת נהרגם ולא נטול ממונם: ואחת אומרת נהרגם ונטול ממונם: זו שאמרה נטול ממונם ולא נהרגם אחלק שלל: וזו שאמרה נהרגם ולא נטול ממונם תמלאמו נפשי: וזו שאמרה נהרגם ונטול ממונם אריק חרבי תורישמו ידי: חמשה דברים פרעה הרשע היה עומד ומנאץ במצרים אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל תמלאמו נפשי אריק חרבי תורישמו ידי: וכנגדן היתה רוח הקודש מלעגת עליו:

י נשפת ברוחך כסמו ים [וגו׳] מושלו משל לה״ד לערבי לסטים שהיה עומד אחר פלטין של מלך אמר אם אני מוצא בנו של מלך הורגו אני צולבו אני שורפו אני מיתות רעות אני ממיתו שמע המלך נתמלא עליו חמה אמר לו תשתלם בפיך: כך היה פרעה הרשע עומד ומנאץ במצרים ארדף אשיג: ונגדן היתה רוח הקודש מלעגת עליו נשפת ברוחך כסמו ים [וגו׳]: וכן אתה מוצא לעתיד לבוא (תהילים ב׳ א׳) למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק: יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה׳ ועל משיחו: ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו: יושב בשמים ישחק ה׳ ילעג למו: ואומר (שם נ״ט ח׳) הנה יביעון בפיהם חרבות בשפתותיהם כי מי שומיע וסמיך [ליה] ואתה ה׳ תשחק למו תלעג לכל גוים: וכן הוא אומר (יחזקאל ל״ז י״ג) שבא ודדן וסוחרי תרשיש וכל כפיריה יאמרו לה הלשלל שלל אתה בא הלבז בז הקהלת קהליך וסמיך ליה (שם י״ח-י״ט) ביום בוא גוג על אדמת ישראל תעלה חמתי באפי ובקנאתי באש עברתי דברתי אם לא ביום ההוא יהיה רעש גדול על אדמת ישראל: צללו כעופרת במים אדירים. הקב״ה נקרא אדיר אדיר במרום ה׳ (תהילים צ״ג ד׳): ישראל נקראו אדירים שנ׳ (שם ט״ז ג׳) ואדירי כל חפצי בם: מצרים נקראו אדירים שנ׳ צללו כעופרת במים אדירים: מים נקראו אדירים שנ׳ (שם צ״ג ד׳) מקולות מים רבים אדירים: נגלה הקב״ה שנקרא אדיר על ידי ישראל שנקראו אדירים ונפרע מן המצרים שנקראו אדירים במים שנקראו אדירים:

יא מי כמוך באלים ה׳ כיון שראו שאבד פרעה וחילו בים ואבדה מלכות מצרים ושפטים שנעשו בע״ז שלהם פתחו כולם והודו למקום ואמרו מי כמכה באלים ה׳: ולא ישראל בלבד אלא אף אומות העולם כיון שראו מה שאירע למצרים וע״ז שלהן כפרו כלן בע״ז שלהן והודו למקום ואמרו מי כמכה באלים ה׳: וכן רחב אומרת (יהושע ב׳ י׳) כי שמענו את אשר הוביש ה׳ את מי ים סוף מפניכם ונשמע ונמס לבבינו וגו׳ וכן את מוצא לעתיד לבוא שעתידין אומות העולם לכפור בע״ז שלהן שנ׳ (ישעיה ב׳ ב׳) ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחוות לחפור פירות ולעטלפים לבוא בנקרות הצורים ובסעפי הסלעים מפני מה מפני פחד ה׳ ומהדר גאונו בקומו לערוץ הארץ מהוא אומר (שם י״ח) והאלילים כליל יחלף: ד״א מי כמכה באלים ה׳ מי כמוך בנסים וגבורות שעשית לנו על הים וכן הוא אומר (תהלים ק״ו כ״ב) נוראות על ים סוף: ד״א מי כמכה באלים ה׳ מי כמוך שרואה בעלבון בניו ושותק וכן הוא אומר (ישעיה מ״ב י״ד) החשיתי מעולם אחריש אתאפק שתקתי לשעבר מכאן ואילך כיולדה אפעה אשם ואשאף יחד אחריב הרים וגבעות וגו׳ והולכתי עורים בדרך לא ידעו: ד״א מי כמכה באלו שעומדין לפניך במרום וכן הוא אומר (תהלים פ״ט ז׳) כי מי בשחק יערוך לה׳ ידמה לה׳ בבני אלים: ד״א מי כמכה באלו שקראו עצמן אלהות: פרעה קרא עצמו אלוה שנ׳ (יחזקאל כ״ט ג׳) לי יארי ואני

עשיתיני מה כתיב בו הנני אליך ואל יאריך: סנחריב קרא עצמו אלוה שנ׳ (מ״ב י״ח ל״ה) מי בכל אלהי הארצות אשר הציל את ארצו מידי כי יציל ה׳ את ירושלים מידי מה כתב בו (שם י״ט ל״ז) ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלהיו ואדרמלך ושראצר מידי הכוהו בחרב: וכן נבובדנצר וכן חירם מלך צר: ד״א מי כמכה באלים באלו שאחרים קורין אותן אלהות מה טיבן פה להם ולא ידברו (תהלים קט״ו ה׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אמר עשר הדברות בדיבור אחד שנ׳ (כ׳ א׳) וידבר אלהים את כל הדברים [האלה] לאמר: ואומר (ירמיה כ״ג כ״ט) הלא כה דברי כאש נאם ה׳: עינים להם ולא יראו (תהלים קט״ו ה׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד׳ י׳): ואומר בכל מקום עיני ה׳ צופות רעים וטובים (משלי ט״ו ג׳): אזנים להם ולא ישמעו (תהלים קט״ו ו׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא (שם ס״ה ג׳) שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו ואומר (שם י׳ י״ז) תכין לבם תקשיב אזניך: אף להם ולא ירחון (תהלים קט״ו ו׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא (ויק׳ א׳ י׳) אשה ריח ניחח לה׳ ואומר (בראשית ח׳ כ״א) וירח ה׳ את ריח הניחח: ידיהם ולא ימישון (תהלים קט״ו ז׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים (ישעיה מ״ח י״ג) ואומר אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי (שם מ״ה י״ב): רגליהם ולא יהלכו (תהלים קט״ו ז׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא ויצא ה׳ ונלחם בגוים ההם (זכריה י״ד ג׳) ואומר (שם ד׳) ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזתים: לא יהגו בגרונם (תהלים קט״ו ז׳) אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא חכו ממתקים וכלו מחמדים (שה״ש ה׳ ט״ז) ואומר והגה מפיו יצא (איוב ל״ז ב׳): מי כמכה נאדר בקדש. גאה אתה ואדיר בקודש שלא כמדת בשר ודם מדת המקום: בשר ודם אין יכול לדבר שני דברים כאחד אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אמר עשר הדברות בדבור אחד כענין שנ׳ (כ׳ א׳) וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר: ד״א שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם אין יכול לשמוע משני בני אדם כאחד אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כל באי עולם עומדין ומתפללין לפניו ושומיע תפלתם כאחת שנ׳ (תהלים ס״ה ג׳) שומיע תפלה עדיך כל בשר יבואו: ד״א שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם פועל עושה מלאכה אצל בעל הבית זוריע עמו חוריש עמו מנכש עמו מטביע (עמו והוא) [אחד] נותן לו: אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא תאב לבנים נתן לו שנ׳ (תהלים קכ״ז ג׳) הנה נחלת ה׳ בנים: תאב לחכמה נתן לו שנ׳ (משלי ב׳ ו׳) כ ה׳ יתן חכמה: תאב לנכסים נתן לו שנ׳ (דהי״א כ״ט י״ב) והעושר והכבוד מלפניך: נורא תהלות. שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם מוראו על הרחוקים יתר מן הקרובים אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא מוראו על הקרובים יתר מן הרחוקים שנ׳ (תהלים נ׳ ג׳) וסביביו נסערה מאד: ואומר (שם פ״ט ה׳) אל נערץ בסוד קדושים רבה ונורא על כל סביביו: ואומר(איוב כ״ה ב׳) המשל ופחד עמו: ואומר (ויקרא י׳ ג׳) בקרובי אקדש: עשה פלא. שלא כמידת בשר ודם מדת המקום בשר ודם בונה תחתון ואח״כ בונה עליון אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא בונה עליון ואחר כך בונה תחתון שנ׳ (בראשית א׳ א׳) בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ: ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם כשהוא מקרה מקרה בעצים ואבנים ועפר אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כשהוא מקרה אינו מקרה אלא במים שנ׳ (תהלים ק״ד ג׳) המקרה במים עליותיו: ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם אין יכול לצור צורה במים אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא צר צורה במים שנ׳ (בראשית א׳ כ׳) ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה: ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם אין יכול לצור צורה באפילה אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא צר צורה באפילה שנ׳ (תהלים קל״ט ט״ו) אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ: ד״א עשה פלא שלא כמדת בשר ודם מדת המקום בשר ודם כשהוא צר צורה מתחיל מראשו או מרגליו או מאחר מכל איבריו אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כשהוא צר צורה צר הכל כאחד שנ׳ (ירמיה י׳ ט״ו) כי יוצר הכל הוא ואומר (ש״א ב׳ ב׳) ואין צור כאלהינו אין צייר כאלהינו: בשר ודם צר צורה והוא נותן פאפוסיא בתוך סממנין והקב״ה יצר את האדם מסמן אחד גלגל זה של עין שחור והקיפו לבן והשנים לבנות והקיפן אדום:.בשר ודם אינו יכול לצור צורה בתוך צורה והקב״ה יצר את האדם במעי אמו: בשר ודם צר צורה ואינה זזה ממקומה והקב״ה יצר את האדם והוא מהלך מסוף העולם עד סופו: בשר ודם צר צורה ואינו רואה ושומעת ולא מדברת והקב״ה יצר את האדם והוא רואה ושומיע ומדבר: בשר ודם צר צורה ואינו יכול לעשות לה [נפש ו]קרבים [והקב״ה יצר את האדם ועשה לו נפש וקרבים הוא שדויד אומר (תהלים ק״ג א׳) ברכי נפשי את ה׳ וכל קרבי את שם קדשו]: ד״א עושה פלא עשה פלא אין כתיב כן אלא עשה פלא עם האבות ועתיד לעשות עם בנים וכן הוא אומר (מיכה ז׳ ט״ו) כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות ואומר (תהלים קל״ט י״ד) אודך על כי נוראות נפלאתי נפלאים מעשיך ונפשי יודעת מאד:

יב נטית ימינך תבלעמו ארץ מגיד הכתוב שכל הנפשות בכף מי שאמר והיה העולם שנ׳ (איוב י״ב י׳) אשר בידו נפש כל חי: תבלעמו ארץ. בזכות מה ניתנה להם קבורה שאמרו ה׳ הצדיק (ט׳ כ״ז) אמר להם המקום אתם צדקתם עליכם את הדין אני אתן לכם קבורה נטית ימינך תבלעמו ארץ [ד״א נטית ימינך תבלעמו ארץ] לפי שהיה הים מזרקן ליבשה ויבשה זורקתן לים הים אומר ליבשה קבלי אכלוסיך: ויבשה אומרת לים קבל אכלוסיך: אמרה לו יבשה ומה אם בשעה שלא קבלתי אלא דם הבל יחידי נאמר בי (בראשית ד׳ י״א) ועתה ארור אתה מן האדמה עכשיו היאך אני יכולה לקבל כל ההמון הזה עד שנשבע לה הקב״ה שאין אני מעמידך בדין שנ׳ נטית ימינך תבלעמו ארץ ואין ימין אלא שבועה שנ׳ (ישעיה ס״ב ה׳) נשבע ה׳ בימינו: ד״א

נטית ימינך מגיד הכתוב שכשהמקום מטה את ידו הרשעים פונין מן העולם שנ׳ (צפניה ב׳ י״ג) ויט ידו על צפון ושבר את אשור: ואומר (יחזקאל כ״ה ט״ז) (נטיתי) [נוטה] ידי על פלשתים והכרתי את כרתים והאבדתי את שארית חוף הים ואומר (צפניה א׳ ד׳) (הנני נוטה) [ונטיתי] ידי על יהודה ועל כל יושבי ירושלים מושלו משל לה״ד לבצים שנתונות ביד אדם שאם מטה ידו (מהם) [מעט] מיד נופלות ומשתברות וכן כשהמקום מטה ידו וכשל עוזר ונפל עזור ויחדיו כולם יכליון (ישעיה ל״א נ׳):

יג **נחית בחסדך** חסד שעשית עמנו לא היה בידנו מעשים כענין שנ׳ (ישעיה ס״ג ז׳) חסדי ה׳ (אזכור) [אזכיר]: ואומר(תהלים קי״ט ס״ד) חסדך ה׳ מלאה הארץ: עם זו אעפ״י שכל העולם כולו שלך חש אין לך עם אלא ישראל שנ׳ (ישעיה מג כא) עם זו יצרתי לי: נחלת בעזך. בתקפך שנ׳ (תהלים כ״ח ז׳) ה׳ עזי ומגני: ד״א בזכות תורה שנ׳ (שם כ״ט י״א) ה׳ עז לעמו יתן: ד״א בזכות מלכות בית דויד שנ׳ (שם כ״א ב׳) ה׳ בעזך ישמח מלך: אל נוה קדשך. בזכות בית המקדש שעתידין לבנות כתיב אל נוה קדשך וכתיב (שם ע״ט ז׳) ואת נוהו השמו:

יד **שמעו עמים ירגזון** כיון ששמעו שאבדו פרעה וחילו בים ואבדה מלכות מצרים ושפטים שנעשו בע״ז שלהן התחילו מתרגזין: ד״א כיון ששמעו שהקב״ה מגביה קרנם של ישראל התחילו כועסין אמר להן הקב״ה כמה מלכים עמדו מכם ולא רגזו בני ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל (בראשית ל״ו ל״א) כמה שלטונות עמדו מכם ולא כעסו בני אלוף לוטן אלוף שובל אלוף צבעון אלוף ענה (שם כ״ט) עכשו אתם כועסין אני נותן לכם כעס שאין בו רצון ה׳ מלך ירגזו עמים (תהלים צ״ט א׳): חיל אחז יושבי פלשת. אמרו עכשיו הן באין לגבות עידותן של אפרים אביהם שנ׳ (שם ע״ח ט׳) בני אפרים נשקי רומי קשת הפכו ביום קרב: ד״א חיל אחז יושבי פלשת אמרו אין להן דרך אלא עלינו עכשו הן באין ובוזזין את נכסינו ומחריבין את ארצנו:

טו **אז נבהלו אלופי אדום** אם תאמר שהם באים לירש את ארצם הרי כבר נאמר (דברים ב׳ ד׳) ואת העם צו לאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו אל תתגרו בם אלא מפני ארנוניאות: ד״א אמרו עכשו הן באים לגבות מריבה שבין אבינו לאביהם שנ׳ (בראשית כ״ז מ״א) וישטם עשו את יעקב על הברכה: אילי מואב יאחזמו רעד. אם תאמר שהן באין להחריב את ארצן או לירש אותה הרי כבר נאמר (דברים ב׳ ט׳) אל תצר את מואב אלא מפני ארניניאות: ד״א אמרו עכשו הן באין לגבות מריבה שבין אבינו לאביהם ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט (בראשית י״ג ז׳): נמגו כל יושבי כנען. כיון ששמעו שאמר לו הקב״ה למשה (דברים כ׳ ט״ז) רק מערי העמים האלה לא תחיה כל נשמה התחילו נמוגים אמרו אלו ואלו אין מתיראין אלא מפני ממונם ומפני נכסיהן התחילו נמוגין אבל אלו אין באין עלינו אלא לכלותינו על אחת כמה וכמה התחילו נמוגים אין נמינה אלא המסאה שנ׳ (תהלים ע״ה ד׳) נמוגים ארץ וכל ישביה: ואומר (יחזקאל כ״א כ׳) למען למוג לב והרבה המכשולים (למען) נמוגו כל ישבי כנען:

טז **תפול עליהם אימתה ופחד** אימתה על הקרובים ופחד על הרחוקים וכן הוא אומר (יהושע ה׳ א׳) ויהי כשמע כל מלכי האמורי אשר בעבר הירדן ימה וגו׳ וימס לבבם ולא היה בם עוד רוח מפני בני ישראל: בגדול זרועך ידמו כאבן. כיון שעברו ישראל את הים כינס עליהן עמלק כל מלכי אומות העולם לבוא להלחם עמהם נתפלל משה באותה שעה ודממו כולן כאבן שנ׳ בגדול זרועך ידמו כאבן: ד״א כיון שנכנסו מרגלים לארץ כל מי שרצה לומר אלו מרגלי ישראל היה דומם כאבן לכך נאמר בגדול זרועך ידמו כאבן: עד יעבור עמך ה׳ עד יעבור עם זו קנית. עד שיעבר את הירדן עד יעבר את נחלי ארנון: עם זו. אעפ״י שכל העולם כולו שלך אין לך עם אלא אלו שנ׳ (ישעיה מ״ג כ״א) עם זו יצרתי לי: קנית. תורה נקראת קניין שנ׳ (משלי ח׳ כ״ב) ה׳ קנני ראשית דרכו: ישראל נקראו קנין שנ׳ עם זו קנית: ארץ ישראל נקראת קנין שנ׳ (בראשית י״ד י״ט) קונה שמים וארץ: בית המקדש נקרא קנין שנ׳ (תהלים ע״ח נ״ד) ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו: יבואו ישראל שנקראו קנין לארץ ישראל שנקראת קנין ויבנו בית המקדש שנקרא קנין בזכות תורה שנקראת קנין לכך נאמר עם זו קנית:

יז **תביאמו ותטעמו** נבאו אבות ולא ידעו מה נבאו תביאנו ותטענו אין כתיב אלא תביאמו ותטעמו בנים נכנסין ואין אבות נכנסין וכן הוא אומר (שה״ש א׳ ח׳) אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך גדיים נכנסין ואין התישים נכנסין: ד״א תביאמו ותטעמו בכרם הזה שנטוע שורות שורות וכן הוא אומר (ע׳ יחז׳ מ״ח ג׳) מפאת קדמה ועד פאת ימה נפתלי אחד יהודה אחד אשר אחד: ותטעמו נטיעה שאין לה נתישה וכן הוא אומר (ירמיה כ״ד ו׳) ובניתים ולא אהרוס ונטעתים ולא אתוש ואומר (ע׳ ירמ׳ ל״א מ״א) ונטעתים על הארץ הזאת באמת בכל לבבי ובכל נפשי: בהר נחלתך. בהר שהבטחתנו בו וכן הוא אומר (ע׳ יחז׳ כ׳ מ׳) כי בהר קדשי בהר מרום ישראל שם יעבדוני בית ישראל כלו בארץ ושם ארצם ושם אדרוש כל תרומותיכם ראשית משאתם לכל קדשיכם: ד״א בהר נחלתך תורה נקראת נחלה שנ׳ (במדבר כ״א י״ט) וממתנה נחליאל: ישראל נקראו נחלה שנ׳ (דברים ט׳ כ״ו) והם עמך ונחלתך: ארץ ישראל נקראת נחלה שנ׳ (שם כ״ו א׳) והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה׳ אלהיך נתן לך נחלה: בית המקדש נקרא נחלה שנ׳ בהר נחלתך: יבואו ישראל שנקראו נחלה לארץ ישראל שנקראת נחלה ויבנו בית המקדש שנקרא נחלה בזכות תורה שנקראת נחלה לכך

נאמר בהר נחלתך: מכון לשבתך פעלת ה׳ זה אחד מן המקראות שכסא שלמטן כנגד כסא שלמעלן שנ׳ (ישעיה ס״ו א׳) כה אמר ה׳ השמים כסאי והארץ הדום רגלי: ואומר (ע׳ יחז׳ מ״ג ז׳) בן אדם מקום כסאי והדום כפות רגלי אשר אשכן שם בתוך בני ישראל לעולם: ואומר (תהלים י״א ד׳) ה׳ בהיכל קדשו ה׳ בשמים כסאו עיניו יחזו עפעפיו יבחנו בני אדם: ואומר (מ״א ח׳ י״ג) בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים: פעלת ה׳ מקדש חביב בית המקדש לפני מי שאמר והיה העולם שכל העולם כולו לא נברא אלא במאמרו של הקב״ה שנ׳ (תהלים ל״ג ו׳) בדבר ה׳ שמים נעשו אבל כשבנה בית המקדש כויכול פעולה הוא לפניו שנ׳ פעלת ה׳ מקדש אוי להם לאומות העולם ממה ששומעת אזניהם שבית המקדש קרוי פעולה לפני מי שאמר והיה העולם והן החריבוהו האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קל״ז ז׳): ואומר (ירמיה כ״ה ל׳) ה׳ ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על נוהו הידד כדורכים יענה (על) [אל] כל יושבי הארץ: אוי להן לאומות העולם ממה ששומעת אזניהם וקבצתי את כל הגוים אל עמק יהושפט ונשפטתי אתם שם על עמי ועל נחלתי (יואל ד׳ ב׳): עמי אלו ישראל נחלתי זה בית המקדש שיבנה במהרה בימינו: מקדש ה׳ כוננו ידיך. חביב בית המקדש לפני מי שאמר והיה העולם שכל העולם כולו לא נברא אלא ביד שנ׳ (ישעיה מ״ח י״ג) אף ידי יסדה ארץ אבל כשנבנה בית המקדש לא נבנה אלא בשתי ידיו שנ׳ כוננו ידיך: ד״א מקדש ה׳ חביב בית המקדש שניתן בין שתי שמות פעלת ה׳ מקדש ה׳: ד״א מקדש ה׳ כוננו ידיך אימתי מתקדש שמו בעולמו כשהוא מכונן מקדשו ומקבץ גליות עמו שנ׳ (תהלים קמ״ז ב׳) בונה ירושלים ה׳ נדחי ישראל יכנס מושלו משל לה״ד ללסטים שנכנסו לתוך פלטין של מלך תפסו מעבדיו של מלך והרגו מהם וצלבו מהם ושרפו מהם והחריבו פלטין שלו בא המלך וישב עליהם בדין תפס מהן והרג מהן וצלב מהן ושרף מהן וישב פלטין שלו ונודעה מלכותו בעולם:

יח **ה׳ ימלוך לעולם ועד** ר׳ יוסי אומר אלו אמרו ישראל ה׳ מלך לעולם ועד לא שלטה בהן אומה ומלכות אלא ה׳ ימלוך לעולם ועד לעתיד לבוא: מפני מה

יט **כי בא סוס פרעה** מלמד שאף פרעה בכלל: וישב ה׳ עליהם את מי הים. עליהם שב אבל עמך ונחלתך וצאן מרעיתיך בני אברהם אוהבך זרע יצחק ידידיך משפחת יעקב בכוריך גפן שהסעת ממצרים וכנה שנטעה ימיניך: ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים: הרי שמונה עשרה פסוקים כנגדן תקנו חכמים שמונה עשרה ברכות בתפלה: שלשה פסוקים הראשונים שבח לשם ושלשה האחרונים הודייה לשם האמצעיים מעין המירע: כנגדן תקנו חכמים שלש ברכות ראשונות שבח אחרונות הודייה: אמצעיות צרכי כל איש ואיש: וכנגדן פייסן הקב״ה בשמונה עשרה פסוקי נחמות אמר הקב״ה אתם אמרתם אז ישיר אתם משבחים באז שנ׳ (ישע׳ נ״ח ח׳) אז יבקע כשחר אוריך: אז תקרא וה׳ יענה (שם ט׳): אז תיראי ונהרת (שם ס׳ ה׳): אז תתענג (אל) [על] ה׳ (שם נ״ח י״ד): אתם אמרתם עזי עורי עורי לבשי עוזך (ישע׳ נ״ב א׳): עורי לבשי עוז זרוע ה׳ (שם נ״א ט׳): אתם אמרתם ה׳ איש מלחמה ה׳ שמו זית רענן יפה פרי תאר קרא ה׳ שמך (ירמ׳ י״א ט״ז): אתם אמרתם מרכבות פרעה ואתה על במותימו תדרוך (דב׳ ל״ג כ״ט): אתם אמרתם תהומות יכסיומו ירדו במצולות האומר לצולה חרבי (ישע׳ מ״ד כ״ז): אתם אמרתם ימינך ה׳ נשבע ה׳ בימינו (שם ס״ב ח׳): אתם אמרתם וברב גאנך תהרוס קמיך תשלח חרונך יאכלמו כקש והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום (עובד׳ א׳ י״ח): אתם אמרתם וברוח אפך נערמו מים יצאו מים חיים מירושלים (זכר׳ י״ד ח׳): אתם אמרתם אמר אויב לכן כל אוכליך יאכלו וכל צריך כולם בשבי ילכו והיו שוסיך למשסה וכל בוזזיך אתן לבז (ירמ׳ ל׳ מ״ז): אתם אמרתם נשפת ברוחך ואת רוחי אתן בקרבכם (יחז׳ ל״ו כ״ז): אתם אמרתם מי כמכה אשריך ישראל מי כמכה (דבר׳ ל״ג כ״ט): אתם אמרתם נטית ימינך תבלעמו ארץ ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו ארץ חפץ (מלא׳ ג׳ י״ב): אתם אמרתם נחית בחסדך וחסדי מאתך לא ימוש (ישע׳ נ״ד י׳): אתם אמרתם שמעו עמים ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר (שם ל׳ כ״א): אתם אמרתם אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזימו רעד ושמתי מקום לעמי ישראל ונטעתיו וישב תחתיו ולא ירגז עוד (ש״ב ז׳ י׳): אתם אמרתם תפל עליהם אימתה ופחד והיו מלכים אומניך ושרותיחם מניקותיך אפים ארץ ישתחוו לך (ישע׳ מ״ט כ״ג): אתם אמרתם תביאמו והביאותים אל הר קדשי (שם נ״ו ז׳): אתם אמרתם ה׳ ימלוך יקים אלה שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל (דני׳ ב׳ מ״ד): אתם אמרתם כי בא סוס פרעה והיה שם מסלול ודרך הקודש יקרא לה (ע׳ ישע׳ ל״ה ח׳):

כ **ותקח מרים הנביאה** היכן נתנבאתה מרים הרי הוא אומר (ב׳ א׳) ותהר האשה ותלד בן ותרא אותו כי טוב הוא אמרה לאביה עתיד לצאת ממך מי שמושיע את ישראל וכיון שנולד משה נתמלא הבית אור עמד אביה ונשקה על ראשה ואמר לה נתקיימה נבואתיך וכשהושלך ליאר אמרה לה אמה היכן נבואתיך אע״פ כן עדיין בנבואתה עומדת ותתצב אחותו(ב׳ ד׳): אחות אהרון. וכי אחות אהרן היית ולא אחות שניהם היית אלא לפי שנתן נפשו עליה נקראת על שמו ומניין שנתן נפשו עליה דכתיב (במדבר י״ב י״א) ויאמר אהרן אל משה בי אדוני אל נא תשת עלינו חטאת וגו׳: ד״א שנתנבאת ועדיין היא אחות אהרן קודם שיולד משה: את התף בידה. וכי מאין היה להם לישראל תופים על הים אלא לפי שהצדיקים מובטחין עם יציאתן ממצרים שהמקום עושה להם נסים וגבורות ולפיכך נטלו תופים ומחולות בידם:

כא **ותען להם מרים** מגיד הכתוב שכשם שאמר משה שירה לאנשים כך מרים אמרה שירה לנשים: שירו לה' כי גאה גאה:

כב **ויסע משה את ישראל מים סוף** ר' יהושע אומר זו נסיעה נסעו ישראל על פי משה לפי שכל המסעות כולן לא נסעו אלא על פי גבורה אבל נסיעה זו לא נסעו אלא על פי משה לכך נאמר ויסע משה: ר' אליעזר אומר על פי ה' נסעו לפי שמצאנו בשנים ושלשה וארבעה מקומות שלא נסעו אלא על פי הגבורה שנ' (במדבר ט' י"ח) על פי ה' יסעו בני ישראל ועל פי ה' יחנו ואומר (שם כ') ויש אשר יהיה הענן ימים מספר על המשכן על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו ואומר (שם כ"ג) על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו את משמרת ה' שמרו אף זו על פי גבורה נסעו אם כן למה נאמר ויסע משה אלא שהסיען בעל כרחן במקל כיון שראו פגרי בני אדם שהיו מעבידים בהם בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה אמרו דומה שלא נשתייר אדם במצרים נעשה ע"ז ונשוב למצרים שנ' (שם י"ד ד') נתנה ראש ונשובה מצרימה: יכול שאמרו ולא עשו ת"ל (ע' נחמי' ט' י"ז) ויתנו ראש לשוב לעבודתם במרים: ר' יהודה בי ר' אלעאי אומר ע"ז היתה בידן של ישראל והסיעה משה באותה שעה: ד"א ויסע משה את ישראל מים סוף הסיע מהן המרייה שהמרו על ים סוף שנ' (תהלים ק"ו ז') וימרו על ים בים סוף: **ויצאו אל מדבר שור.** זה מדבר כוב אמרו עליו על מדבר כוב שהוא מהלך שמונה.מאות פרסה על שמונה מאות פרסה וכולו מלא נחשים ועקרבים שנ' (דבי ח' ט"ז) המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב ואומר (ישעי ל' ו') משא בהמות נגב בארץ צרה וצוקה לביא וליש מהם אפעה ושרף מעופף אין אפעה אלא איכעוס: אמרו איכעוס זה בשעה שרואה צל עוף הפוריח באויר מתאכל אותו העוף ונושר איברים איברים וכן הוא אומר (ירמיה ב' ו') ולא אמרו איה ה' המעלה אותנו מארץ מצרים המוליך אותנו בארץ ערבה ושוחה בארץ ציה וצלמות מקום שהצל עמו מות: אמר ר' אבא דבר זה שח לי רבינו הגדול אדם אחד היה בארץ ישראל ושמו מריטה ולמה קורין אותו מריטה שפעם אחת הלך ללקט עצים מן ההר וראה את הנחש ישן והנחש לא ראהו ונשר כל שערו ולא צמח בו שער עד יום מותו והיו קורין אותו מריטה: וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו בו מים ר' יהושע אומר כדי ליגען ר' אליעזר המודעי אומר והלא מים תחת רגליהן של ישראל הם: הארץ אין צפה אלא על פני המים שנ' (תהלים קל"ו ו') לרוקע הארץ על המים. מה ת"ל ולא מצאו מים כדי לנסותם: אחרים אומרין מים שנטלו מבין הגזרים שלמו באותו מקום שנ' ולא מצאו מים: ואף בכליהם לא מצאו כענין שנ' (ירמיה י"ד ג') ואדיריהם שלחו צעיריהם למים באו על גבים לא מצאו מים שבו כליהם ריקם בושו והכלמו וחפו ראשם: דורשי רשומות אמרו אלו דברי תורה שנמשלה כמים שנ' (ישעיה נ"ה א') הוי כל צמא לכו למים לפי שפירשו מדברי תורה שלשת ימים לכך מרדו לפיכך התקינו להם נביאים שביניהן שיהיו קוראין בתורה בשבת ובשני ובחמישי הא כאיזה צד קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת קורין בשני ומפסיקין בשלישי וברביעי קורין בחמישי ומפסיקין בערב שבת:

כג **ויבאו מרתה** ר' יהושע אומר בשלשה מקומות באו ישראל באותו יום שנ' ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם על כן קרא שמה מרה: ר' אליעזר המודעי אומר לא באו אלא למקום אחד ונקרא על שם שעירע בו:

כד **וילונו העם על משה לאמר מה נשתה** ר' יהושע אומר היה להן לישראל לימלך מגדול שביניהן לאמר מה נשתה ומה לא נשתה אלא שעמדו ואמרו דברי תרעומת על משה: ר' אלעזר המודעי אומר למודין הן ישראל להיות עומדין ואומרין דברי תרעומת על משה ולא על משה בלבד אלא אף על הגבורה לכך נאמר [לאמר] מה נשתה:

כה **ויצעק אל ה'** מיכאן אתה למד שאין הצדיקים קשין לקבל ולפי דרכנו למדנו שתפלת הצדקים קצרה: ומעשה באחד שעבר לפני התיבה לפני ר' אליעזר והאריך בברכותיו אמרו לו תלמידיו רבינו ראית פלוני שהאריך בברכותיו כדי שיאמרו מברכן הוא אמר להם לא האריך יותר ממשה שנ' (דברים ט' י"ח) ואתנפל לפני ה' בראשונה ארבעים יום וארבעים לילה: ושוב מעשה באחד שעבר לפני ר' אליעזר וקיצר בברכותיו אמרו לו תלמידיו רבינו ראית פלוני שקיצר בברכותיו כדי שיאמרו תלמיד חכם הוא אמר להם לא קיצר פחות ממשה רבינו שאמר (במדבר י"ב י"ג) אל נא רפא נא לה: שהיה אומר יש שעה לקצר ויש שעה להאריך אל נא רפא נא לה הרי לקצר: ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה (דברים ט' ט') הרי להאריך: ויורהו ה' עץ. ר' יהושע אומר זה עץ של ערבה: ר' אלעזר המודעי אומר זה עץ של זית אין לך מר יתר מזית: ר' נתן בר יוסף אומר זה עץ של קרדיס ויש אומרין אף עיקרי תאנה ועיקרי רמון: דורשי רשומות אומרין הורהו דברי תורה שמשולין בעץ שנ' (משלי ג' י"ח) עץ חיים היא למחזיקים בה: ר' ישמעאל ביר' יוחנן בן ברוקה אומר בוא וראה כמה מפורשין דרכי בשר ודם מדרכי המקום בשר ודם מתוק מרפא את המר אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא מר מרפא את המר הא כאיזה צד נותן דבר המתאכל לתוך דבר המתאכל כדי לעשות נס בתוך נס: כיוצא בו אתה אומר (מ"ב ב' כ"א) ויצא אל מוצא המים וישלך שם מעט מלח ויאמר כה אמר ה' רפאתי למים האלה ולא יהיה משם עוד מות ומשכלת והלא מים יפים כיון שנותנין לתוכן מלח מיד מבאישין הא באיזה צד נתן דבר המתאכל לתוך דבר המתאכל כדי לעשות נס [בתוך נס]: כיוצא בו אתה אומר (ישעיה ל"ח כ"א) ויאמר ישעיהו ישאו דבלת תאנים וימרחו על השחין ויחי: והלא בשר חי כיון שנותנין עליו דבלי תאנה מיד מתאכל אלא נתן דבר המתאכל לתוך דבר המתאכל כדי לעשות

נס [בתוך נס]: וישלך אל המים וימתקו המים באותה שעה היו ישראל מתחננים ומתגרים לפני אביהם שבשמים כבן שמתחטא לפני אביו כתלמיד שמתגרה לפני רבו אמרו לפניו רבונו של עולם חטאנו שנתרעמנו על המים: וימתקו המים. המרו לפי שעה והומתקו דברי ר' יהושע ר' אלעזר המודעי אומר מרים הם מתחלתן שנ' מים מים שני פעמים: שם שם [לו] חק ומשפט. חק זו שבת ומשפט זה כבוד אב ואם דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר חק אלו העריות שנ' (ויקרא י"ח ל') ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות: משפט אלו דיני אונסין ודיני חבלות ודיני קנסות: ר' שמעון בן יוחאי אומר מפני מה קדמו דינין לכל המצות כשהדין בין אדם לחברו תחרות ביניהן נפסק הדין נעשה שלום ביניהם וכן יתרו אומר למשה (י"ח כ"ג) אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים ויכלת עמוד וגם כל העם הזה אל מקומו יבא בשלום: ושם נסהו. שם נעשה נסאון לישראל כענין שנ' (מ"ב כ"ה כ"ד) נשא אויל מרודך מלך בבל את ראש יהויכין כך דברי ר' יהושע: אמר לו רבי אלעזר המודעי והלא אין גדולה בבל מקום אלא בשין וכאן אינו אלא סמך מה ת"ל ושם נסהו שם נסה [המקום] את ישראל: ד"א ושם נסהו שם ניסו אבותינו את המקום:

כו **ויאמר אם שמוע תשמע** שמע אדם מצוה אחת משמיעין אותו הרבה שנ' אם שמוע תשמע שכח אדם מצוה אחת משכיחין אותו מצוות הרבה שנ' (דברים ח' י"ט) אם שכוח תשכח: לקול ה' אלהיך. מלמד שכל השומע בקול גבורה מעלה עליו כאלו שימש לפני חי העולם ב"ה: והישר בעיניו תעשה. זה משא ומתן שכל הנושא והנותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו מעלה עליו כאלו קיים כל התורה כולה: והאזנת למצותיו. אלו הלכות: ושמרת כל חוקיו. אלו גזירות: כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך. ואם אשים כי אני ה' רופאיך. כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר שמוע יכול רשות ת"ל תשמע קבעו הכתוב חובה: ד"א תשמע זה הכלל שכל התורה כולה כלולה בו: לקול ה' אלהיך. אלו עשר הדברות שנאמרו על הר סיני: והישר בעניו תעשה. אלו אגדות משובחות הנשמעות באזני כל אדם: והאזנת למצותיו. אלו גזרות: ושמרת כל חקיו. אלו עדות: אם עשית כן כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך: מה ת"ל כי אני ה' רופאיך אמר לו הקב"ה למשה דברי תורה שנתתי לך חיים הן לך רפואה הן לך שנ' (משלי ד' כ"ב) כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא: ד"א כי אני ה' רופאיך ר' יצחק אומר אם אין בהם מחלה למה הן צריכין רפואה אלא אמור מעתה לא אשים עליך בעולם הזה כי אני ה' רופאיך לעולם הבא:

כז **ויבואו אלימה ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים** מגיד הכתוב שהיה אותו מקום מקולל במים יתר מכל המקומות שהרי היו שם שנים עשר מבועים ולא סיפקו אלא שבעים דקלים וכשבאו ישראל חנו ששים רבוא בני אדם וסיפקו להם מים ולנו ושנו ושלשו: ויחנו שם על המים. מלמד שלא היו ישראל חונים אלא על המים כך דברי ר' יהושע ר' אלעזר המודעי אומר מיום שברא הקב"ה את העולם ברא שם שנים עשר מבועין כנגד שני עשר שבטים ושבעים דקלים כנגד שבעים זקנים: ויחנו שם על המים. מלמד שהיו יושבין ועוסקין בדברי תורת שניתנו להם במרה:

פרק טז

א **ויסעו מאלים ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין בחמשה עשר יום** למה נאמר יום לידע איזה יום שאירעה שבת להיות: שסדורה ובאה מיום שברא הקב"ה את העולם ועד שניתנה להם בעשרים ושנים (עשר) באייר: ד"א למה נאמר יום לידע יום שניתנה בו תורה לישראל: ד"א למה נאמר יום לידע יום שניתן בו מן לישראל: חררה שהוציאו ממצרים אכלו ממנו אחד ושלשים יום וכן הוא אומר (י"ב ל"ט) ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים וכאן בחמשה עשר יום לחדש השני בצדו הוא אומר הנני ממטיר לכם לחם: ר' שילא אומר נסתפקו הימנה ששים ואחת סעודה:

ב **וילונו כל עדת בני ישראל** ר' יהושע אומר היה להן לישראל לימלך בגדול שבהן לומר מה נאכל אלא שעמדו ואמרו דברי תרעומת על משה: ר' אלעזר המודעי אומר למודין הן ישראל להיות עומדין ואומרין דברי תרעומת על משה ולא על משה בלבד אלא אף על הגבורה לכך נאמר וילונו כל עדת בני ישראל:

ג **ויאמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותינו ביד ה'** אמרו לואי מתנו בשלשת ימי החשך במצרים: בשבתנו על סיר הבשר. ר' יהושע אומר והלא תאובין הן לכל אלא שבידו ואמרו: באכלינו לחם לשובע. והלא תאובין הן לכל אלא שבידו ואמרו: ר' אלעזר המודעי אומר עבדים היו ישראל במלכות מצרים והיו יוצאין לשוק ונוטלין פת בשר ודגים וכל דבר ואין כל בריה ממחה על ידן והיו יוצאין לשדה ונוטלין תינין וענבים ורמונים וכל דבר ואין ממחה על ידן: כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה. אמרו הוצאתם אותנו למדבר תוהו הזה שאין בו כלום: להמית את כל הקהל הזה ברעב. ר' יהושע אומר אין לך [מיתה] קשה יתר מן הרעב שנ' (איכה ד' ט') טובים היו חללי חרב מחללי רעב: ר' אלעזר אומר בָּרָעָב בָּא וָעָב בא עלינו רעב אחר רעב, דֶּבֶר אחר דֶּבֶר, חֹשֶׁך אחר חֹשֶׁך:

ד **ויאמר ה׳ אל משה הנני ממטיר לכם** ר׳ יהושע אומר אמר לו הקב״ה הריני נגלה מיד ואיני מעכב: ר׳ אלעזר המודעי אומר אינו אומר הנני אלא לאבות: **ממטיר לכם** ר׳ יהושע אומר בודאי אין ראוי אלא לכם: ר׳ אלעזר המודעי אומר אינו אומר לכם אלא בזכות אבותיכם: **מן השמים** מאוצר טוב שבשמים כענין שנ׳ (דברים כ״ח י״ב) יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב את השמים: רבן שמעון בן גמליאל אומר בא וראה כמה חביבין ישראל לפני אביהן שבשמים ולפי שהן חביבין נתחלפו להן מעשי בראשית נעשו עליונים תחתונים ותחתונים עליונים שמתחלה היה הלחם עולה מן הארץ שנ׳ (שם ל״ג כ״ח) אל ארץ דגן ותירוש והטל היה יורד מן השמים שנ׳ (שם) אף שמיו יערפו טל עכשיו נתחלפו הדברים התחיל הלחם יורד מן השמים שג׳ לחם מן השמים והטל עולה מן הארץ שנ׳ (ט״ז י״ד) ותעל שכבת הטל: ויצא העם וילקטו. ר׳ יהושע אומר שלא תהיו יוצאין לחצרותיבם ומלקטין אלא שתהיו יוצאין למדברות ומלקטין: דבר יום ביומו. ר׳ יהושע אומר שילקט אדם מן היום למחר וכן מערב שבת לשבת: ר׳ אליעזר אומר שלא ילקט אדם מן היום למחר וכן היה ר׳ אליעזר אומר מי שיש לו מה שיאכל היום ויאמר מה אני אוכל למחר הרי זה ממחוסרי אמנה שנ׳ דבר יום ביומו מי שברא יום ברא פרנסתו: ד״א דבר יום ביומו ר׳ שמעון אומר מפני חיבתן של ישראל נותן לחם דבר יום ביומו מושלו משל לה״ד למלך בשר ודם שכעס על בנו ואמר אל יראה פני אלא מתחלת השנה יבא ויטול פרנסתו: היה מתפרנס כל השנה והוא מתבלקט הלווי אראה פני אבה ואל אתפרנס כיון שנתרצה לו אמר יבוא בכל יום ויטול פרנסתו אמר אותו הבן כדאי אם אין בידי אלא ראיית המלך בכל יום כדאי הוא: כך ישראל מפני חיבתן ניתן להם פרנסת יום יום כדי שיהיו מחלין ומקבלין פני שכינה בכל יום: למען אנסנו הילך בתורתי אם לא. נסוי הוא להן ולכל באי העולם שכל מי שמלאו לבו לעבוד את השם בכל לבו הוא ממציא לו ספקו מכל מקום: ר׳ יהושע אומר שנה אדם שתי הלכות בשחרית ושתי הלכות בערבית ועשה מלאכה כל היום מעלה עליו כאלו קיים כל התורה כולה: ר׳ אליעזר אומר לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן הא כאיזה צד היה אדם יושב ושונה ואינו יודיע מאין יאכל וישתה מאין ילבש ויתכסה הא לא ניתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן שנייה להן לאוכלי תרומה:

ה **והיה ביום הששי והכינו** מיכאן שילקט אדם מערב שבת לשבת: והיה משנה. לחם שהוא משונה אתה אומר לחם שמשונה אי אינו אלא לחם כפול כשהוא אומר לקטו לחם משנה [שני העומר לאחד] הרי לחם כפול אמור מעתה הא מה ת״ל משנה לחם שהוא משונה: בכל יום היה יורד עומר אחד ובשבת שני עמרים בכל יום היה ריחו נודף ובשבת ביותר בכל יום היה מצהיל כזהב ובשבת יותר: ד״א והיה ביום הששי והכינו מכאן אמרו חול מכין לשבת וחול מכין ליום טוב ואין יום טוב מכין לשבת ולא שבת מכינה ליום טוב:

ו **ויאמר משה ואהרן אל כל בני ישראל ערב** אמרו להן עד שאתם ישינים על מטותיכם המקום מפרנס אתכם: וידעתם כי ה׳ הוציא אתכם מארץ מצרים. מיכאן אתה אומר ששקולה יציאת מצרים לפני מקום כנגד [כל] נסים וגבורות שעשה המקום לישראל:

ז **ובקר וראיתם את כבוד ה׳** מיכאן אתה למד שבפנים מאירות ניתן להן מן לישראל מן ששאלו אותו כהלכה ניתן להם בפנים מאירות בשר ששאלו ממלי מעין ניתן להם בפנים חשכות: ונחנו מה כי תלינו עלינו. אמרו להן אנו מה ספונין שאתם עומדין ומתרעמין עלינו:

ח **ויאמר משה בתת ה׳ לכם בערב בשר לאכול** מיכאן אתה למד שבפנים חשכות ניתן להם בשר לישראל אבל מן בפנים מאירות: לא עלינו תלונותיכם כי על ה׳. אמרו להם אילו עלינו הייתם עומדין ומתרעמין לא היינו מצטערין אלא שאתם עומדין ומתרעמין לפני קיים עולמים ב״ה:

ט **ויאמר משה אל אהרן אמר אל כל עדת בני ישראל קרבו לפני ה׳** ר׳ יהושע אומר אינו אומר קרבו אלא ליתן את הדין כענין שנאמר (ישעיה מ״א כ״א) קרבו ריבכם יאמר ה׳ הגישו עצמותיכם יאמר מלך ישראל: ר׳ אלעזר המודעי אומר אינו אומר קרבו אלא כשנגלית שכינה:

י **ויפנו אל המדבר** ר׳ יהושע אומר אינו אומר ויפנו אלא ליתן את הדין ר׳ אלעזר המודעי אומר אינו אומר אלא לאבות הראשונים שנ׳ ויפנו אל המדבר מה מדבר אין בו חטא ועון אף אבות הראשונים שאין בהן חטא ועון: והנה כבוד ה׳ נראה בענן. ר׳ יוסי בן שמעון אומר כל זמן שישראל מבקשין לסקול משה ואהרן המקום נגלה בעמוד ענן אמר המקום מוטב ילקה עמוד ענן ואל יסקל משה ואהרן:

יא וידבר ה׳ אל משה [לאמר]:

יב **שמעתי את תלונות בני ישראל** ר׳ יהושע אומר אמר לו הקב״ה למשה גלוי וידוע לפני מה שאמרו ישראל ומה עתידין לומר לפני: דבר אליהם לאמר בין הערבים תאכלו בשר. אמר להם בין שני הדברים הייתם עומדין: שאלתם מן לפני שאי אפשר לאדם להיות בלא לחם נתתי לכם: חזרתם ושאלתם בשר ממלי מעיים הריני נותן לכם ומפני מה אני נותן לכם כדי שלא תהא סבורין לומר אין ספק בידו ליתן לנו בשר אלא הריני נותן לכם ולבסוף אני נפרע מכם: וידעתם כי אני ה׳ אלהיכם. אני דיין להפרע:

יג **ויהי בערב ותעל השלו** מיכאן אתה למד שבפנים חשיכות ניתן להן בשר לישראל: ותכס את המחנה. איני יודיע כמה הרי אומר (במדבר י״א ל״א) וכאמתים על פני הארץ: שתי אמות היתה גבוהה מן הארץ שיהא אדם עומד כנגד לבו ונוטל מדבר שאין בו צער: מלבו ולמטה שתי אמות: מלבו ולמעלה אמה אחת: ואומר (שם) ויטש על המחנה כדרך יום כה וכדרך יום כה סביבות המחנה כל מה שעירע להם בשלו שני עירע להם בשלו ראשון ילמד סתום מן המפורש:

יד **ותעל שכבת הטל** בא הכתוב ללמדך היאך היה יורד להן מן לישראל יוצאת רוח צפונית וכיבדה את המדבר וירד מטר וכיבש את הארץ וירד הטל עליו והרוח מנשבת בו ונעשה כשלחנות של זהב והמן היה יורד עליו וממנו ישראל מלקטין ואוכלין: והנה על פני המדבר. ולא על כולו אלא על מקצתו: דק. מלמד שהוא דק: מחספס. מלמד שהוא מחספס: דק ככפר על הארץ. מלמד שהיה יורד כגליד על הארץ כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר ותעל שכבת הטל כויכול פשט המקום את ידו וקבל תפלתן של אבות של שוכני עפר והוריד המן כטל לישראל: והנה על פני המדבר. ולא על המדבר כולו אלא על מקצהו: דק. מלמד שהיה יוריד מן השמים שנקרא דק שנ׳ (ישעיה מ׳ כ״ב) הנוטה כדק שמים או לפי שהיה יוריד מן השמים מנין שלא היה יוריד צונן ת״ל חם: או לפי שהיה יוריד מלמעלה למטה יכול היה יורד בקול מנין שלא היה יורד אלא בשתיקה ת״ל חס או לפי שהיה יורד על הקרקע מנין שלא היה יורד אלא על הכלים ת״ל סף: ר׳ טרפון אומר לא היה יורד אלא על הסעפים: ככפור כביכול פשט המקום את ידו וקבל תפלתן של אבות של שוכני עפר והוריד מן בטל לישראל כענין שנ׳ (איוב ל״ג כ״ד) מצאתי כפר: וכבר היו ר׳ טרפון ותלמידים יושבים ור׳ אלעזר המודעי יושב ביניהן אומר להן ר׳ אלעזר המודעי ששים אמה היה הווה גבהו של מן שהיה יוריד להן לישראל אמרו לו אלעזר אחינו עד מתי אתה מנביב ומביא עלינו אמר להן מקרא מן התורה אני דוריש וכי איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת פורענות הוי אומר מדת הטוב: במדת פורענות הוא אומר (בראשית ז׳ י״א) וארובות השמים מהו אומר (שם כ׳) חמש עשרה אמה גברו המים מה נפשך בתוך הנחל חמש עשרה אמה על פני ההר חמש עשרה אמה על פני בקעה חמש עשרה: ובמדת הטוב הוא אמור (תהלים ע״ח כ״ג) ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח וימטר עליהם מן לאכול: מיעוט דלתות שתים כמה ארבות בדלת ארבע ארבע על ארבע הרי שמונה: הא צא וחשוב ששים אמה היה הווה גבהו של מן שהיה יורד להן לישראל: איסי בן עקיבה אומר מנין שירד להן לישראל מן עד שראו אותו כל באי בראשית ת״ל (תהלים כ״ג ה׳) תערך לפני שלחן נגד צוררי:

טו **ויראו בני ישראל ויאמרו איש אל אחיו מן הוא** כאחד שאומר לחברו מה הוא כך אמרו ישראל מן הוא: ויאמר משה אליהם הוא הלחם. משה אמר לזקנים וזקנים אמרו להן לישראל כך דברי ר׳ יהושע ר׳ אלעזר המודעי אומר משה אמר להן לזקנים והוא אמר לכל ישראל: הוא הלחם אשר נתן ה׳ לכם לאכלה. ר׳ יוסי ביר׳ שמעון אומר כסוסים נתפטמו ישראל כאותה שעה נאמר כאן לאכלה ונאמר להלן (תהלים ע״ח כ״ה) לחם אבירים אכל איש אמר להן לחם זה שאתם אוכלין ניפוח היא באברים וכן הוא אומר מחספס שהוא יורד במאתים שמונה וארבעים איברים של אדם מנין מחספס: ד״א לחם אבירים אכל איש זה יהושע שהיה יורד לו מן כנגד כל ישראל:

טז **זה הדבר אשר צוה ה׳ לקטו ממנו איש לפי אכלו** אמרו כשהיה יוצא נחשון בן עמינדב ללקט הוא ובני ביתו היו מלקטין הרבה ועני שבישראל מלקט קמעה וכשהן באין במדה עומר לגלגלת מספר נפשותיכם. אמרו האוכל כשיעור הזה הרי הוא (בארי) [בריא] ומבורך פחות מיכאן מקולקל במיעיו יתר על כן הרי זה רעבתן: איש לאשר באהלו תקחו. מיכאן שאדם חייב במזונות אשתו ובניו:

יז **ויעשו כן בני ישראל וילקטו המרבה והממעיט** עשו מה שנתפקדו ולא עברו על גזרת משה:

יח **ויאמר משה אליהם איש אל יותר ממנו עד בוקר** גזרת מלך ואם מתיר הרי זה עובר בלא תעשה:

יט **לא שמעו אל משה** אלו מחוסרי אמנה שבהן: ויותירו. האנשים אין כתיב אלא אנשים האנשים לא הותירו שאר אנשים הותירו: וירם תולעים ויבאש. אפשר שמאחר שמרחיש יבאיש אלא מבאיש ואחר כך מרחיש כענין שנ׳ להלן (פס׳ כ״ד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו: ד״א וירם תולעים ויבאש וכי מאין ידעו ישראל שהותירו אלא שראו קילין קילין של תולעים יוצאין מבית דתן ואבירם אלו לאלו הה״ד (משלי ג׳ ל״ה) וכסילים מרים קלון: ויקצף עליהם משה. כעס עליהן משה ואמר להן [מפני] מה עשיתן כך:

כ **וילקטו אותו בבקר בבקר** משחרית לשחרית: איש לפי אכלו. דורשי רשומות אומרין מיכאן שהיה בו במן בזעת אפיך תאכל לחם (בראשית ג׳ י״ט): וחם השמש. בארבע שעות: אתה אומר בארבע שעות או אינו אלא בשש שעות כשהוא אומר (שם י״ח א׳) כחם היום הרי שש שעות אמור הא מה אני מקיים וחם השמש בארבע שעות: ונמס. כיון שזורחת עליו חמה הוא פושר ויורד ונחלים מושכין ממנו והולכין לים הגדול ואילות וצבאים ויחמורים באין ושותין מהן ואומות העולם באין וצדין מהן והיו טועמין בהן טעם מן שנתן המקום לישראל:

כא **ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה** [לחם שהוא משונה: שני העומר לאחד. לחם כפול]: ויבאו כל נשיאי העדה ויגידו למשה. אמרו לו רבינו משה מה נשתנה היום הזה משאר ימים אמר להן: הוא אשר דבר ה׳ שבתון שבת קדש לה׳. אמרו לו אימתי אמר להן מחר:

כב **את אשר תאפו אפו על האפוי ואפו ועל המבושל בשלו** מיכאן לעירובי תבשילין כדברי בית שמאי שצרכין עירוב לכל מין ומין: ר׳ יהושע אומר את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו הרוצה לאפות מתאפה לו והרוצה לבשל מתבשל לו: ר׳ אלעזר המודעי אומר את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו הרוצה לטעם דבר האפוי טועם בו טעם כל אפויין שבעולם: דבר בישול טועם בו טעם כל בישולין שבעולם:

כג **ויניחו אותו עד הבקר** עשו מה שנתפקדו:

כד **ויאמר משה אכלהו היום** לפי שהיו ישראל רגילין לצאת בשחרית אמרו לו רבינו משה נצא בשחרית אמר להן אכלוהו היום אמרו לו הואיל ולא יצאנו בשחרית נצא בין הערבים אמר להו כי שבת היום לה׳. לפי שפקע לבן של ישראל באותה שעה אמרו לו רבינו משה הואיל ולא מצאנוהו היום שמא לא נמצאת למחר אמר להן היום לא תמצאוהו בשדה. היום אי אתם מוצאין אותו מוצאין אתם אותו למחר דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר חסמא אומר בעולם הזה אין אתם מוצאין אותו אתם מוצאין אותו לעולם הבא: ר׳ יהושע אומר אמר להן משה לישראל אם תזכו לשמר שבת תנצלו משלש פורעניות מיומו של גוג ומיומו של משיח ומימי בית דן הגדול: ר׳ אלעזר המודעי אומר אמר להן משה לישראל אם תזכו לשמר שבת עתיד המקום ליתן לכם ארץ ישראל ועולם הבא ועולם חדש ומלכות בית דוד וכהונה ולויה:

כה **ששת ימים תלקטוהו** רבי יהושע אומר למדנו שלא היה המן יוריד בשבת ביום טוב מנין ת״ל שבת לא יהיה בו: רבי אלעזר המדעי אומר ששת ימים תלקטוהו למדנו שלא היה המן יוריד בשבת: ביום הכפורים מנין ת״ל שבת לא יהיה בו:

כו **ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט** אלו מחוסרי אמנה שבהן:

כז **ויאמר ה׳ אל משה עד אנה מאנתם** אמר לו הקב״ה למשה אמור להן לישראל הוצאתי אתכם ממצרים וקרעתי לכם את הים והורדתי לכם את המן והיגזתי לכם את השלו ועשיתי לכם נסים וגבורות עד מתי אתם ממאנים לשמור מצותי ותורתי שמא תאמרו מצוות הרבה היטלתי עליכם שבת זו שנתתי לכם במרה לשמרה ולא שמרתם אותה: שמא תאמרו שומר שבת מה שכר נטל ת״ל (ישעיה נ״ו ב׳) שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע הא למדת שכל המשמר את השבת מרוחק הוא מן העברה: מצותי ותורותי ראו כי ה׳ נתן לכם השבת. גדולה שבת שכן מצינו מן התורה ובנביאים ובכתובים שהיא שקולה כנגד כל המצות בתורה דכתיב עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורתי ראו כי ה׳ נתן לכם השבת: בנביאים (יחזקאל כ׳ י״א-י״ב) ואתן להם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם וגם את שבתותי נתתי להם להיות לאות ביני וביניהם: בכתובים (נחמיה ט׳ י״א) דכתיב ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם משמים ותתן להם משפטים ישרים ותורות אמת חקים ומצוות טובים ואת שבת קדשך הודעת להם:

כח **ראו כי ה׳ נתן לכם השבת** אמר להם הזהרו שהמקום נתן לכם את השבת: על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים. מכאן היה ר׳ יאשיה אומר להם כפול: שבו איש תחתיו. אלו ארבע אמות: אל יצא איש ממקומו. אלו אלפים אמה:

כט **ויקראו בית ישראל את שמו מן** דורשי רשומות אומרין ישראל קראו אותו מן: והוא כזרע גד. אי אתה יודיע של מה: ר׳ יהושע אמר הוי אומר של זרע פשתן: או מה זרע פשתן אדום אף הוא אדום ת״ל לבן: רבי אלעזר המודעי אומר דומה לאגדה שמושך לבו של אדם: ר׳ יוסי אומר מגיד על עצמו שהוא מן לפי שאינו יורד לא בשבתות ולא בימים טובים ולא ביום הכפורים: אחרים אומרין כשם שהנביא מגיד להם חדרים וסתרים לישראל כך המן מגיד להן חדרים וסתרים: הא כאיזה צד אשה סורחת על בעלה היא אומרת הוא סרח עלי והוא אומר היא סורחת עלי באין אצל משה לדין אומר להן לבקר משפט: לשחרית אם נמצא מן שלה בבית בעלה בידוע שהיא סורחת עליו ואם נמצא מן שלה בבית אביה בידוע שהוא סורח עליה: וכן המוכר עבד לחבירו זה אומר לקחתי והלה אומר לא מכרתי באין אצל משה לדין אומר להן לבקר משפט: לשחרית אם נמצא מן שלו בבית רבו ראשון בידוע שאינו מכור: ואם נמצא מן שלו בבית רבו אחד בידוע שהוא לקוח: וטעמו כצפיחית בדבש. ר׳ יהושע אומר כאידפס עם העיסקריטין: ר׳ אלעזר המודעי אומר כסולת זו שצפה על גבי נפה ולושה בדבש וחמאה:

ל **ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה׳ מלא העומר ממנו וגו׳** אם אומר אני יכול לא הניחו אהרן אלא בשנת הארבעים ת״ל (פס׳ ל״ד) כאשר צוה אל משה ויניחהו אהרן לפני העדות: אימתי נעשה ארון לא בשנה שנייה [הוי לא הניחו אהרן אלא בשנה שנייה):

לא **ויאמר משה אל אהרן קח צנצנת** צנצנת זו אינו יודיע של מה היא אם של זהב אם של כסף אם של נחשת אם של ברזל אם של עופרת ת״ל צנצנת אחת לא אמרתי אלא כלי שמציין יותר מחברו ואיזה הוא כלי שמציין יותר מחברו הוי אומר זה כלי חרש: ותן שמה מלא העומר מן והנח אותו לפני ה׳

למשמרת לדורותיכם. ר׳ יהושע אומר לאבות: ר׳ אלעזר המודעי אומר לדרות: ר׳ יוסי אומר לימות ירמיה לפי שהיה ירמיה אומר להן לישראל התעסקו בתורה אמרו לו אם נתעסקנו בתורה מאין אנו מתפרנסין הוציא להם צנצנת של מן אמר להן אבותיכם שנתעסקו בתורה ראו במה נתפרנסו אף אתם אם נתעסקתם בתורה לסוף המקום מפרנס אתכם: וזו אחת משלוש אתות שעתיד אליהו לגלות להן לישראל ואלו הן צלוחית של מן וצלוחית של מים וצלוחית של שמן המשחה:

לב **ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה** ר׳ יהושע אומר ארבעים יום אכלו ישראל את המן אחר מיתתו של משה מת משה בשבעה באדר ואכלו ממנו עשרים וארבעה של אדר וששה עשר של ניסן וכן הוא אומר (יהושע ה׳ י״ב) וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ: ר׳ אלעזר המודעי אומר עשרים וארבעה של אדר ושלשים של אדר שני שהיא היתה מעוברת ואכלו ממנו ששה עשר בניסן וכן הוא אומר וישבת המן ממחרת: אחרים אומרין ארבע וחמשים שנה אכלו ישראל את המן ארבעים שנה במדבר ושבע של כבוש ושבע של חלוק שנ׳ עד בואם אל ארץ נושבת מה ת״ל ארץ נושבת מלמד שארבע עשרה שנה אכלו ישראל את המן אחר מיתתו של משה:

לג **והעמר** איני יודיע כמה ת״ל עשירית האיפה הוא. אחד מעשרה בשלוש סאין שהן שבעת רבעים ועוד: ועוד זה אחד מחמשה ברובע:

פרק יז

א **ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין** לפי דרכינו למדנו שאין השונא בא אלא על החטא ועל העברה:

ב **וירב העם עם משה** שעברו על שורת הדין: ויאמר אליהם משה מה תריבון עמדי מה תנסון את ה׳. אמר להם כל זמן שאתם מידיינין כנגדי הרי אתם מנסים את המקום: ד״א אמר להם כל זמן שאתם מדיינין כנגדי המקום עושה לכם נסים וגבורות ושמו מתגדל בעולם:

ג **ויצמא שם העם למים** מלמד שנגע בהם צמאון ולהלן (ט״ו כ״ג) ויבאו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה לא נגע בהן צמאון אבל כאן נגע בהן צמאון: ויאמר למה זה העליתנו ממצרים. אמר להן דרך ארץ אדם כועס בתוך ביתו אין נותן פניו אלא בקטן אבל כאן נתנו פניהם בגדול: להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא. מיכאן היה ר׳ יאשיה אומר נפל ביתו הבל לכותא: ד״א להמית אתי ואת בני ואת מקני. אמרו בהמתו של אדם אינה אלא חייו הא כאיזה צד אדם יוצא לדרך ואין בהמתו עמו מסתגף הוא:

ד **ויצעק משה אל ה׳ לאמור מה אעשה לעם הזה** להודיע [שבחו] של משה שלא אמר הואיל והן מידיינין כנגדי אף אני איני מבקש עליהן רחמים אלא מה אעשה לעם הזה: **עוד מעט וסקלוני.** אמר לפניו [רבונו] של עולם בינך לבינם הרי אני הרוג שאמרת לי אל תקפיד כנגדן כי תאמר אלי שאהו בחיקך (במדבר י״א י״ב): כאן המקום ממיך ומשה מגביה אבל במעשה העגל המקום מגביה ומשה ממיך:

ה **ויאמר ה׳ אל משה עבור לפני העם** (על) [עבור] על דבריהם שנפשם קניטה: ר׳ יהודה אומר עבור על חטא שלהן: ר׳ נחמיה אומר לפני העם הזה ודרגשא ליה ימליל: ד״א עבור לפני העם הזה והוציא להם מים: וקח אתך מזקני ישראל לעדות שלא יאמרו מעיינות היו: ומטך אשר הכית בו את היאר קח בידך והלכת. זה אחד משלשה [דברים] שהיו ישראל מתרעמין ואומרין של פורענות הן ואלו הן קטרת ומטה וארון: קטורת זו אמרו של פורענות היא היא הרגה נדב ואביהוא היא הרגה קרח ועדתו לסוף ידעו שהיא של ברכה ויתן את הקטרת ויכפר על העם (במדבר י״ז י״ב): ארון זה אמרו של פורענות הוא הוא הרג את (עזה ואת) פלשתים ואת בית שמש והרג את עזא: לסוף ידעו שהוא ברכה וישב ארון ה׳ בית עבד אדום הגתי שלשה חדשים ויברך ה׳ את עבד אדום ואת כל ביתו (ש״ב ו׳ י״א): מטה זה אמרו של פורענות הוא הוא הביא מכות על המצריים במצרים לסוף ידעו שהוא של ברכה ומטך אשר הכית בו את היאר קח בידך והלכת:

ו **הנני עומד לפניך שם על הצור בחרב** אמר לו כל מקום שאתה מוצא רושם רגלי אדם כענין שנ׳ דמות כמראה [אדם] (יחזקאל א׳ כ״ו) שם אני עומד לפניך: והכית בצור. מיכאן ר׳ יוסי בן זימרה אומר מקל זה של סמפיר הוא והכית על הצור אין כתיב כן אלא והכית בצור:

ז **ויקרא שם המקום מסה ומריבה** ר׳ יהושע אומר משה קראו מסה ומריבה: ר׳ אליעזר המודעי אומר המקום קראו מסה ומריבה שנ׳ ויקרא שם המקום מיכאן לבית דין הגדול ב״ה שנקרא מקום: על ריב בני ישראל וגו׳. ר׳ יהושע אומר אמרו אם ישנו רבון כל העולמים ב״ה כדרך שהוא ישנו עלינו נדע ואם לאו [לא] נדע: ר׳ אלעזר המודעי אומר [אמרו] אם ספק צרכינו במדבד נעבדנו ואם לאו לא נעבדנו:

ח **[ויבא עמלק]** ר׳ יאשיה ור׳ אלעזר חסמא אומרין מקרא זה רשום ומפורש על ידי איוב (ח׳ י״א) היגאה גמא בלא בצה ישגה אחו בלי מים וכי אפשר לגמא זה להיות שלא בצים ואפשר לאחו זה להיות שלא מים כך אי אפשר להן לישראל לפרוש מדברי תורה לפי שפירשו מדברי תורה באו לתרעומת

לפיכך בא עליהן שונא שאין השונא בא אלא על החטא ועל העבירה שנ׳ ויבא עמלק: ויבא עמלק. שבא בגילוי פנים שנ׳ (דברים כ״ה י״ח) ולא ירא אלהים: ר׳ יוסי בן חלפתא אומר ויבא עמלק שבא בעצה לפי שהלך וכינס כל אותן אלפים וכל אותן רבבות בשביל לקבל פורענות אמרו היאך אנו יכולין לעמוד כנגדן: פרעה שעמד כנגדן טבעו הקב״ה בים היאך אנו יכולין לעמוד כנגדן אמר להם אני אתן לכם עצה מה תעשו: אם ינצחונו ברחו ואם לאו באו וסייעונו עליהם: ר׳ נתן בן יוסף [אומר] חמשת עממים פסע ובא עמלק ועשה מלחמה עם ישראל שנ׳ (במדבר י״ג כ״ט) עמלק יושב בארץ הנגב והחתי והיבוסי והאמרי יושב בהר והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן הוא היה לפנים מכולם: רבי אומר לא בא אלא מהררי שעיר ארבע מאות פרסה פסע ובא עמלק ועשה מלחמה עם ישראל: אחרים אומרים יבא עמלק כפוי טובה ויפרע מעם כפויי טובה: וילחם עם ישראל ברפידים. ר׳ יהושע אומר היה נכנס תחת עניי הכבוד וגונב נפשות מישראל והורגן שנ׳ (דברים כ״ה י״ח) אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך: ברפידים. אמר רבי חנניה דבר זה שאלנו את ר׳ אליעזר כשהוא יושב במותבא רבא רפידים מה הוא אמר לנו כמשמעו: ועוד אמר ר׳ חניניה דבר זה שאלנו את ר׳ אליעזר כשהוא יושב במותבא רבא מפני מה פדו ישראל פטרי חמורים ולא פדו פטרי גמלים ולא פטרי סוסים אמר לנו גזרת מלך מלכי המלכים ב״ה: ד״א לפי שסייעו את ישראל ביציאתן ממצרים שאין לך כל אחד ואחד שלא היו לו שבעים חמורים לפניו שהיו טעונין כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות: דורשי רשומות אומרין אין רפידים אלא רפין ידים לפי שריפו ידיהם של ישראל מן התורה לפיכך בא עליהן שונא שאין השונא בא [אלא] על החטא ועל העבירה וכן הוא אומר (דה״ב י״ב א׳) ויהי כהכין מלכות רחבעם וכחזקתו עזב את תורת ה׳ וכל ישראל עמו: מהוא אומר (שם ב׳) ויהי בשנה החמישית עלה שישק מלך מצרים על ירושלים כי מעלו בה׳:

ט **ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים** מיכאן שיהיה כבוד תלמידו של אדם חביב עליו ככבוד חברו וילמד כל העולם כולו ממשה שלא אמר ליהושע בחר לי אנשים אלא בחר לנו אנשים עשאו כמותו: אנשים. אנשים גבורים אנשים יראי חטא: וצא הלחם בעמלק. וכי משה עומד ואומר ליהושע [לעשות] מלחמה עם עמלק אלא מסורת היא שאין בני עשו נופלין אלא ביד בניה של רחל: וצא הלחם בעמלק. ר׳ יהושע אומר אמר לו הקב״ה למשה צא מתחת כנפי השכינה והלחם בעמלק: ר׳ אלעזר המודעי אומר אמר לו הקב״ה למשה אמור לו ליהושע ראשך זה למה אתה משמרו לא לכתר צא והלחם בעמלק: מחר אנכי נצב על ראש הגבעה ומטה האלהים בידי. מחר נהיה מעותדין ועומדין על ראש הגבעה ומטה שאמר הקב״ה בידך תהא בידי לעולם כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר מחר נגזור תענית ונהא מעותדין ועומדין: על ראש אלו מעשה אבות: הגבעה אלו מעשה אמהות: ומטה אלהים בידי אמר משה לפני המקום במטך זה הוצאתם ממצרים וקרעת להם את הים והיגזת להם את השלו והורדת להם את המן ועשית להם נסים וגבורות: במטה זה תעשה להם נסים וגבורות בשעה זו:

י **ויעש יהושע כאשר אמר לו משה** עשה מה שנתפקד ולא עבר על גזרת משה: ומשה ואהרן וחור. זה בנה של מרים: עלו ראש הגבעה. לענין שאמרנו מיכאן לשליח צבור שיהיה אחד מימינו ואחד משמאלו:

יא **והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל** ר׳ אליעזר אומר וכי ידיו של משה מגברות ישראל או ידיו משברות עמלק אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום ומאמינים במה שפקד המקום למשה המקום עושה להם נסים וגבורות: כיוצא בו אתה אומר (י״ב ז׳) ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות וגו׳ וכי מה הדם מהנה למלאך ומה מהנה למזוזה אלא כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום ומאמינים במה שפיקדן משה לעשות המקום חס עליהן: כיוצא בו (במדבר כ״א ה׳) ויאמר ה׳ אל משה עשה לך שרף וגו׳ וכי נחש ממית ומחיה אלא כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום ומאמינין במה שפיקדן הן מתרפאין: ד״א והיה כאשר ירים משה ידו ר׳ עקיבה אומר כשהיה משה מגביה ידו רמז שעתידין ישראל להגביה דברי תורה הן נוצחין וכשהוא משפיל ידו כויכול שעתידין ישראל להשפיל דברי תורה ואינן נוצחין:

יב **וידי משה כבדים** יקרו ידיו של משה באותה שעה כאדם שתלויין בו שני כדי מים כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר מיכאן שאין מרשלין לדבר מצוה שאלו אמר לו משה ליהושע בחר לי אנשים מיד לא בא לידי צער ההוא אלא אמר למחר: ויקחו אבן. וכי לא היה שם כסת אחת או גלובקרין אחד שיניחו לו וישב אלא אמר כל זמן שישראל שרויין בצרה אף אני אהא עמהן בצער מכאן אמרו אשרי אדם שמצטער עם הצבור: ואהרן וחור תמכו בידו. מלמד שהיה מעלה בהן ומוריד בהן: ויהי ידיו אמונה עד בא השמש. מלמד שהיו ישראל בתענית כל אותו היום כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אליעזר המודעי אומר וידי משה כבדם שיקר החטא על ידיו של משה ולא היה יכול לעמוד בו: מה עשה נפנה לאבות הראשונים שנ׳ ויקחו אבן וישימו תחתיו אלו מעשה אבות: וישב עליה אלו מעשה האמהות ואהרן וחור תמכו בידיו מה ת״ל מזה אחד ומזה אחד מלמד שהיה אהרן מזכיר [זכות] לוי וחור מזכיר זכות יהודה מיכאן אמרו אין פוחתין משלשה שיורדין לפני התבה בתענית צבור: ויהי ידיו אמונה ידו שלא נטל בה כלום מישראל אמונה עד בא השמש: ד״א ויהי ידיו אמונה אמר משה לפני מקום רבונו של עולם על ידי הוצאתם ממצרים ועל ידי קרעת להם את הים והורדת להן את המן

והיגזת להן את השלו ועשית להן נסים וגבורות: ועל יד תעשה להם נסים וגבורות בשעה זו: ד״א אמונה עד בא השמש אמר ראיתי כל מלכיות כולן אין עושות מלחמה אלא עד שש שעות מלכות חייבת זו עושה מלחמה משחרית ועד ערבית:

יג **ויחלש יהושע את עמלק** ר׳ יהושע אומר שירד וחתך ראשי גבורים העומדין בראשי שורות: ר׳ אלעזר המודעי אומר בו לשון נוטריקין ויחל ויאחז וישבר: עמלק. כמשמעו: עם. אלו בניו: את. אלו חיילות שעמו כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר עמלק כמשמעו: עם. אלו בניו: את. אלו חיילות שעמו: כשהוא אומר ואת אלו חיילות שעם בניו: לפי חרב. ר׳ יהודה אומר לפי חרב למדנו למלחמה זו שלא היתה אלא על פי גבורה: אחרים אומרין לפי חרב נתקיים בהם מה שנאמר להלן (יחזקאל ל״ה ו׳) כי לדם אעשך ודם ירדפיך אם לא דם שנאת ודם ירדפך: ויאמר ה׳ אל משה כתוב זאת זכרון בספר זקנים הראשונים אומרין שוט שישראל לוקין בו סופו ללקות ילמד כל העולם כולו מפרעה שמתוך שבא ושעבד את ישראל טיבעו המקום בים שנ׳ (תהלים קל״ו ט״ו) וניער פרעה וחילו בים סוף: וכן אתה מוצא בעמלק שמתוך שבא והזיק את ישראל איבדו המקום מן העולם הזה ומן העולם הבא שנ׳ (פ׳ י״ד) כי מחה אמחה את זכר עמלק כך כל אומה ומלכות שתבא ותזיק את ישראל בו בדבר המקום נפרע ממנה:

יד **כתוב זאת זכרון בספר** כתוב משכתוב כאן: זאת. מה שכתוב במשנה תורה: זכרון. משכתוב בנביא: בספר. משכתוב במגילה כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר זאת משכתוב כאן ובמשנה תורה: זכרון משכתוב בנביא: בספר משכתוב במגילה: ושים באזני יהושע. בו ביום נמשח יהושע כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר זה אחד מן ארבעה שניתן להם רמז שנים חשו ושנים לא חשו: משה ניתן לו רמז ולא חש ושים באזני יהושע יהושע מכניס את ישראל לארץ: לסוף היה עומד ומבקש כל אותן בקשות וכל אותן תחנות עד שנ׳ לו (דברים ג׳ כ״ו) רב לך אל תוסף דבר: יעקב ניתן לו רמז ולא חש שנ׳ (בראשית כ״ח ט״ו) והנה אנכי עמך ושמרתיך לסוף היה מתירא שנ׳ (שם ל״ב ח׳) ויירא ויצר לו אפשר מי שהבטיחו המקום כך יהא מתירא אלא אמר שמא יגרום החטא: דויד ניתן לו רמז וחש שנ׳ (ש״א י״ז ל״ו) גם את הארי גם את הדוב הכה עבדיך אמר מה אני ספון שהרגתי שלוש בהמות רעות הללו אלא שמא דבר עתיד לערע בישראל ועתידין להנצל על ידי לכך נאמר (שם) והיה הפלשתי הערל הזה כאחד מהם: מרדכי ניתן לו רמז וחש שנ׳ (אסתר ב׳ י״א) ובכל יום ויום מרדכי מתהלך לפני חצר בית הנשים אמר אפשר לחסידה זו שתנשא לערל זה אלא שמא דבר עתיד לערע בישראל ועתידין להנצל על ידה מיד ויודע הדבר למרדכי ויגד לאסתר המלכה (שם כ״ב): כי מחה אמחה. מחה בעולם הזה, אמחה לעולם הבא: מחה לו ולכל משפחתו כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר עמלק זה אגג: זכר זה המן מחה לו ולכל משפחתו אמחה לו ולכל (הדורות הוא) [הדור ההוא]: מתחת השמים. ר׳ יהושע אומר שלא יהיה לו נין ונכד לעמלק שלא יאמרו גמל זה של עמלק: רחל זו של עמלק אילן זה של עמלק: ר׳ אלעזר המודעי אומר לפי שבא לאבד את ישראל מתחת כנפי השמים אמר משה לפני המקום רבונו של עולם רשע זה בא לאבד את בניך מתחת השמים ספר תורה שנתת להן מי יקרא בו: ר׳ נתן אומר לא בא המן אלא זכר לישראל שנ׳ (אסתר ט׳ כ״ה) וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודם וזכרם לא יסוף מזרעם:

טו **ויבן משה מזבח ויקרא שמו ה׳ נסי** ר׳ יהושע אומר משה קראו נסי אמר להן נס זה שעשה לכם המקום בגיני עשאו: ר׳ אלעזר המודעי אומר המקום קראו נסי שכל זמן שישראל שרויין בנס כאלו נס לפניו: שרויין בצרה כאלו צרה היא לפניו: שרויין בשמחה שמחה היא לפניו וכן הוא אומר (ש״א ב׳ א׳) כי שמחתי בישועתך:

טז **ויאמר כי יד על כס יה משישב על כס יה** ותהא מלחמה שליה באותה שעה מלחמה לה׳ בעמלק: מיכאן מנוי מלך קודם להכרתת זרעו של עמלק כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר נשבע הקב״ה בכסאו שאם יבואו כל אומות העולם להתגייר יקבלו מהן ומעמלק לא יקבלו מהן שנ׳ (עי ש״ב א׳ י״ג) ויאמר דוד אל הנער המגיד לו מי אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי באותה שעה נזכר דויד מה נאמר למשה רבו שאם יבואו מכל אומות העולם להתגייר יקבלו מהן ישראל ועמלק לא יקבלו מהן ויאמר לו דוד דמך על ראשך פיך ענה בך (ע׳ שם ט״ז): מדר דר אמר הקב״ה מן דר ודר אנא בתריה לדר דרין: מדור דור מדור העולם הזה לדור העולם הבא כך דברי ר׳ יהושע: ר׳ אלעזר המודעי אומר מדורו של שמואל לדורו של משיח שיש בו שלשה דורות ומנין שיש בו שלשה דורות שנ׳ (תהלים ע״ב ה׳) ייראוך עם שמש ולפני יריח דור דורים:

פרק יח

א **וישמע יתרו** מה שמועה שמע ובא: ר׳ יהושע אומר מלחמת עמלק שמע ובא שכן היא כתובה בצדה שנ׳ (י״ז י״ג) ויחלש יהושע את עמלק: ר׳ אלעזר המודעי אומר מתן תורה שמע ובא שכן מצינו ביום שניתנה תורה לישראל זעו כל מלכי תבל בהיכליהם שנ׳ (תהלים כ״ט ט׳) ובהיכלו כלו אומר כבוד נתקבצו כל אומות העולם אצל בלעם אמרו לו דומה שהמקום מאבד את עולמו במים כדרך שאיבדם לאנשי דור המבול כענין שנ׳ (שם י׳) ה׳ למבול

ישב: אמר להן שוטים כבר נשבע שאינו מביא מבול לעולם שנ׳ (ישעיה נ״ד ט׳) כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ אמרו לו בודאי מבול של מים אינו מביא אבל מבול של אש מביא: אמר להן אינו מביא לא מבול של מים ולא של אש תורה נותן לעמו ושכר משלם ליראיו: כיון ששמעו ממנו הדבר הזה פנו כולם איש איש למקומו: רי אליעזר אומר קריעת ים סוף שמע ובא שכן מצינו ביום שנקרע ים לישראל שמעו מסוף העולם ועד סופו שנא׳ (יהושע ה׳ א׳) ויהי כשמוע כל מלכי האמרי אשר בעבר הירדן ימה וכל מלכי הכנעני אשר על הים את אשר הוביש ה׳ את מי הירדן מפני בני ישראל עד עברם: וכן רחב אומרת לשלוחי יהושע (שם ב׳ י׳) כי שמענו את אשר הוביש ה׳ את מי ים סוף מפניכם: אמרו בת עשר שנים היתה בשעה שיצאו ישראל ממצרים: כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר זינתה: לחמשים שנה נתגיירה אמרה בשלשה דברים חטאתי [בשלשה דברים] ימחול לי בחבל ובחלון ובסוכה שנ׳ ותורידם בחבל בעד החלון (שם ב׳ ט״ו) ותטמנם בפשתי העץ (שם ו׳): יתרו. בתחלה היו קורין אותו יתר שנ׳ (ד׳ י״ח) וילך משה וישב אל יתר חותנו כיון שעשה מעשים נאים הוסיפו לו אות אחת ונקרא יתרו: וכן את מוצא באברהם מתחילה היו קורין אותו אברם כיון שעשה מעשים נאים הוסיפו לו אות אחת ונקרא אברהם: וכן את מוצא (בשרי) [בשרה] מתחלה היו קורין אותה שרי כיון שעשת מעשים נאים הוסיפו לה אות אחת ונקראת שרה לכל העולם: וכן את מוצא ביהושע מתחלה היו קורין אותו הושע וכיון שעשה מעשים נאים הוסיפו לו אות אחת ונקרא יהושע: ד״א שמונעין מהן: יש לך ללמוד מעפרון מתחלה היו קורין אותו עפרון כיון שפסק דמים עם אבינו אברהם ואמר לו ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא (בראשית כ״ג ט״ו) מנעו ממנו אות אחת ונקרא עפרן: וכן את מוצא ביהונדב מתחלה היו קורין [אותו] יהונדב (מ״ב י׳ ט״ו) וכיון שנתחבר לרשע שהוא יהוא מנעו ממנו אות אחת ונקרא יונדב (ירמיה ל״ה ו׳) מיכא אמרו אל תתחבר לרשע ואפלו לקרבו לתורה: וכן את מוצא באחאב בן קוליה בתחלה היו קורין אותו אחאב (שם כ״ט כ״א) כיון שעשה מעשים רעים מנעו ממנו אות אחת ונקרא אחב: שבעה שמות נקראו ליתרו יתר יתרו חובב בן רעואל פוטיאל קני: יתר שיתר פרשה אחת בתורה נתן לו הקב״ה פרשה להתגדר בה ואיזו זו מנוי זקנים שנא׳ (פ׳ כ״א) ואתה תחזה מכל העם: יתרו שעשה מעשים נאים: חובב שהיה חביב למקום: בן שהיה כבן למקום: רעואל שהיה ריע למקום וכן הוא אומר (פ׳ י״ב) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים: פוטיאל שפט כל ע״ז שבעולם: קני שקנה העולם הבא: כהן מדין. ר׳ יהושע אומר כומר היה כענין שנ׳ (שופטים י״ח ל׳) ויהונתן בן גרשום בן מנשה הוא ובניו היו כוהנים לשבט הדני: ר׳ אלעזר המודעי אומר שר היה כענין שנ׳ (ש״ב ה׳ י״ח) ובני דויד כהנים היו: חתן משה מתחלה היה משה מכבדו שנ׳ (ד׳ י״ח) וישב אל יתר חותנו עכשו התחיל חמיו מכבדו אמרו לו מה טיבך אמר להן חתן משה אני: את כל [אשר] עשה אלהים למשה ולישראל שקול משה כישראל וישראל כמשה שקול הרב כתלמיד ותלמיד כנגיד: כי הוציא ה׳ את ישראל ממצרים מיכאן אתה למד ששקולה יציאת מצרים לפני המקום כנגד כל נסים וגבורות שעשה המקום לישראל:

ב ויקח יתרו חתן משה את צפורה אשת משה אחר שלוחיה ר׳ יהושע אומר אחר שפטרה בדבר ר׳ אלעזר המודעי אומר אחר שפטרה באגרת נאמר כאן אחר שלוחיה ונאמר להלן (דברים כ״ד א׳) וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושלחה מביתו מה שילוח האמור להלן גט אף שילוח האמור כאן גט: אמתי שלחה בשעה שאמר לו המקום למשה לך והוציא את ישראל ממצרים לקח את אשתו ואת בניו והרכיבם על החמור אמר לו המקום לאהרן צא לקראת אחיך המדברה יצא לקראתו חתחיל מגפפו ומנשקו אמר לו משה אחי היכן היית כל השנים הללו אמר לו במדין אמר מה טיב אלו בני אדם שעמך אמר לו אשתי ובני הן ואמר לו להיכן אתה מוליכן אמר לו למצרים אמר לו על הראשונים אנו מצטערין עכשו אתה מביא את האחרונים מיד אמר לה חזרי לבית אביך מיד נטלה שני בניה וחזרה לבית אביה לכך נאמר אחר שלוחיה ואת שני בניה:

ג ואת שני בניה אשר שם האחד גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה ר׳ יהושע אומר ארץ נכריה היא לי בודאי ר׳ אלעזר המודעי אומר ארץ נכריה שכל העולם עובדן ע״ז ואני עובד את מי שאמר והיה העולם שנא׳ (ע׳ תהל׳ ג׳ א׳) אל אלהים דבר ויקרא ארץ מזרח שמש עד מבואו:

ד ושם האחד אליעזר כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה אימתי הצילו המקום ר׳ יהושע אמר בשעה שאמר לו דתן מי שמך לאיש שר ושופט עלינו (ב׳ י״ד): ר׳ אלעזר המודעי אומר תפסו את משה והעלוהו לבימה כפתוהו והניחו לו סיף על צווארו ירד מלאך מן השמים בדמות משה תפשו את המלאך והניחו את משה: ר׳ אליעזר אומר בני אדם שתפסו את משה עשאן המקום כתים כתים אלמים חרשין וסומין: אומרין לאלמים היכן הוא משה ואינן יכולין לדבר: לחרשים ואינן שומעין: לסומין ואינן רואין וכן הוא אומר (ד׳ י״א) מי שם פה לאדם [וגו׳]:

ה ויבא יתרו. חתן משה ובניו ואשתו אל משה למה נאמר לפי שנא׳ (פ׳ ז) ויאמר אל משה אני חתנך יתרו בא אליך ואשתך ושני בניה עמה איני יודיע בניו של משה או בניה ממקום אחר ת״ל ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו בניו של משה ולא בניה ממקום אחר: אל המדבר הרי הכתוב מתמיה עליו אדם ששרוי בביתו ובכבודו של עולם עכשיו יבא למדבר תוהו הזה שאין בו כלום לכך נאמר אל המדבר:

ו **ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך** ר׳ יהושע אומר שלח לו ביד שליח: ר׳ אליעזר המודעי אומר שלח לו באגרת וירה לתוך מחנה ישראל עשה בגיני ואם אי אתה עושה בגיני עשה בגין אשתך: ואם אי אתה עושה בגין אשתך עשה בגין שני בניך: ר׳ אליעזר אומר אמר לו הקב״ה למשה אני שאמרתי והיה העולם שנ׳ (ע׳ תה׳ ג׳ א׳) אל אלהים דבר ויקרא ארץ אני שמקרב ואני מרחיק אני שקירבתי את יתרו ולא רחקתיו אדם זה שבא אצלך לא בא אלא להתגייר לא בא אלא להכניס תחת כנפי השכינה אף אתה קרביהו ואל תרחקיהו מיכאן אמרו לעולם יהא אדם מרחק בשמאל ומקרב בימין לא כדרך שעשה אלישע לגיחזי שריחקו לעולם:

ז **ויצא משה לקראת חתנו** אמרו יצאו משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל ויש אומרין אף ארון יצא עמהם: וישתחו וישק לו וישאלו איש לרעהו לשלום. אין אנו יודעין מי נשתחוה למי ומי נשק למי: מי שמענו שקרוי איש לא משה כענין שנ׳ (במדבר י״ב י״ג) והאיש משה עניו מאד הא לא נשתחוה ולא נישק אלא משה ליתרו מיכאן אמרו לעולם יהא אדם נוהג כבוד בחמיו וכן דויד אמר לשאול ואבי ראה גם ראה (ש״ב כ״ד י״ב) מלמד שהיה נוהג בו כבוד ככבוד אביו: וישאלו איש לרעהו לשלום. גדול הוא השלום שהוא קודם לשבחו של הקב״ה שכן מצינו לא פתח ליתרו תחלה לא ביציאת מצרים ולא בעשרת הדברות ולא בקריעת ים סוף ולא במן ולא בשלו אלא בשלום תחלה שנ׳ וישאלו איש לרעהו לשלום ואחר כך ויספר משה לחותנו מפני שהשלום מישב את הדעת לשמוע את כל אלו: ויבאו האהלה. זה בית המדרש:

ח **ויספר משה לחותנו** למשכו ולקרבו לתורה: את כל אשר עשה ה׳ לפרעה ולמצרים. שקול פרעה כמצרים ומצרים שקולין כפרעה: על אודות ישראל. שתדע עמי בישראל: את כל התלאה. במצרים: אשר מצאתם. על הים: בדרך. זו ביאת עמלק: ויצילם ה׳. מכולם:

ט **ויחד יתרו על כל הטובה** ר׳ יהושע אומר בטובת המן הגיד לו אמר לו מן שנתן לנו הקב״ה אנו טועמין בו טעם פת טעם בשר טעם דגים טעם חגבים טעם כל מטעמים שבעולם שנ׳ טובה הטובה כל הטובה על כל הטובה: ר׳ אליעזר המודעי אומר בטובת הבאר הגיד לו אמר לו באר שנתן לנו המקום אנו טועמין בו טעם דבש טעם חלב טעם יין חדש טעם יין ישן [טעם] כל (מטעמים) [ממתקים] שבעולם שנ׳ טובה הטובה כל הטובה על כל הטובה: ר׳ אליעזר אומר בטובת ארץ ישראל הגיד לו אמר לו עתיד המקום ליתן לנו ארץ ישראל ועולם הבא ועולם חדש ומלכות בית דויד וכהונה ולויה שנ׳ טובה הטובה כל הטובה על כל הטובה: אשר הצילו מיד מצרים. מתחת סבלון ההוא של מצרים:

י **ויאמר יתרו ברוך ה׳** (תני) [אמר] ר׳ פפיס גנאי לו למשה ולסיעתו שהרי ששים רבוא הוציא המקום ממצרים ולא היה אחד מהן שפתח ובירך המקום: אשר הציל אתכם מיד מצרים. מה ת״ל ומיד פרעה מיד מי שנקרא תנין הגדול שנ׳ (ע׳ יחז׳ כ״ט נ׳) הנני עליך התנין הגדול: אשר הציל אתכם. זה משה ואהרן: אשר הציל את העם אלו ישראל: [מתחת יד מצרים]. מתחת סבלון פרעה ושל מצרים:

יא **עתה ידעתי** עד עכשו לא הודה בדבר: כי גדול ה׳ מכל האלהים. אמרו מתחילה לא היה עבד יכול לברוח ממצרים עכשו הוציא המקום ששים רבוא בני אדם לכך נאמר כי גדול ה׳ מכל האלהים: ד״א כי גדול ה׳ מכל האלהים אמרו מתחלה לא הניח יתרו ע״ז בעולם שלא עבדה עכשו הודה בדבר שנ׳ אלהים האלהים כל האלהים מכל האלהים נעמן הודה בדבר יתר ממנו שנ׳ (מ״ב ה׳ ט״ו) הנה נא ידעתי כי אין אלהים בכל הארץ כי אם בישראל: וכן רחב הזונה שיירה שנ׳ כי ה׳ אלהים הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת (יהושע ב׳ י״א): כי בדבר אשר זדו עליהם. מכירו הייתי לשעבר (שביתר) [ועכשו ביותר] שבמחשבה שחישבו המצרים לאבד את ישראל בה דנן המקום [שנ׳] כי בדבר אשר זדו עליהם:

יב **ויקח יתרו חתן משה עולה וזבחים לאלהים** הרי הכתוב מתמיה עליו: אדם שהוא עומד ומזבח ומקטר לע״ז בכל יום עכשו יביא עולה וזבחים לאלהים: ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם. משה לאיכן הלך והלא מתחלה יצא לקראתו שנ׳ (פ׳ ז׳) ויצא משה לקראת חותנו אלא מלמד שהיה עומד ומשמש: דבר זה דרש ר׳ צדוק כשהיה רבן גמליאל עומד ומשמש אמרו בדין שאנו מסובין וגמליאל ביר׳ עומד ומשמשנו אמר להן ר׳ יהושע מצאנו גדול מרבן גמליאל שעמד ושמש: אמרו לו היזה (איזה) [זה] אמר להם אברהם שנ׳ (בראשית י״ט ח׳) והוא עומד עליהם ולא בני אדם כשרים אלא בני אדם שעוברין ע״ז ומכעיסין לפני המקום על אחת כמה וכמה לרבן גמליאל שעומד ומשמש לפני בני אדם כשרים ועוסקין בתורה: אמר להם ר׳ צדוק מצאנו גדול מאברהם ומרבן גמליאל שעומד ומשמש אמרו לו היזה אמר להם אלוה השמים ברוך הוא שנותן לכל אחד ואחד צרכיו ולכל גויה וגויה די מחסורה שנ׳ (תהלים קל״ו כ״ה) נותן לחם לכל בשר ואומר (שם קמ״ז ט׳) נותן לבהמה לחמה ולא בני אדם כשרים אלא בני אדם עובדין ע״ז ומכעיסין לפניו על אחת כמה וכמה לרבן גמליאל שעומד ומשמש לפני בני אדם כשרים ועוסקים בתורה: לפני האלהים. [מלמד שכל המקבל פני חכמים כאלו מקבל פני שכינה]:

יג **ויהי ממחרת** [ממחרת] יום הכפורים: וישב משה לשפוט את העם. כמנהגו: ויעמוד העם על משה מן הבקר עד הערב. וכי מבקר ועד ערב היה משה יושב ודן את ישראל והלא אין הדינין יושבין אלא עד זמן סעודה אלא כל הדן דין אמת לאמתו מעלה עליו הכתוב כאלו שותף במעשה בראשית נאמר

כאן מן בקר עד ערב ונאמר להלן (בראשית א׳ ה׳) ויהי ערב ויהי בקר׃

יד **וירא חתן משה את כל אשר הוא עושה לעם וגו׳** אמר לו כמלך שיושב ועבדיו עומדין כך אתה עושה להן לישראל מדוע אתה יושב לבדיך וכל העם נצב עליך׃

טו **ויאמר משה לחותנו כי יבא אלי העם לדרוש אלהים** דבר זה שאל יהודה איש כפר עני את רבן גמליאל מה ראה משה לומר כי בא אלי העם לדרוש אלהים אמר לו ואם לאו מה יאמר כי יבא אלי העם לדרוש כמאמר אלהים יפה אמר׃

טז **כי יהיה להם דבר בא אלי** בין טומאה לטהרה׃ ושפטתי בין איש. זה דין (שיש) [שאין] בו פשרה׃ ובין רעהו. זה דין (שאין) [שיש] בו פשרה ונפטרין והולכין כרעים׃ והודעתי את חקי האלהים. אלו גזירות׃ ואת תורותיו. אלו הוראות׃ כך דברי ר׳ יהושע׃ ר׳ אלעזר המודעי אומר והודעתי את חקי האלהים אלו עריות ואת תורותיו אלו גזרות׃

יז **ויאמר חתן משה אליו לא טוב הדבר אשר אתה עושה** חביב הוא יתרו שניתן לו מקום להתגדר בו זה מנוי זקנים והלא מנוי זקנים היה דבר הגון לפני הקב״ה ומפני מה לא צוהו הקב״ה למשה תחלה אלא כדי ליתן גדולה ליתרו בעיני משה וכל בני ישראל לומר גדול היה יתרו שהסכים הקב״ה על דבריו אף יתרו לא אמרה אלא על תנאי שאם יסכים הקב״ה על דבריו שנ׳ (פ׳ כ״ג) אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים׃

יח **נבל תבל** ר׳ יהושע אומר יהללו אותך ויקנתרו אותך׃ ר׳ אלעזר המודעי אומר ינבלו אותך וינשרו אותך כתאנה זו שעליה נושרין וכן הוא אומר (ישעיה ל״ד ד׳) כנבול עלה מגפן וכנבלת מתאנה׃ אתה. זה משה׃ גם. זה אהרן׃ העם הזה אשר אתך. אלו שבעים זקנים כך דברי ר׳ יהושע׃ ר׳ אלעזר המודעי אומר אתה זה משה׃ גם זה אהרן׃ העם הזה אשר אתך אלו שבעים זקנים׃ כשהוא אומר וגם זה נדב ואביהוא׃ כי כבד ממך הדבר. אמר לו הסתכל בקורה זו כשהיא לחה כל זמן שבני אדם נכנסין תחתיה אחד אחד אין יכולין לעמוד בה׃ שלשה וארבעה יכולין לעמוד בה לכך נאמר כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשוהו לבדיך׃

יט **עתה שמע בקולי איעצך** אם תשמע ייטב לך׃ איעצך ויהי אלהים עמך [צא והמלך בגבורה] אם מורה לך אתה יכול לעמוד ואם לאו אי אתה יכול לעמוד׃ היה אתה לעם מול האלהים. היה להם ככלי מלא דברות׃ והבאת אתה את הדברים אל האלהים. דברים שאתה שומיע תבוא תרצה להם׃

כ **והזהרת אתהם את החקים** אלו גזרות׃ ואת התורות. אלו הוראות׃ כך דבר ר׳ יהושע׃ ר׳ אלעזר המודעי אומר את החקים אלו עדות שנ׳ (ויק׳ י״ח ל׳) ושמרתם את משמרתי לבלתי עשות מחקות התועבות׃ ואת התורות אלו גזרות׃ והודעת להם את הדרך ילכו בה. זו גזרה שנ׳ (דברים ה׳ ל׳) בכל הדרך אשר צוה ה׳ אלהים אתכם תלכו בה׃ ואת המעשה אשר יעשון. זה מעשה הטוב כך דברי ר׳ יהושע׃ ר׳ אלעזר המודעי אומר והודעת להם שתודיע להם בית חייהם׃ את הדרך זו גמילות חסדים׃ ילכו זה בקור חולים׃ בה זו קבורת מתים׃ ואת המעשה זה הדין׃ אשר יעשון זה לפנים משורת הדין׃

כא **ואתה תחזה מכל העם** אתה תחזה להם מנבואה׃ אנשי חיל. אלו עשירים בעלי ממון׃ יראי אלהים. אלו שיראים מן המקום בדין׃ אנשי אמת. אלו בעלי הבטחה׃ שונאי בצע. אלו ששונאין לקבל ממון׃ כך דברי ר׳ יהושע׃ ר׳ אלעזר המודעי אומר ואתה תחזה מכל העם תחזה להם באספקלריא כמחזית זו שהמלכים חוזין בה׃ אנשי חיל אלו בעלי הבטחה׃ יראי אלהים אלו שעושין פשרה בדין׃ אנשי אמת כגון ר׳ חנינא בן דוסא וחביריו׃ שונאי בצע אלו ששונאין ממון עצמן והלא דברים קל וחומר ומה אם ממון עצמן היו שונאין ממון אחרים על אחת כמה וכמה׃ ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות. שרי אלפים שש מאות׃ שרי מאות ששת אלפים׃ שרי חמשים שנים עשר אלף׃ שרי עשרות ששת רבוא׃ נמצאו דייני ישראל שבעת רבוא ושמונת אלפים ושש מאות׃

כב **ושפטו את העם בכל עת** ר׳ יהושע אומר בני אדם שבטילין ממלאכתן והיו דנין את ישראל בכל עת׃ ר׳ אלעזר המודעי אומר בני אדם שבטילין ממלאכתן ועסיקין בתורה יהיו דנין את ישראל בכל עת וכן הוא אומר (שופטים ה׳ י׳) רוכבי אתונות צחורות אלו תלמידי חכמים שמהלכין מעיר לעיר ומדינה למדינה ועוסקין בתורה ועושין אותה כצהרים׃ ישבי על מדין שיושבין ודנין דין אמת לאמתו׃ הולכי אלו בעלי מקרא׃ על דרך אלו בעלי משנה׃ שיחו שכל שיחתן בתורה׃ ד״א ושפטו את העם בכל עת בדיני ממונות הכתוב מדבר שדנין אותן בכל יום מן התורה ואפלו בערב שבת ומדברי סופרים שאין דנין בערב שבת׃ ד״א ושפטו את העם בכל עת דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה׃ והיה כל הדבר הגדול יבואו אליך. ודברים קטנים ישפטו הם אתה אומר דברים גדולים יבואו אליך ודברים קטנים ישפטו הם או אינו אלא דברים שבבני אדם גדולים יביאו אליך ודברים שבבני אדם קטנים ישפטו הם כשהוא אומר (פ׳ כ״ו) את הדבר [ה]קשה יביאון אל משה הא אין דבר גדול אמור אלא בדברים גדולים׃ דברים גדולים יביאו אליך ודברים קטנים ישפטו הם׃ אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים. אמר לו צא המלך בגבורה אם מודה לך אתה יכול לעמוד׃ ואם לאו אי אתה יכול

לעמוד: וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום. אהרן נדב ואביהוא וכל זקני ישראל על מקומו יבא בשלום: ר' סימאי אומר הדן דין האמת לאמתו נראה כמטיל קנאה בין הבריות ואינו אלא נותן שלום ביניהם שנ' (זכריה ה' ט"ז) אלה הדברים אשר תעשו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם: אין לי אלא נוטל ממון שיש לו שלום: מנין שאף המתחייב ממון שגם הוא סופו שלום שנ' וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום: אין לי אלא לבעלי דינין: ומנין אף לכל ישראל ת"ל (תהלים ע"ב ב') ידין עמך בצדק ועניך במשפט מה כתיב אחריו ישאו הרים שלום לעם: אין לי אלא לבני אדם בלבד מנין שהמשפט שלום אף לבהמות ולחיות ולכל בעלי חיים ת"ל (ישעיה י"א ד') ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לעניי ארץ וגו' והיה צדק אזור מתניו מה כתיב אחריו וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ וגו' לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את ה' דעה זו היא המשפט שכן הוא אומר (ירמיה כ"ב ט"ו) (לשלום) התמלוך כי אתה מתחרה בארז אביך (הכל) [הלוא] אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו דן דין עני ואביון אז טוב הלא היא הדעת אתי נאם ה': גדול הוא המשפט שכל השונאו אין רפואה למכתו שנ' (איוב ל"ד י"ז) האף שונא משפט יחבוש ואין חבישה אלא רפואה שנ' (תהי קמ"ז ג') הרופא לשבורי לב ומחבש לעצבותם:

כג **וישמע משה לקול חתנו** ודאי: ויעש כל אשר אמר. מה שאמר לו חמיו כך דברי ר' יהושע: ר' אלעזר המודעי אומר וישמע משה לקול חתנו ודאי: ויעש כל אשר אמר מה שאמר המקום:

כד **ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל וגו'** מינה עליהן דיינים וצוה את הדיינים שיהיו סובלים טורח הצבור כענין שנ' (דברים א' ט"ו) ואצוה את שופטיכם וצוה את העם שיהיו נוהגין כבוד בדיינים כענין שנ' (ע' שם י"ח) ואצו אתכם בעת ההיא את הדברים אשר תעשון:

כה **ושפטו את העם בכל עת את הדבר הקשה יביאון אל משה** אמר לו הקב"ה משה אתה דן את הקושיות הרי בנות צלפחד באין לשאל בדין שאפלו תנוקות משיבין עליו ואין אתה יודיע מה להשיב אלא (במדבר כ"ז ה') ויקרב משה את משפטן לפני ה':

כו **וישלח משה את חתנו** ר' יהושע אומר שילחו בכבודו של עולם: ר' אלעזר המודעי אומר נתן לו מתנות רבות: אמר לו הריני הוליך ומגייר את בני מדינתי שמתשובה שאמר להם הוי יודע מה אמרו לו אל נא תעזב אותנו (שם י' ל"א) אמרו לו אתה נתת לנו עצה טובה יפה והמקום הודה לדבריך אל נא תעזוב אותנו אמר להן כלום הנר אלא במקום חשך מה עשה נר בין חמה ללבנה אתה חמה ואהרן לבנה אלא הריני הוליך ומגייר את בני מדינתי שאביאם תחת כנפי שמים: יכול שהלך ולא חזר ת"ל (שופטים א' ט"ז) ובני קני חתן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילך וישב את העם אין עם אלא תורה שנ' (איוב י"ב ב') אמנם כי אתם עם ועמכם תמות חכמה מכאן אמרו כל זמן שחכם קיים חכמתו קיימת מת אבדה חכמתו עמו: וכן מצינו כשמת ר' נתן אבדה חכמתו עמו: הלכו וישבו להן אצל יעבץ שנ' (דה"א ב' נ"ח) ומשפחות סופרים ישבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב כשם שהיה מחבב את התורה כך בניו מחבבים את התורה מאחריו שכן המקום אומר לירמיה (ירמיה ל"ה ב') הלוך אל בית הרכבים והשקית אותם יין: ואתן לבני בית הרכבים גביעים מלאים יין וכוסות ואמר להם שתו יין אמר להם המקום אמר לי שתשתו יין אמרו לו אבא צונו שלא לשתות יין כל ימים שהבית הזה חרב ועדיין היה שלא חרב: אלא אמר לנו תהו מתאבלין עליו שסופו ליחרב ואמר לנו אל תסוכו ואל תספרו ואל תשבו בבתים ונשמע ונעש ככל אשר צונו יונדב אבינו: לכך נקראו שמעתים תרעתים סוכתים: תרעתים שלא רצו לגלח: סוכתים שלא רצו לסוך. שמעתים ששמעו לקול אביהם: ד"א תרעתים ששמעו תרועה מסיני: ד"א שהיו מתריעין בבקשתן ונענין: שמעתים ששמעו לקול דברי תורה: ד"א שהיתה תפלתן נשמעת: סוכתים שהיו יושבין בסכות דכתיב ונשב באהלים: ד"א שהיו מסככין על ישראל ומגינין עליהן מעשה באחד שאמר קרבן בית שותי מים היום יצאת בת קול מבית קדש הקדשים ואמרה להן מי שקבל קרבן אבותיכם במדבר הוא יקבל קרבנכם בשעה זו: ומי הן אלו הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב: ואומר (שופטים א' ט"ז) ובני קני חתן משה עלו מעיר התמרים הוי אומר הנביא שבית המקדש עתיד ליחרב עמד גזר על בניו שלש גזרות שלא ישתו יין ושלא יבנו בתים ושלא יטעו כרמים שנ' (ירמיה ל"ה ו') ויאמרו לא נשתה יין כי יונדב בן רכב אבינו צוה עלינו לאמר לא תשתו יין אתם ובניכם עד עולם ובית לא תבנו וזרע לא תזרעו וכרם לא תטעו ולא יהיה לכם כי באהלים תשבו כל ימיכם למען תחיו ימים רבים על פני האדמה אשר אתם גרים שם: ומנין למד שפרישות יין מארכת ימים שהרי ארבעה היו לוהטין אחר האדמה ולא נמצאו כראוי: קין ונח ולוט ועזיהו: קין וקין היה עובד אדמה (בראשית ד' ב'): נח ויחל נח איש האדמה (שם ט' ב'): ולוט וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן (שם י"ג י'): עזיהו כי אהב אדמה היה (דה"ב כ"ו י'): ר' (יוחנן) [נתן] אומר גדול הברית שכרת הקב"ה לבני יתרו יתר מן הברית שכרת לבני דויד שהברית שנכרת עם דויד אינו ברית אלא על תנאי אם ישמרו בניך בריתי ועדותי זו אלמדם גם בניהם עדי עד ישבו לכסא לך (תהלים קל"ב י"ב) אבל הברית שנכרת עם יונדב בן רכב לא נכרת על תנאי שנ' (ירמיה ל"ה י"ט) לכן כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל לא יכרת איש ליונדב בן רכב עמד לפני כל הימים יש אומרין שהשיא מבנותיו לכהנים ועמדו ממנו כהנים גדולים ונתן לו המקום ברית שלא יפסקו ממנו כהנים

גדולים לעולם אמר רבן שמעון והלא כבר פסקה כהונה גדולה מה אני מקיים לא יכרת איש ליונדב אלא שלא פסקו ממנו יושבי סנהדרין לעולם: מה אם מי שהיה מגויי הארצות וממשפחות האדמה על שעשה מאהבה נתן לו המקום מאהבה על אחת כמה וכמה אלו שהיה מישראל: (אמר ר' יוחנן עליה צוח בלעם הרשע ואמר איתן מושביך (במדבר כ"ד כ"א) אמר כמה תוקף היה לו בשביל שתי ככרות שאמר קראן לו ויאכל לחם (ב' כ') נותן לו שכר ולבניו עד סוף כל הדורות) עליהם הכתוב אומר (דה"א ד' כ"ג) המה היוצרים אלה בני יונדב בן רכב שהיו יודעין כוח יצירתו של עולם: ד"א שהיתה פרנסתן מבלי מצירה: ד"א שנצרו שבועת מצות אביהם: אמר ר' אבהו זכה יתרו שיצא מבניו מרבצין גדולי תורה בישראל והיזה זה יעבץ שנ' (שם ד' י') ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה ידך עמי ועשית מרעה לבלתי עצבי ויבא אלהים את אשר שאל: אם ברך תברכני בתלמוד תורה: והרבית את גבולי בתלמידם: והיתה ידך עמי שלא אשכח משנתי: ועשית מרעה שתעמיד לי רעים כמותי: לבלתי עצבי שלא יעציביני יצר הרע מלשנות: ויבא אלהים את אשר שאל [מלמד שנתן לו מה ששאל וכו'] זו משנת ר' נתן: ר' יהודה הנשיא אומר אם ברך תברכני בפריה ורביה: והרבית את גבולי בבנים ובנות: והיתה ידך עמי במשא ומתן: ועשית מרעה חיים שנתת לי לא יהיה בהן לא חולי עינים ולא מיחוש שנים ולא מיחוש ראש: לבלתי עצבי אם אתה עושה לי כן ואם לאו הריני הולך בנסיסות לשאול: ר' חנניה בן גמליאל אומר לא נאמרו דברים הללו אלא בשנה שנייה בשעה שהעמיד משה אכסלטיינות על ישראל ואימתי העמידן בשנה שנייה שנ' (במדבר ב' ב') איש על דגלו באותות לבית אבותם:

פרק יט

א **בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים** שהיו מונין לחדשים ליציאתן ממצרים: אין לי אלא לחדשים לשנים מנין ת"ל (במדבר א' א') וידבר ה' אל משה במדבר סיני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים אין לי אלא באותו הפרק שלא באותו הפרק מניין ת"ל (במדבר ל"ג ל"ח) ויעל אהרן הכהן אל הר ההר על פי ה' וימת שם בשנת ארבעים לצאת בני ישראל: אין לי אלא עד שלא נכנסו לארץ ישראל משנכנסו לארץ ישראל מניין ת"ל (מ"א ו' א') ויהי מקץ שמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל: כיון שנבנה המקדש התחילו מונין לשני מלכים ולבנין בתים שנא' (ע' דה"ב ה' א') ויהי מקץ עשרים שנה אשר בנה שלמה את שני הבתים ואומר (ישעיה ל"ו א') ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו לא זכו לימנות לבנינו ימנו לחרבנו שנ' (יחזקאל מ' א') בעשרים וחמש שנה לגלותינו: לא זכו לימנות לעצמן ימנו למלכיות אחרות שנ' (חגי א' א') בשנת שתים לדריוש: בשנת שלוש למלכות נבוכדנצר (דניאל ח' א') וכך לשטרות וכן הוא אומר (שה"ש א' ח') אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדותיך על משכנות הרועים: ואומר (ויקרא כ"ו מ"ג) יען ובזיען אין יען ובזיען אלא עין בעין מדה במדה: ביום הזה. מלמד שהוא ראש חדש נאמר כאן ביום הזה ונאמר להלן (י"ב ב') החדש הזה לכם ראש חדשים מה להלן ראש חדש אף כאן ראש חדש: באו מדבר סיני. שבו ירדה שנאה לכל באי העולם שאינן מקיימין את התורה וכן היה ר' יוסי אומר לא בסתר דברתי אל בני ישראל לא במקום ארץ חשך (ע' ישע' מ"ה י"ט) כשנתתי תורה לישראל לא נתתיה לא בסתר ולא בארץ חשך: לא אמרתי לזרע יעקב (שם) שלכם היא: תוהו בקשונו (שם) לא עשיתיה הפותיקי אלא נתתי מתן שכרה בצדה: אני ה' דובר צדק (שם) דובר אני צדקתן של ישראל: מגיד מישרים (שם) מגיד אני מה שעשו לפני מאהבה: לא עשה כן לכל גוי (תהלים קמ"ז כ') מה יעשו אומות העולם והלא לא למדו תורה: ומשפטים בל ידעום (שם) שבע מצוות נתתי להם ולא היו יכולין לעמוד בהן:

ב **ויסעו מרפידים ויבואו מדבר סיני** מה אני צריך והלא כבר מפורש במסעות נסיעתן מרפידים וחנייתן במדבר סיני ומה ת"ל ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני אלא מקיש נסיעתן מרפידים לחנייתן במדבר סיני מה נסיעתן מרפידים בני מסה ומריבה היש ה' בקרבנו אם אין אף חנייתן במדבר סיני בני מסה ומריבה היש ה' בקרבינו אם אין להודיע כמה הוא כוחה של תשובה שבשעה קלה שעשו ישראל תשובה מיד נתקבלו: ויחנו במדבר. בדמסון שלעולם ניתנה להם תורה לישראל: שאלו ניתנה בארץ ישראל היו בני ארץ ישראל אומרין שלנו היא ואלו ניתנה במקום אחר היו בני אותו מקום אחר אומרין שלנו היא לפיכך ניתנה להן בדמסון של עולם שכל הרוצה ליטול יבא ויטול: ד"א מה מדבר רק מכל מעדנים כך אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמוניע עצמו מכל מעדנים וכן הוא אומר (במדבר כ"א י"ח) וממדבר מתנה אין התורה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו כמדבר: ויחן שם ישראל נגד ההר. ולהלן [הוא אומר] ויסעו בני ישראל ויחנו בני ישראל נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת וכאן הוא אומר ויחן שם חנייה אחת ניתן בלבם כדי שיאהבו זה את זה ויקבלו את התורה: ד"א ויחן שם אמר להם שהות הרבה אתם שוהין שם וכן מצינו באחרונה ששהו שנים עשר חדש חסר עשרה ימים:

ג **ומשה עלה אל האלהים** זה היום השני: יכול עלה שלא על פי גבורה ת"ל (כ"ד א') ואל משה אמר עלה אל ה' ואומר (שם י"ב) ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה מלמד שלא עלה אלא על פי גבורה: ד"א ומשה עלה אל האלהים עולה בענן ויורד בענן ברית אבות וזכות בנים עולה עמו ויורדת עמו: ומניין אף אחר קריאה ת"ל ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר: ומניין אף במשה משה נאמר כאן קריאה ונאמר קריאה בסנה (ג' ד') מה להלן במשה משה אף

כאן במשה משה: מה להלן משה אומר הנני אף כאן משה אומר הנני: כה תאמר לבית יעקב אלו הסנהדרין: וכן הוא אומר (ישעי ב' ה') בית יעקב לכו ונלכה באור ה': ותגיד לבית ישראל. אלו שאר העם: ד"א כה תאמר לבית יעקב אלו נשים אמור להן ראשי דברים שיכולין לשמוע: ותגיד לבני ישראל אלו אנשים אמור להם דקדוקי דברים שיכולין לשמוע ולמה הקדים צוואת נשים לצוואת אנשים אלא אמר הקב"ה כשבראתי את עולמי צויתי את אדם הראשון ולא צויתי את חוה אשתו ובאת והטעתו ועבר על צווי כדאי הוא שיקדמו הנשים בצווייה שהאנשים נמשכין אחריהן לכך נאמר כה תאמר לבית יעקב אלו נשים ותגיד לבני ישראל אלו אנשים: כה. בלשון הקדש, כה בענין הזה, כה בסדר הזה, כה בפסיקות הללו, כה בפרשיות הללו, כה לא לפחות ולא להוסיף: כה תאמר לבית יעקב הכל בזכות יעקב: ותגיד לישראל הכל בזכות ישראל: ד"א כה תאמר לבית יעקב. יעקב נקרא שמו מתחלה: עכשו זכה ליטול שם הגדול ישראל כי שרית עם אלהים (בראשית ל"ב כ"ט):

ד **אתם ראיתם** ולא מפי עדים ולא מפי כתב ולא מפי מסורת אני אומר לכם: אשר עשיתי למצרים אעפ"י שמצרים עובדי ע"ז ומגלי עריות ושופכי דמים לא נפרעתי מהם אלא מפניכם ובשבילכם: ואשא אתכם על כנפי נשרים. ר' אליעזר אומר זה יום הר סיני: ואביא אתכם אלי. זה בית העולמים: ד"א על כנפי נשרים משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע: רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר (דברים ל"ב י"א) כנשר יעיר קנו דרך נשר לרדת מעופף על בניו בכנפיו כדי שלא יהיו מתבעתין כך כשגלה המקום ליתן תורה לישראל לא גלה עליהם מרוח אחת אלא מארבע רוחות שנ' (שם ל"ג ב') ה' מסיני בא וזרח משיעיר למו הופיע מהר פארן איזו היא רוח רביעית (חבקוק ג' ג) אלוה מתימן יבוא: ד"א על כנפי נשרים דרך עוף להיות מניח בניו בין ברכיו מפני שמתירא מפני מי שחזק ממנו אבל נשר שאין מתירא מפני מי שחזק ממנו מניחן על כתיפיו ויניחן בין רגליו מתירא הוא מאבני קלע ומן החצים שבני אדם מזרקין בו לפיכך עשה עצמו מחיצה בין בניו לבני אדם: כך עושה המקום מלאכי השרת מחיצה בין ישראל למצרים שנא' (י"ד י"ט) ויסע מלאך האלהים: מה נשר זה מפרש בכנפיו ומחזירן לפי שעה כך היו ישראל הולכין שנים עשר מיל וחוזרין שנים עשר מיל על כל דיבר ודיבר וכך הוא אומר (יחזקאל ט"ז י"ג) ותיפי במאד מאד ותצלחי למלוכה: מה נשר זה עולה ממטה למעלה בשעה קצרה כך ישראל עולין ממטה למעלה בשעה קצרה: ומה עלייתן עלו שלא כדרך ארץ אף ירידתן ירדו שלא כדרך ארץ: וכן הוא אומר (הושע ז' י"א) כאשר ילכו אפרוש עליהם רשתי כעוף השמים אורידם איסרם כשמע לעדתם:

ה **ועתה אם שמוע תשמעו בקולי** כל אלה למפרע והלא דברים קל וחומר ומה אם בשעה שלא קיבלו את התורה ולא עשו את המצות עשיתי להם כל הנסים הללו לכשיקבלו את התורה ויעשו כל המצות על אחת כמה וכמה: ד"א אם שמוע תשמעו בקולי מלמד שכל תחלות קשות: התחיל אדם לשמוע הכל נוח לו: שמע אדם קמעה משמיעין אותו הרבה: שמע אדם דברי תורה משמיעין אותו דברי סופרים: ושמרתם את בריתי ר' אליעזר אומר זו ברית מילה: ר' עקיבה אומר זו ברית שבת: וחכ"א זו ברית ע"ז: והייתם לי. מיותרים לי: עסיקין בתורתי עסיקין במצותי וכן הוא אומר (ויק' כ' כ"ו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי בזמן שאתם בדילין מן העמים אתם לי ואם לאו הרי אתם לנבוכדנצר וחבריו: סגולה מכל העמים. מה סגולתו של אדם מרצה עליו כך ישראל מרצין עלי מה סגולתו של אדם חביבה עליו כך ישראל חביבין עלי: מושלין אותו משל לה"ד לאחד שנפלו לו שדות הרבה בירושה ועמד וקנה אחת משלו ואותה היה מחבב יתר מכולן למה שקנייה משלו כך אעפ"י שכל העולם כולו למי שאמר והיה העולם אינו מחבב אלא ישראל ולמה שלקחם ממצרים ופדאם מבית עבדים לכך נאמר והייתם לי סגולה מכל העמים: ר' יהושע בן קרחה אומר סגולה שלא להפקיעך אוזן: וכשם שהאשה מסתגלת מאחר בעלה ובן מסתגל מאחרי אביו כך ישראל יסתגלו מאומות העולם ת"ל כי לי כל הארץ:

ו **ואתם תהיו לי** מיוחדין לי עסיקין בתורתי ועסיקין במצותי: ממלכת. רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר לעתיד לבוא אין לך כל אחד ואחד שאין הווין לו בנים כיוצאי מצרים שנ' (תהלים מ"ה י"ז) תחת אבתיך יהיה בניך יכול יהיו בני אדם עניים ת"ל (שם) תשיתמו לשרים בכל הארץ יכול שרים בעלי פרקמטאות ת"ל ממלכת יכול מלכים בעלי מלחמה ת"ל כהנים (אין) [אי] כהנים (אלא) [יכול] בטלנין כענין שנ' (ש"ב ח' י"ח) ובני דוד כהנים היו ת"ל וגוי קדוש: מכאן אמרו ראוין היו ישראל לאכול בקדשים עד שלא עשו את העגל ומשעשו את העגל ניטלו מהן וניתנה לכהנים: וגוי. מלמד שהם כגוף אחד ונפש אחת וכן הוא אומר (דה"א י"ז כ"א) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ חטא אחד מהן כולן נענשין שנ' (ע' יהוש' כ"ב כ') הלא עכן בן זרח מעל בחרם ועל כל ישראל היה קצף והוא איש אחד לא גוע בעונו לקה אחד מהן כולן מרגישין וכן הוא אומר (ירמיה נ' י"ז) שה פזורה ישראל מה רחל זו לקה אחד מאיבריה כולן מרגישין כך ישראל לקה אחד מהן כולן מרגישין אבל גוים כולן שמחים זה על זה: קדוש. מה ת"ל מכלל שנ' (דברים י"ד ב') כי עם קדוש אתה לה' אלהיך הא כיצד זו קדושת מצוות שכל זמן שהקב"ה מוסיף לישראל מצוה הוא מוסיף להם קדושה: אלה. בלשון הקדש, אלה כענין הזה, אלה בסדר הזה, אלה בפסיקות הללו, אלה בפרשיות הללו, אלה לא לפחות ולא להוסיף: אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל. מה הן הדברים אלו שלשה כתרים שנכתרו בהן כתר תורה כתר כהונה וכתר מלכות: תורה דכתיב ושמרתם את בריתי: כהונה ומלכות דכתיב ואתם תהיו לי ממלכת כהנים: ר' נתן אומר וכתר שם טוב על גביהם:

ז **ויבא משה** מלמד שלא הלך לביתו ולא פנה לעסיקים אחרים: ויקרא לזקני העם. מלמד שנהג משה כבוד בזקנים מלמד שהזקנים קודמין לכל ישראל מלמד שנשתמש משה בזקנים שבדורו: וישם לפניהם. מסדירן לפניהן: וישם לפניהם מאיר עיניהם בהם: ד״א וישם לפניהם אמור על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון: את כל הדברים האלה אשר צוהו ה׳. אף לנשים:

ח **ויענו כל העם יחדו** לא בחנופה ענו ולא נטלו עצה זה מזה: ויאמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה. מקבלין אנו עלינו: וישב משה את דברי העם אל ה׳. זה יום השלישי: ד״א וישב משה את דברי העם אל ה׳ בא הכתוב ללמדך דרך ארץ שאע״פ ששמע שולחו של אדם את השליחות צריך הוא שיחזור את שליחותו:

ט **ויאמר ה׳ אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן** אין ענן אלא ערפל קשה שענן שניתנה בו תורה דומה לענן שעל גבי הר סיני: וענן שעל גבי הר סיני היה ערפל קשה שנ׳ (פ׳ ט״ז) וענן כבד על ההר: ר׳ יוסי הגלילי אומר משה נתקדש בענן שבעה שנ׳ (כ״ד ט״ז) ויכסהו ענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן זה היה אחר דברות והוא תחלת ארבעים יום: ר׳ עקיבה אומר ויכסהו הענן ששת ימים למשה לטהרו ויקרא אל משה ביום השביעי זה היה אחר דברות והוא תחלת ארבעים יום: בעבור ישמע העם בדברי עמך. ר׳ יהודה אומר אמר לו הקב״ה למשה הרני אומר לך דבר ואתה משיביני והריני חוזר ומודה לדבריך: רבי אומר לא מפני כבודו של משה הודה המקום לדבריו אלא כך אמר לו מצוות שנתתי לך במרה הריני חוזר ושונה אותן אני לך כאן: אינו אומר אשר צוה ה׳ אלא אשר צוהו ה׳ (פ׳ ז׳): מלמד ששומעין מפיך כששומעין מפי הקודש ולא מפיך אלא מפי זקנים העתידים לבא אחריך ומפי הנביאים לכך נאמר וגם בך יאמינו לעולם: ויגד משה. וכי [מה] אמר לו הקב״ה למשה שיאמר להן לישראל ומה אמרו ישראל למשה שיאמר לפני המקום הרי הוא אומר (פ׳ י״ב) והגבלת את העם סביב לאמר וגו׳ דברי ר׳ יוסי בירׄ יהודה: רבי אומר לפי שאמר להן מתן שכר אם שמעו: ומניין שאם לא ישמעו שאמר להם כל עונשין ת״ל (כ״ד ג׳) ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה׳ ואת כל המשפטים. ויען כל העם קול אחד מלמד שאחד קולו של גדול ואחד קולו של קטן שווים לפני המקום:

י **ויאמר ה׳ אל משה לך אל העם וקדשתם היום** זה יום רביעי: ומחר וכבסו שמלותם. [שיטבלו יכול] שיטבלו ביום החמישי והלא אם יטבלו ביום החמישי הרי הן ערבי שמש לשישי מה ת״ל וקדשתם היום שיטבלו ביום הרביעי: ומה היו עושין בחמישי היה משה כותב את הדברים כאדם שכותבן בסמפונות: בששי מהוא אומר (ע׳ כ״ד ד׳) וישכם משה בבקר ויבן מזבח תחת ההר ושתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל: למי היו מצבות האלו ר׳ יהודה אומר לשנים עשר שבטי ישראל וחכמים אומרים לכל ישראל: וכן הוא אומר (שם ה׳) וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות על ידי כל ישראל הקריבם: מיכאן אמרו בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית במילה וטבילה וקרבן ואחר כך ניתנה להם תורה: מילה דכתיב (י״ב מ״ח) וכל ערל לא יאכל בו מל אותן משה רבינו במצרים כדי שיאכלו את הפסח וכן הוא אומר (יחזקאל ט״ז ו׳) ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואמר לך בדמיך [חיי] ואומר לך בדמיך חיי שני דמים הללו זה דם מילה ודם הפסח: וקרבן דכתיב (כ״ד ה׳) וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עלת על ידי כל ישראל: וטבילה דכתיב וכבסו שמלותם אין לי שהן טעונין אלא כבוס בגדים מניין שהן טעונין טבילה דין הוא ומה אם בשעה שאין טעונין כבוס בגדים טעונין טבילה בשעה שטעונין כבוס בגדים דין הוא שיטענו טבילה:

יא **והיו נכונים ליום השלישי** מלמד שקבעו להם בית ועד: כי ביום השלישי ירד ה׳ לעיני כל העם. מלמד שלא היו בהן סומין: ר׳ שמעון בן יהודה איש כפר עיכוס אומר מניין אתה אומר שאם היו יוצאי מצרים חסרין אפילו אחד לא היתה תורה ניתנת להן ת״ל כי ביום השלישי ירד ה׳ לעיני כל העם: מיכאן שלא עמד דור ולא עתיד דר לעמוד הראויין לקבל את התורה כאלו: ועליהם הוא אומר (משלי ב׳ ז׳) יצפן לישרים תושיה מגן להולכי תום:

יב **והגבלת את העם סביב לאמר** מלמד שקבעו להן תחומין: לפי שהוא אומר (ל״ד ג׳) גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא אין לי אלא למזרחו לצפונו ולדרומו ולמערבו מניין ת״ל סביב מכל מקום: השמרו לכם עלות בהר. זו אזהרה יכול לא יעלה אבל יהא מותר ליגע ת״ל ונגע בקצהו יכול יעלה בגלוגתקא ת״ל עלות בהר מכל מקום: כל הנוגע בהר מות יומת. עונש:

יג **לא תגע בו יד** אין בית העולמים בשום מגע: לא תגע בו יד ולא שנגע בו בדבר אחר: כי סקול יסקל. אין לי אלא נסקל מניין אפלו נדחה ת״ל או ירה יירה: מניין שאם נסקל הרי הוא נדחה ת״ל סקול יסקל או ירה יירה כל חייבי סקילות נדחין: מניין שאם מת בדחייה אחת יצא ת״ל או ירה יירה: בהמה. אין לי אלא בהמה חייה מניין ת״ל אם בהמה הוא הדין לכל בהמה היה ועוף בין טמאים בין טהורים: איש. אין לי אלא איש אשה מניין ת״ל אם איש: לא יחיה. הרי זה עונש: במשוך היובל המה יעלו בהר. כשיפסוק השופר וכן הוא אומר (יהושע ו׳ ה׳) והיה במשך בקרן היבל כשמעכם את קול השופר ובערבאי קרן לדכרא יובלא: ר׳ יוסי אומר לא מקומו של אדם מכבדו אלא אדם מכבד את מקומו שכל זמן שהשכינה על גבי הר סיני העולה לראשו

חייב מיתה נסתלקה שכינה טמאים ובעלי מומין מותרין לעלות לשם: וכל זמן שאהל מועד נטוי הנכנס לתוכו חייב מיתה נסתלק אהל מועד טמאין ובעלי מומין מותרין ליכנס:

יד וירד משה מן ההר אל העם מלמד שלא הלך לתוך ביתו ופנה לעסיקין אחרים: מניין שכשהיה מחזיר את השליחות לא היה מחזירה אלא בבקר ת״ל (ל״ד ד׳) ויפסל שני לוחות אבנים כראשונים וישכם משה בבקר ויעל אל הר סיני זה הכלל לכל שנצטוה מה ת״ל (שם) כאשר צוה ה׳ אותו אלא זה בנין אב שכשהיה משה מחזיר את השליחות לא היה מחזירה אלא בבקר: ויקדש את העם. הפרישם מן האשה לפי שהתורה נקראת קדושה: שנ׳ (משלי טw י׳) ודעת קדושים בינה לפיכך צריך האדם להתקדש לה כדי שתדבק בו: והלא דברים קל וחומר מה אם לחם ומים שאי אפשר לגוף להיות שלא בהן נתקדש מהן משה רבינו ארבעים יום עד שניתנה לו תורה על אחת כמה וכמה שצריך לאדם ליטהר לה מכל טומאת הגוף וכן הוא אומר(תהלים י״ט י׳) יראת ה׳ טהורה אימתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מהטומאות לכך נמשלה התורה בשמן לומר לך מה השמן הזה כל המשקין אדם יכול להכנס בהן דולוס חוץ מן השמן כך דברי תורה אין אדם יכול להכניס בהן דולוס: ומניין שנמשלו דברי תורה בשמן שנ׳ (תהלים מ״ה ח׳) על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחביריך: ד״א אשתו היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מלהשתמש בה שלא יאמר הואיל ואני חכם חייבין בני אדם לשמשיני חייבין בני אדם להרנ]סיני: הלל היה אומר ודישתמש בתגא חלף: הא כל הנאות מדברי תורה נמל חלקו מן העולם: ומה בלשאצר שנשתמש בכלי בית המקדש נעקר מן העולם המשתמש בכלי שבו נברא העולם על אחת כמה וכמה: ד״א אימתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מן הגיאות: ר׳ יוסי ביר׳ יהודה אומר מפני מה תלמידי חכמים מתים כשהן קטנים לא מפני שנואפין ולא מפני שגוזלין אלא מתוך שהן גסין בעצמן: ד״א יראת ה׳ טהורה אימתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מאהבת כסף וזהב שכן הנביא אומר (מ״א י״ג ח׳) אם תתן לי את חצי ביתיך לא אבוא עמך: וכן אלישע אומר (מ״ב ה׳ ט״ז) חי ה׳ אשר עמדתי לפניו אם אקח: וכן דניאל אומר (דניאל ה׳ י״ז) מתנתך לך להוין ונבזביתך לאחרן הב: אמר ר׳ יוסי בנו של ר׳ חלפתא פעם אחת הייתי מהלך בדרך מצאני אדם אחד ונתן לי שלום אמר לי מאין באתה אמרתי לו מבני עיר גדולה של חכמים ושל סופרים באתי אמר לי רצונך שתשב אצלי ואתן לך פרנסה וכסף וזהב אמרתי לו אפילו אתה נותן לי כל ממון שבעולם איני יושב: אמר לי ולא קבלת עליך אמרתי לו והלא כל הרוחות והנשמות שאתה רואה בעולם כולן חוזרין לעפר ואין עומד לאדם בשעת מיתתו אלא דברי תורה בלבד: ואף ירושלים לא חרבה אלא מפני פשעה של תורה שנ׳ (מיכה א׳ ה׳) בפשע יעקב כל זאת אמר לי ברוך המקום שנתן לבם דברי תורה שתהיו עסוקין בה ובטוחים ועוזבים כל הבלי עולם אמרתי לו יהי רצון שלא תעלה קנאתינו על לב אחרים ולא קנאת אחרים על לבינו ונפטרתי ממנו: ד״א אימתי היא טהורה כשאדם מטהר עצמו מן העבירות: הא לפי שדברי תורה צריכין טהרה וקדושה לכך נאמר ויקדש את העם: ויכבסו שמלותם. אין לי אלא כבוס בגדם מניין שהן טעונין טבילה דין הוא ומה אם בשעה שאין טעונין כבוס בגדים טעונין טבילה: כאן שנטענו כבוס בגדים דין הוא שיטענו טבילה:

טו ויאמר אל העם היו נכונים לשלשת ימים יכול משה אמר דבר זה מפי עצמו ת״ל (פ׳ י״א) והיו נכונים ליום השלישי וכאן היו נכונים לשלשת ימים נכונים נכונים לגזרה שוה ומה והיו נכונים האמור להלן קודש שיאמר למשה אף היו נכונים האמור כאן קודש שיאמר למשה: רבי אומר מקומו מוכרע: וקדשתם היום שיטבלו ביום הרביעי ר׳ אלעזר בן עזריה אומר מניין לפולטת שכבת זרע ביום השלישי שהיא טמאה שנ׳ היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה: ר׳ ישמעל אומר פעמים שהן ארבע עונות פעמים שהן חמש פעמים שהן שש: רבי עקיבה אומר לעולם חמש:

טז ויהי ביום השלישי בהיות הבקר כזמן שנאמר לו מלמד שהזמן והמעשה מסייעין את השעה שחיים ניתנין בה לכל באי העולם: יכול ניתנה בלילה ת״ל ביום ביום ולא בלילה: יכול ניתנה בשתיקה ת״ל ויהי קולות וברקים קולות וקולי קולות: ברקים וברקי ברקים קולות משונין זה מזה וברקים משונין זה מזה וכן הוא אומר (תהלים כ״ט ג׳) קול ה׳ על המים אל הכבוד הרעים ה׳ על מים רבים קול ה׳ בכוח קול ה׳ בהדר קול ה׳ שובר ארזים קול ה׳ חוצב להבות אש קול ה׳ יחיל מדבר קול ה׳ יחולל אילות ויחשוף יערות ובהיכלו כלו אומר כבוד מגיד הכתוב שביום מתן תורה היו עננים וברקים וירידת גשמים וכן הוא אומר (שופטים ה׳ ד׳) ה׳ בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים: ואומר (תהלים ע״ז מ״ט) קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל וכמו קול שופר נשמע באויר שנ׳ וקול שופר חזק מאד עד שרעש כל העולם כולו ונתקבצו כל אומות העולם אצל בלעם בן בעור אמרו לו דומה שהמקום מאבד את עולמו במים כענין שנ׳ (תהלים כ״ט י׳) ה׳ למבול ישב אמר להן שוטים שבעולם כבר נשבע שאינו מביא מבול לעולם כענין שנ׳ (ישעיה נ״ד ט׳) כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ אמרו לו ודאי מבול של מים אינו מביא אבל הוא מביא מבול של אש אמר להם אינו מביא לא מבול של מים ולא מבול של אש אמרו לו והקול הזה למה אמר להם תורה הוא נותן לעמו שנ׳ (תהלים כ״ט י״א) ה׳ עוז לעמו יתן ואין עוז אלא תורה שנ׳ (איוב י״ב ט״ו) עמו עוז ותושיה אמרו לו אם כן ה׳ יברך את עמו בשלום: ויחרד כל העם אשר במחנה. נזדעזעו והלא דברים קל וחומר ומה ישראל שעתידין ומעותדין לפני הר סיני נזדעזעו אומות העולם על אחת כמה וכמה: וכן הוא אומר (תהלים ע״ו מ׳) משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה:

יז **ויוצא משה את העם לקראת האלהים** [אמר] ר׳ יוסי (בן) יודן היה אומר (דברים ל״ג ב׳) ה׳ מסיני בא על סיני נגלה ואני אומר מסיני בא לקבל בניו בשמחה מושלו משל לה״ד לחתן שיצא לקראת כלה מכבודו של יוצא אתה למד מה כבודו של נכנס לכך נאמר ויוצא משה את העם לקראת האלהים: ויתיצבו בתחתית ההר. נצפפו ועליהם מפורש בקבלה (שה״ש ב׳ י״ד) יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה: ר׳ אלעזר אומר אין דבר זה אמור אלא על הים: הראיני את מראיך(שם) כענין שנ׳ (י״ד י״ג) התיצבו וראו את ישועת ה׳: השמיעיני את קולך (שה״ש שם) כענין שנ׳ (י״ד י׳) ופרעה הקריב ויצעקו בני ישראל אל ה׳: כי קולך ערב (שה״ש שם) ותעל שועתם אל האלהים (ב׳ כ״ג): ומראיך נאוה (שה״ש שם) ויאמן העם (ד׳ ל״א): רבי עקיבה אומר אין דבר זה אמור אלא לפני הר סיני הראיני את מראיך כענין שנ׳ (כ״ד ד׳) וישכם משה בבקר ויבן מזבח תחת ההר: השמיעיני את קולך כענין שנ׳ (ע׳ פסוק ח׳) ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע: כי קולך ערב היטיבו כל אשר דברו (דברים ה׳ כ״ה): ומראך נאוה באהל מועד ויקרבו כל העדה ויעמרו לפני ה׳ (ויק׳ ט׳ ה׳): אחרים אומרין אין דבר זה אמור אלא לדורות הבאים: יונתי בחגוי הסלע כענין שנ׳ (ישעיה מ׳ כ״ב) על חוג הארץ: בסתר המדרגה אלו ישראל שיושבין בצד צרתן של מלכיות עד שיגיע זמנן: הראיני את מראיך זה מעשה: השמיעיני את קולך זה תלמוד: כי קולך ערב ומראיך נאוה להודיעך כמה מעלות בין תלמוד למעשה: וכבר נמנו בעליית בית עריס מי גדול תלמוד או מעשה אמר ר׳ טרפון גדול תלמוד אמר ר׳ עקיבה גדול מעשה ענו כלם ואמרו גדול תלמוד שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד: ד״א ויתיצבו בתחתית ההר מלמד שכפה עליהם הקב״ה את ההר כגגית ואמר אם מקבלין אתם עליכם את התורה [מוטב] ואם לאו כאן תהא קבורתכם באותה שעה גענו כולן בבכייה ושפכו לבם כמים בתשובה ואמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע (כ״ד ז׳) אמר הקב״ה ערבים אני צריך הרי שמים וארץ יערבנו אמר להן עסיקין הן אמרו בנינו יערבונו אמר הרי ערבים טובים וכן הוא אומר (תהלים ח׳ ג׳) מפי עוללים ויונקים יסדת עוז ואומר (הושע ד׳ ו׳) ותשכח [תורת] [ה׳] אלהיך אשכח בניך גם אני:

יח **והר סיני עשן** יכול מקום קודש ת״ל כולו לא מקום הקודש: מפני מה מפני אשר ירד עליו ה׳ באש מגיד הכתוב שהאש ליחכה את הרקיע וירדה לה על הר סיני ונעשה כלבת אש לרמוז בו וכן הוא אומר (ישעיה ס״ד א׳) כקדוח אש המסים מים תבעה אש להודיע שמך לצריך: באש. מגיד שנמשלו דברי תורה כאש מה אש חיים לעולם כך דברי תורה חיים לעולם: מה אש קרב לה אדם נכוה רחק ממנה צנן כך דבר תורה קרב ממנה אדם נכוה רחק ממנה צנן היינו דתנן והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר מגחלתן שמא תכוה: מה אש קטן מדליק את הגדול וגדול מדליק את הקטן כך דבר תורה קטן למד מן הגדול וגדול למד מן הקטן: כל המפרפר באש בעולם הזה זוכה ומפרפר לעולם הבא: וכי מה יש לנו יש הולך צדקות ודובר מישרים: ד״א כל המקבל עליו דברי תורה שנמשלו כאש פורקין ממנו עול מלכיות שנמשלו כאש וכל הפורק ממנו עול תורה שנמשלו באש נותנין לו עול מלכות שנמשלו כאש וכן הוא אומר (יחזקאל ט״ו ז׳) ונתתי [את] פני בהם מהאש יצאו והאש תאכלם: מה אש בני אדם העמלים בה ניכרין בין הבריות כך תלמידי חכמים ניכרין בדבורן ובהלוכן ובעטיפתן בשוק: ויעל עשנו כעשן הכבשן. מה כבשן זה בודק את החביות מהן יוצאות ליין ומהן יוצאות לשמן ומהן יוצאות חרזות כך דברי תורה בודקין את בני אדם וכן הוא אומר (תהלים י״ח ל״א) אמרת ה׳ צרופה הא לא ניתנו מצוות אלא לצרוף בהן דעת הבריות: כעשן הכבשן. יכול כעשן הכבשן ודאי ת״ל (דברים ד׳ י״א) [וההר בוער באש ומה ת״ל] כעשן משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע: כיוצא בו אתה אומר (יחזקאל מ״ג ב׳) והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים כקול מים רבים אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע: כיוצא בו אתה אומר (תהלים כ״ד ח׳) ה׳ עזוז וגבור ה׳ גבור מלחמה אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע: כיוצא בו אתה אומר (עמוס ג׳ ה׳) אריה שאג מי לא ייירא ה׳ אלהים דבר אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע: כיוצא [בו] אתה אומר (דברים ל״ב ב׳) יערף כמטר לקחי אפשר שהגשמים גדולים מן התורה שהוא מושלה בהן אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע: ויחרד כל ההר מאד. נזדעזע וכן הוא אומר (תהלים ס״ח י״ז) למה תרצדון הרים גבנונים היכן אתם מרצין דינכם הרי אתם כבעלי מומין או גבן או דק: ההר חמד אלהים לשבתו זה סיני: אף ה׳ ישכן לנצח זה בית העולמים:

יט **ויהי קול השופר הולך וחזק מאד** בנוהג שבעולם כל זמן שהקול הוליך הוא תושש אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כל זמן שהקול הולך הוא מתגבר כל זמן שבני תורה הולכין דעתן מתישבת וכן הוא אומר (איוב י״ב י״ב) בישישים חכמה: משה ידבר והאלהים יעננו בקול. ר׳ אליעזר אומר כבוד גדול חלק לו המקום למשה שלא היה המקום מדבר עד שמשה אומר לו דבר כבר קבלו בניך את דבריך עליהם בשמחה ר׳ עקיבה אומר [מניין] שבקול ובכוח ובנעימה שהיה משה שומע בו היה משמיע ישראל ת״ל משה ידבר והאלהים יעננו ודאי מה ת״ל בקול מלמד שבקול ובכוח ובנעימה שהיה משה שומע בו היה משמיע:

כ **וירד ה׳ על הר סיני אל ראש ההר** יכול ירד ודאי ת״ל (כ׳ כ״ב) כי מן השמים דברתי עמכם [ומה ת״ל] וירד ה׳ על הר סיני אמור מעתה (נקבעו) [נבקעו] שמי שמים העליונים וניתנה רשות לאש ללהט את המים וכן הוא אומר (ישעיה ס״ד א׳) כקדוח אש המסים מים תבעה אש ירד לו היציע

התחתון ועמד לו על גבי הר סיני ודבר עמהן מן השמים אלו שמים שעל גבי הר סיני: ויקרא ה׳ למשה אל ראש ההר ויעל משה. כיון שעלה משה לרקיע חברו עליו מלאכי השרת אמרו לפני הקב״ה רבשל״ע מה ילוד אשה עושה כאן אמר להם ליטול תורה באתי אמרו לפני הקב״ה רבונו של עולם תסתפק בעליונים שנ׳ (תהלים ח׳ ב׳) ה׳ אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים כדאי ומה לך ולשוכני עפר אמר לו הקב״ה למשה בן עמרם החזר להם תשובה אמר לפניו רבונו של עולם וכי יכול אני להשיב את מלאכיך אמר לו החזק בכסא והחזר להם תשובה הה״ד (איוב כ״ו ט׳) מאחז פני כסא פרשז עליו עננו מלמד שאחז בכסא ופרש עליו מזיו ענגו וסיככו כדי שלא ילהטוהו המלאכים באשם וכן הוא אומר (ל״ג כ״ב) ושכתי כפי עליך עד עברי: כיון שאחז בכסא אמר להם אתם אומרין תסתפק בעליונים: וכי מה אתם צריכין לה אמרו לו ומה כתוב בה אמר להם כתוב בה (כ׳ ג׳) לא יהיה לך אלהים אחרים על פני וכי יש מכם עובדי ע״ז: כתוב בה (כ׳ ו׳) לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא וכי יש לפניכם מקום שבועה: כתוב בה (כ׳ י״ג) לא תרצח לא תנאף לא תגנוב: וכי יש בכם מכל המדות הללו: כתוב בה (כ׳ י״ב) כבד את אביך ואת אמך וכי יש לכם אב ואם: כיון ששמעו כך אמרו רבונו של עולם תנה לו כדי שיסתפקו בה התחתונים שאין העליונים צריכין לה הדא הוא דכתיב (תהלים ח׳ י׳) ה׳ אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ: וכיון שראו מלאכי השרת שנתן לו הקב״ה את התורה אף הם עטרו וגלו לו מסתורן הדא הוא דכתיב (תהלים ס״ה י״ט) עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם: ואף מלאך המות כיון שראה כל המלאכים גלו לו מסתירין אף הוא גלה לו מסתירין אמר לו בשעת שהמגפה באה הקטר קטרת והיא נעצרת: כיון שהתחילה המגפה מה הוא אומר (במדבר י״ז:י״א יש) ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה ותן עליה אש מעל המזבח ושים קטורת ואומר ויעמד בין המתים ובין החיים ותעצר המגפה וכן הוא אומר (דברים ל״ג י׳) ישימו קטורה באפיך:

כא **ויאמר ה׳ אל משה רד העד בעם וגו׳** מי שעלה זרזו שלא יראה ומי שלא עלה זרזו שלא יעלה: פן יהרסו אל ה׳ לראות. שלא יפגרו את התחומין: ונפל ממנו רב. אין רב אלא אכלוסין מגיד שאם נפל אחד מהן לארץ מעלה עליו כאלו אכלוסין לפניו: ד״א ונפל ממנו רב ממי שמיעוטו מעכב את רובו:

כב **וגם הכהנים הנגשים אל ה׳ יתקדשו** ר׳ יהושע בן קרחה אומר אלו בכורות: רבי אומר זה נדב ואביהו: בשני מקומות נאמר כהנים ולא נאמר נדב ואביהו: ובשני מקומות נאמר נדב ואביהו ולא נאמר כהנים: פן יפרץ בהם ה׳. שלא יעשה בהם פרצה: ד״א פן יפרץ בהם ה׳ שלא יפרוצו:

כג **ויאמר משה אל ה׳** לא יוכל העם לעלות (את) [אל] הר סיני. זו היא שר׳ יהודה אומר אמר לו הקב״ה למשה הריני אומר לך דבר ואתה משיביני והריני חוזר ומודה לדבריך: כי אתה העדות בנו לאמר הנבל את ההר. אמר לו כבר עשו להם תחומין ונזדרזו:

כד **ויאמר אליו ה׳ לך רד ועלית אתה** יכול הכל עלו עמו ת״ל והעם אל יהרסו לעלות: יכול הכהנים עלו עמו ת״ל ועלית אתה ואהרן עמך ואין הכהנים עמך: יכול אהרן במחיצה ת״ל (כ״ד ב׳) ונגש משה לבדו אל האלהים אמור מעתה משה מחיצה לעצמו ואהרן מחיצה לעצמו:

כה **וירד משה אל העם ויאמר אליהם** מלמד שלא הלך לתוך ביתו לא פנה לעסיקין אחרים: אין לי אלא דברות הר סיני שלא הלך לתוך ביתו ולא פנה לעסיקין אחרים מניין אף דברות אהל מועד שלא הלך לתוך ביתו ולא פנה לעסיקין אחרים ת״ל (ל״ד ל״ד) ויצא ודבר אל בני ישראל את אשר יצוה: כיון שירד משה לקרא לאהרן השמיע הקב״ה קולו כדי שלא יאמרו ישראל קולו שהיה ברקיע: יצא קול הראשון והשמים והארץ רעשו וההרים והגבעות נתמוטטו והימים והנהרות ברחו וכל האילנות כרעו: והמתים שבישראל חיו ועמדו על רגליהם ונרתעו ישראל וחזרו לאחוריהם שנים עשר מיל ופרחה נשמתן: אותו הקול שמעו בו אנכי ולא יהיה וכן הוא אומר (תהלים ס״ב י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי באותה שעה אמרו למשה קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה׳ אלהינו ואת תדבר אלינו (דברים ה׳ כ״ד) ושמע הקב״ה קולן וערב לפניו שלח למיכאל ולגבריאל ואחזו בשתי ידיו של משה שלא ברצונו והגישוהו לערפל שנ׳ (כ׳ כ״א) ומשה ניגש אל הערפל (גש) [נגש] אין כתיב כאן אלא נגש בעל כרחו והשמיע שאר הדברות לישראל ועליו נאמר (משלי כ״ה י״ז) כצנת שלג ביום קציר ציר נאמן לשולחיו ונפש אדוניו ישיב:

פרק כ

א **וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר** אמר להן דין אני נוהג ביניכם ובין כל הדברים שאלו לא קבלתם עליכם לא הייתי נפרע מכם אינו דומה מקבל לשאינו מקבל: ר׳ יהודה הנשיא מושלו משל לה״ד לאחד שנשא אשה אמרין לה התלקחת ליה פיסי עמריה כך אתם ישראל נמשכתם לי נתמשכתם לי נקוי שתעשו לי רצוני: ד״א וידבר אלהים מלמד שהדברים שנאמרו כאן הן שנאמרו להלן שניהם לענין אחד מה שאי אפשר לו לפה לומר ואי אפשר לה לאוזן לשמוע: כאן הוא אומר וידבר אלהים את כל הדברים האלה ולהלן הוא אומר (תהלים ס״ב י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי ואומר (ירמיה כ״ג כ״ט) הלא כה דברי כאש נאם ה׳ מה אש זה נחלק לכמה ניצוצות כך דבור אחד יוצא לכמה מקראות: ד״א וידבר אלהים אני נפרע על ידי כך ואני שמשלם שכר על ידי כך וכן הוא אומר (דברים ה׳ ד׳) פנים בפנים דבר ה׳ עמכם ד״א וידבר אלהים מלמד שהיה אומר להם על ראשון

ראשון ועל אחרון אחרון: ד״א וידבר אלהים את כל הדברים יכול באחרונה אמרו לו קיבלנו עלינו ת״ל אנכי ה׳ אלהיך אנכי היה בכלל ויצא מוצא מן הכלל למד על הכלל מה אנכי היה לו דבור בפני עצמו וקבלה בפני עצמו [אף כל הדברות היה להן דבור בפני עצמן וקבלה בפני עצמן]: מה ת״ל לאמר. מלמד שהיה אומר להן על כל דיבר ודיבר על לאו ועל הין הין:

ב **אנכי ה׳ אלהיך** אני הוא זה ומי שיש לו רשות יבא וימחה: ר׳ שמעון אומר לענין השחתת עולם נאמר (בראשית ז׳ ד׳) ומחיתי את כל היקום אני הוא זה ומי שיש לו רשות יבא וימחה: כיוצא בו אתה אומר (ע׳ ישע׳ מ״ה י״ט) לא בסתר דברתי במקום ארץ חשך אני דובר צדק אני הוא ומי שיש לו רשות יבא וימחה: ד״א אנכי ה׳ אלהיך אלוה אני (אני) על כל באי העולם יכול אף אתה כיוצא בהן ת״ל אלהיך: יכול אני עליך בפני עצמך ת״ל אנכי ה׳ אלוה אני על כל באי העולם: הא כיצד אלוה אני על כל באי העולם ושמי יוחל עליך: כיוצא בו אתה אומר (ע׳ ירמי׳ ל״ב ט״ו וכ״ז) כה אמר ה׳ צבאות אלהי ישראל הנה אני אלהי כל בשר אלוה אני על כל באי העולם יכול אף אתה כיוצא בהן ת״ל אלהי ישראל יכול עליך בפני עצמך ת״ל אני ה׳ אלהי כל בשר הא כיצד אלוה אני על כל באי העולם וחל שמי עליך: ד״א אנכי ה׳ אלהיך מה ת״ל אלהיך אמר הקב״ה אם [אתם] עושין רצונו הרי אנכי ה׳ ונאמר בי (ל״ד ו׳) ה׳ ה׳ אל רחום וחנון ואם לאו אלהיך אני נפרע משנאיכם שאין ת״ל אלהיך אלא לשון דיין: ד״א אנכי ה׳ אלהיך מלמד שהחזיר הקב״ה תורתו על כל אומות העולם ולא קבלו ממנו חזר לו אצל ישראל ואמר אנכי ה׳ אלהיך: אשר הוצאתיך מארץ מצרים אפילו אין לי עליך אלא שהוצאתיך מארץ מצרים כדאי: מבית עבדים. אפילו אין לי עליך אלא שפדיתיך מבית עבדים דיי:

ג **לא יהיה לך** יכול לא יקיים לעצמו אבל יקיים לאחרים ת״ל לא יהיה: מה ת״ל לא יהיה לך מלמד שכל המקיים ע״ז לעצמו עובר משום שתים משום לא יהיה ומשום לך: אלהים. יכול לפי שנקראו אלהים יכול יש בהן צורך לפני ת״ל אחרים: ד״א מה ת״ל אלהים אחרים שלא יעשה אלוה של כסף ושל זהב ויאמר לא שקוץ אלא לאלוה לא גילול אלא לאלוה ת״ל אלהים אחרים אע״פ שאין אתה מחזיק בו לשם אלוה אי אתה רשאי לקיימו: ד״א אחרים אחרונים באחרונה נעשו כן הוא אומר (דברים ל״ב י״ז) חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם לא הועילו לך ולא הועילו לאבותיך ולא הועילו כלום מימיהן: ד״א אחרים שמאחרין את חטובה מלבוא לעולם: ד״א אחרים שעושין את עובדיהן אחרין: על פני. לא בדמותי ולא בדמות שמשי: ד״א על פני מלמד שמביאין אף לעולם:

ד **לא תעשה לך** מלמד שכל העושה ע״ז לעצמו עובר משום שתים משום לא תעשה ומשום לך: פסל. אין לי אלא פסל כשהוא אומר כל תמונה. לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות: אשר בשמים. לרבות שמים עצמה: ממעל. לרבות מלאכי השרת: ואשר בארץ. לרבות הרים וגבעות נחשים ועקרבים: מתחת. לרבות את התהומות: ואשר במים. לרבות את חיות הים ואת הדולפנין: מתחת. לרבות את השלשולין: לארץ. לרבות ארץ עצמה: כשהוא אומר כל תמונה לא בדמותן ולא בדמות בבואה שלהן ולא חיות רעות ולא בדמות חיות שלמעלה: אם סופינו לרבות כולן מה ת״ל פסל אלא אם אתה עושה כן נמצאת פוסל עולם ממני והריני פוסל עולם ממך:

ה **לא תשתחוה להם** משתחוה אתה (להם) [לאדם] יכול אפלו נעבד כהמן ת״ל לא תשתחוה להם ולא תעבדם לא תשתחוה דרך עבודה: לא תשתחוה להם השתחויה בכלל היתה ולמה יצאת להקיש אליה מה השתחויה מיוחדת מעשה יחידי וחייבין עליה בפני עצמה בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו: כך כל עבודה המיוחדת לשם אם עשה לע״ז חייבין עליה בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו: ומה הן העבודות המיוחדות לשם זביחה וקטור השתחויה ונסוך אם עבד בהן לע״ז אע״פ שאין דרך עבודתה בכך חייב: ולא תעבדם. שלא יעבוד ע״ז בדרך עבודתה כגון שזורק אבן למרקליס או יפעור עצמו לפעור או יקריב שערו לכמוש או יעביר בנו למולך וכיוצא בהן וכן הוא אומר (דברים י״ב ל׳) איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני הא אינו חייב עד שיעבוד כדרך עבודתה: נמצאו שלש כרתות בע״ז העובד אותה כדרך עבודתה: והעובד אותה באחת מארבע עבודות המיוחדות לשם אע״פ שאינו כדרך עבודתה: והמקבל עליו באלוה אע״פ שלא עבד: ד״א ולא תעבדם שלא ירחיץ שלא יסוך שלא יגעיל שלא יכבד שלא ירבץ שלא ינשק שלא יגפף לאחד ממיני ע״ז: כי אנכי ה׳ אלהיך. [מלמד שראו פנים שעתיד לשלם שכר צדיקים לעתיד לבא וכלפי שהנביאים משמיעים אותו בלשונות הרבה כתוב אחד אומר (דניאל ז׳ ט׳) למשה כתלג חיור וכתוב אחד אומר (ע׳ ישע׳ ס״ג ב׳) מדוע אדום לבושיך וכי יעלה על דעתך שלפי שעה הם רואים לכך נאמר ביחזקאל (א׳ א׳) וארא מראות אלהים אמר להם הרבה ראיות ראיתי עד שזכיתי לקבל פני השכינה]: אל קנא. מלמד שראו פנים עתידות ליפרע מן הרשעים לעתיד לבא: אל קנא אל דיין אל קשה אל אכזרי: ד״א אל קנא וכי יש לפניו קנאה וכי נפרע על ידי קנאה הא אין נפרע לא על ידי אבן ולא על ידי חץ ולא על ידי חלקוק כויכל ההולך אחר [ע״ז] חילפתני בו: שאל אגריפס סבא את רבן גמליאל אין מתקנא לא בגדול ממנו ולא בכיוצא בו אלא בקטן ממנו וכן הוא אומר (ירמיה י״ז י״ג) כי שתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים אלו עזבו אותי מקור מים חיים עלובין היו על אחת כמה וכמה לחצוב להם בארות בארות נשברים אשר לא יכילו המים: פקד. אין פוקד אלא מזכיר וכן הוא אומר (בראשית כ״א א׳) וה׳ פקד

את שרה ואומר (ג׳ ט״ז) פקד פקדתי אתכם: ר׳ יהודה אומר כונס אני עונותיהם לידי ותולה עד ארבע דורות כיהוא בן נמשי וכן הוא אומר (מ״ב ט״ו י״ב) בני רביעים ישבו לך על כסא ישראל והיה לו כן (). כתוב אחד אומר פוקד עון אבות על בנים וכתוב אחר אומר (ע׳ יחז׳ י״ח י״ט) אב לא ישא בעון הבן ובן לא ישא בעון האב אם היו אבות זכאין תולה להן ואם לאו אין תולה להן: מושלו משל לה״ד דומה לאחד שלוה מן המלך מאה מנה וכפר בו: ובא בן בנו ולוה מן המלך מאה מנה וכפר בו: לרביעי אין מלוין אותו מפני אבותיו שהיו כפרנין וכן הוא אומר (איכה ה׳ ז׳) אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו אל תהי קורא עונותיהם סבלנו אלא עונותינו סבלנו מי גרם לנו לסבול עונות נפשנו אבותינו שהיו כפרנין: פקד עון אבות על בנים. יכול על יוצא ירך בלבד ת״ל ועל בני בנים. יאמר זה שאלו כן הייתי אומר הא אין תולה אלא לבן בלבד מניין לשלשה וארבעה דורות ת״ל על שלשים ועל רבעים לשנאי: לשנאי. בזמן שתופסין מעשה אבותיהם:

ו **ועושה חסד לאלפים** יכול ליוצאי ירך בלבד ת״ל (דברים ז׳ ט׳) לאלף דור: יאמר זה שאלו כן הייתי אומר הא אינו עושה אלא לאלף דור ומניין לאלפים ולאלפי אלפים ת״ל ועושה חסד לאלפים: לאהבי. למי שעושה לפני מאהבה: ולשמרי מצותי. למי שעושה לפני מיראה: להודיעך כמה מעלות יש בין העושה מאהבה לעושה מיראה וללמדך שמדת הטוב מרובה יתר ממדת פורעניות על אחת חמש מאות: ד״א נאמר בפסוק זה ארבעה לאוין למה כנגד ארבע מלכיות אמר הקב״ה לישראל ראו שלא יטעו אתכם לא תעשה כך לא תעשה כך: למה שאני עתיד ליפרע מהן בסוף דכתיב כי אנכי ה׳ אלהיך אל קנא פוקד עון אבות עונו של נבוכדנצר שהוא אב של מלכיות על בנים זה בנו בלשאצר: על שלשים זו מלכות מדי שכן הוא אומר (דניאל ז׳ ה׳) ותלת עלעין בפומה: על רבעים זו מלכות יון שכתוב בה (שם ו׳) וארבעה רישין לחיותא: לשנאי זו מלכות אדום הרשעה שכתוב בה (מלאכי א׳ ג׳) ואת עשו שנאתי: ואחר כך ועושה חסד לאלפים לאהבי מכאן אתה למד שאין הקב״ה משרה שכינתו בציון עד שהוא נפרע מן האומות וכן הוא אומר (יואל ד׳ כ״א) ונקיתי דמם לא נקיתי וה׳ שוכן בציון:

ז **לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא** אין שוא אלא דבר שלא היה ולא נהיה ולא עתיד להיות: כי לא ינקה ה׳ (אלהיך). לתוך שנאמר בחורב תשובה ונקה: יכול תהא תשובה מכפרת ת״ל כי לא ינקה ה׳: אין זה קל וחומר מעתה שלא תהא תשובה מכפרת (אלא) על דבר שחייבין עליו מיתה לשמים: או על כל לא תעשה שבתורה לא תהא תשובה מכפרת ת״ל כי לא ינקה ה׳ את אשר ישא את שמו לשוא: על זה אין תשובה מכפרת מכפרת היא על כל לא תעשה שבתורה: הרי זה קל וחומר מעתה שתהא תשובה מכפרת על מצות עשה ועל מצות לא תעשה שיש בה קיום עשה: אמור מעתה כל שהוא בלא תשא ולמטה עבירות קלות ותשובה מכפרת וכל שהוא מלא תעשה ולמעלה עבירות חמורות ואין תשובה מכפרת: יכול לא יהא יום כפורים מכפר ת״ל (ויק׳ ט״ז ל׳) כי ביום הזה יכפר עליכם:

ח **זכור ושמור** שניהם נאמרו לענין אחד מה שאי אפשר לפה לדבר ומה שאי אפשר לאוזן לשמוע כן הוא אומר וידבר אלהים את כל הדברים האלה: ואומר (תהלים ס״ב י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי: שמאי הזקן אומר זכרה עד שלא תבוא ושמרה משתבוא: ואמרו עליו על שמאי הזקן שלא היה זכרון השבת זז מתוך פיו לקח חפץ טוב אמר זה לשבת: כלי חדש אמר זה לשבת: ואמרו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל בכבוד שבת מצא בהמה נאה אומר זו לכבוד שבת: מצא אחרת נאה ממנה מניח את השנייה ואוכל את הראשונה: אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו שכל מעשיו לשם שמים דכתיב (תהלים ס״ח כ׳) ברוך ה׳ יום יום: ד״ה זכור זכריהו על הכוס מיכאן שאין מקדשין אלא על הכוס של יין: ד״א זכור ושמור זכרה עד שלא תיכנס ושמרה משתיכנס מיכאן שמוסיפים מחול על קודש בכניסתה וביציאתה: ר״א זכור ר׳ יהודה בן בתירא אומר מנין שכשאתה מונה הוי מונה אחד בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת רביעי בשבת חמישי בשבת וערב שבת ת״ל זכור: את יום. אין לי אלא יום לילה מניין ת״ל לקדשו: מה ת״ל יום כבוד יום קודם לכבוד לילה: לקדשו. בלילה קדשו: מניין שאם לא קידש בלילה מקדש והולך כל יום ת״ל זכור את יום השבת לקדשו: אם אין לו אלא כוס אחד קדושת היום קודמת לכבוד יום ולכבוד לילה: ד״א לקדשו במה אתה מקדשו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה שלא תהא סעודתך של שבת כסעודת החול ולא עטיפתך של שבת כעטיפתך בחול: ומניין שאפלו עני לא יהא מאכלו של שבת כמאכל החול ת״ל זכור את יום השבת לקדשו:

ט **ששת ימים תעבד** רבי אומר הרי זו גזרה אחרת שכשם שנצטוו ישראל על מצות עשה של שבת כך נצטוו על המלאכה: ר׳ אלעזר בן עזריה אומר גדולה מלאכה שלא שרת שכינה בישראל עד שעשו מלאכה שנ׳ (כ״ה ח׳) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם: ר׳ יוסי הגלילי אומר גדולה מלאכה שלא קנס המקום מיתה על אדם אלא מתוך בטילה שנ׳ (בראשית כ״ה י״ז) ויגוע וימת ויאסף אל עמיו: ר׳ עקיבה אומר גדולה מלאכה שהרי נהנה שוה פרוטה מן הקדש מביא מעילה וחומשה ומביא אשם בשתי סלעים והפועלין שהיו עושין בהקדש נוטלין שכרן מתרומת הלשכה: ר׳ שמעון אומר גדולה מלאכה שאפילו כהן גדול נכנס ביום הכפורים שלא בשעת עבודה חייב מיתה ובשעת מלאכה טמאים ובעלי מומין מותרין להכנס: ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. זו היא שבית שמאי אומרין אין שורין דיו וסמנין וכרשינין אלא כדי שישורו מבעוד יום: ואין פורשין מצודות חיה ועופות אלא כדי שיצודו

מבעוד יום: ואין טוענין בקורת בית הבד ובעיגולי הגת אלא כדי שיזובו מבעוד יום: ואין פותקין מים לגנות אלא כדי שתתמלא מבעוד יום: ואין נותנין בשר בצל וביצה על גבי האש ולא תבשיל לתוך התנור אלא כדי שיצולו מבעוד יום ובית הלל מתירין בכולן אלא שבית שמאי אומרין ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך שתהא מלאכתך גמורה מערב שבת: ובית הלל אומרין ששת ימים תעבוד עושה אתה כל ששה ושאר מלאכתך היא נעשית מאליה בשבת: ועשית כל מלאכתך שתהא בשבת כמי שאין לו מלאכה:

י **ויום השביעי שבת** אין לי אלא מצות עשה מצות לא תעשה מנין ת״ל לא תעשה כל מלאכה: אין לי אלא מצות עשה ומצות לא תעשה מיתה מניין ת״ל (ל״א ט״ו) כל העושה מלאכה ביום השבת מות יומת עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת״ל (שם ט״ז) ושמרו בני ישראל את השבת: אין לי אלא עונש ואזהרה למלאכת יום: עונש ואזהרה למלאכת לילה מניין ת״ל (ויקרא כ״ג ל״ב) מערב עד ערב אם אינו ענין ללילי יום הכפורים תנהו ענין ללילי שבתות: אין לי אלא מצות עשה ומצות לא תעשה מיתה מניין ת״ל (ל״א י״ד) מחלליה מות יומת: שבת לה׳ אלהיך. [שבות מן המחשבה] מיכאן אמרו לא יטייל אדם בשדה בשבת לידע מהיא צריכה ולא במרחץ לרחוץ בה מחשיכה וכל חשבונות שצריך להן בין שעברו בין שעתידין לבוא אין מחשבין אותן בשבת: לא תעשה כל מלאכה. יכול לא יקנב את הירק ולא ידיח את הכלים ולא יציע את המטות ת״ל מלאכה: נאמרה כאן מלאכה נאמרה מלאכה במשכן מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה שיש עמה מחשבה אף כאן מלאכה האמורה בשבת מלאכה שיש עמה מחשבה: וכול׳ כי היכי דכתיבא לעיל: אתה ובנך ובתך. יכול בנו ובתו (מן) הגדולים כשהוא אומר אתה הרי בנו ובתו הגדולים אמורין מה ת״ל בנך ובתך אלו בנו ובתו קטנים שלא יאמר לבנו קטן הכנס לי כלי זה מן השוק הכנס לי כלכלה זה מן השוק: קטנים הבאין לכבות אין שומעין להן שאף הן נצטוו על השביתה: יכול יחזר אחריהן שלא ישברו חרסים שלא ינתזו צרורות ת״ל אתה מה אתה מדעת עצמך מלאכת עצמך אף הן מדעת עצמן מלאכת עצמן: יאמר בן מה ת״ל בת מפני שיש בבן מה שאין בבת ד״א בבת מה שאין בבן: בן אביו חייב בו מצוות למולו לפדותו וללמדו תורה וללמדו אומנות ולהשיטו על פני המים ולהשיאו אשה מה שאין בבת: בת אביה (חייב) [זכאי] במציאתה ובמעשה ידיה ובהפר נדריה מה שאין כן בבן: הא מפני שיש בבן מה שאין בבת ובבת מה שאין בבן צריך לומר בבן וצריך לומד בבת: ועבדך ואמתך. יכול בעבד ואמה [העברים] ואינו כמוך ואיזה זה עבד ואמה התושבים: ובהמתך. למה אני צריך אם לומר שלא יעשה בה מלאכה הרי כבר נאמר לא תעשה כל מלאכה מה ת״ל ובהמתך שלא ישכיר אדם בהמתו לגוי ולא ישאילנו ושלא תצא במשוי בשבת: וגרך אשר בשעריך. אם בגר צדק הכתוב מדבר כבר אמר (במדבר ט״ו ט״ז) הקהל חקה אחת לכם ולגר הגר הא מה אני מקיים וגרך בגר תושב הכתוב מדבר שהוא שכירו ולקיטו של ישראל שלא יניחנו לעשות לו מלאכה בשבת אבל לעצמו ומדעת עצמו עושה:

יא **כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים ואת הארץ** וכי לששה ימים נבראו והלא כבר נאמר (תהלים ל״ג ו׳) בדבר ה׳ שמים נעשו אם כן למה נאמר כי ששת ימים עשה ה׳ את השמים אלא להפרע מן הרשעים שהן מאבדין את העולם שנברא לששה ימים וליתן שכר טוב לצדיקים שהן מקיימים את העולם שנברא לששה ימים: ד״א כי ששת ימים עשה ה׳ וגו׳ על שום שלשה דברים ניתנה להן שבת לישראל על שום יציאת מצרים דכתיב (דברים ה׳ ט״ו) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים: ועל שום כי ששת ימים עשה ה׳ וגו׳ ועל שום וינח ביום השביעי: את הים ואת כל אשר בם. ים בכלל מעשה בראשית היה אלא מגיד שיש שבח בים כנגד כל מעשי בראשית: כיוצא בו אתה אומר (תהלים ק״ד כ״ו) לויתן זה יצרת לשחק בו והלא לויתן בכלל מעשים שבים היה אלא מגיד שיש שבח בלויתן כנגד כל מעשים שבים: וינח ביום השביעי. מלמד שלא נברא הנחה אלא עד יום השביעי: ד״א וינח ביום השביעי וכי יש לפניו עמל ויגע והלא כבר נאמר (ישעיה מ׳ כ״ח) לא ייעף ולא ייגע א״כ למה נאמר וינח אלא להפרע מן הרשעים שהן מאבדין את העולם שנברא בעמל ויגע ד״א וינח והלא דברים קל וחומר ומה אם מי שאמר והיה העולם ב״ה שאין לפניו עמל ויגע הכתיב על עצמו וינח: אדם שכתוב בו (איוב ה׳ ז׳) כי אדם לעמל יולד על אחת כמה וכמה יהא חייב להיות נח בשביעי: על כן ברך ה׳ את יום השבת ויקדשהו. במה בירכו וקדשו בירכו במן וקדשו במן: בירכו במן בכל יום הוא אומר (ט״ז ט״ז) עמר לגלגלת ובשבת הוא אומר (ט״ז כ״ב) שני העמר לאחד: בכל יום הוא אומר (ט״ו כ׳) וירם תולעים ויבאש ובשבת הוא אומר (ט״ז כ״ד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו: ר׳ שמעון בן יהודה איש כפר עיכוס אומר בירכו במאורות וקדשו במאורות: בירכו במאור פניו של אדם וקידשו במאור פניו של אדם ואע״פ שנתקלקלו מאורות מערב שבת לא לקו עד מוצאי שבת: ואע״פ שנתקלקל מאור פניו של אדם מערב שבת לא לקה עד מוצאי שבת כן הוא אומר (ישעיה ל׳ כ״ו) והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים אמר לו ר׳ יוסי מה אני צריך והלא כבר נאמר (תהלים מ״ט י״ג) ואדם ביקר בל ילין לא לן כבודו עמו אלא בטל כבדו ונמשל כבהמות נדמו אמר לו אין הגזרה היתה מערב שבת ולא לן עד שנגזרה עליו גזרה ולא לקה עד מוצאי שבת:

יב **כבד את אביך ואת אמך** כבוד זה איני יודיע מהוא כשהוא אומר (משלי ג׳ ט׳) כבד את ה׳ מהונך: אומר מעתה מאכיל ומשקה ומלביש ומכסה ומוציא ומכניס: ר׳ שמעון בן יוחאי אומר גדול כבוד אב ואם שהשוה הקב״ה כבודן לכבודו ומוראן למוראו: כתיב כבד את ה׳ מהונך וכתיב כבד את אביך ואת אמך: כתיב (דברים ו׳ י״ג) את ה׳ אלהיך תירא וכתיב (ויק׳ י״ט ג׳) איש אמו ואביו תיראו. כתיב (ויקרא כ״ד ט״ז) ונקב שם ה׳ מות יומת וכתיב (כ״ט

י״ז) ומקלל אביו ואמו מות יומת אבל הכאה אי אפשר כלפי מעלן וכן הדין מפני ששלשתן שותפין בו אביו ואמו והקב״ה: ד״א כבד את אביך ואת אמך את אביך. לרבות אשת אביך: ואת אמך. לרבות בעל אמך וכשהוא אומר ואת אמך לרבות אחיך הגדול שחייב לנהוג בו כבוד ואינו חייב בכבוד אשת אביו אלא כל זמן שאביו קיים: וכן אינו חייב בכבוד בעל אמו אלא כל זמן שאמו קיימת אבל לאחר מיתתן אינו חייב בכבודן: למען יאריכון ימיך על האדמה. ולא בגולה ולא בתושבות:

יג **לא תרצח** מכלל שנ׳ (במדבר ל״ה ט״ז) מות יומת הרוצח למדנו עונש אזהרה מניין ת״ל לא תרצח: מניין אמר הריני רוצח על מנת ליהרג הרי זה מותרה ת״ל לא תרצח: מניין ליוצא ליהרג ואמר הריני רוצח הרי זה מותרה ת״ל לא תרצח: ד״א לא תרצח לא תתיר דמו של רוצח: לא תרצח לא תעשה הדם שיהיה צווח עליך: קשה היא שפיכות דמים שאין לה כפרה אלא רציחה שנ׳ (במדבר ל״ה ל״ג) ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו: וכן את מוצא כשהרג שאול נוב עיר הכהנים והשמיד את הגבעונים שהיו שם מהוא אומר (ע׳ ש״ב כ״א א׳) ויהי רעב בימי דוד שלוש שנים וישאל דוד בה׳ ולמה לא שאל אלא לאחר שלוש שנים אלא שבשנה ראשונה אמר להם צאו וראו שמא יש בכם עובד ע״ז שהגשמים נעצרים בעון ע״ז שנאמר (דברים י״א ט״ז) השמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם ועבדתם אלהים אחרים וגו׳ וחרה אף ה׳ בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר יצאו ובדקו ולא מצאו: שנה שנייה אמר להם צאו וראו שמא יש בכם מגלי עריות שהגשמים נעצרים בעון גלוי עריות שנ׳ (ירמיה ג׳ ג׳) וימנעו רביבים ומלקוש לא היה ומצח אשה זונה היה לך יצאו ובדקו ולא מצאו: שנה שלישית אמר להם צאו וראו שמא יש בכם פוסק צדקה ברבים ואינו משלם שהגשמים נעצרים בעון מי שפוסק צדקה ואינו משלם שנ׳ (משלי כ״ה י״ד) נשיאים רוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר יצאו ובדקו ולא מצאו: מיכאן ואילך אינו אלא שפיכת דמים מיד שאל באורים ותומים (ש״ב כ״א א׳) ויאמר ה׳ אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים אם כן להורג גר קל וחומר אחד מישראל: **לא תנאף** מכלל שנ׳ (ויקרא כ׳ י׳) מות יומת הנואף והנואפת למדנו עונש אזהרה מניין ת״ל לא תנאף: מניין אמר הריני נואף על מנת ליהרג הרי זה מותרה ת״ל לא תנאף: מניין האוכל בקערו ורואה את עצמו כאלו אוכל בקערה של חבירו והיה שותה בכוסו ורואה עצמו כאלו שותה בכוסו של חברו הרי זה מותרה ת״ל לא תנאף: ד״א לא תנאף באף מיכאן [אמרו] אסור להריח בשמים שעל ערוה מן העריות: ד״א לא תנאף אל תניח את האף שיבא לעולם: ד״א לא תנאף מרובע שלא ינאף לא ביד ולא ברגל ולא בעין ולא בלב: ומניין שהיד מזנה דכתיב (ישעיה א׳ ט״ו) ידיכם דמים מלאו: ומניין שהרגלים מזנה דכתיב (משלי י״ט ב׳) [ואץ] ברגלים חוטא: ומניין שהעינים והלב מזנין דכתיב (במדבר ט״ו ל״ט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים אחריהם: קשה היא הזנות שלא ניטלו עשרים וארבעה תכשיטין אלא על ידה דכתיב (ישעיה ג׳ ט״ז) ויאמר ה׳ יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטוית גרון ומשקרות עינים: נטויות גרון שהיו מהלכין קצרה בין ארוכות וארוכה בין שתי קצרות: ומשקרות עינים שהיו סוקרות עיניהם בסקרה: הלוך וטפוף תלכנה בבתי יד שלהם: וברגליהן תעכסנה שלפיחות מלאות אפרסמון מניחות תחת עקביהן כדי שיהיה ריחן נודף מהוא אומר שם (שם י״ח) ביום ההוא יסיר ה׳ את תפארת העכסים והשביסים והסהרונים: הנטיפות והשרות והרעלות: הפארים והצעדות והקשורים ובתי הנפש והלחשים: הטבעות ונזמי האף: הרי שלשה עשר תכשיטי זהב וכסף: המחלצות והמעטפות והמטפחות והחריטים: והגליונים והסדינים והצניפות והרדידם: והיה תחת בשם מק יהיה ותחת חגרה נקפה ותחת מעשה מקשה קרחה ותחת פתיגיל מחגורת שק כי תחת יופי הרי אחד עשר תכשיטי בגדים: קשה היא הזנות שהאריך הקב״ה לנביאי השקר על הכל חוץ ממנה ומי הן אלו זה אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה שנ׳ (ירמיה כ״ט כ״ג) יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי ריעיהם מה היו עושין היה אחאב אומר לאשה תשמעי לצדקיה ואת יולדת נביא: וצדקיא אומר לה כה אמר ה׳ השמעי לאחאב ואת יולדת נביא: במלאת שפקו יצר לו (איוב כ׳ כ״ב) כד מטת שעתהון עשו כן בבתו של נבוכדנצר וכיון שהרגיש בהן אמר אלהיהם של אלו שונא זימה הוא: מיד הכיר בהן שהן נביאי שקר שלח והביא אותן אמרו לו אמת דברינו ונביאי אמת אנחנו אמר להם יש לי לבדוק את נביאי האמת שהרי השלכתי מהם לאור וניצלו חנניה מישאל ועזריה אף אני אבדוק אתכם אמרו אתן היו שלשה ואנחנו שנים אמר להם בחרו לכם מי שתרצו: אמרו יהושע בן יהוצדק הכהן: עשה להן טיגן גדול ונתנן בתוכן והסיק תחתיהן הן נשרפו שנ׳ (ע׳ ירמי׳ כ״ט כ״ב) ולקח מהם קללה לכל גלות יהודה לאמר ישימך אלהים כצדקיה וכאחאב אשר קלם מלך בבל באש: ויהושע ניצל דכתיב (זכריה נ׳ ב׳) הלא זה אוד מוצל מאש: קשה היא הזנות שהיא אחד משלשה דברים שפירש בהן הכתוב גיהנם ואלו הן הבא על אשת איש ובעל לשון הרע ומלכות הרשעה: הבא על אשת איש שנ׳ (משלי ו׳ כ״ז) היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה: ובעל לשון הרע דכתיב (תהלים ק״כ ג׳) מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים ומלכות הרשעה דכתיב (ישעיה מ״ז י״ג) נלאת ברב עצתיך יעמדו נא ויושיעוך הוברי שמים הנה היו כקש אש שרפתם: **לא תגנב** מיכלל שנ׳ (כ״א ט״ז) וגונב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת עונש שמענו אזהרה מניין ת״ל לא תגנוב הרי זה אזהרה לגונב נפש: אחד הגוננב את האיש או את האשה את הגדול או את הקטן אפלו קטן בן יומו הרי זה חייב: ולענין ממון הוא אומר (ויק׳ י״ט י״ז) לא תגנובו הרי זו אזהרה לגניבת ממון: **לא תענה ברעך עד שקר** אין שקר אלא מבדה כאיזה צד הפקיד לו

זהב לא יאמר לו מרגלית מרגלית לא יאמר לו זהב: מכלל שנ׳ (דברים י״ט י״ט) ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו אם ממון ממון אם מכות מכות אם עונשין עונשין שמענו אזהרה מניין ת״ל לא תענה ברעך עד שקר:

יד לא תחמד ולהלן הוא אומר (דברים ה׳ י״ח) לא תתאוה לחייב על תאוה בפני עצמה וחמדה בפני עצמה מניין התאוה אדם סופו לחמוד שנ׳ לא תתאוה ולא תחמוד: מניין חמד אדם סופו לגזול שנ׳ (מיכה ב׳ ב׳) וחמדו שדות וגזלו: תאוה בלב וכן הוא אומר (דברים י״ב כ׳) כי תאוה נפשך: וחמוד במעשה וכן הוא אומר (שם ז׳ כ״ה) לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך: יכול לא יתאוה על בתו ליטלה ת״ל אשת רעך מה אשת רעך שהיא אסורה לך אף כל דבר שאסור לך: אי מה אשת רעך שחייבין עליה מיתת בית דין אף אין לי אלא דבר שחייבין עליו מיתת בית דין ת״ל ביתו ושדהו (ע׳ דב׳ ה׳ י״ח) או מה אלו מיוחדן שנקנין בכסף ובשטר ובחזקה אף אין לי אלא דבר שנקנה בכסף ובשטר ובחזקה ת״ל עבדו ואמתו: או מה אלו מיוחדן דברים שהן בקרקע אף אין לי אלא דבר שהוא בקרקע ת״ל שורו וחמורו () או מה אלו מיוחדין ששמירתן עליך אף אין לי אלא דבר ששמירתו עליך מניין לא יתאוה למקלו ולא יתאוה למנעלו ולא יתאוה לפונדתו ת״ל וכל אשר לרעיך: יכול לא יאמר לאוי עיני כעינו לאוי שערי כשערו ת״ל שורו וחמורו עבדו ואמתו ביתו ושדהו מה אלו מיוחדין דברים שאפשר להן לבא תחת ידיך וחבירך חסירן אף אין לי אלא דבר שאפשר לו לבא תחת ידיך וחבירך חסירן: ד״א לא תחמד אשת רעיך עבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לרייעך יש לך מי שהוא חומד את כל הדברים האלו אלא מתוך שהוא בא על אשת חברו ויולדת בן זכר בעלה סבור שהוא בנו נמצא מוריש לו ביתו ושדהו ועבדו ואמתו שורו וחמורו וכל אשר לרעך: אלו הן עשר הדברות אנכי ולא יהיה לא תשא וזכור כבד ולא תרצח ולא תנאף ולא תגנב ולא תענה ולא תחמד חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה דברי ר׳ חנינה בן גמליאל וחכמים אומרין עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה חמשה כנגד חמשה: לא תרצח כנגד אנכי מלמד שכל הרוצח כאלו ממעט בדמות: לא תנאף כנגד לא יהיה מלמד שע״ז שקולה כנגד ניאוף וכן הוא אומר (ירמיה ג׳ ט׳) והיה מקול זנותה ותחנף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ: לא תגנב כנגד לא תשא שכל הגונב סופו לישבע: לא תענה כנגד זכור כויכול אמר הקב״ה אם העדת על חברך עדות שקר מעלה אני עליך כאלו העדת שלא בראתי עולמי בששת ימים ולא נחתי בשביעי: לא תחמד כנגד כבד שכל החומד אשת חברו עולה ממנה בן מכבד את מי שאינו אביו ומקלל את אמו: יכול לא יהא חייב עד שיעבור על כולן ת״ל לא תרצח לא תנאף לא תגנב לא תענה לא תחמד לחייב על כל אחד ואחד בפני עצמו אם כן למה נאמר להלן (דברים ה׳ י״ז) לא תרצח ולא תנאף ולא תגנב ולא תענה ולא תחמד מגיד שכלן תפוסין זה בזה פרץ אדם באחד מהן סופו לפרוץ בכולן: מניין רצח אדם סופו לנאוף דכתיב (משלי א׳ י׳) בני אם יפתוך חטאים אל תאבה אם יאמרו לכה אתנו נארבה לדם נצפנה לנקי חנם גורלך תפיל בתוכינו כיס אחד יהיה לכולנו: ומניין נאף סופו לגנוב וכתיב (תהלים נ׳ י״ח) אם ראית גנב ותרץ עמו ועם מנאפים חלקך: מניין גנב סופו לבוא לידי שבועת שוא דכתיב (משלי כ״ט כ״ד) חולק עם גנב שונא נפשו אלה ישמע ולא יגיד:

טו וכל העם רואים מלמד שלא היו בהם סומים: מיכלל שנ׳ (דברים ד׳ ל״ה) אתה הראת לדעת מלמד שלא היה בהן טפשין: מכלל שנ׳ (י״ט ח׳) ויענו כל העם יחדו מלמד שלא היה בהן אלמים: מיכלל שנ׳ (דברים ד׳ ל״ו) מן השמים השמיעך את קולו מלמד שלא היו בהן חרשין: מיכלל שנ׳ (דברים כ״ט ט׳) אתם נצבים מלמד שלא היו בהן חגרים: ומניין שלא היה בהן אחד חושש בראשו וחש בשיניו ת״ל (תהלים ק״ה ל״ז) ואין בשבטיו כושל: את הקולות. כנוהג שבעולם מה שאי אפשר לראות את הקול אבל כאן ראו את הקולות ואת הלפידים כשם שראו את הלפידים כך ראו את הקולות: וירא העם. מה ראו כבוד גדול ראו: ר׳ אליעזר אומר מניין שראתה שפחה בישראל מה שלא ראה גדול שבנביאים שנ׳ וירא העם מה ראו כבוד גדול ראו: וינועו. אין לשון ניעה אלא טירוף כן הוא אומר (ישעיה כ״ד י״ט) נוע תנוע הארץ כשכור ואומר (ישעיה ז׳ ב׳) וינע לבבו ולבב עמו כנוע עצי יער מפני רוח: ויעמדו מרחוק. למה אני צריך והלא כבר נאמר (פס׳ כ״א) ויעמד העם מרחוק מלמד שהיו הולכין שנים עשר מיל וחוזרין שנים עשר מיל על כל דבר ודבר:

טז ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה בזו זכו שיעמדו להם נביאים וכן הוא אומר (דברים י״ח ט״ו) נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך ה׳ אלהיך: אבל משהיו מלעיבים במלאכי אלהים פסקה מהם רוח הקדש כן הוא אומר (דה״ב ל״ו ט״ז) ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים: ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות. אם נתוסף להם דבר אחד מתים היו: וכי מה ראו אמר למשה אחר דברות והלא כבר נאמרו אלא מלמד שהיו סוברין שדבר אחר עתיד לומר:

יז ויאמר משה אל העם אל תיראו אמר להם לא נתן לכם את התורה ולא עשה לכם נסים וגבורות אלא לבעבור נסות אתכם לגדלכם על כל באי העולם כענין שנ׳ (מ״ב כ״ה כ״ז) נשא אויל מרודך: ד״א כי לבעבור נסות אתכם לגדלכם במצוות כענין שנ׳ (זכריה ט׳ ט״ז) כי אבני נזר מתנוססות על אדמתו ואומר (תהלים ס׳ ו׳) נתת ליריאך נס להתנוסס: ד״א כי לבעבור נסות אתכם בודאי לשעבר הייתם שוגגין עכשיו מזידין לשעבר לא הייתם יודעין מתן

שכרן של צדיקים ומחת פורענותן של רשעים לעתיד לבא: עכשו אתם יודעין מתן שכרן של צדיקים ומחת פורענותן של רשעים לעתיד לבא: ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. כל שיש לו בושת פנים לא במהרה הוא חוטא:

יח **ויעמוד העם מרחוק.** מה אני צריך והלא כבר נאמר (פס׳ י״ח) ויעמדו מחזוק אלא מלמד שהיו ישראל הולכין שנים עשר מיל וחוזרין שנים עשר מיל על כל דיבר ודיבר: ומשה ניגש אל הערפל. יכול לערפל הפנימי או לערפל החיצון ת״ל אשר שם האלהים אמור מעתה שתי חומות של ערפל היו והיה משה מהלך ביניהן עד שמגיע לערפל הפנימית וכן שלמה אומר (מ״א ח׳ י״ב) ה׳ אמר לשכן בערפל: מיכאן אמרו כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא מאחורי ספקלרייאות שאינן מאירות ומשה רבינו מאחורי (ספקלרייאות) [ספקלרייא] אחת המאירה:

יט **ויאמר ה׳ אל משה כה תאמר אל בני ישראל** כה בלשון הקודש כה כענין הזה כה כסדר הזה כה בפסיקות הלא כה בפרשיות הללו ככל אשר צוה ה׳ לא לפחות ולא להוסיף: אתם ראיתם. לא מפי עדים ולא מפי כתב: כי מן השמים דברתי עמכם. הרי שני כתובים מכריעין זה את זה כתוב אחד אומר (י״ט כ׳) וירד ה׳ על הר סיני וכתוב אחד אומר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם: ואי אפשר לומר וירד שכבר נאמר כי מן השמים דברתי עמכם: ואי אפשר לומר מן השמים שכבר נאמר וירד הכריע (דברים ד׳ ל״ו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה מלמד שהרכין המקום ב״ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהם מן השמים על ראש ההר וכן הוא אומר (ש״ב כ״ב י׳) ויט שמים וירד וערפל תחת רגליו:

כ **לא תעשון אתי** שלא יעשה אדם מזבח כנגד מזבח ושלחן כתבנית שלחן ומנורה כתבנית מנורה דברי ר׳ מאיר: אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם. למה אני צריך והלא כבר נאמר (פ׳ ד׳) לא תעשה לך פסל וכל תמונה מה ת״ל אלהי כסף ואלהי זהב שיכול הואיל והותר מכללו במקדש יהא מותר בכללו בגבולין ת״ל לא תעשו לכם: ר׳ ישמעאל אומר אזהרה שמענו עונש לא שמענו מכלל שנ׳ (כ״ה י״ח) ועשית שנים כרובים זהב יכול הואיל והותר במינו במקדש אם עברו בגבולין לא יהא חייב ת״ל אלהי כסף ואלהי זהב מקיש אלהי כסף לאלהי זהב מה אלהי זהב הרי הוא בכלל אזהרה והרי הוא בכלל עונש אף אלהי כסף הרי הן בכלל אזהרה והרי הן בכלל עונש: ד״א לא תעשון אתי אלהי כסף לא תעשון כדמות שמשים שמשמשין לפני במרום:

כא **מזבח אדמה תעשה לי** יכול אדמה ודאי ת״ל(דברים כ״ז ו׳) אבנים שלמות תבנה את מזבח ה׳ אלהיך כשתכנס לארץ עשה לי מזבח המחובר באדמה דברי ר׳ יהודה: ר׳ מאיר אומר תחת עזרות היה חלול והמזבח היה מחובר באדמה: תעשה לי. ולא שנתנולו ולא שנשתקצו בעבודת אחרים מכאן גנזו בני חשמנאי את אבני מזבח ששיקצום מלכי יון: תעשה לי. כל מקום שנ׳ לי הרי הוא קיים לעולם: גדולה עבודה שהרי לא פתח הכתוב אלא בה מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו: וכן את מוצא באהל מועד שלא פתח לו אלא בעבודה תחלה שנ׳ (ויק׳ א׳ א׳) ויקרא אל משה וידבר ה׳ אליו מאהל מועד לאמר אדם כי יקריב מכם קרבן לה׳: וכן את מוצא בכניסתן לארץ שלא פתחו אלא בעבודה תחלה שנ׳ (יהושע ח׳ ל״א) אז יבנה יהושע מזבח: אף לעתיד לבוא אין פותחין אלא בעבודה תחלה שנ׳ (תהלים ס״ו י״ג) אבוא ביתך בעולות: וכן את מוצא בעלייתן מן הגולה שלא פתחו אלא בעבודה תחלה שנ׳ (עזרא ג׳ ג׳) ויכינו את המזבח על מכונותיו: וזבחת עליו יכול שתהא זביחה בראשו של מזבח ת״ל (דברים י״ב כ״ז) ועשית עולותיך הבשר והדם על מזבח ה׳ אלהיך בשר ודם על מזבח ה׳ אלהיך ואין זביחה על מזבח ה׳ אלהיך: אם כן למה נאמר עליו בסמוך לו כענין שנ׳ (במדבר ב׳ כ׳) ועליו מטה מנשה: את עולותיך ואת שלמיך. אין לי אלא עולה ושלמים מניין לרבות בכורות ומעשרות חטאות ואשמות ת״ל את ואת: מניין לקומץ ולללבונה ומנחת כהנים ומנחת כהן משיח ומנחת נסכים ת״ל את ואת: מניין לאיסורי חטאת ואיסורי אשם ואיסורי קדשי קדשים ואיסורי קדשים קלים ת״ל את ואת: בכל מקום אשר אזכיר את שמי. מכלל שנ׳ (דברים י״ב ה׳) לשום את שמו שם ואומר (במדבר ו׳ כ״ז) ושמו את שמי על בני ישראל יכול לא תהא ברכת כהנים נוהגת אלא במקדש: בגבולין מניין ת״ל בכל מקום אשר אזכיר את שמי: או יכול מזכיר את השם בגבולין ת״ל אבוא אליך וברכתיך סרס את המקרא זה והפכיהו בכל המקום אשר אבוא אליך שם תזכיר את שמי בברכתיך מכאן אמרו במקדש מזכיר ככתבו ובמדינה בבנויו: ד״א בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו׳ ר׳ חנניה בן תרדיון אומר מניין לשלשה שיושבין ועוסקין בתורה שהשכינה ביניהן שנ׳ (תהלים פ״ב א׳) אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט: ר׳ חלפתא איש כפר חנניה אומר משמו שניים מניין שנ׳ (מלאכי ג׳ ט״ז) אז נדברו יראי [ה׳] איש אל רעהו ויקשב ה׳ וישמע: אחד מניין שנ׳ בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך:

כב **ואם מזבח אבנים תעשה לי** חובה: אתה אומר חובה או אינו אלא רשות ת״ל (דברים כ״ז ו׳) אבנים שלמות תבנה את מזבח ה׳ אלהיך חובה ולא רשות: משום ר׳ ישמעאל אמרו כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה ואם מזבח אבנים: ואם תקריב מנחת בכורים (ויקרא ב׳ י״ד) אם כסף תלוה את עמי (כ״ב כ״ד): תעשה לי. שתהא חציבתן והבאתן ובנייתן לשמי: לא תבנה אתהן גזית. שלא יהוא מגוררות במגירה ולא עשויות במסר ומאיכן מביאין אותן מבתולה הקרקע חופרין עד שמגיעין למקום הניכר שאינו מקום עבודה ובניין ומוציאין ממנו האבנים או מביאין אותן מן הים הנחל: מכלל שנ׳ כי

חרבך הנפת עליה ותחלליה. יכול לא יהיו פסולות אלא אם כן נתגזזו בחרב ת״ל לא תניף עליהם ברזל הרי ברזל כחרב: אם סופנו לעשות ברזל כחרב מה ת״ל כי חרבך הנפת עליה זו היא שרבן יוחנן בן זכאי אומר מה ראה ברזל ליפסל מכל מיני מתכות כולן מפני שחרב נעשית ממנו חרב סימן פורעניות ומזבח סימן כפרה מעבירין דבר שהוא סימן פורענות מפני דבר שהוא סימן כפרה: והלא דברים קל וחומר ומה אבנים שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות על שמטילות כפרה בין ישראל לאביהם שבשמים אמר הקב״ה לא תניף עליהם ברזל: בני תורה שהן כפרה לעולם על אחת כמה וכמה שלא יגע בהם אחר מכל מזיקין שבעולם: לא תבנה אתהן גזית. [אתהן] אין אתה בונה גזית: בונה אתה גזית היכל ועזרות: יכול אם נפגמה אבן אחת מלמעלה יהא מזבח כולו מחולל ת״ל ותחלליה היא מחוללת ואין המזבח מחולל: מיכאן אמרו כל אבן שנגע בה ברזל או שנפגמה עד שתחגור בה הצפורן כסכין של שחיטה פסולה למזבח ולכבש: ד״א ותחלליה מניין לכל עבודות שעבד והמזבח פסול שיהיו פסולות ת״ל ותחלליה:

כג **ולא תעלה במעלות על מזבחי** יכול לא יעלה אבל יהא מותר לירד ת״ל אשר לא תגלה ערותך עליו: יאמר זה שאילו כן הייתי אומר יכול יהא מזבח קטן ויעמוד בארץ ויקטיר ת״ל (ויקרא י״ד כ׳) והעלה הכהן את העולה ואת המנחה המזבחה: אם כן למה נאמר ולא תעלה במעלות שלא יעשה לו מעלות אלא בונין כבש כמו תל בדרומו של מזבח מתמעט ויורד מראש המזבח עד הארץ והעולה במעלות על המזבח לוקה ואפלו במעלה אחת דכתיב ולא תעלה במעלות במעלת כתיב: אשר לא תגלה ערותך עליו. מה אני צריך והלא כבר נאמר(כ״ח מ״ב) ועשית להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה מה ת״ל אשר לא תגלה ערותך עליו שכשעולה למזבח לא יהא פוסיע פסיעה גסה אלא מהלך עקב בצד גודל: אין לי אלא למזבח לעזרות מניין ת״ל ולא תעלה במעלות על מזבחי ונאמר עליו אין עליו אלא בסמוך לו וכן הוא אומר (תהלים נ״ה ט״ו) בבית אלהים נהלך ברגש: יכול לא יעשה מעלות להיכל ולעזרות ת״ל ולא תעלה במעלות על מזבחי למזבח אי אתה עושה מעלות עושה אתה מעלות להיכל ולעזרות: ד״א ולא תעלה במעלות על מזבחי כשהוא אומר וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך יכול יתכוין אדם לחטא כדי שיקריב קרבן ת״ל ולא תעלה במעלות אל תקרא במעלות אלא במעילות: שלא יאמר אדם איזה מעילה שקרבנה חמור שאלך ואעשנה ואעלה עולה גדולה וכן הוא אומר (ישעיה ס״א ח׳) כי אני ה׳ אהב משפט שונא גזל בעולה:

פרק כא

א **ואלה המשפטים** ר׳ יהודה אומר המשפטים ניתנו לישראל במרה קודם מתן תורה שנ׳ (ט״ו ב״ה) שם שם לו חק ומשפט יכול לא נשנו בסיני ת״ל ואלה המשפטים: ר׳ ישמעאל אומר כל מקום שנ׳ אלה חוץ מן הראשונים וכל מקום שנ׳ ואלה מוסיף על הראשונים כאן שנ׳ ואלה מוסף על הדברות העליונים מה הדברות העליונים מסיני אף המשפטים מסיני וכן הוא אומר (מלאכי ג׳ כ״ב) זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב וגו׳ חקים ומשפטים ואומר (נחמיה ט׳ י״ג) ועל הר סיני ירדת ודברת עמהם משמים ותתן להם משפטים ישרים ותורות אמת חקים ומצוות טובים: ר׳ עקיבה אומר אשר תשים לפניהם למה נאמר לפי שהוא אומר דבר אל בני ישראל ואמרת שנה ושלש ורבע מניין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו ת״ל (דברים ל״א י״ט) ולמדה את בני ישראל ומניין עד שתהא סדורה בפיו ת״ל (שם) שימה בפיהם ומניין שחייב להראות לו פנים בה ת״ל ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם ערכם לפניהם כשלחן ערוך: ד״א אשר תשים לפניהם לפני בני ישראל לא נאמר כן אלא לפניהם לפנים שבהן מלמד שאין שונין בדיני ממונות לעם הארץ: ד״א ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם ר׳ ישמעאל [אומר] אלו שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן שנמסרו לו למשה בסיני ואלו הן מקל וחומר: מגזירה שוה: מבנין אב מכתב אחד מבנין אב משני כתובים: מכלל ופרט מפרט וכלל: מכלל ופרט וכלל ואי אתה דן אלא כעין הפרט: מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד ולא ללמד על עצמו בלבד יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טעון אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טעון אחר שלא כענינו יצא להקל ולהחמיר: מדבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לידון בדבר חדש ואין אתה יכול להחזירו לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירוש: דבר למוד מענינו: דבר למוד מסופו: שני כתובין המכחישין זה את זה עד שיבא הכתוב [השלישי] ויכריע ביניהן: ד״א אשר תשים לפניהם ולא לפני גוים לפניהם ולא לפני הדיוטות:

ב **כי תקנה עבד עברי** והלא לא היה לו לסמוך לאלה המשפטים אלא כי ידבק כי ינצו וכי יכה איש שהן דינין: דורשי רשומות אומרין לפי שנצטוו במרה על הדינין ונתן להן עשרת הדברות אמר משה רבונו של עולם שמא יתעה יצר הרע את בניך ויעברו על המצוות ותגלה אותן מלפניך ותמכרם לעבדים לכך פתח כי תקנה עבד עברי כשתקניאם למלכיות אל ישתעבדו בהן יותר משש מלכיות שש שנים יעבד בבל ומדי ופרס ויון ואשור ורומי: ובשביעית יצא לחפשי חנם. אמר לפניו רבונו של עולם אל ישתקעו ביד רומי אלא זכות עשה עמהם חנם ובשביעית יצא לחפשי חנם: אם בגפו יבא היה למקרא לומר אם לבדו יבא לבדו יצא מהוא בגפו אמר חס ושלום אם גרמו עונות אויבים באין אליהם באגפים כנשרים שטסים בשמים דכתיב (איכה ד׳ י״ט)

קלים היו רודפינו כנשרי שמים רבונו של עולם כנפש של בטחונות תן להם מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל אהבותיהם (ישעיה ס׳ ח׳): ... [אם לאיו תן לי רשות שאומר לפניך. היה ר׳ אלעזר בן ערך דורש עד שהייתה אש מלהטת מכל סביביו כיון שראה רבן יוחנן בן זכי שהייתה האש מלהטת מכל סביביו ירד מעל החמור ונשקו ואמר לו ר׳ אלעזר בן ערך אשרי יולדתך אשריך אברהם אבינו שזה יצא מחלציך הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ור׳ אלעזר בן ערך בכף שנייה מכריע הוא את כולם: פרק כי תקנה עבד עברי. (מניין) [שמניין] (שתהא) [כשתהא] קונה לא תהא קונה אלא עבד עברי ת״ל כי תקנה עבד עברי (מנין) [ומניין] כשיהא נמכר לא יהא נמכר אלא לך ת״ל (ויק׳ כ״ה י״ט) ונמכר לך (מניין) [ומניין] כשבית דין מוכרין אותו לא יהא מוכרין אותו אלא לך ת״ל (דברים ט״ו י״ב) כי ימכר לך אחיך העברי: [כי תקנה עבד עברי זה שהוא מוכר את עצמו ולהלן הוא אומר כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה זה שבית דין מוכרים אותו לך בא הכתוב ללמדך לשון קצרה כי תקנה עבד עבד בין שמוכר את עצמו ובין שבית דין מוכרין אותו לך]: כי תקנה עבד עברי. אתה קונה מעצמו ואי אתה קונה אמה עבריה מעצמה שהיה בדין ומה עבד עברי שאין אביו מוכרו הרי הוא מוכר את עצמו אמה עברייה שאביה מוכרת אינו דין שתהא מוכרת עצמה ת״ל כי תקנה עבד עברי עבד עברי אתה קונה מעצמו ואי אתה קונה אמה עברייה מעצמה: [קל וחומר לעברי שיהא אביו מוכרו ת״ל (פס׳ ז׳) כי ימכור איש את בתו לאמה איש מוכר את בתו ואין איש מוכר את בנו ר׳ ישמעאל אומר בעבד עברי הכתוב מדבר את אומר בעבד עברי או אינו אלא בעבד כנעני ומה אני מקיש (ויק׳ כ״ה מ״ו) והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה בלוקח עבד מן הגוי אבל בלוקח עבד מישראל יכול יצא בשש ת״ל כי תקנה עבד עברי שש שנים ולהלן הוא אומר (דברים ט״ו י״ב) כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה הוא שנאמר כן והוא שנאמר להלן אחיך אף בן אחיך]: עברי. נאמרו מצוות הללו בעבד עברי בזכותו של עבר: ד״א בזכותו של אברהם שהיה מעבר הנהר: ד״א בזכות ישראל שהיו מדברים בלשון עברי שנ׳ (ע׳ ג׳ י״ח) ויאמרו אלהי העברים נקרא עלינו: שש שנים יעבד. אף את הבן יכול אף היורש [ת״ל (דברים ט״ו י״ב) ועבדך שש שנים] אחד שריבה הכתוב מיעט מביא אני את הבן שקם תחת האב ליעידה ולשדה אחוזה ומוציא אני את היורש שלא קם תחת האב ליעידה ולשדה אחוזה: ד״א שש שנים יעבד אפילו בוריח שאם ברח [חייב] להשלים שני עבודה: ד״א שש שנים יעבד לרבות את המטייל בשוק ולרבות את החולה ומוטל על המטה שהוא עולה לו מן המנין: ד״א יעבד שלא ימכר אומנתו לאחר לא יעשנו בלן לרבים ספר לרבים נחתום לרבים שלחני לרבים יכול אפילו היתה אומנתו כך ת״ל יעבד ר׳ יוסי אומר ובלבד שלא יחדש לו אומנות של כלום: ובשביעית יצא. יכול בתחלת השנה או בסופה הרי אתה דן שנת שבע מוציאה עבדים ויובל מוציא עבדים מה מצינו ביובל בתחלתו ולא בסופו אף זו בתחלתה ולא בסופה או כלך לדרך הזו שנת שבע מוציאה עבדים ושביעית משמטת מלוה מה מצינו בהשמטת מלוה בסופה ולא בתחלתה אף זו בסופה ולא בתחלתה נראה למי דומה דנין דבר שתלוי ביובל מדבר שתלוי ביובל ואל יוכיח השמט מלוה שאין תלוי ביובל או כלך לדרך הזו דנין דבר שאין צריך קדוש בית דין מדבר שאין צריך קדוש בית דין ואל יוכיח יובל שצריך קדוש בית דין ת״ל שש שנים יעבד כו׳ אמור מעתה מתחלתה ולא בסופה: ד״א ובשביעית יצא פעמים שהוא עובד בשביעית שאם פגעה שנת השמטה בתוך השש עובד בה שאין השמטה משמטת עבדים אבל פגע בו שנת יובל אפילו בשנה שניה למכירתו יצא שנ׳ (ויקרא כ״ה י״ג) בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו: יצא לחפשי חנם. מכלל שנ׳ (דברים ט״ו י״ג) וכי תשלחנו חפשי מעמך מלמד שמצוה לומר (לא) [לו] צא יכול אם אמר לו צא הרי הוא יוצא ואם לאו אינו יוצא ת״ל יצא לחפשי חנם: חנם. לפי שנ׳ כאן חפשי ונאמר להלן (פס׳ כ״ו) חפשי יכול מה חפשי שנ׳ להלן שטר אף חפשי האמור כאן שטר ת״ל חנם אינו צריך גט שחרור: ד״א חנם יכול אם היה חולה ומוטל במטה והוציא עליו רבו יציאות יהא צריך ליתן לו ת״ל יצא לחפשי חנם: ד״א חנם יכול שלא בהענקה ת״ל (דברים ט״ו י״ג) וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם הענק תענק לו: ד״א לרבות גרעון כסף: ד״א יצא לרבות שטר מכאן אמרו עבד עברי נקנה בכסף ובשטר וקונה את עצמו בחמשה דברים בשנים וביובל ובגרעון כסף ובשטר שחרור ובמיתת האדון בלא בן:

ג **בגפו יבא בגפו יצא** יכול אף גזירה ת״ל אם אינו אלא רשות: ר׳ אליעזר בן יעקב אומר בגפו יבא בגפו יצא אין לך עליו אלא עבודה: אם בעל אשה הוא. מה הוא רבו חייב במזונותיו אף אשתו ובניו רבו חייב במזונותיהן עדאן אני אומר אשה ובנים שהיו לו עד שלא לקחו רבו לא יהא רבו חייב במזונותיהן או אינו אומר כן אלא אשה ובנים שהיו לו משלקחו רבו רבו חייב במזונותיהן שכבר נתחייב במזונותיו: אבל אשה ובנים שהיו לו עד שלא לקחו רבו לא יהא רבו חייב במזונותיהן ת״ל אם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו שתי נשים כאן אחת עד שלא לקחו רבו ואחת משלקחו רבו יכול אף אלו היו לו ארוסה ושומרת יבם ת״ל ויצאה אשתו עמו שהיא עמו יצאת זו שאינה עמו יכול אפלו היתה אשתו פסולה כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ת״ל ויצאה אשתו עמו אשה שהיא ראויה להתקיים עמו יצתה זו שאינה ראויה להתקיים עמו יכול אפילו נשא אשה שלא מדעת רבו ת״ל הוא מה הוא מדעת רבו אף אשתו [מדעת] רבו יכול יהא מעשה אשתו ובניו ובנותיו של רבו ודין הוא מה עבד כנעני שאין רבו חייב במזונותיו מעשה בניו ובנותיו של רבו זה שרבו חייב במזונותיו אינו דין שיהא מעשה בניו ובנותיו של רבו ת״ל הוא [הוא] מעשה ידיו של רבו ואין מעשה בניו ובנותיו של רבו יכול שתהא מציאתו וירושתו של רבו ת״ל (דברים ט״ו י״ב) ועבדך אין לך עליו אלא עבודה יכול מפני שיצא לדין בחדש לא יהא זכאי

במציאתה וירושתה של אשתו ת״ל אם בעל אשה הוא החזירו הכתוב לכללו בפירוש הרי הוא כבעל מה הבעל זכאי במציאתה ובירושתה של אשתו אף זה זכאי במציאתה וירושתה של אשתו: ד״א ויצאה אשתו עמו אל תפרישנו מאשתו ולהלן הוא אומר(ויקרא כ״ה מ״א) ויצא מעמך הוא ובניו עמו אל תפרישנו מבניו:

ד **אדניו יתן לו אשה** יכול נדרה ת״ל אם אינו אלא רשות: אדניו יתן לו אשה. לרבות את הבן: יתן לו אשה. בשפחה כנענית הכתוב מדבר אתה אומר בשפחה כנענית הכתוב מדבר או אינו מדבר אלא בבת חירין ת״ל האשה וילדיה תהיה לאדוניה אם בת חורין היאך ולדות לבעל: ד״א יתן לו כופה אותו ויבא עליה ואפלו היה כהן שהוא אסור בזונה נותן לו שפחה כנענית ויבוא עליה והבנים עבדם או יכול אפילו אין לו אשה ובנים מישראל הרי הוא מותר בשפחה כנענית ת״ל ויצאה אשתו עמו בזמן שעמו אשה ובנים הוא נותן לו שפחה ואם לאו אינו יכול: ד״א יתן לו אשה אחת נותן ואינו נותן לו שתי נשים יכול לא יתן לבן חורין שתי נשים ת״ל אדניו יתן לו אשה לו אין נותן שתי נשים נותן הוא לבן חורין שתי נשים יכול יתן אשה אחת לשנים כדרך שנותן לעבדיו הכנענים שפחה אחת לשנים ת״ל אדניו יתן לו אשה אשה אחת נותן לו ואין אשה אחת לשנים יכול לא יתן לעבדיו הכנענים שפחה אחת לשנים ת״ל אדניו יתן לו אשה לו אין נותן שפחה אחת לשנים נותן הוא לעבדיו הכנעניים שפחה אחת לשנים: וילדה לו בנים או בנות. מקיש בן לבת מה הבת אין לה קידושין על בן חורין ואין יוצאה הימנו בגט אף הבן אין לו קידושין על בת חורין ואין יוצאה הימנו בגט: האשה וילדיה. כל בנים שיולדת בין ממנו בין ממקום (אחת) [אחי] הרי אלו עבדים: תהיה לאדוניה. מלמד שיוצאה בלא גט: ד״א האשה וילדה תהיה לאדוניה יכול אם רצה רבו למכור אשתו ובניו כשהוא תחתיו יכול הוא לעכב על ידיו ת״ל האשה וילדיה תהיה לאדוניה: והוא יצא בגפו. לרבות לו יציאות הרבה בשנים וביובל ובגרעון כסף ובשטר ובמיתת האדון בלא בן:

ה **ואם אמר יאמר** עד שיאמר וישנה וישלש: העבד. ולא אמה מכלל שנ׳ (דברים ט״ו י״ז) ואף לאמתך תעשה כן להעניק יכול לרציעה ת״ל העבד ולא אמה: ד״א העבד עד שיאמר כשהוא עבד ויכול אם אמר בתוך שש יהא נרצע ת״ל לא אצא חפשי עד שיאמר בשעת יציאתו הא אינו אומר אלא בסוף שש: אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני. אמר ר׳ שמעון אם לאו מה עלתה על לבי שאם אינו אוהב היאך הוא נרצע מכאן אתה אומר היה אוהב את רבו ורבו אין אוהבו הוא היה אהוב על רבו והוא אינו אוהב את רבו הרי זה [אינו] נרצע שנ׳ (דברים ט״ו ט״ז) כי אהבך: לו אשה ובנים ולרבו אין אשה ובנים הרי זה אינו נרצע שנ׳ אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני: ר׳ אלעזר בן עזריה אומר חלה אצל רבו או שחלה רבו אצלו הרי זה אין נרצע שנ׳ (שם) כי טוב לו עמך:

ו **והגישו אדוניו אל האלהים** מוליכו אצל שלשה ואומר דבריו בפניהם: והגישו אל הדלת או אל המזוזה. יכול יהא רוצעו במזוזה ודין הוא ומה דלת שאין בה מצות מזוזה יש בה מצות רציעה מזוזה שיש בה מצות מזוזה אינו דין שיהא בה מצות רציעה ת״ל (שם י״ז) ונתת באזנו ובדלת בדלת ולא במזוזה יכול בדלת העומד או בדלת העקור ת״ל או אל המזוזה מה מזוזה מעומד אף דלת מעומד אין לי אלא דלת שיש בה מזוזה דלת שאין בה מזוזה מניין ת״ל והגישו אל הדלת או אל המזוזה ראשונה מה היתה דלת שאין בה מזוזה: ורצע אדוניו. ריבה אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט: אדוניו ולא בנו אדניו ולא עבדו אדוניו ולא שלוחי אדוניו: [אזנו]. נאמר כאן אזנו ונאמר להלן (ויק׳ י״ד י״ד) אזנו מה אזנו האמורה להלן ימנית בגבוה שבאוזן אף אזנו האמורה כאן ימנית בגבוה שבאוזן. ר׳ אלעזר א׳ ר׳ יודן היה אומר במולת פה רוצעו (שמה) [שמא הוא] כהן ונמצא פוסלו מן העבודה ואני אומר כל עצמו כהן אינו נרצע: מרצע. אין לי אלא מרצע מניין לרבות את (המזוזה) [המחט] ואת המכתף ואת הסיל ואת הסירה ת״ל (דברים ט״ו י״ז) ולקחת דברי ר׳ יוסה בר רבי יהודה רבי אומר מרצע מה מרצע מיוחד מן המתכת אף אין לי אלא מן המתכות: ועבדו לעולם. יכול אף הבן ת״ל [ועבדו ולא בנו ולהלן (דברים ט״ז י״ז) הוא אומר] והיה לך ולא לבן שהיה בדין מה כסף שאין קונה יתיר על שש [קונה לבן רצועה שקונה יתיר על שש] אינו דין שתהא קונה לבן ת״ל והיה לך ולא לבן. קל וחומר לרצועה שלא תהא קונה יתיר על שש מה כסף שהוא קונה לבן אין קונה יתיר על שש [רצועה שאין קונה לבן אינו דין שלא תהא קונה יתיר על שש] ת״ל ועבדו לעולם. יכול לא תהא רצועה יוצאה ביובל ודין הוא ומה אם כסף שהוא קונה לבן [יוצא ביובל] רצועה שאינה קונה לבן אינו דין שיצא ביובל לא אם אמרת בכסף שאינו קונה יתיר על שש תאמר ברצועה שהיא קונה יתיר על שש ת״ל (ויק׳ כ״ה י׳) ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו זה הנרצע לפני היובל שהיובל מוציאו [ומה ת״ל] ועבדו לעולם כל ימי עולמו של רוצע אפילו נמכר שלושים וארבעים שנה לפני היובל מנין ליתן את האמור כן להלן ואת האמור להלן [כן] ת״ל (לעולם) [עולם עולם] לגזירה שוה: פרק.

ז **וכי ימכור איש את בתו לאמה** מכלל שנ׳ (כ״ב ב׳) ואם אין לו ונמכר בגניבתו יכול תהא אשה נמכרת בגניבתה ת״ל (פס׳ ל״ז) כי (ימכר) [יגנב] איש האיש נמכר בגניבה ואין האשה נמכרת בגניבתה יכול לא תמכר בגניבה עצמה תמכר בגניבת אביה (אומרת) [אמרת] הין אם מגניבת עצמה אינה נמכרת תמכר בגניבת אביה. מפני מה אינה נמכרת בגניבת עצמה מפני שהיא [אינה] מוכרת את עצמה תמכר בגניבת אביה שכן אביה (מוכרה ת״ל כי ימכר

איש האיש מוכר ואין בית דין מוכרין]: את בתו. האיש מוכר את בתו ואינו מוכר את בנו שהייתי אומר ומה אם אמה עברייה שאינה מוכרת עצמה מדעתה אביה מוכרה עבד עברי שהוא מוכר עצמו מדעתו אינו דין שיהא אביו מוכרו ת"ל וכי ימכר איש את בתו בתו ולא בנו: ד"א בתו בתו זו קטנה יכול אף נערה ת"ל בתו בת ולא אם יצאת נערה שראויה להיות אם מכאן אמרו האב רשאי למכור את בתו עד שתביא סימנין אבל משתביא סימנין אינו רשאי למכרה: לאמה. לשפחות: ד"א לאמה אמה (לפסולה) [לפוסלה] כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט הואיל וקידושין תופשין בה שאין אדם רשאי למכור את בתו אלא אם כן העני ולא מצא מה יאכל וכשהוא מוכרה אינו מוכרה אלא למי שיש לו בה קידושין: לא תצא כצאת העבדים. שלא תהא נוטלת אחריו דלאים ובלריות למרחץ דברי ר' אליעזר אמר לו ר' עקיבה מה אני צריך והלא כבר נאמר (ויקרא כ"ה ל"ט) לא תעבד בו עבודת עבד מה ת"ל לא תצא כצאת העבדים שלא תהא יוצאה על השן ועל העין כעבדים שהיה בדין ומה עבד כנעני שאין יוצא בשנים וביובל ובגרעון כסף הרי הוא יוצא על השן ועל העין זו שיוצאה בשנים וביובל ובגרעון כסף אינו דין שיוצאה על השן ועל העין ת"ל לא תצא כצאת העבדים:

ח אם רעה אין לי אלא כעורה נאה מניין ת"ל בעיני אדוניה. בעיני בנו מניין ת"ל רעה ר' אליעזר אומר אם רעה בעיני אדוניה לרבות את הפסולין: אשר לא יעדה. מכלל לאו הין שאם רצה ליעד הרי הוא מיעד: יעדה. מדעתה מלמד שאינו מקדשה אלא מדעתה והוא הדין לכל הנשים שאין מתקדשות אלא מדעתם וברצונם והלא דברים קל וחומר ומה אמה עבריה שהיא כבושה תחת ידו אמרה תורה יעדה מדעתה שאר [נשים] לא כל שכן וכיצד מיעדה אומר לה בפני שנים הרי את מקודשת לי ואינו צריך ליתן לה קידושין: ד"א יעדה מלמד שאין מיעד שתים כאחת: יעדה והפדה. מלמד שמצות יעידה קודמת למצות פדייה: והפדה. מלמד שיוצאה בגרעון כסף: ד"א והפדה מלמד שבית דין מפדין אותה בעל כרחו ד"א יעדה והפדה אין ייעוד אלא בזמן פדייה שאם ייעדה בתוך שש אפלו בסוף פרוטה אחרונה הרי זה ייעוד אבל אם יעדה אחר שש אין כאן ייעוד: לנכרי לא ימכור. יכול לא ימכרנה אבל יתנה במתנה ת"ל לא ימשול. יכול לא ימכרנה לאחרים אבל ימכרנה לקרובים ת"ל לעם לא ימכור. יכול לא ימכרנה אבל יתננה במתנה ת"ל לעם לא ימשול. יאמר לאחרים מה אני צריך לומר לקרובים שאלו נאמר לאחרים ולא נאמר לקרובים הייתי אומר לא ימכרנה לאחרים אבל ימכרנה לקרובים יאמר לקרובים [מה אני צריך לומר לאחרים שאלו נאמר לקרובים ולא נאמר לאחרים הייתי אומר לקרובים] האסורין לה לא ימכרנה אבל ימכרנה לאחרים המותרין לה צריך לומר לאחרים צריך לומר לקרובים: אין לי אלא אמה עברייה עבד עברי מניין אמרת קל וחומר ומה אמה עברייה שהוא רשאי ליעדה לו ולבנו אינו רשאי למוכרה עבד עברי שאין לו בו רשות כלל על אחת כמה וכמה ואם מכר לא עשה כלום ואינו לוקה: בבגדו בה. כיון שפרש טליתו עליה אין יכול למכרה: ד"א לא ימשול למכרה בבגדו בה ר' שמעון אומר הראשון שבגד בה וגירשה (עליה) אין אתה רשאי לשעבדה מכאן אמרו אין אדם מוכר את בתו לשפחות אחר אשות:

ט לבנו ייעדנה יכול גזירה ת"ל ואם אינו אלא רשות: לבנו. ולא לאחיו שהיה בדין מה אם הבן שלא קנתה לו תורה יבמה קנתה לו יעידה אח שקנתה לו תורה יבמה אינו דין שתקנה לו יעידה ת"ל לבנו ולא לאחיו: לבנו ייעדנה. בחיי אביו מיעדה ואין מיעדה לאחר מיתת אביו: כמשפט הבנות יעשה לה. וכי מה למדנו למשפט הבנות מעתה אלא הרי זה במלמד נמצא למד מה אמה עברייה היעודה אין מונעין ממנה שאר כסות ועונה כך כל הבנות: ד"א במשפט הבנות מה בת משקדשה אביה חייבין עליה מיתת בית דין ואין יוצאה אלא בגט [אף אמה עבריה משייעדה חייבין עליה מיתת בית דין ואין יוצאה אלא בגט]:

י אחרת יקח לו יכול גזירה ת"ל אם. אינו אלא רשות: אחרת יקח. ולא של הפקר: אחרת יקח לה מלמד שמותר לקנות לו אשה אחרת לשם אישות: אחרת יקח לה הרי [אחרת] לו כזו מה זו נקנית בשטר אף זו נקנית בשטר: שארה. זו פרנסה כענין שנ' (מיכה ג' ג') אשר אכלו שאר עמי: כסותה. זו כסותה: עונתה. זו דרך ארץ. כענין שנ' (בראשית ל"א נ') אם תענה את בנותי ר' אליעזר בן יעקב אומר שארה כסותה לפי השאר תן כסות שלא ילבישה כסות ילדה בזקנה וכסות זקנה בילדה: כסותה ועונתה לפי עונתה תן כסותה שלא יתן לה כלים של חמה בימות הגשמים וכלים של גשמים בימות החמה: לא יגרע. מלמד שהוא עובר בלא תעשה איזה היא עונתה כל אחד ואחד לפי מלאכתו כיצד הטיילים בכל לילה בעלי אומנות פעמים בשבת החסדים פעם אחת בשבת הגמלים פעם בחדש הספנין פעם לששה חדשים תלמידי חכמים מלילי שבת ללילי שבת: לא יגרע מלמד שהאשה עולה עם בעלה ואינה יורדת:

יא ואם שלש אלה לא יעשה לה ר' אליעזר אומר זה שאר כסות ועונה אמר לו ר' עקיבה מה אני צריך והלא כבר נאמר שארה כסותה ועונתה לא יגרע מה ת"ל שלש אלה אמור מעתה לא יעדה לא הוא ולא בנו ולא פדאה: ויצאה חנם. מה אני צריך אם ללמד שתהא יוצאה בסוף שש הרי כבר נאמר (דברים ט"ו י"ב) כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים מה ת"ל ויצאה חנם ריבה לה הכתוב יציאה אחרת ויצאה חנם אלו ימי הבגר אין כסף אלו ימי הנעורים מכאן אמרו יתירה אמה עברייה על עבד עברי שהיא יוצאה בסימנין:

יב **מכה איש** אין לי אלא מכה את האיש מכה את האשה ואת הקטן מניין ת״ל (ויקרא כ״ד י״ז) כי יכה כל נפש בין איש ובין אשה ובין קטן אין לי אלא האיש המכה אשה המכה מניין ת״ל מכה בין איש בין אשה: אם כן למה נאמר איש שיכול אפלו הכה את הנפלים ובן שמונה יהא חייב ת״ל איש מה איש מיוחד שהוא בן קיימה יצאו הנפלים ובן שמונה שאינן בני קיימה: ומת. מגיד שאינו חייב עד שימות מכאן אתה אומר הכהו ובא אחר ובלבלו האחרון חייב: מות יומת. אין אנו יודעין במה תהא מיתתו של זה הרי הוא אומר (פס׳ כ׳) נקם ינקם ונאמר להלן (ויק׳ כ״ו כ״ה) והבאתי עליכם חרב נקמת נקם ברית מה נקימה האמורה להלן בסייף אף נקימה האמורה כאן בסייף:

יג **ואשר לא צדה** היה בכלל ויצא לטעון טעון אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר: ואשר לא צדה. אין אשר לא צדה אלא שלא נתכוין לו כן הוא אומר (במדבר ל״ה כ״ב) או השליך עליו כל כלי בלא צדייה: והאלהים אנה. אין אנה אלא שמזרקיף לו כן הוא אומר (מ״ב ה׳ ז׳) כי אך דעו נא וראו כי מתאנה הוא לי וכן הוא אומר בשמשון (שופטים י״ד ד׳) כי תואנה הוא מבקש מפלשתים: והאלהים אנה לידו. מגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב זו היא ששאל טרוגינוס את אלינוס ואת פפנס אחיו כשגזר עליהם מיתה אמר להן אני בנו של נבוכדנצר ואתם בניו של חנניה מישאל ועזריה יבוא מי שהציל את חנניה מישאל ועזריה מיד נבוכדנצר ויציל אתכם מיד אמרו לו נבובדנצר זכה שלא לשפך דם נקי וחנניה מישאל ועזריה זכו שלא יהרגו בחייבי מיתה אתה אי אתה כדאי ליעשות נסין על ידיך ואנו אין אנו כדאי שיעשו לנו נסים אתה נתחייבת לשפך דם נקי ואנו נתחייבנו מיתה וכי אם אין אתה הורגינו אין אנו מתים אין חמה באה עלינו ואנו מתים אין נחשים ועקרבים נושכין אותנו ואנו מתים כתוב בתורתינו ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו מגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב וכשנמות תדע שאנו בניו של חנניה מישאל ועזריה לא מתו עד שבאת עליו דיופלי מרומי ונתזו את ראשו והיו מחטטין את עיניו: ושמתי לך. בחייך מלמד שמגלין למדבר: מקום. נאמר כן מקום ונאמר להלן מקום מה מקום האמור להלן ערי לויים קולטין אף מקום האמור כאן מחנה לוייה קולט: שמה. שם תהא דירתו שם תהא קבורתו:

יד **וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה** אין הזדה אלא בשאט בנפש כענין שנ׳ (דברים י״ח כ״ב) בזדון דברו הנביא: איש. פרט לקטן: על רעהו פרט לאחרים: רעהו. פרט לגר תושב מוציא אני את אחרים שאין להם מצוות בישראל עדאן לא אוציא את גר תושב שיש לו מצוות בישראל: ת״ל רעהו פרט לאחרים רעהו פרט לגר תושב: להרגו בערמה. פרט למתכוין להרוג את זה והרג את זה: להרגו בערמה. זה שבא עליו בתסקופין כיואב שהרג את אבנר דכתיב (ש״ב ג׳ כ״ג) ויטהו יואב אל תוך השער לדבר אתו בשלי: מעם מזבחי. הא אלו היה שוגג היה המזבח קולטו ואין קולט אלא גגו של מזבח בית עולמים ואין קוליט אלא [שוגג אבל מזיד אפלו] כהן ועבודה בידו דוחין אותו ממנה וממיתין אותו אמר ר׳ יוסי קל וחומר דברים מה עבודה שהיא דוחה שבת דוחין אותה להמית נפש מפני נפש שבת שעבודה דוחה אותה דין הוא שידחה אותה בשביל להחיות ספק נפש: תקחנו. אין לי אלא רוצח בלבד מניין לרבות שאר המומתין ת״ל תקח תקחנו: למות. ולא לגלות ולא ללקות: למות ולא לעונשין: ד״א מעם מזבחי מניין שתהא סנהדרין סמוכה למזבח ת״ל מעם מזבחי תקחנו למות: ומניין שאין ממיתין אלא בפני הבית ת״ל מעם מזבחי תקחנו למות הא אם יש מזבח אתה ממית ואם לאו אין אתה ממית מכאן אמרו ארבעים שנה קודם חרבן בית שני בטלו דיני נפשות מישראל מפני שגלו סנהדרין ולא היו במקומן במקדש:

טו **ומכה אביו** ולא אבי אביו: אמו. ולא אם אמו: אביו ולא הספק: אמו ולא הספק: מכה אביו ואמו מות יומת. יכול לא יהא חייב עד שיכם שניהם כאחד ת״ל (ויקרא כ״ד כ״א) ומכה אדם יומת ואפלו אחד מהם מה ת״ל מכה אביו ואמו יכול הגיורת שהיתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה יכול יהא חייב על מכת אמו ת״ל ומכה אביו ואמו את שחייב על מכת אביו חייב על מכת אמו את שאינו חייב על מכת אביו אינו חייב על מכת אמו יכול אם הכן לאחר מיתה יהא חייב ודין הוא ומה קללה שאין נוהגת בכל חייבין עליה לאחר מיתה מכה שהיא נוהגת בכל אינו דין שיהוא חייבין עליה לאחר מיתה ת״ל (שם) מכה בהמה ומכה אדם מה מכה בהמה אינו חייב לאחר מיתה אף מכה אביו ואמו לא יהא חייב לאחר מיתה: יכול אם הכן ולא עשה בהן חבורה יהא חייב ת״ל מכה בהמה ומכה אדם מה מכה בהמה אינו חייב עד שיעשה בה חבורה אף מכה אביו ואמו לא יהא חייב עד שיעשה בהן חבורה מכאן אמרו אינו חייב עד שיוצא טיפת דם או עד שיצרר הדם יכול אם הכה אותן שוגג יהא חייב בתשלומין ת״ל מכה בהמה ומכה אדם מה מכה בהמה לא חלק בה בין שוגג למזיד לחייבו בתשלומין אף מכה אביו ואמו לא חלק בהן בין שוגג למזיד לפטרו מן התשלומין והוא הדין לכל עבירה שיש בה מיתה שאין בה תשלומין: מות יומת. אין אנו יודעין במה תהא מיתתו של זה ת״ל (ויקרא י״ט י״ח) ואהבת לרעך [כמוך] ברור לו מיתה יפה והיזה זיהו חנק רבי אומר לא מפני שהיא יפה אלא מפני שהיא מיתה סתם וכל מיתה האמורה בתורה סתם היא חנק מניין לא יכולת להמיתו בחנק המיתו באחת מכל מיתות בין קלות בין חמורות ת״ל מות יומת מכל מקום:

טז **וגונב איש** אין לי אלא הגונב את האיש הגונב את האשה ואת הקטן מניין ת״ל (דברים כ״ד ז׳) כי ימצא איש גונב נפש בין אשה בין קטן אין לי אלא איש הגונב אשה הגונבת מניין ת״ל גונב בין איש בין אשה אם כן למה נאמר איש יכול אפלו גנב את הנפלים ובן שמונה יהא חייב ת״ל איש מה איש

מיוחד שהוא בן קיימה יצאו נפלים ובן שמונה שאינן בני קיימה: מניין שאינו חייב עד שיגנוב בעדים ת"ל כי ימצא איש גונב ומניין שאינו חייב עד שימכור בעדים ת"ל ומכרו: ונמצא בידו. ונמצא פרט למי שמצויין בידו יצא האב שגנב את בנו ומלמד תינוקות שגנב אחד מן התינוקות ואפטורפוס של יתומים שגנב אחד מן היתומים שהן מצויין בידן תמיד יכול מכרו לאחד מקרוביו יהא חייב ת"ל (שם) גנב נפש מאחיו עד שיפרשנו מאחיו או יכול לפי שמצינו בעבד כנעני שכיון שנתן בו דמים קנה יכול אף זה כן ת"ל ומכרו ונמצא בידו מגיד שאינו חייב עד שיכניסנו לרשותו ר' יהודה אומר משיכניסנו לרשותו וישתמש בו שנ' (שם) והתעמר בו ומכרו: מות יומת. בסתם מיתה האמורה בתורה בחנק והרשעים קרויין מתים לפני מקום מניין שכיון שעבר אדם עבירה הרי הוא מת לפני מקום ת"ל (דברים י"ז ו') [יומת המת ד"א מניין לא יכולת להמיתו בחנק המיתו באחת מכל מיתות בין קלות בין חמורות ת"ל] מות יומת מכל מקום:

יז **ומקלל אביו** ולא אבי אביו: אמו. ולא אם אמו: אביו ולא הספק אמו ולא הספק: מקלל אביו ואמו מות יומת. יכול לא יהא חייב עד שיקללם שניהם באחת ת"ל (ויקרא ב' ט') אשר יקלל את אביו ואת אמו אחד מהם ומה ת"ל ומקלל אביו ואמו יכול הגיורת שהיתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה יהא חייב על קללת אמו ת"ל מקלל אביו ואמו את שהוא חייב על קללת אביו חייב על קללת אמו ואת שאינו חייב על קללת אביו אינו חייב על קללת אמו: יכול אם קללן לאחר מיתה לא יהא חייב ודין הוא ומה מכה שהיא נוהגת בכל אין חייבין עליה לאחר מיתה קללה שאין נוהגת בכל אינו דין שלא יהוא חייבין עליה לאחר מיתה ת"ל (שם) אביו ואמו קלל דמיו בו אפלו לאחר מיתה: יכול אפלו קללם בכנוי יהא חייב נאמר ומקלל אביו ואמו ונאמר (ויק' כ"ד ט"ו) איש כי יקלל אלהיו מה להלן בשם אף כאן בשם: מות יומת אין אנו יודעין במה תהא מיתתו של זה ת"ל (ויקרא כ' ט') דמיו בו ולהלן הוא אומר (שם כ"ז) באבן ירגמו אותם דמיהם בם מה דמיהם האמור להלן בסקילה אף דמיו האמור כאן סקילה נמצא חומר בדיבור יתר מן המעשה שהרי המכה בחנק והמקלל בסקילה מניין לא יכולתה להמיתו בסקילה המיתו באחת מכל מיתות בין קלות בין חמורות ת"ל מות יומת מכל מקום:

יח **וכי יריבון אנשים** אין דבר טוב יוצא מתוך מריבה כן הוא אומר (בראשית י"ג ז') ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט מה גרם ללוט לפרוש מן הצדיק ההוא הוי אומר זו מריבה ואומר (דברים כ"ה א') וכי יהיה ריב בין אנשים מי גרם להן ללקות הוי אומר זו מריבה: כי יריבון אנשים בתחלה הן באין לידי ממון ואח"כ הן באין לידי מכות ואחר כך הן באין לידי עונשין: כי יריבון אנשים. אין לי אלא אנשים מניין לרבות שתי נשים איש ואשה ת"ל (פס' י"ט) ונקה המכה בין איש בין אשה מה ת"ל אנשים אנשים ולא שוורים שהיה בדין ומה אם במקום שפטר על נזקי עצמו חייב על נזקי שורו וחמורו כן שחייב על נזקי עצמו אינו דין שיהא חייב על נזקי שורו וחמורו ת"ל אנשים ולא שוורים: והכה איש. פרט לקטן: רעהו. פרט לאחרים: את רעהו. פרט לגר תושב: באבן או באגרוף. אין לי אלא אבן ואגרוף המיוחדין מניין לרבות כל דבר ת"ל ונקה המכה בכל דבר מה ת"ל באבן או באגרף שמעון התימני אומר מה אגרוף מיוחד שמסור לעדים ולעדה כך כל דבר שמסור לעדים ולעדה: ולא ימות רק שבתו יתן. הא אם מת פטור:

יט **אם יקום והתהלך** יכול ממטה זה למטה זו ת"ל בחוץ. אין לי אלא חוצה מניין לרבות חצירו וגנתו ת"ל אם יקום והתהלך קטע ידו וקטע רגלו שומע אני אין בזה על משענתו ת"ל אם יקום והתהלך בחוץ מה ת"ל על משענתו. על בריו הכתוב קורא גופו משענת: ונקה המכה. אמר ר' נחמיה אם לאו מה עלתה על לבי שיהא זה מיטייל בשוק וזה בא ונהרג אלא אפלו ניתק ומת מחמת מכה ראשונה הרי זה פטור: ונקה המכה. יכול מכלום ת"ל רק שבתו יתן. אין שבתו אלא בטליתו שנ' (ל"א י"ז) וביום השביעי שבת וינפש אין לי אלא שבת ונזק צער בושת רפוי מניין ת"ל יתן: רק שבתו. יכול יהוא רואין אותו כאלו עושה סלע ביום וכאלו עושה שתים סלעים ת"ל ונקה המכה רק שבתו יתן שבתו אחרונה יתן לא שבתו ראשונה אלא רואין אותו כאלו חגר שומר מקשאות ומדלעות ואם תאמר לקתה מדת הדין לא לקתה שכבר נתן לו דמי ידו ודמי רגלו אבל אם הכהו וצמתה ידו הכהו וצמתה רגלו ואפלו עושה עשר סלעים ביום נותן לו כפועל בטל של אותה מלאכה: רק שבתו יתן ורפא ירפא. עלו בו צמחין מחמת המכה חייב לרפאתו וליתן לו שבתו שלא מחמת המכה חייב לרפותו ופטור ליתן לו שבתו דכתיב רק שבתו יתן שבתו ולא שבת שבתו: ורפא ירפא. ירפא וחוזר ומרפא או יכול אפלו עבר על דברי הרופא ואכל דבש ומיני מתיקה שהדבש ומיני מתיקה קשין למכה והעלתה מכתו גרגותני יהא חייב ת"ל רק שבתו יתן ורפא ירפא: ד"א ורפא ירפא התורה נתנה רשות לרופא לרפא:

כ **וכי יכה איש את עבדו או את אמתו** יכול בעבד ואמה העברים הכתוב מדבר ת"ל עבד ואמה עבד ואמה שתורתן שווה זו לזו יצאו עבד ואמה העברים שאין תורתן שווה זו לזו דברי ר' יהודה: ר' שמעון אומר הרי הוא אומר (פס' כ"א) כי כספו הוא יצאו עבד ואמה העבדים שאין לו בהן כסף: וכי יכה איש. אין לי אלא איש אשה מניין ת"ל נקם ינקם בין איש בין אשה מה ת"ל איש פרט לקטן: בשבט. אין לי אלא בשבט מניין לרבות כל דבר ת"ל נקם ינקם בכל דבר (מה ת"ל בשבט אלא לומר לך בשבט הוא שיש בו דין יום או יומים אבל אם הכהו בסכין וסייף וכיוצא בהן ואמדוהו למיתה אינו בדין

יום או יומים אלא אפלו מת לאחר שנה הוא נהרג עליו): ומת תחת ידו. מה אני צריך והלא אפלו מת לעשר שעות הרי זה חייב מה ת״ל ומת תחת ידו אלא אם אינו ענין למיתה תניהו ענין לשעבוד מכאן אתה אומר האומר לחבירו עבד זה מכור לך לאחר שלשים יום ר׳ אליעזר אומר שניהם חייבין בדין יום או יומים זה מפני שאינו שלו וזה מפני שאינו ברשותו: נקם ינקם. נאמרה כאן נקימה ונאמר להלן (ויק׳ כ״ו כ״ה) והבאתי עליכם חרב נקמת מה להלן סייף אף כאן בסייף יכול עשה בו מכה שאין בה כדי להמית כמכה שיש בה כדי להמית ודין הוא חייב בעבד וחייב בבן חורין מה בן חורין עד שיהא במכה כדי להמית אף בעבד עד שיהא במכה כדי להמית:

כא **יום יכול יום אחד** ת״ל יומים. או יומים יכול שני ימים ת״ל יום אמור מעתה יום שיש בו שני ימים הוי אומר מעת לעת: יעמד לא יקם. לא יהרג בסייף: כי כספו הוא. יצאו עבד ואמה העברים שאין לו בהם כסף: כספו. פרט לשותפין: הוא. פרט למי שחציו עבד וחציו בן חורין:

כב **וכי ינצו אנשים** לעשות את שאין מתכוין כמתכוין: כי ינצו אנשים ונגפו אשה. אנשים מתנצין ונגפו אשה הרה אין לי אלא בכי ינצו שעשה את שאין מתכוין כמתכוין מניין אף בכי יריבון נעשה את שאין מתכוין כמתכוין ת״ל כי ינצו וכי יריבון מצות היא מריבה ומריבה היא מצות מה בכי ינצו נעשה את שאין מתכוין כמתכוין אף בכי יריבון נעשה את שאין מתכוין כמתכוין כן הוא נותן נזק וצער ולהלן הוא נותן שבת ורפוי מנין ליתן את האמור של זה בזה ואת האמור של זה בזה ת״ל כי ינצו אנשים וכי יריבון אנשים והלא מצות היא מריבה ומריבה היא מצות אלא ליתן את האמור כאן להלן ואת האמור להלן כאן: כי ינצו אנשים. אין לי אלא אנשים מניין לרבות שתי נשים אשה ואיש ת״ל ענש יענש בין איש בין אשה מה ת״ל אנשים אנשים ולא שוורים מכאן אמרו שורו שנגף את האשה פטור מדמי ולדות: אלו נאמר נגפו אשה ויצאו ילדה הייתי אומר עד שיהיו לה שני ולדות ובעל מניין יש לה בעל ואין לה ולדות יש לה ולדות ואין לה בעל ת״ל ונגפו אשה הרה מכל מקום: יכול אין כל הענין מדבר אלא בבת חורין מנין לרבות את הגיורת ואת השפחה משוחררת ת״ל ונגפו אשה הרה מכל מקום: ולא יהיה אסון. שומע אני אסון באשה או אסון בולדות ת״ל (פס׳ י״ב) מכה איש פרט לולדות הא מה ת״ל ולא יהיה אסון באשה ולא בולדות: ולא יהיה אסון ענש. הא אם יש שם אסון אין נענש: ענוש יענש. בין איש בין אשה ענוש יענש בכסף ובשווה כסף: כאשר ישית עליו בעל האשה. יכול אם אמר מנה הוא נותן מנה ואם אמר מאה מנה יהא נותן מאה מנה ת״ל ונתן בפלילים בדיינים אם כן למה נאמר כאשר ישית עליו בעל האשה לימד שדמי ולדות לבעל ואם אין לה בעל הרי הוא שלה:

כג **ואם אסון יהיה ונתת נפש** יכול הרג אדם ובהמה באחד וקטע ראשו של זה ואצבעו של זה כאחד יכול יהא חייב מיתה ותשלומין ת״ל נפש תחת נפש ולא נפש תחת נפש ובהמה ולא נפש תחת נפש ועין אבל הרג אדם ואח״כ הרג בהמה קטע ראשו של זה ואחר כך קטע אצבעו של זה חייב שנ׳ נפש תחת נפש [עין] (ובהמה) נפש תחת נפש ועין זה הכלל כל שיש בו עון מיתה ותשלומין כאחד נידון במיתה ופטור מן התשלומין:

כד **עין תחת עין** משלם נזק דמי עינו:..... בן עזאי אומר הרי הוא אומר חבורה תחת חבורה ולהלן הוא אומר (פס׳ י״ח) והכה איש את רעהו באבן או באגרוף הא חבורה (חבורה) [אמורה] מה חבורה האמור להלן שבתו יתן ורפא ירפא אף כאן שבתו יתן ורפא ירפא חבורה בכלל היתה ויצאת ללמד ולא ללמד על עצמה אלא ללמד על הכלל מה חבורה שנ׳ בה תחת הרי היא תשלומין אף (כאן) [כל] שנ׳ בו תחת הרי הוא תשלומין או יכול אף נפש תחת נפש ת״ל (במדבר ל״ה ל״א) ולא תקחו כפר לנפש רוצח [לנפש רוצח] אי אתה לוקח כופר אבל אתה לוקח כופר לאיברין:

כה **כויה תחת כויה** אם חבורה כבר נאמר אלא אעפ״י שאין בה חבורה כגון שהכהו בספוד או במסמר על צפרנו במקום שאין עושה חבורה (מכאן אתה אומר המחסר חבירו אבר משלם חמשה דברים נזק וצער ושבת ורפוי ובשת: נזק וצער אמור כאן: שבת ורפוי למעלה ובשת במקום אחר שנ׳ (דברים כ״ה י״א) ושלחה ידו והחזיקה במבושיו: נזק שמין אותו כמה הוא שוה שלם וכמה הוא שוה אחר שחיסרו אבר: צער אומדין כמה אדם רוצה שיתן שיחתכו ידו בסם ולא יחתכו אותה בסכין: שבת רואין אותו כאלו הוא שומר: רפוי אומרין בכמה ימים יתרפא וכמה צריך: ובשת הכל לפי המבייש והמתבייש ואם לא חסרו אבר פטור מן הנזק ואם אין בה צער פטור מן הצער ואם אין בה שבת פטור מן השבת ואם אין בה רפוי פטור מן הרפוי ואם אין בה בושת פטור מן הבושת):

כו **וכי יכה איש את עין עבדו** יכול בעבד ואמה העברים הכתוב מדבר ת״ל עבד ואמה עבד ואמה שתורתן שווה זה לזה יצאו עבד ואמה העברים שאין תורתן שווה זו לזו וכי יכה איש אין לי אלא איש אשה מניין ת״ל לחפשי ישלחנו בין איש בין אשה מה ת״ל איש פרט לקטן: את עבדו. עד שיהא מתכוין לו: את עין. יכול כיון שהכהו על עינו יהא יוצא בן חורין ת״ל ושחתה יצא זה שלא שחת יכול אפילו הכהו כנגד עינו ואינו רואה כנגד אזנו ואינו שומיע ת״ל את עין עד שיכהו על עינו:

כז **ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל** [יכול] כיון שהכהו על שנו יהא יוצא בן חורין ת״ל יפיל עד שעה שיפילנה לארץ מניין אתה אומר הכהו על שנו ונדנדה ואינו יכול להשתמש בה יהא יוצא בן חורין ת״ל שן ועין מה עין ששחת אף שן ששחת יכול אפילו הפיל שנו של חלב ת״ל עין ושן מה עין

שאינה חוזרת אף שן שאינה חוזרת: יפיל. עד שיתכוין לו היה רבו רופא אמר לו כחול לי עיני וסימאה חתור לי שני והפילה שיחק באדון ויצא לחירות שאע״פ שלא נתכוין להזיק הרי נתכוין ליגע באיברי העבד: אין לי אלא שן ועין בלבד מניין קטע ראש אזנו ראש חטמו ראש אצבעו וראש דדין שבאשה ת״ל לחפשי ישלחנו ריבה יכול אפילו חתך הימנו לטרין של בשר ת״ל עין ושן מה עין ושן מיוחדין שהן ראשי איברים והן מומין שבגלוי ואינן חוזרין אף אין לי אלא ראשי איברים שהן כגלוי ואינן חוזרין מכאן אמרו על ארבעה ועשרים ראשי איברים העבד יוצא בן חורין ואלו הן ראשי אצבעות ידים ורגלים וראש האזנים וראש החוטם וראש הגויה וראשי דדין שבאשה מכאן אמרו עבד כנעני נקנה בחמשה דברים בכסף ובשטר ובחזקה ומשיכה והגבהה וקונה את עצמו בשלשה דברים בכסף או בשטר או בראשי איברים:

כח **וכי יגח** פרט לשהגיחוהו מכאן אמרו שור האצטדין פטור לפי שאינו אלא מעושה: שור. אין לי אלא שור שאר בהמה חיה ועוף מניין ת״ל כי יגח מכל מקום: כי יגח. אין לי אלא נגיחה נגיפה נשיכה רביצה בעיטה מניין נאמר כן כי יגח שור ונאמר למטן (פס׳ ל״ה) וכי יגוף שור מה למטן עשה נגיפה כנגיחה אף כאן נעשה נגיחה כנגיפה: את איש. עד שיהא מתכוין לו: או את אשה. עד שיהא מתכוין לה: איש ואשה. אין לי אלא איש ואשה מניין לרבות קטן וקטנה טומטום ואנדרגינס ת״ל את איש או את אשה: ומת סקול יסקל השור. לעשות שאר בהמות כשור אין לי אלא אלו שנגמר דינן מניין לרבות ילדותיהן וערוביתיהן ת״ל סקל יסקל: ולא יאכל את בשרו. מה אני צריך וכי אין אנו יודעין שהיא נבלה ונבלה אסורה באכילה מה ת״ל ולא יאכל את בשרו מגיד שאם שחטו משנגמר דינו בשרו אסור באכילה יכול אם שחטו עד שלא נגמר דינו יהא אסור באכילה ת״ל סקל יסקל ולא יאכל את שהוא בכלל סקילה בשרו אסור באכילה ואת שאינו בכלל סקילה בשרו מותר באכילה: לא יאכל בשרו. אין לי אלא בשר מניין ליתן גידים ועצמות קרנים וטלפים כיוצא בבשר ת״ל את בשרו לרבות: לא יאכל בשרו אפילו לכלבים הרי זה בא לאסרו בהנאה: ובעל השור נקי. בן עזאי אומר נקי מדמי כולו כאדם שאומר יצא איש פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום ר׳ אלעזר בן עזריה אומר נקי מדמי ולדות ר׳ אליעזר אומר נקי מחצי נזק:

כט **ואם שור נגח** אין לי אלא שור שנגח והוא תם מניין עד שיעידו בו ת״ל אם שור נגח: הוא. ודאי ולא ספק: תמול. הרי שנים: שלשום. הרי שלשה: מלמד שאין נעשה מועד עד שיעידו בו שלשה ימים זה אחר זה: והועד בבעליו. אין העדה אלא בפני בעלים מנין אף בבית דין ת״ל (פס׳ ל״ו) או נודע כי שור נגח או נודע בבית דין: ולא ישמרנו בעליו אין לי אלא בעלים מניין לרבות שואל ושומר חנם שכיר ונושא שכר ת״ל ולא ישמרנו את שדרך שמירתו עליו אם כן מה ת״ל ולא ישמרנו בעליו פרט לשואל ששאלו בחזקת שהוא תם ונמצא מועד: ולא ישמרנו. הא שמרו פטור מן הכופר: ולא ישמרנו את שיש בו דעת לשמור שיהו פטורין מן הכופר: והמית איש או אשה. מה אני צריך והלא כבר נאמר וכי יגח שור את איש או את אשה ומת אלא לפי שהוא אומר ואם שור נגח הוא מתמול שלשום יכול אעפ״י שלא המית יהא חייב ת״ל והמית איש או אשה: איש או אשה. מה האיש נזקיו לבניו אף אשה נזקיה לבניה אין הבעל יורש כופרה שאין הבעל יורש את אשתו כשהוא בקבר: השור יסקל. מה אני צריך והלא כבר נאמר סקול יסקל השור אלא לפי שהוא אומר וגם בעליו יכול כשם שהשור נסקל כך בעליו נסקלין ת״ל השור יסקל השור נסקל ואין בעליו נסקלין אם כן מה ת״ל השור יסקל וגם בעליו יומת. במיתת הבעלים כך מיתת השור מה מיתת בעליו בדחייה ובסקילה ובעשרים ושלשה אף מיתת השור בדחייה ובסקילה ובעשרים ושלשה: ד״א השור יסקל וגם בעליו יומת כמיתת השור כך מיתת הבעלים מכאן אמרו שור שהוא טרפה או של אדם טרפה שהרג את הנפש אינו נסקל: ד״א השור יסקל וגם בעליו יומת אין גומרין דינו של שור אלא בפני בעליו או יכול אם אין לו בעלים אינו נסקל ת״ל השור יסקל מכל מקום: ד״א וגם בעליו יומת יכול מיתה ממש הרי זה למוד מעניינו אם כפר יושת עליו אם מיתה ממש מה אני מקיים (במדבר ל״ה ל״א) ולא תקחו כופר לנפש רוצח אלא מיתה בידי שמים ואם נתן כפר נתכפר לו:

ל **אם כופר** יכול רשות ת״ל ונתן פדין נפשו חובה ולא רשות: כפר יושת עליו יכול אם אמר מנה יהא נותן מנה אם אמר מאה מנה יהא נותן מאה מנה נאמר כאן יושת עליו ונאמר להלן (פס׳ כ״ב) ישית עליו מה ישית עליו האמור להלן בבית דין אף יושת עליו האמור כאן בבית דין: ונתן פדיון נפשו. יכול פדיון נפשו של ניזק ר׳ ישמעאל בנו של ר׳ יוחנן בן ברוקא אומר הואיל ותפסת בעלים במיתה ופטרתם בכופר אמור מעתה פדיון נפשו של מזיק מכאן אמרו שור של שותפין שהרג כל אחד מהן משלם כופר שלם שהרי כל אחד מהן צריך כפרה שלימה: אשר יושת עליה לרבות את הבן ואת הבת: ככל אשר יושת עליה לרבות [שומר] חנם ושואל שכיר ונושא שכר:

לא **או בן יגח או בת יגח** מה אני צריך והלא כבר נאמר (פס׳ כ״ח) כי יגח שור את איש או את אשה ומת מה ת״ל או בן יגח או בת יגח לעשות קטנים כגדולים ודין הוא חייב אדם באדם ושור באדם מה מצינו אדם באדם לא חלק בו בין קטנים לגדולים במיתה אף בזה לא חלקו בו בין קטנים לגדולים במיתה [ועוד] קל וחומר ומה אם במקום שלא חייב את הקטנים כגדולים חייב על הקטנים כגדולים כאן שחייב את הקטנים כגדולים אינו דין שנחייב על הקטנים כגדולים לא אם אמרת אדם באדם שמשלם את הבשת תאמר (בה) [בזה] שאינו משלם את הבשת ת״ל או בן יגח או בת יגח: אין לי אלא

מועד תם מניין ודין הוא חייב בבן ובבת וחייב באיש ואשה מה איש ואשה לא חלק בהן בין תם למועד במיתה אף בבן ובבת לא נחלק בהן בין תם למועד במיתה ועוד קל וחומר מה איש ואשה שהורע כוחן בנזקים לא חלק בהן בין תם למועד במיתה הבן והבת שיפה כוחן בנזקים אינו דין שלא נחלוק בהן בין תם למועד במיתה אמרת כך דנין: דנין מן החמור לקל להחמיר עליו ואם החמיר במועד נחמיר בתם ת״ל או בן יגח או בת יגח שתי נגיחות כאן נגיחה למועד ונגיחה לתם: אין לי אלא על כולו מנין לרבות את איבריו ת״ל או בן יגח או בת יגח שתי נגיחות כאן נגיחה למיתה ונגיחה לנזקים: כמשפט הזה יעשה לה כמשפט המועד במועד כך משפט התם בתם וחמשה מיני בהמה מועדין הן מתחלת ברייתן ואינן צרכין העדה הזאב והארי והדוב והנמר והבורדלוס:

לב **אם עבד יגח השור או אמה** יכול בעבד ואמה העברים הכתוב מדבר ת״ל עבד ואמה עבד ואמה שתורתן שווה זה לזה יצאו עבד ואמה העברים שאין תורתן שווה זו לזו הא בכנענים הכתוב מדבר: כסף. יכול דינר ת״ל שלשים. יכול שלשים דינר ת״ל שקלים: כסף. יכול בכליות ועלמיות וקפטקיות נאמר כן שקלים ונאמר להלן (ויק׳ כ״ז כ״ה) שקלים מה שקלים האמור להלן בשקל הקודש אף שקלים האמור כאן בשקל הקודש: יתן לאדוניה בין איש בין אשה יתן לאדוניו בין קטן בין גדול: יתן לאדוניו. יכול בבית דין ושלא בבית דין ת״ל יתן לאדוניו והשור יסקל מה סקילתו בבית דין אף (מיתתו) [נתינה] בבית דין: והשור יסקל. מה אני צריך והלא כבר נאמר (פס׳ כ״ח) סקל יסקל השור מה ת״ל השור יסקל מכלל שנא׳ (להלן ואם שור נגח הוא) [ואם עבד יגח השור] יכול כיון שנגח אעפ״י שלא המית יהא חייב ת״ל השור יסקל השור יסקל לגזרה שווה מה השור יסקל האמור להלן המית אף השור יסקל האמור כאן המית ומה להלן במועד ולא בתם אף כאן במועד ולא בתם [דבר אחר] מפני שהיה בכלל ויצא לידון בחדש החזירו הכתוב לכללו: (נאמר כאן שור שבע פעמים חד לגופיה והשאר לרבות שור האשה שור היתומים שור אפטרופין שור המדבר ושור הקודש ושור גר שמת שאין לו יורשין שכולן חייבין מיתה):

לג **וכי יפתח איש בור וגו׳** אין לי אלא איש אשה מניין ת״ל בעל הבור ישלם בין איש בין אשה אם כן למה נאמר איש פרט לקטן איש פרט לגבוה: כי יפתח אין לי אלא הפותח הכורה מנין ת״ל או כי יכרה יאמר פותיח שאין צריך כורה ומה אם פותיח חייב כורה לא כל שכן אלו נאמר כן הייתי אומר פותיח דיו כסוי אבל כורה עד שיטמטם יאמר כורה שאין ת״ל פותיח אלו כן הייתי אומר כורה הוא שצריך כסוי אבל פותיח אינו צריך לכסות לכך נאמר פותח ונאמר כורה יכול כורה ופתח ברשותו יהא חייב ת״ל (כ״ב ד׳) ובער בשדה אחר מה זה מיוחד שהוא חוץ מרשותו אף כל דבר שחוץ מרשותו הא אינו חייב עד שיחפור ברשות הרבים או יחפור ברשותו ויפתח לרשות הרבים: אין לי אלא הפותיח והכורה מניין לרבות שלקח ושניתן לו במתנה ת״ל בעל הבור ישלם מכל מקום [יכול חפר ופתח ומסר לרבים יהא חייב ת״ל בעל הבור ישלם] יצא זה שאין בעלים: בור. אין לי אלא בור חריצין ונעיצין ושיחין ומערות מניין ת״ל ונפל שמה כל שיש בו נפילה אם כן למה נאמר בור מה בור שיש בו כדי להמית אף כל שיש בו כדי להמית וכמה כדי להמית עשרה טפחים: כי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור. איש איש לרבות בור של שותפין ולרבות פותח אחר כורה ואחר פותח שהן חייבין: אין לי אלא הפותח והכורה שואל ושומר חנם ונושא שכר והשוכר מניין ת״ל ולא יכסנו את שדרך שכסין עליו: ולא יכסנו. הא אם כסהו פטור: ונפל שמה. עד שיפול דרך נפילה פרט לשור שהרתיע מקול הכרייה וחזר לאחוריו ונפל: שור או חמור. מה אני צריך אם ללמד על אדם שפטור הרי כבר נאמר והמת יהיה לו את שהמת שלו יצא אדם שאסור בהנאה אם כן מה ת״ל שור או חמור שור ולא כליו חמור ולא כליו מכאן אתה אומר נפל לתוכו שור וכליו ונשתברו חמור וכליו ונתקרעו חייב על נזקי בהמה ופטור על נזקי כלים או יכול אפילו הוזק בה אדם יהא פטור ת״ל כסף ישיב לבעליו לרבות את הנזקים: אין לי אלא שור וחמור המיוחדין מניין לעשות שאר בהמה חייה ועוף כיוצא בהן משום ר׳ ישמעאל [אמרו] נאמר כאן שור וחמור ונאמר להלן לענין שבת (כ״ג י״ג) שורך וחמורך מה שורך וחמורך האמורים לענין שבת עשה שאר בהמה חיה ועוף כיוצא בשור אף שור וחמור האמור כאן לענין נזקין נעשה שאר בהמה חיה ועוף כיוצא בשור: מה ת״ל שור או חמור שור ולא בן ולא בת חמור ולא עבד ולא אמה שהיה בדין מה שור שאין מועד לעולם הרי הוא חייב על הבן ועל הבת ועל העבד ועל האמה בור שמועד לעולם אינו דין שיהא חייב על הבן ועל הבת על העבד ועל האמה לא אם אמרת בשור שדרכו להזיק ולהלך תאמר בבור שאין דרכו להלך ולהזיק [ת״ל] ונפל שמה שור או חמור שור ולא בן ולא בת חמור ולא עבד ולא אמה:

לד **בעל הבור ישלם** זה הוא שאמרנו בין איש בין אשה: ד״א בעל הבור ישלם לרבות כל תקלה שהיא תולדות בור ואם הוזק בה אדם חייב וכלים פטור: כסף ישיב לבעליו. זו היא שאמרנו לרבות את הנזקים: והמת יהיה לה לניזק מכאן אמרו שמין לנזקים שרואין כמה פחת ומשלם לו הפחת: והמת יהיה לו. מלמד שהוא חייב להטריח עליו בנבלה עד שימציאה לו: והמת יהיה לו. פרט לשור פסולי המוקדשין שאין לו בעלים:

לה **וכי יגוף שור איש** אין [לי] אלא נגיפה מניין לעשות (נגיפה) נגיחה נשיכה רביצה ובעיטה כיוצא בנגיפה ודין הוא חייב שור באדם ושור בשור מה מצינו שור באדם נעשה בו נגיפה נשיכה רביצה ובעיטה כיוצא בנגיחה אף בזה נעשה בו נגיחה נשיכה רביצה ובעיטה בנגיפה ועוד קל [וחומר] מה שור

באדם שלא עשה בו את שאין מתכוין כמתכוין עשה בו נגיפה נשיכה רביצה ובעיטה (בנגיפה) [בנגיחה] זה שעשה בו את שאין מתכוין כמתכוין אינו דין שנעשה בו נגיחה נשיכה רביצה ובעיטה כיוצא בנגיפה לא אם אמרת בשור ואדם שנידון בנפשו תאמר בזה שאין נידון בנפשו ת״ל ומת לעשות נגיחה נשיכה רביצה ובעיטה כיוצא נגיפה אין לי אלא שור מניין לעשות שאר בהמה חיה ועוף כיוצא בשור הוא [הדין] והיא התשובה ת״ל ומכרו את השור החי לרבות כל בעלי חיים: כי יגף. בקרן הכתוב מדבר: איש. פרט לקטן איש פרט לגבוה: רעהו. פרט לאחרים: את רעהו. פרט לגר תושב יכול לא ישלם על ידי הגוי ולא יהא הגוי משלם על ידיו שכן מצינו בענין הקדש שאין משלם על ידי הקדש ולא יהא הקדש משלם על ידו ת״ל שלם ישלם לרבות של גוים ושל גר תושב יכול יהוא משלמין בתם חצי נזק ובמועד נזק שלם ת״ל שור רעהו שור רעהו יוצא בסדר הזה ולא של אחרים יוצאין בסדר הזה ועליהן הוא אומר הופיע מהר פארן הופיע פנים כנגד כל באי העולם: ומת. זה הוא שאמרנו לעשות נגיחה נשיכה רביצה בעיטה כיוצא בנגיפה: ומכרו את השור החי. זה הוא שאמרנו לרבות כל בעלי חיים: ומכרו את השור החי. מלמד שאינו משלם חצי נזק אלא מגופו לפיכך אם אינו שווה אומר הרי שהזיק לפניך: וחצו את כספו. שיתן לו בכספו חצי נזקו: ר׳ יהודה אומר שור שיפה מאתים שנגח לשור יפה מאתים והנבלה יפה חמשים זוז זה נוטל חצי החי וחצי המת וזה נוטל חצי החי וחצי המת שנ׳ ומכרו את השור החי וחצו את כספו וגם את המת יחצון אמר לו ר׳ מאיר לא בזה דיברה תורה אלא בשאין הנבלה יפה כלום הא מה ת״ל וגם את המת יחצון אף את הפחת יחצון משלם לו חצי הפחת: וגם את המת יחצון. לרבות שבח הנבלה שאם השביחה בין שעת נגיחה לשעת עמדה בדין חולקין השבח בין המזיק והניזק: ומכרו את השור החי וחצו את כספו וגם את המת יחצון. יכול שור יפה מנה שנגח שור יפה חמש [סלעים] ואין הנבלה יפה כלום יהא זה נוטל חצי החי וחצי המת ויהא זה נוטל חצי החי וחצי המת נמצא מפסיד חמשה ונוטל החמשים וכי למה יצא מועד להחמיר עליו אין משלם יתר על מה שהזיק הוי לא דברה תורה אלא בזמן ששניהן שוין: כיוצא בו שור יפה חמש [סלעים] שנגח לשור יפה מנה והנבלה יפה חמשים יהא זה נוטל חצי החי וחצי המת ויהא זה נוטל חצי החי וחצי המת ונמצא משלם שני (סלעים) [דינרים] ומחצה ונוטל חמש ועשרים היכן מצינו שהמזיק נשכר בכל מקום שיהא נשכר כאן ת״ל בעליו שלם ישלם הבעלים משלמין ואין הבעלים נוטלין הא לא דברה תורה אלא בזמן ששניהן שוין:

לו **או נודע בבית דין** בבעלים מניין ת״ל (פס׳ כ״ט) והועד בבעליו הא אין העדה אלא בפני בית דין ובפני בעלים: נגח. הרי יום: תמול. הרי שנים: שלשום. הרי שלשה הוי אין מועד עד שיועד שלשה ימים ולא שלשה פעמים: ולא ישמרנו בעליו הא אם שמרו כראוי ויצא והזיק פטור: ולא ישמרנו. לרבות שואל ושומר חנם ונושא שכר ושוכר כעליון: ד״א ולא ישמרנו מי שיש בו דעת יצאו חרש שוטה וקטן שאין [בהן] דעת לשמור: שלם ישלם. לרבות של חרש שוטה קטן הא כיצד מעמידן להן אפטרופין ומעידים בפני אפטרופין ואם הזיקו יהוא חייבין לשלם: שור תחת השור. מלמד שמשלם נזק שלם: והמת יהיה לו לניזק: יכול יהא אומר לו תן לי מאה [מנה] תחת שור (והלא) [והלה] אומר טול שור יפה חמש סלעים תחת שורך ת״ל שור תחת השור מה תחת האמור להלן דמים אף כאן דמים: והמת יהיה לו. מיטפל בנבלה עד שימציאה לו:

לז **כי יגנב איש** אין לי אלא איש אשה מנין ת״ל ישלם בין איש בין אשה א״כ למה נאמר איש לענין שלמטה האיש נמכר בגניבו ואין האשה נמכרת בגניבה: שור או שה. אין לי אלא שור ושה המיוחדן מניין לרבות הכלאים ת״ל או שה יכול שאני מרבה את הכוי ת״ל חמשה בקר ישלם תחת השור [וגו׳] את שכולו שה יצא זה שאין כולו שה: וטבחו. לפי [ש]יצאת בהמה טמאה שאין לה טביחה משמע מוציא את בהמה טמאה שאין לה טביחה ומביא את חיה טהורה שיש לה טביחה ת״ל שור ולא חיה שהיה בדין ומה בהמה שאינה במצות כסוי הרי היא בתשלומי ארבעה וחמשה חיה שהיא במצות כסוי אינו דין שתהא בתשלומי ארבעה וחמשה ת״ל שור ולא חיה: שה. ולא עופות שהיה בדין מה בהמה שאינה [באם] על הבן הרי היא בתשלומי ארבעה וחמשה עוף שהוא באם על הבן אינו דין שיהא בתשלומי ארבעה וחמשה ת״ל שה ולא עופות: וטבחו או מכרו. אין לי אלא הוא שלוחו מניין ת״ל וטבחו או מכרו: אין לי אלא גונב ומוכר גנב ונתן במתנה גנב והקיף גנב והחליף גנב ופרע בחובו מניין ת״ל או מכרו יכול גנב וירש ואחר כך טבח גנב והקדיש ואחר כך טבח יהא משלם תשלומי ארבעה וחמשה ת״ל כי יגנב איש שור או שה וטבחו או מכרו מה גניבה שאינה שלו אף טביחה ומכירה שאינה שלו יצא זה שהוא שלו: יכול מכרו חוץ מידו וחוץ מרגלו יהא משלם תשלומי ארבעה וחמשה ת״ל וטבחו או מכרו מה טביחה כולה אף מכירה כולה: וטבחו או מכרו. מכאן לשותפין שגנבו שאין חייבין עד שימכרו שניהם או יטבוחו [שניהם] שנ׳ וטבחו או מכרו: וטבחו או מכרו. [ולא] מי שאין חייב על טבחו אלא משום מכרו יצא הגונב את הקדשים וטבחן שהוא חייב כרת משום שוחט קדשים בחוץ שיהא פטור מתשלומי ארבעה וחמשה יכול יהא חייב תשלומי כפל ת״ל (כ״ב ו׳) וגנב מבית האיש אם ימצא הגנב ישלם שנים מבית האיש ולא מבית הקדש: וטבחו. פרט לשוחט ונתנבלה בידו ולמחר ולמעקר או יכול שאני מוציא את הטרפה ת״ל וטבחו שחיטה שאינה ראויה לאכילה שמה שחיטה: חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה. גזירת מלך: יכול יהא אומר תן לי מאה מנה תחת שורי והלה אומר טול חמשה שוורים בני חמש [חמש] סלעים תחת שורך נאמר כן תחת ונאמר כן תחת מה תחת האמור להלן אין משלם אלא דמים אף תחת האמור כן אינו משלם אלא דמים: [ע״ב]:

פרק כב

א אם במחתרת אין לי אלא במחתרת מניין לרבות חצרו וגנתו וקרקיפו ת״ל ימצא הגנב מכל מקום אם כן למה נאמר במחתרת אלא במחתרת הכה ומת אין לו דמים יצא חוץ למחתרת דמים לו: יכול יהא צריך עדים ת״ל במחתרת מחתרת היא עידותו אם כן למה נאמר ימצא לענין שלמעלה חמשה בקר ישלם יכול ישלם על פי עצמו ת״ל ימצא אין ימצא מכל מקום אלא בעדים [פ]: והכה. בכל אדם: ומת. בכל דבר: אין לו דם. אין לו דמים. בין בחול בין בשבת: [ולהלן הוא אומר דם לו דמים לו בין בחול בין בשבת]:

ב אם זרחה השמש עליו וכי עליו בלבד (היא) [חמה] זורחת והלא על כל העולם כולו היא זורחת אלא מה זריחת שמש שהיא בגלוי כך כל (דבר) שהוא [בגלוי] מה זריחת שמש שלום לו כך כל דבר שהוא שלום לו: דם לו דמים לו. בין בחול בין בשבת [להלן הוא אומר (דברים כ״ב כ״ו) כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה. הרי זה כזה מה זה ספק נפשות אף זה ספק נפשות. מה זה אם מוחה בידו להורגו קדם להורגו: אף זה אם מוחה להורגו קדם להורגו הו׳] דמים לו שלם ישלם. הא אם אין לו דמים אינו משלם [מה זה מיוחד עשה את שאין מיתכון כמתכוין. נידון בנפשו פטור מן הממון כך כל דבר נעשה את שאין מיתכוין כמיתכוין נידון בנפשו פטור מן הממון]: אם אין לו. מלמד שאין שמין לו בראוי כבמוחזק [אם אין לו מלמד שאין שמין מן המטלטלין] אם אין לו מלמד שאין ממתינין לו עד שימות אביו או עד שתבוא ספינתו ממדינת הים: ונמכר בגניבתו. אין נמכר (בסמומו) [בזמומו] ונמכר בגניבו אין נמכר (באפילו) [בכפלו] ונמכר בגניבו אין נמכר ונישנה (על ידי אחד) [בגנבו. אין לך עליו מעתה ר׳ אלעזר אומר אומר עד שיהא שקול כנגד גניבו] ונמכר בגניבו האיש גמכר בגניבו ואין האשה נמכרת בגניבתה: [ע״ד פ׳]

ג אם המצא תמצא בידו הגניבה ראו אותו שנכנס ולא מצאו בידו גניבה מצאו בידו גניבה ולא ראו אותו שנכנס פטור עד שיראו אותו שנכנס וימצאו בידו גניבה: מכלל שנ׳ [להלן] (פס׳ ו׳) וגנב מבית האיש מגיד [הכתוב] שאינו חייב עד שיוציאו מרשות בעל הבית יכול אף זה כן מניין אתה אומר הגביהו ברשות בעל הבית הרי זה חייב ת״ל אם המצא תמצא בידו הגניבה: משור. [לפי שמצינו בתשלומי ארבעה וחמשה... שהגונב בשתפות ושותף שגנב מחברו שהוא פטור יכול אף זה כן ת״ל משור] אפילו מקצת שור (לרבות שותפין שגנבו): עד שה. לפי שמצינו בתשלומי ארבעה וחמשה שאם מכרו חוץ מידו וחוץ מרגלו שהוא פטור יכול אף זה כן ת״ל עד שה אפילו מקצת שה: משור עד חמור עד שה חיים. (יאמר) [ייאמר] שור וגניבה והכל בכלל אלו כן הייתי אומר מה זה מיוחד שיש בו בכורה למזבח אף כשאני מרבה איני מרבה אלא דבר שיש בו בכורה למזבח והיזה זה שה ת״ל שה כבר שה אמור מה ת״ל (גניבה) [הגניבה] לרבות דבר אחר: (יאמר) [ייאמר] שור ושה (וגניבה) [והגניבה](והלא) [והכל] בכלל אלו כן הייתי אומר מה זה מיוחד שיש בו (בכורה) [בכור] לכהנים אף כשאני מרבה איני מרבה אלא דבר שיש בו(בכורה) [בכור] לכהנים והיזה זה זה החמור ת״ל חמור כבר חמור אמור מה ת״ל [ה]גניבה לרבות דבר אחר: יאמר שור ושה וחמור וגניבה (והלא) [והכל] בכלל אלו כן הייתי אומר מה אלו מיוחדין שיש (בה) [בהן] רוח חיים אף כשאני מרבה איני מרבה אלא דבר שיש בו רוח חיים ת״ל חיים כבר חיים אמורין מה ת״ל [ה]גניבה לרבות דבר אחר: יכול הגונב את בנו ומכרו יהא (חייב) [משלם] תשלומי (כפל) [כפול] ודין הוא מה אם אלו שאין חייב על מכירתן מיתה משלם תשלומי (כפל) [כפול] בנו שחייב על מכירתו מיתה אינו דין שישלם תשלומי כפל ת״ל משור עד חמור עד שה מה אלו מיוחדין שזכאי במכירתן יצא בנו שאין זכאי במכירתו: מוציא אני את בנו שאין זכאי במכירתו ועד אן לא אוציא את בתו שזכאי במכירתה ת״ל משור עד חמור עד שה מה אלו מיוחדין שזכאי במכירתן לעולם יצאת בתו שאין זכאי במכירתה לעולם: מוציא אני את בתו שאין זכאי במכירתה לעולם ועד אן לא אוציא את הקרקעות שזכאי במכירתן לעולם ת״ל משור עד חמור עד שה מה אלו מיוחדין [שיש בהן] שבר ושביה ומתה יצאו קרעות שאין בהן שבר ושביה ומיתה: מוציא אני את הקרקעות שאין בהן שבר ושביה ומיתה ועד אן לא אוציא את העבדים שיש בהן שבר ושביה ומיתה ת״ל משור עד חמור עד שה מה אלו [מיוחדין] ששמירתן עליך יצאו עבדים שאין שמירתן עליך: מוציא אני את העבדים שאין שמירתן עליך ועד אן לא אוציא את השטרות ששמירתן [עליך] ת״ל משור עד חמור עד שה מה אלו מיוחדין שמתנתן גמורה לך יצאו שטרות שאין לך בהן אלא ראיה: חיים שנים ישלם. אע״פ [שלא] בשבועה [והלא דין הוא חייב כן וחייב בבעל הבית מה מצינו בבעל הבית שאין משלם אלא לאחר שבועה אף זה לא ישלם אלא לאחר שבועה ועוד קל וחומר מה בעל הבית שמשלם חומש ואשם אין משלם אלא לאחר שבועה זה שאין משלם חומש ואשם אינו דן שלא ישלם [אלא] לאחר שבועה ת״ל חיים שנים ישלם אע״פ שלא בשבועה. יכול בשבועה [על פי] עצמו ודן הוא חייב כן וחייב בבעל הבית מה מצינו בבעל הבית אין משלם על פי עצמו אף זה לא ישלם על פי עצמה ועוד קל וחומר ומה בעל הבית שמשלם חומש ואשם אין משלם על פי עצמו זה שאין משלם חומש ואשם אינו דין שלא ישלם על פי עצמו. לא אם אמרת בבעל הבית שאין משלם [אלא] לאחר שבועה תאמר בזה שמשלם לפני שבועה ולאחר שבועה. הואיל ומשלם לפני שבועה ולאחר שבועה ישלם על פי עצמו ת״ל (כי ימצא) [אם המצא] אין ימצא בכל מקום אלא עדים]:

ד **כי יבער** המבער חייב [לשלם] מכאן אתה אומר הגנבים שפתחו את הדיר ופתחו את המוקצה ויצתה בהמה והזיקה הגנבים פטורין ובעל הבית פטור שנ׳ ושלח את בעירה יצא זה שלא שלח הוציאוה הגנבים הגנבין חייבין ובעל הבית פטור שנ׳ כי יבער ישלם המבער חייב לשלם: נעל כראוי וקשר כראוי [ועשה לה מחיצה גבוהא עשרה טפחים ומסרה לזקן ולחולה שיש בו דעת] ויצתה [בהמה] והזיקה פטור שנ׳ ושלח את בעירה יצא זה שלא שלח: נעל שלא כראוי וקשר שלא כראוי [ועשה מחיצה שאינה גבוהה עשרה טפחים](או שמסרה) [ומסרה] לחרש שוטה וקטן [שאין בהם דעת] ויצתה [בהמה] והזיקה חייב שנ׳ כי יבער ישלם המבעיר חייב לשלם: שדה או כרם. אין לי אלא שדה וכרם המיוחדין מניין לרבות כל דבר ת״ל או כרם יכול שאני מביא את שקרעה כסות ושאכלה את הכלים ת״ל כרם מה כרם מיוחד שהוא פירות אף כל דבר שהוא פירות או מה כרם פירות גמורין אף אין לי אלא פירות גמורין מניין אפילו אכלה זרעין ושתלין [הרי אלו שמין לו] ת״ל שדה: [ר׳ שמעון אומר כרם והלא הכרם בכלל שדה היה מה תלמוד לומר שדה או כרם מלמד שאם אכלה פגין או בושר רואין אותן כאילו הן פירות גמורין: ושלח את בעירה. בהמה שהיתה מהלכת כדרכה ברשות רבים ונפלה לגינה וניהנתה אם שלא מאיליה משלמת מה שניהנתה. ואם מאיליה משלמת מה שהזיקה. אין שמין בית קב מפני שהוא משביח. ולא בית כור מפני שהוא (... נים) [פוגם] אלא שמין בית סאה באותה שדה כמה היתה יפה וכמה היא יפה: ושלח את בעירה. אין לי אלא שן לאכול את הראוי לה מנין לרגל לשבר בדרך הלוכה תלמוד לומר ושלח את בעירה לא השן בכלל הרגל היית שנ׳ (ישעיה ה׳ ה׳) חסר מסוכתו והיה לבער פרץ גדרו והיה למרמס ואין לי אלא אלו בלבד מנין הזיקה בדרך הילוכה בגופה בדרך הילוכה חמור במשוי שעליו בדרך הילוכו מה אילו מיוחדין שהזיקו בדרכן ובראוי להן משלמין נזק שלם כך כל המזיק כדרכו וכראוי לו משלם נזק שלם. ע״ט] ושלח את בעירה. אין לי אלא שן לאכול את הראוי לה ורגל לשבר כדרך הלוכה מניין לשן לאכול את שאין ראוי לה ולרגל לשבר שלא כדרך הלוכה ת״ל ובער בשדה אחר לרבות דברים אחרים יכול על הכל משלם נזק שלם ודין הוא והלא שור שהזיק את חבירו בכלל היה ולמה תנא להקיש אליו מה שור מיוחד שהזיק כדרכו בשאין ראוי לו בתם משלם חצי נזק ובמועד נזק שלם כך כל דבר שהזיק כדרכו בשאין ראוי לו בתם משלם חצי נזק ובמועד נזק שלם: [ובער בשדה אחר. ולא בשדה בעל הבית. יכול אף על פי שנתן לו רשות בעל הבית לגדוש תלמוד לומד ובער בשדה מכל מקום: פ׳] מיטב שדהו ומיטב כרמו [ישלם.] מלמד שאין שמין לו אלא מן העדית [יכול אם הזיקה בזיבורית יהו שמין לו מן העידית ת״ל שדה שדה אמורה למעלה ואין לי אלא בלבד] מניין לכל המשלם קנס (שאינו משלם) [שאין שמין לו] אלא מן העדית ת״ל מיטב שדהו ומיטב כרמו זה בנין אב לכל המשלם קנס שאין שמין לו אלא מן העדית: מיטב שדהו ומיטב כרמו מלמד שאין שמין לו אלא מן המטלטלין [אין לי אלא זה בלבד] מניין לכל המשלם קנס (שלא ישלם) [שאין שמין לו] אלא מן המטלטלין ת״ל מיטב שדהו ומיטב כרמו זה בנין אב לכל המשלם קנס (שלא ישלם) [שאין שמין לו] אלא מן המטלטלין: [מיטב שדהו וגו׳ מלמד שאין שמין בראוי כבמוחזק: כרמו. פרט לגבוה: ישלם. מכל מקום שנ׳ ישלם משלם נזק שלם: פ״א]

ה **כי תצא אש** לעשות את שאין מתכוין כמתכוין המדליק בתוך שלו יצתה אש ואכלה בתוך של חבירו הרי זה חייב יכול עברה נחל או שלולית דרך היחיד ודרך הרבים שש עשרה אמה וגדר שהוא גבוה ארבע אמות יהא חייב ת״ל ומצאה עד שיהא מצוי לה יכול עד שיהא מכביש למטה והולך ת״ל קוצים או מה קוצים שגדלו מחמת עצמן יכול אין לי אלא דבר שגדל מחמת עצמו ת״ל גדיש או מה גדיש מיוחד שהוא תלוש מן הקרקע יכול אין לי אלא דבר שהוא תלוש מן הקרקע ת״ל קמה או מה אלו מיוחדין שהן ראוין לדלוק יכול אין לי אלא דבר שראוי לדלוק מניין ספספה נירות ספספה מציבות של שיש ומצבות של פשתן ואבנים שמתוקנות לו לכבשנו ת״ל שדה אין לי אלא דבר שלא הובער דבר שהובער מנין (כבשנו) [אכלה כבשנות] של סיד כבשנות של יוצרין ת״ל המבעיר את הבערה [אין לי אלא המבעיר המכבה מנין כיבת כבשנות של סיד כבשנות של יוצרים תלמוד לומר הבעירה או יכול אף המגדיש בתוך שדה חבירו שלא ברשות ת״ל גדיש וקמה מה קמה בתוך שלו אף גדיש בתוך שלו: פ״ב המדליק בתוך שלו ויצתא אש ואכלה גדישו של חבירו הרי זה חייב. היו בו כילים ודלקו חייב על הגדיש וחייב על הכלים דברי ר׳ יהודה. וחכמים אומרים רואין את מקום הכלים כאילו מלא תבואה אין משלמין אלא דמי גדיש בלבד. מודה ר׳ יהודה לחכמים במשאיל מקום לחבירו להגדיש והטמין בו כילים ודלקה אין משלמין אלא דמי גדיש בלבד. היה גדיש חיטין ומחופה שעורין. או שעורין ומחופה חיטין אין משלמין לו אלא דמי גדיש בלבד] היה שור קשור בגדיש ודלק עמו או חמור קשור בגדיש ודלק עמו חייב ואם היו מותרין פטור שנ׳ גדיש וקמה מה אלו מיוחדין שאין יכולין לברוח יצאו אלו שיכולין לברוח: לפי שמצינו בשור שאם מסרו לחרש שוטה וקטן שהוא חייב יכול אף השולח את הבערה ביד חרש שוטה וקטן יהא חייב ת״ל כי יבער ישלם המבעיר חייב לשלם: [המדליק בתוך שלו ויצתא אש ואכלה בחצירו של חבירו הרי זה חייב שכן דרך חצר להיות מכניס את הכל לתוכה. ואין לי אלא אלו בלבד מנין המכה בפטיש ויצא והזיק בין ברשות היחיד ובין ברשות הרבים ונפח שהניח גץ על גבי ברזל ויצא והזיק בין ברשות היחיד ובין ברשות הרבים מה זה מיוחד שעושה בתוך שלו ומזיק כשאינו שלו הרי הוא חיב. כך כל העושה בתוך שלו ומזיק בשאינו שלו יהא חיב.] אין לי אלא אלו בלבד מניין אחד הביא את העצים ואחד הביא את האור אחד הביא את האור ואחד הביא את העצים מניין שאחרון אחרון חייב ת״ל כי יבער ישלם המבעיר חייב לשלם

אין לי אלא אלו בלבד מניין אחד הביא את העצים ואחד הביא את האור ובא אחר (וניבה המנבה הוא שחייב) [וניבח יש בו כדי לנבח הרי הו חייב] ת״ל כי יבער ישלם המבעיר חייב לשלם: הרי ארבעה אבות נזיקין השור והבור המבעה וההבער לא [הרי] השור כהרי המבעה ולא [הרי] המבעה כהרי השור לא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש שאין בה רוח חיים ולא זה וזה שדרכן לילך ולהזיק כהרי הבור שאין דרכו לילך ולהזיק לכך נאמרו ארבעתן: [פ״ד]

ו **כי יתן איש (אל רעהו)** אין מתנת קטן כלום [אין לי אלא בזמן שנתן קטן ותבע קטן. נתן קטן ותבע גדול מנין שנ׳ עד האל׳ יבא דבר שניהם עד שתהא שעת תביעה ושעת נתינה שוין]: איש. פרט לגבוה אין לי אלא בזמן שנתן להקדש נתן לו הקדש מניין ת״ל אם לא שלח ידו במלאכת רעהו ולא של הקדש [אין לי אלא בזמן שנתן להקדיש ונתן לו הקדיש נתן לגיזבר ופדאו: חולין והקדישו מנין ת״ל עד האל׳ יבא דבר שניהם עד שתהא שעת תביעה ושעת נתינה שוין]: רעהו. פרט לאחרים: רעהו פרט לגר תושב אין לי אלא בזמן שנתן לגוי נתן לו הגר מניין ת״ל אם לא שלח ידו במלאכת רעהו: [ואין לי אלא בזמן שנתן לגר ונתן לו הגוי. נתן לגר וניתגיר או שנתן לו הגוי ואחר כך ניתגיר מנין ת״ל עד האל׳ יב׳ דב׳ שני׳ עד שתהא שעת תביעה ושעת נתינה שוין] כסף. מה כסף מן הגדל בארץ יכול שאני מוציא את כלי הים [שאינן] מן הגדל בארץ ת״ל או כלים [דב׳ ר׳ יהודה]: לפי שמצינו שחייב בטענה וחייב בהודאה מה הודאה בשווה פרוטה אף הטענה בשווה פרוטה ת״ל כסף מעה כסף דברי בית שמאי ובית הלל אומרין [הטענה] שתי כסף: [פ״ה] [מכלל שנ׳ רעהו פרט לגבוה יכול שני מוציא את כסף מעשר תלמוד לומר כסף:] [לשמור. ולא לאבד]: לשמר. ולא לחלק לעניים לשמר ולא להשליך לשמר ולא ליתן במתנה: וגנב מבית האיש. ולא מראש (הגג) [גגו] מגיד שאם לא שמר כדרך השומרין חייב: וגנב מבית האיש. ולא מבית (הגונב) [הגנב] אין הגונב אחר הגנב משלם תשלומי כפל ולא הטובח ומוכר אחר הגנב משלם תשלומי ארבעה וחמשה: אם ימצא הגנב ישלם שנים. מה אני צריך (והרי) [והלא] כבר נאמר אם המצא תמצא בידו הגניבה (שנים ישלם) מה ת״ל אם ימצא הגנב מגיד שאם שלם לבעל הפקדון ואחר כך נמצא הגנב משלם תשלומי כפל או תשלומי ארבעה וחמשה (לשומר) [לשיני]: ר׳ ישמעאל אומר אם ימצא הגגב מה אני צריך והלא כבר נאמר אם המצא תמצא בידו הגניבה מה ת״ל אם ימצא הגנב אם ימצאו לו עדים לבעל הבית שטענו טענת גנב הרי זה משלם תשלומי כפל יכול ישלם על פי עצמו [ודין הוא חייב בן וחייב בגנב מה מצינו בגנב אין משלם על פי עצמו אף זה לא ישלם על פי עצמו. לא אם אמרת בגנב שמשלם תשלומי כפול תומר בזה שאין משלם תשלומי כפול הואיל ואין משלם תשלומי כפול ישלם על פי עצמו] ת״ל ימצא אין ימצא בכל מקום אלא בעדים: יכול ישלם לפני שבועה ולאחר שבועה [ודין הוא חייב כן וחייב בגנב מה מצינו בגנב משלם לפני שבועה ולאחר שבועה אף זה ישלם לפני שבועה ולאחר שבועה. ועוד קל וחומר ומה גנב שאין משלם חומש ואשם משלם לפני שבועה ולאחר שבועה זה שמשלם חומש ואשם אינו דין שישלם לפני שבועה ולאחר שבועה] ת״ל (המצא תמצא בידו הגנ׳ אימתי... מיתיחדת לאחר שמעה דבר אחר] אשר ירשעון אלהים אימתי נקרא רשע לאחר שבועה: [פ״ו] [יכול יהא חייב על טענת אבוד ודין הוא חייב כזו וחייב בנושא שכר. מה מצינו בנושא שכר אינו חיב על טענת אבוד. אף זה לא יהא חיב על טענת אבוד. ועוד קול וחומר ומה נושא שכר שמשלם אבידה וגניבה אינו חייב על טענת אבוד זה שאין משלם אבידה וגניבה אינו דין שלא יהא חייב על טענת אבוד ולא אם אמרת בנושא שכר שאין משלם תשלומי כפול תאמר בזה שמשלם תשלומי כפול ת״ל אם ימצא הגנב על הגניבה הוא חיב. ואינו חיב על טענת אבוד יכול אם אבדו או שנגנבו אצלו יהא חיב ודין הוא חיב כזו וחייב כנושא שכר מה מצינו בנושא שכר משלם אבדה וגניבה אף זה ישלם אבידה וגניבה. ועוד קול וחומר מה נושא שכר שאין משלם תשלומי כפול משלם אבידה וגניבה זה שמשלם תשלומי כפול אינו דין שישלם אבידה [וגניבה] ת״ל אם לא שלח ידו במלאכת רעהו יכול ישלם תשלומי כפול על שליחות יד ודין הוא חייב כזו וחייב בנושא שכר מה מצינו בנושא שכר שאין משלם תשלומי כפול על שליחות יד אף זה לא ישלם תשלומי כפול על שליחות יד. ועוד קול וחומר ומה נושא שכר שמשלם אבידה וגניבה אין משלם תשלומי כפול על שליחות יד זה שאין משלם אבידה וגניבה אינו דין שלא ישלם תשלומי כפול על שליחות יד. ולא אם אמרת בנושא שכר שאין משלם תשלומי כפול תימר בזה שמשלם תשלומי כפול ת״ל (פס׳ ג׳) אם המצא תמצא בידו הגנ׳ על הגניבה משלם תשלומי כפול ואין משלם תשלומי כפול על שליחות יד: [פ״ז]

ז **אם לא ימצא הגנב** אם לא ימצאו לו עדים לבעל הבית שטענו טענת גנב: ונקרב בעל הבית אל האלהים. לשבועה [או יכול לתשלומין ת״ל אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. ד״א נאמרה כן קריבה ונאמ׳ להלן קריבה. מה קריבה האמ׳ להלן שבועה, אף קריבה האמ׳ כן שבועה.]: אם לא שלח ידו [במלאכת רעהו. מה אני צריך והלא בידו היית מה תל׳ לומ׳ אם לא שלח ידו במל׳ רעה׳ הוציא כלים מתוך קלצטר והוציא בהמה ורכב עליה חיב שנ׳ אם לא שלח ידו במל׳ רעהו שלח זה מכל מקום].

ח **חישב לשלח יד** [בפקדונו של חבירו] בית שמאי מחייבין ובית הלל פוטרין בית שמאי אומרין על כל דבר פשע לעשות את המחשבה כמעשה ובית הלל (פוטרין) [אומ׳] אם לא שלח ידו [במ׳ רע׳ מגיד שאינו חיב] עד שישלח יד אם כן למה נאמר על כל דבר פשע שיכול אין לי אלא הוא מניין לרבות

את עבדו ואת שלוחו ת״ל על כל דבר פשע: (מניין) היטה את החבית ונטל הימנה ונשברה אין משלם אלא רביעית (ת״ל) [שנ׳] על פשע על מה שפשע: עקרה משלם דמי כולה שנ׳ על כל דבר פשע על כל מה שפשע העבירה ממקום למקום ונשברה בתוך ידו לצורכו חייב לצורכה פטור שנ׳ (אם לא שלח ידו לצורך עצמו) [פשע יצא זה שלא פשע] [פ״ח]: על כל דבר פשע על שור על חמור [על שה]. ייאמר שור ופשע והכל בכלל אלו כן הייתי אומר מה זה מיוחד שיש בו בכורה למזבח [אף בשני מרבה איני מרבה אלא דבר שיש בו בכור למזבח ואיזו זה שה תל׳ לומ׳ שה כבר שה אמור מה תל׳ לומ׳ פשע לרבות דבר אחר. ייאמר שור ושה ופשע והכל בכלל אילו כן הייתי אומר מה אילו מיוחדין שיש [בהן] בכור לכהנים אף (בשני) [כשני] מרבה אינו מרבה אלא דבר שיש בו בכור לכהנים ואיזו זה חמור תל׳ לומ׳ חמור כבר [חמור] אמור מה תל׳ לומ׳ פשע לרבות דבר אחר ייאמר (ושור) [שור] ושה וחמור ופשע והכל בכלל אילו כן הייתי אומ׳ מה אילו מיוחדין שיש בהן רוח חיים אף (בשני) [כשני] מרבה איני מרבה אלא] דבר שיש בו רוח חיים ת״ל שלמה יכול אף הקרקעות ת״ל על שור [על חמור על שה מה אילו מיוחדין שיש בהן שבר ושבויה ומיתה יצאו קרקעות שאין בהן שבר ושברה ומיתה. ועד אן לא אוציא את העבדים שיש בהן שבר ומיתה תל׳ לומ׳ על שור על חמור על שה. מה אילו מיוחדין ששמירתן עליך יצאו עבדים שאין שמירתן עליך [מוציא אני את העבדים שאין שמירתן עליך] ולא אוציא את השטרות ששמירתן עליך תל׳ לומ׳ על שור על חמור על שה מה אילו מיוחדין שמתנתן גמורה לך יצאו שטרות] שאין [לך] בהן אלא ראייה: [פ״ט] יכול יהא חייב על פחות משוה פרוטה ת״ל שלמה מה שלמה מיוחדת שיש בה [שוה] פרוטה (כך אינו חייב עד שיודה בפרוטה ויכפור בשתי מעין ותהיה ההודיה ממין הטענה) [חיב להכריז כך כל דבר שיש בו שוה פרוטה חיב להכריז] טענו שור וחמור (ושה) והודה כאחד מהן הרי זה חייב שנ׳ על שור ועל כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה על חמור ועל כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה על שה ועל כל (שלמה) [אבדה] אשר יאמר כי הוא זה: טענו בשור והודה בשה והודה בשור פטור מה ראית להביא את זה ולהוציא את זה מביא אני את זה שהודה מקצת טענה ומוציא אני את זה שלא הודה מקצת טענה: [מנה לי בידך אין לך ביד והיה... לך בידי ונתתיו לך. יש (לך) [לי] בידך מנה וכסות ומנה ובהמה פטור נח מהן חמשים דינר חיב מה ראית להביא את זה ולהוציא את זה אביא... אני את זה שהודה ממין הטענה ומוציא אני את זה שלא הודה ממין הטענה]: אשר יאמר כי הוא זה. יכול בשם שהכפירה בשתי כסף כך ההודייה בשתי כסף ת״ל כי הוא זה אפילו שווה פרוטה: עד האלהים יבא. טענו בחוץ והודה לו ובא לבית דין וכפר אם יש לו עדים שהודה בפניהם חייב ואם לאו פטור שנ׳ עד האלהים יבא דבר שניהם מה שדברו שניהם בחוץ: עד האלהים יבא דבר שניהם. זו שבועה נאמר להלן שניהם ונאמר כאן שניהם מה להלן שבועה אף כאן שבועה מכאן אמרו שלשה נשבעין מן התורה השומר ומודה במקצת ומי שחייבו עד אחד: מניין שאין מטין על פי אחד לחובה ת״ל אשר ירשיעון אלהים: [אשר ירשיעון אלהים]. פרט למרשיע עצמו מכאן אמרו אין אדם משלם קנס על פי עצמו: ישלם שנים לרעהו. ר׳ ישמעאל אומר קורא אני עליו כאן ישלם שנים וקורא אני עליו להלן ישלם אותו בראשו וחמישיתו יוסף עליו כיצד יתקיימו שני הכתובים כל המשלם את הקרן חייב בחומש וכל שאינו משלם את הקרן פטור מן החומש: ישלם שנים לרעהו. לרעהו ולא להקדש לרעהו ולא לאחרים:

ט **כי יתן איש אל רעהו** יכול שתי הפרשיות כולן בענין אחד וכי כתוב וכי אינו אלא כי מלמד שהוא ענין אחד הוי פרשה ראשונה בשומר חנם פרשה שנייה בנושא שכר ושוכר שומר חנם נשבע על הכל ופטור שומר שכר פעמים נשבע [ופעמים] משלם: כי יתן איש. אין לי אלא איש אשה מניין ת״ל ישלם בין איש בין אשה אם כן למה נאמר איש פרט לקטן: רעהו. פרט לאחרים רעהו פרט לגר תושב רעהו פרט להקדש שאין חייבין עליהן שבועה: חמור או שור או שה. אין לי אלא אלו המיוחדין מניין לרבות שאר בהמה ת״ל וכל בהמה. מניין לרבות שאר המטלטלין ת״ל וכל לשמור. יכול שאני מרבה שטרות ועבדים וקרקעות ת״ל חמור או שור או שה מה אלו מטלטלין אף אין לי אלא מטלטלין: ומת או נשבר או נשבה. יאמר מיתה מה אני צריך לומר שבוייה ושבורה אלו כן הייתי אומר מה מיתה מיוחדת שאין בו רוח חיים יצאת שבורה ושבויה שיש בהן רוח חיים צריך הכת׳ לומר מתה שבורה ושבויה: יאמר שבורה מה אני צריך לומר שבויה ומתה אלו כן הייתי אומר מה שבורה מיוחדת שהיא בפניך יצאת שבויה ומתה שאין בפניך צריך כת׳ לומר שבורה ושבוייה: יאמר שבויה מה אני צריך לומר שבורה ומתה אלו כן הייתי אומר מה שבויה מיוחדת שיש בה רוח חיים יצאת שבורה ומתה שאין בהן רוח חיים צריך הכת׳ לומר מתה שבורה ושבויה מניין לרבות שאר כל האונסין ת״ל מת או נשבר או נשבה: ומת. שתהא מיתתו בידי שמים: או נשבר. ששברתו חיה: או נשבה. ששבוהו לסטין עדיין אני אומר השבר והשבי בין שיכול להצילה [בין שאינו יכול להצילה ת״ל ומת מה מיתה שאינו יכול להצילה] אף שבר ושבוי שאינו יכול להציל: אין רואה. בעדים הכתוב מדבר נאמר כאן רואה ונאמר להלן (ויקרא ה׳ א׳) והוא עד או ראה מה ראה האמור להלן שני עדים אף רואה האמור כאן שני עדים: אין רואה שבועת ה׳ תהיה בין שניהם. הא יש עדים בעל הבית פטור מכל דבר איסי בן יהודה אומר אין ראה שבועת ה׳ תהיה בין שניהם הא יש רואה יביא ראיה ויפטר ואם לאו חייב לשלם: שבועת ה׳ תהיה בין שניהם. בנקיטת חפץ: בין שניהם. להוציא את היורש: שניהם. להוציא את שכנגדה חשוד על השבועה: בין שניהם. שלא ישביענו הדיין על כרחו: ר׳ נתן אומר בין שניהם מגיד שהשבועת חלה על שניהם:

י **שבועת ה׳ תהיה בין שניהם** אינה זזה מבין שניהם אם הנשבע נשבע על שקר סופה לחזור עליו אם המשביע משביע על שקר סופה לחזור עליו הדא דאמרי בין זכאי בין חייב לידי שבועה לא תקרב: אם לא שלח ידו. לצרכו אתה אומר לצרכו או שלא לצרכו הרי אתה דן נאמר כאן שליחות יד ונאמר להלן שליחות יד מה להלן לצרכו אף כאן לצרכו: ולקח בעליו. מקבל ממנו השבועה: ולא ישלם. מכאן אמרו בעל הנבלה מטפל בנבילתו: ד״א ולקח בעליו ולא ישלם. כל הנשבעין שבתורה נשבעין ולא משלמין: ד״א ולקח בעליו ולא ישלם כשהוא אומר שבועת ה׳ תהיה בין שניהם אין אנו יודעין איזה ישבע ויתן ת״ל ולקח בעליו ולא ישלם כיון שקיבלו בעלים שבעה הלא פטור מלשלם יכול אף השכיר והנגזל והנחבל כן ת״ל בין שניהם פעמים שזה נשבע ופעמים שזה נשבע: ד״א ולקח בעליו ולא ישלם השאילו שור ורבע את האדם ושור ונגח את האדם אם עד שלא נגמר דנו מסרו לבעליו פטור ואם משנגמר דינו מסרו לבעליו חייב שנ׳ ולקח בעליו ולא ישלם את שדרך בעלים לקבל אותו יצא זה שאין דרך בעלים לקבל אותו אמור מעתה אלו המטלטלין:

יא **ואם גנב יגנב** אין לי אלא גנבה אבדה מניין הרי אתה דן הואיל וגניבה חסרון שמירה ואבידה חסרון שמירה אם למדת על הגניבה שחייב לשלם עליה אף אבדה חייב לשלם עליה: מעמו. כל שהוא עמו אמר לו השאילני פרתך ושלחה לו ביד בנו ביד עבדו או ביד שלוחו וגנבה בדרך יכול יהא חייב ת״ל מעמו מרשותו של שומר: ישלם לבעליו. בין איש בין אשה בין קטן בין גדול: ד״א ישלם לבעליו אם לאו מה עלתה על לבי שלא לבעליו הוא משלם אם תאמר תקון מקרא הוא הרי כבר נאמר (פס׳ ד׳) מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם אין כן בעלים מה ת״ל ישלם לבעליו לבעליו ולא לבעל חוב לבעליו ולא לבעל הנזק ולא לבעל הפקדון מכאן אתה אומר היו לו פקדון או מלוה ביד אחרים למי יתנו ר׳ טרפון אומר ינתנו לכושל שבהן ור׳ עקיבה אומר ינתנו ליורשין שהיורשין פטורין מלשבע:

יב **אם טרף יטרף** זה עדר דברי ר׳ יאשיהו אעפ״י שאין ראיה לדבר זכר לדבר כה אמר ה׳ כאשר יציל הרועה מפי הארי שני כרעים או בדל אוזן(עמוס ג׳ י״ב): יביאהו עד. ר׳ יוחנן ביר׳ יאשיהו אומר יביאהו עד יביא עדים שנטרפה באונס: [אבא שאול אומר יביא עדידה לב״ד וכן הוא אומר כאשר יציל הרועה מפי הארי וגו׳] יביאהו עד [הטרפה. יוליך הבעלים אצל טרפה ויהא פטור מלשלם או] אעפ״י כן יהא חייב לשלם הדין נותן הואיל ואבדה חסרון שמירה וטריפה חסרון שמירה אם למדת על אבידה שחייב לשלם אף טריפה יהא חייב לשלם ת״ל טרפה לא ישלם יכול כל טרפה לא ישלם ת״ל ואם טרף יטרף בשתי טריפות הכת׳ מדבר: הטרפה לא ישלם. יש טרפה שהוא משלם ויש טרפה שאינו משלם איזו טרפה שחייב לשלם כגון טריפת חתול ושועל ואיזו טריפה שפטור מלשלם כגון טריפת ארי וזאב כל שהוא בדרך האונס פטור וכל שאינו בדרך האונס חייב כשם שחלקה תורה בין טרפה לטרפה ובין אונס לאונס כך תחלק בין מיתה למיתה ובין שבורה לשבורה ובין שבויה לשבויה בין מיתה למיתה כיצד היתה רועה לפניו ונפלה ומתה פטור סיגפה הרעיבה נעל הדלת בפניה ונפלה ומתה חייב: בין שבר לשבר כיצד היתה [רועה] לפניו על פתח שער העיר ונפלה ונשברה פטור העלה לראשי צוקין העבירן באחת ודחפן אחת לחברתה ונפלה ונשברה חייב: בין שבויה לשבויה היתה רועה לפניו על פתח העיר בא גייס ונטלה פטור הליכה למקום גדודי היה ולסטים בא גייס ונטלה חייב:

יג **וכי ישאל איש** ניתק הכת׳ את השואל מכלל שומר שכר ואמרו ענין בפני עצמו: איש. אין לי אלא איש אשה מניין ת״ל ישלם בין איש בין אשה אם כן למה נאמר איש פרט לקטן: מעם רעהו. פרט לאחרים: מעם רעהו פרט לגר תושב: מעם רעהו מגיד שאינו חייב עד שיוציאה מרשותו: ונשבר או מת. אין לי אלא שבורה ומתה אבדה וגניבה מנין ודן הוא חייב כן וחייב בנושא שכר מה מצינו בנושא שכר משלם אברה וגנבה אף זה ישלם אבדה וגנבה ועוד קל וחומר ומה נושא שכר שאין משלם את האונסין משלם אבדה וגנבה זה שמשלם את האונסין אינו דין שישלם אבדה וגנבה זה הוא קל וחומר שאין לך עליו תשובה: ונשבר או מת. אין לי אלא שבורה ומתה שבוייה מניין ודין הוא נאמר כן שבורה ומתה ונאמר להלן (פס׳ ט׳) שבורה ומתה מה שבורה ומתה האמורה להלן שבוייה עמהן אף שבורה ומתה האמורה כן שבוייה עמהן מה שבורה ומתה האמורה להלן פרט לעבדים ולשטרות ולקרקעות אף שבורה ומתה [האמורה] כן פרט לעבדים ולשטרות ולקרקעות: בעליו אין עמו שלם ישלם אם בעליו עמו לא ישלם. וכי [אין] אנו יודעין שבעליו אין עמו שלם ישלם ואם בעליו עמו לא ישלם אלא פעמים שבעליו עמו חייב אין בעליו עמו פטור כאיזה צד השואל את הפרה ושאל בעלה עמה השוכר את הפרה ושכר בעלה עמה שאלה ושכר בעלה או שכרה ושאל בעלה אעפ״י שהבעלים עומדין וחורשין במקום אחר נפלה ומתה פטור שנ׳ אם בעליו עמו לא ישלם אבל שאלה ואחר כך שאל בעלה או שכרה ואחר כך שכר בעלה שאלה ואחר כך שכר בעלה שכרה ואחר כך שאל בעלה אע״פ שהבעלים עומדין וחורשין על גבה נפלה ומתה חייב שנ׳ בעליו אין עמו שלם ישלם: אין לי אלא שואל שאם שאל בבעלים פטור שומר חנם ונושא שכר והשוכר מניין אמרת קל וחומר ומה שואל שמשלם את הכל פטר בו שאלה בבעלים שומר חנם שהוא פטור מן הכל נושא שכר ושוכר שהן פטורין מן האונסין אינו דין שיהוא פטורין בו בזמן שהיא שמירה בבעלים: בעליו אין עמו שלם ישלם. מכאן אמרו השואל משלם את הכל חוץ מן המתה בשעת מלאכה ובלבד שלא ישנה:

יד אם בעליו עמו יכול אם אמר לאחר צא והשאל עם פרתי ויצא ונשאל (עמו) [עמה] יהא פטור ת״ל בעליו עמו בעליו ולא שלוחו: הרי שלש פרשיות לשלשה דינין ראשונה לשומר חנם שנייה לשומר שכר שלישית לשואל שומר חנם נשבע ופטור מן הכל נושא שכר נשבע על האונסין ומשלם את שאינן אונסין שואל משלם את הכל חוץ ממיתה בשעת מלאכה וכלן אם היו בבעלים אפילו פשעו פטורין: אם שכיר הוא בא בשכרו. בשוכר הכת׳ מדבר אל תקרא שכיר הוא אלא שכור הוא: בא בשכרו. שומע אני ישבע ויהיה פטור על הכל הרי אתה דן הואיל ונושא שכר מהנה והשכיר מהנה אם למדתה על נושא שכר שנשבע על האונסין ומשלם את הגניבה ואת האבידה אף שוכר נשבע על האונסין ומשלם את הגניבה ואת האבידה: והרי שומר חנם שהוא מהנה ופטור מלשלם הוא יוכיח על השוכר אעפ״י שהוא מהנה יהא פטור מלשלם אמרת הפרש נושא שכר נהנה ומהנה והשוכר נהנה ומהנה לא תביא שומר חנם שמהנה ואינו נהנה אם למדת על נושא שכר שנשבע על האונסין ומשלם את האבדה ואת הגניבה [אף שוכר נשבע על האונסין ומשלם את האבדה ואת הגניבה]:

טו וכי יפתה איש בתולה דרך אשה להתפתות מן האיש ואין דרך האיש להתפתות מן האשה כשהיה ר׳ אליעזר מגיע לפסוק הזה היה אומר חבל על דא דרך ארץ אשה מתפתה מן האיש קטן מתפתה מן הגדול וכן ירמיה אמר (ירמיה כ׳ ז׳) פתתני ה׳ ואפת אבל אבותינו מה הוא אומר (תהלים ע״ח ל״ו) ויפתוהו בפיהם וכי דרך ארץ גדול מתפתה מן הקטן ובלשונם יכזבו לו וכי דרך ארץ גדול מקבל דברי כזב אלא שפיתו בעצמן וכיזבו בעצמן ואע״פ כן ויושיעם למען שמו (תהלים ק״ו ח׳): בתולה. פרט לבעולה ולמוכת עץ בתולה פרט לבוגרת ולאילונית: אשר לא ארשה. פרט לשנתארסה ונתגרשה מן האירוסין: ושכב עמה. מדעתה וברצונה ושכב עמה עד שיבוא עליה כדרכה ובעדים יכול תהי נקנית לו בפיתויה ת״ל מהר ימהרנה לו לאשה. מלמד שצריכה הימנו קידושין יכול אע״פ שאינה ראויה לו לאשות [ת״ל] מהר ימהרנה לו לאשה את שראויה לו לאישות להוציא אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לבן ישראל בת ישראל לממזר ולנתין יכול הואיל וראויה לו לאישות יהא חייב בקנסה ת״ל

טז אם מאן ימאן אביה מלמד שהרשות ביד האב למאן: בזמן שאין לה אב מניין שהרשות בידה ת״ל מאן ימאן מניין אף הבעל ממאן ת״ל מאן ימאן מכל מקום: לתתה לו. איש אחד שקדש אשה (אחד) [אחת](שקידש אשה) מקודשת שנים שקדשו אשה אחת אינה מקודשת: ד״א לתתה לו מלמד שאב זכאי בקדושי בתו קטנה: כסף ישקול. אבל לא שמענו כמה הרי אתה דן נאמר כאן כסף ונאמר באונס (דברים כ״ב כ״ט) כסף מה כסף האמור באונס חמשים אף כסף האמור כן חמשים כמהר הבתולות וכי מה למדנו למוהר הבתולות מעתה הרי זה בא כמלמד ונמצא למד מה להלן חמשים אף כאן חמשים:

יז מכשף מכשפה משמע תופש את הזכר ותופש את הנקבה או מפני מה נקראו כשפים על שם נשים לפי שרוב כשפים בנשים: לא תחיה. זו אזהרה לבית דין שלא להחיות את המכשף: לא תחיה. ר׳ יוסי הגלילי אומר נאמר כאן לא תחיה ונאמר להלן (דברים כ׳ ט״ז) לא תחיה כל נשמה מה להלן בסייף אף כאן בסייף ור׳ עקיבא אומר נאמר כאן לא תחיה ונאמר להלן (י״ט י״ג) אם בהמה אם איש לא יחיה מה להלן סקילה אף כאן סקילה: אמר לו ר׳ יוסי הגלילי עקיבה אני דן לא תחיה מלא תחיה ואתה דן לא תחיה מלא יחיה אמר לו אתה דנו מן הגוים שאין להם מיתה אלא בסייף ואני דנו מישראל שיש להם מיתות הרבה בן עזאי אומר כל שוכב עם בהמה מות יומת נתנו ענין לו מה זה בסקילה אף זה בסקילה:

יח כל שוכב עם בהמה מה אני צריך אם איש הבא על הבהמה כבר אמור ואם אשה מביאה את הבהמה כבר אמורה מה ת״ל כל שוכב עם בהמה זה הזכור המביא את הבהמה עליו אין לי אלא בהמה חיה מנין ת״ל כל שוכב עם בהמה: מות יומת. בסקילה:

יט זובח לאלהים יחרם יכול בשוחט קדשים בחוץ הכת׳ מדבר ת״ל זובח לאלהים יחרם זה הזובח לע״ז עצמה אין לי אלא זובח מקטר ומנסך מנין ת״ל בלתי לד׳ לבדו ריקם את כל העבודות שהן לשם המיוחד מה זו מעשה יחידי וחייבין עליה לע״ז בין שהוא עובדו בין שאינו עובדו אף כל שהוא מעשה יחידי חייבין עליה לע״ז בין עובדו בין שאינו עובדו: זובח לאלהים יחרם. יכול העובד ע״ז יהיו נכסיו אסורין בהנאה יכול ע״ז עצמה לא תהא אסורה בהנאה ת״ל (דברים ז׳ כ״ו) שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא ע״ז עצמה אסורה בהנאה אין העובד ע״ז נכסיו אסורין בהנאה: בלתי לד׳ לבדו. להביא את המשתף מבאן אמרו כל המשתף שם אחר עם הקב״ה נעקר מן העולם:

כ וגר לא תונה שתי אונאות בדבר אחת אונאת ממון ואחת אונאת דברים: ולא תלחצנו. שתי לחיצות בדבר אחת לחיצת ממון ואחת לחיצת דברים: כי גרים הייתם. אמר להם אם תופשין אתם אותי לשום גר אף גר תופש אתכם על שום כי גרים הייתם בארץ מצרים כן הוא אומר (הושע ב׳ ה׳) פן אפשיטנה ערומה והצגתיה וגו׳:

כא אלמנה ויתום אין לי אלא אלמנה יתום מניין לרבות כל אדם ת״ל לא תענון אם כן. למה נאמר אלמנה ויתום ממהרני ליפרע על ידי אלמנה ויתום יתר מכל אדם שהאשה קובלת על בעלה בן קובל לאביו אבל אלו אין להן למי שיקבלו אלא לי בלבד: ד״א כל אלמנה אפילו אלמנתו של מלך ויתום אחד

יתום מאב ואחד יתום מאם ועד אימתי נקראין יתומין עד שיעמדו לעצמן: לא תענה. מכלל שנ' אם ענה תענה יכול לא יהא חייב עד שיענה ויענה ת"ל לא תענון אפילו ענוי אחד אם כן למה נאמר אם ענה תענה לחייב על כל ענוי וענוי:

כב **ענה תענה** אחד המענה גופן במלאכה או לבן בדברים או יכול אפילו ללמדן תודה וללמדן אומנות ת"ל תענה: אם צעק יצעק אלי. יכול לא יהא חייב עד שיצעק ויצעק ת"ל צעקתו אפילו צעיקה אחת אם כן למה נאמר אם צעק יצעק לחייב על כל צעקה וצעקה: שמוע אשמע צעקתו. לא כשם שאני שומע מזה אני שומע מזה:

כג **וחרה אפי** נאמר כאן וחרה אף ונאמר להלן חרי אף מה חרי אף האמור כן חרב אף חרי אף האמור להלן חרב מה חרי אף האמור להלן עצירת גשמים וגלות אף חרי אף האמור כן עצירת גשמים וגלות: ד"א נאמר כן אף ונאמר להלן אף מה אף האמור להלן דבר וחיה רעה אף [אף] האמור כן דבר וחיה רעה נמצינו למדים שבכל מקום שנ' חרי אף חמשה מיני פורענות דבר וחרב חיה רעה ועצירת גשמים וגלות: והרגתי אתכם בחרב. וכי המקום הורג אותם בחרב אלא מביא עליהם מי שהורג אותם בחרב: והיו נשיהם אלמנות ובניהם יתומים. ממשמע שנ' והיו נשיהם אלמנות איני יודע שבניהם יתומים אלא נשיהם אלמנות יושבות ומשמרות בשבויין אינן יכולות להנשא בניהם יושבין ומשמרין כשבויין אינן יכולין לירד לנחלה: ד"א אם מענים אתם את הדין לסוף נשיהם מתענות בבתי דינין אחרים ובניהם מתענין בבתי אחרים: אבה יודן איש צידון אומר משום רבן גמליאל מניין שלא יאמר אדם איני כדאי שיתפלל על בית המקדש ועל ארץ ישראל ת"ל שמוע אשמע צעקתו וכי איזו מדה מרובה מדת הטוב או מדת הפורענות הוי אומר מדת הטוב ומה מדת הפורענות המועטת היחיד מתפלל והמקום שומע תפלתו מדת הטוב המרובה דין הוא שהיחיד מתפלל והמקום שומע תפלתו:

כד **אם כסף תלוה** יכול רשות ת"ל (דברים ט"ו ח') והעבט תעביטנו חובה לא רשות: משום ר' ישמעאל אמרו כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה שהן חובה זו אחת מהן: כסף. אין לי אלא כסף מניין לרבות בהמה פירות וכלים ת"ל תלוה אין לי אלא הלואה מניין לרבות נזק וחצי נזק ותשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה ת"ל אם כסף אם כן למה נאמר תלוה מכאן אתה אומר מרבין על השכר ואין מרבין על המכר הא באיזה צד השכיר לו ביתו והשכיר לו שדהו אמד לו אם מעכשיו אתה נותן לי במנה ולאחר זמן במאה וחמשים מותר משום רבית: מכר לו ביתו ומכר לו שדהו אמר לו אם מעכשיו אתה נותן לי במנה ולאחר זמן במאה וחמשים אסור משום רבית שנ' אם כסף תלוה את עמי את העני עמך מה הלואה מיוחדת לא ממה שאתה נותן לו אתה נוטל ממנו יצא זה (שמי) [שמה] שאתה נותן לו אתה נוטל ממנו: עני עמך. אין לי אלא עני עשיר מניין ת"ל עמך: אשה מניין ת"ל את עמי אם כן למה נאמר (עמי) [עני] ממהרני ליפרע על ידי עני יתר מן העשיר: לא תהיה לו כנושה. אם הלויתה אותו לא תדחקנו לא תעקוץ על שדהו או על חמורו: לא תהיה לו כנושה שלא ירחקנו ולא יתבענו כשידע שאין לו: לא תהיה לו כנושה לא היה למד לשאול בשלומו לא ישאל בשלומו לשלח לו דורון לא ישלח לו דורון: לא תשימון עליו נשך. איזה הוא נשך זה הנושך סאה מכור וסלע ממנה: ונשך זה רבית קשה היא הרבית שכל המלוה ברבית אין לו חלק לעולם הבא דכת' (ע' יחזק' י"ח י"ג) בנשך נתן ורבית לקח וחי לא יחיה וחי חיה בעולם הזה לא יחיה לחי העולם הבא: כל הענין מדבר בלשון יחידי אם כסף תלוה לא תהיה לו כנושה כאן בלשון מרובה לא תשימון עליו נשך מלמד שהרבה נזקקין למלוה אחת מכאן אתה אומר אחד המלוה ואחד הלווה ואחד הערב ואחד העדים כולן חייבין:

כה **אם חבול תחבול** יכול שהרשות בידו לחבול ת"ל (דברים כ"ד י') לא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו אם כן למה נאמר אם חבול תחבול מי שיש לו רשות לחבול בשלוח בית דין הכת' מדבר: חבול תחבול. לחייב על כל חבול וחבול: עד בוא השמש. אי אפשר לומר עד בוא שבבר נאמר (שם י"ג) בבוא השמש ואי אפשר לומר כבוא שכבר נאמר עד בוא מה ת"ל עד בוא ומה ת"ל כבואא מלמד שמחזיר כלי יום ביום וכלי לילה בלילה מחזיר לו את (הסגיג) [הסנוס] בלילה ואת המחרישה ביום אבל אין מחזיר לו את (הסגיג) [הסנוס] ביום ולא את המחרישה בלילה: תשיבנו לו. לו אתה מחזיר ואי אתה מחזיר ליורשיו:

כו **כסותה** זו חלוקו: שמלתו. זו טליתו: לערו. זה עור קמובליה שלו: במה ישכב. לרבות את הכר ואת הכסת ואת הסדין אין לי אלא אלו בלבד מניין לרבות שאר הכלים ת"ל כסותה שמלתו לערו במה ישכב: יכול אפילו היו לו שני כלים ואין צריך לאחד מהן ת"ל היא כסותו והיא שמלתו והיא לערו במה ישכב בן עזאי אומר לערו את שעורו משמש בה פרט למקופלת ומונחת בתיבה: והיה. אין והיה אלא מיד: כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני. אע"פ שאני נפרע על יד כך אני הוא שנותן שכר על ידי כך: היה ר' שמעון אומר אהבי ממון אוהבין זה את זה והגזלנין אוהבין זה את זה והחמסנין אוהבין זה את זה ומלוי רבית אוהבין זה את זה למי נאה ליפרע מכל אלו אני הוא שאין בו אחת מכל המדות הללו:

כז **אלהים לא תקלל** יכול אם אמר לו ארור אתה יהא חייב ת"ל אלהים לא תקלל מגיד שאינו חייב עד שיפרש בשם או בכנוי: ר' אליעזר בן יעקב אומר אלהים לא תקלל ליתן אזהרה על ברכת השם: יכול אם קללן לאחר מיתה יהא חייב ודין הוא ומה עונש מועט חייבין עליו לאחר מיתה אזהרה מרובה

אינו דין שיהוא חייבין עליו לאחר מיתה ת״ל (ויקרא י״ט י״ד) לא תקלל חרש מה חרש מיוחד שהוא חיים אף כל שהוא בחיים והמקלל את המת פטור: אלהים לא תקלל. מלמד שהמקלל את הדין עובר משום שתים משום דין ומשום חבירו: ונשיא בעמך לא תאור. מלמד שהמקלל את הנשיא עובר משום שלש משום דיין ומשום חבירו ומשום נשיא: נשיא בעמך לא תאור. בנוהג מנהג עמך פרט לשפירשו מדרכי צבור כירבעם בן נבט:

כח מלאתך ודמעך מלאתך אלו בכורים שהן ניטלין מן המליאה ודמעך זו תרומה שהיא נקראת דמע: לא תאחר. לא תאחר דבר שראוי להקדימו מלמד שכל המקדים תרומה לבכורים מעשר ראשון לתרומה מעשר שני לראשון עובר בלא תעשה אלא מפרישן על הסדר בכורים ואחריהם תרומה ואחריהן מעשר ראשון ואחריו מעשר שני: ר׳ אליעזר בן יעקב אומר לא תאחר שלא תאחרם בשעת הגורן מליתנם לבעלים: בכור בניך תתן לי. יכול יתנם לי ודאי ת״ל (במדבר ג׳ נ״א) ויתן משה את כסף הפדיום לאהרן ולבניו אין לי אלא בזמן ההוא לדורות מניין ת״ל (שם) על פי ה׳ כאשר צוה ה׳ את משה אם כן למה נאמר בכור בניך תתן לי כל זמן שאתה נותנו במצותו מעלה אני עליך כאלו נתנו לי ואם לאו מעלה אני עליך כאלו אותי קפחתה:

כט בכור בניך תתן לי כן תעשה לשורך לצאנך מה בכור אדם בגבולין כך בכור בהמה בגבולין אלא שאין עולין לירושלים אבל נאכלין במומן בכל מקום: דורשי רשומות אומ׳ אלהים לא תקלל מלאתך ודמעך לא תאחר שאם קללת דיין תבואתך את מקלל וכן את מוצא כשקלקלו הדין נתמעטה התבואה דכת׳ (רות א׳ א׳) ויהי בימי שפוט השופטים שהיה הנשפט שופט את שופטיו ויהי רעב בארץ מפני שעותו את הדין אבל אם זכיתם הדין תהיה תבואתך שלמה מלאתך ודרמעך לא תאחר ואם עשיתם כן הוין לך בנים זכרים בכור בניך תתן לי עשיתם כן הרי שורך וצאנך והברכה מצויה בכל מקום: לפי שהוא אמר ביום השמיני תתנו לי יכול יהוא ישראל נותנין בכור בהמה לכהן כשהוא בן שמונה ת״ל בכור בניך תתן לי כן תעשה לשורך לצאנך מה בכור אדם אינו נפדה אלא לשלשים יום אף בכור בהמה שלשים יום מכאן אתה אומר עד כמה ישראל חייבין לטפל בבכור בהמה דקה שלשים יום יכול אף בגסה שלשים יום ת״ל כן תעשה לשורך ריבה לו הכת׳ עשייה אחרת עד כמה ישראל חייבין ליטפל בבכור דקה שלשים יום ובגסה חמשים יום: שבעת ימים יהיה עם עמו וביום השמיני. יכול בכור כשר ביום השמיני ופסול מיום השמיני ולהלן ת״ל במוקדשין (ויקרא כ״ב כ״ז) מיום השמיני והלאה ירצה יכול יהוא כשרין משמיני ואילך ופסולין ביום השמיני ת״ל ביום השמיני תתנו לי מניין ליתן את האמור של זה בזה ואת האמור של זה בזה ת״ל אמו אמו לגזרה שוה מה אמו האמור להלן קדש יונק מן החול אף אמו האמור כן קדש יונק מן החול מכאן אמרו לא יניקו קדשים זה את זה: תתנו לי. מלמד שכל הקרבנות כשרין מיום השמיני ואע״פ כן משלשים יום ולמעלה חביב יותר:

ל ואנשי קדש תהיון לי. איסי בן יהודה אומר כל זמן שהקב״ה מוסיף מצוה לישראל הוא מוסיף להן קדושה: ואנשי. אין לי אלא אנשים נשים מניין ת״ל תהיון לי: ובשר בשדה. אין לי אלא שנטרפה בשדה בגג ובחצר ובחרבה מניין ת״ל טרפה לא תאכלו יכול נטרפה באזנה וברגלה תהא אסורה ת״ל לכלב תשליכון אותו שנטרפה בבשר הראוי לכלב: רבי אליעזר בן יעקב אומר טרפה לא תאכלו ליתן אזהרה על הטרפה אין לי אלא שנטרפה מניין לבשר שפירש מן הבהמה שהוא באזהרה ת״ל ובשר בשדה לא תאכלו: מניין לאבר עובר שיצא ואחר כך נשחטה אמו שהוא בלא תעשה ת״ל ובשר בשדה טרפה כיון שיצא למקום שהוא לו כשדה טרפה אקרא בו מניין לבשר קדשים שיצא לחוץ לקלעים ובשר קדשים קלים שיצא חוץ לחומת ירושלים ובשר פסח שיצא חוץ לחבורה שהן בלא תעשה ת״ל ובשר בשדה טרפה כל שיצא חוץ ממחצתו בשר בשדה טרפה אקרא בו לא תאכלו. אין אכילה פחותה מכזית: לכלב תשליכון מלמד שהיא מותרת בהנאה: אותו. אותו אתה משליך לכלב ואין אתה משליך בהמת קדשים שמתה לכלב:

פרק כג

א לא תשא שמע שוא שלא ידבר סניגורין לפניהן מניין לדיין שלא ישמע טענת אחד מבעלי דינין עד שלא יבוא חבירו [ת״ל] לא תשא שמע שוא: ומניין שלא יטעון אדם טענת שקר ת״ל לא תשא שמע שוא מניין שלא יטעים אדם דבריו לדין תחלה ת״ל לא תשא שמע שוא לא תשיא שמע שוא: ומניין אזהרה למספר לשון הרע ולמקבל לשון הרע ת״ל לא תשא שמע שוא לא תשיא: אל תשת ידך עם רשע. זו אזהרה שלא ישיא רשע עד: ומניין לעד אחד שיודיע בחברו שהוא רשע אל יעיד עמו ת״ל אל תשת ידך עם רשע אל תצטרף עמו לעדות: להיות עד חמס. אל תשת חמסן עד מכאן אמרו הרועים והגזלנים והחמסנים וכל החשודים על הממון פסולין מן העדות:

ב לא תהיה אחרי רבים לרעות מניין שדיני נפשות בעשרים ושלשה ת״ל (במדבר ל״ה כ״ד-כ״ה) ושפטו העדה והצילו העדה עדה שופטת ועדה מצלת עשרה מזכין ועשרה מחייבין שלשה מניין ממשמע שנ׳ לא תהיה אחרי רבים לרעות מכלל שאי אתה הווה עמהן לרעה [אבל] אתה הווה עמהן לטובה יכול שאי אתה הווה עמהן לרעה כל עיקר ת״ל אחרי רבים להטות אמור מעתה הואיל ואמרה תורה הרוג על פי עדים הרוג על פי מטין מה עדים אין פחות משנים אף מטין אין פחות משנים אין בית דין שקול מוסיפין עליהן עוד אחד הרי שלשה ועשרים: רבי אומר ממשמע שנ׳ לא תהיה אחרי רבים לרעות שומע אני היה עמהן לטובה אם כן למה נאמר אחרי רבים להטות שלא תהא הטותך לטובה כהטותך לרעה הטותך לטובה על פי אחד ולרעה על פי שנים: ולא תענה על רב לנטות. שלא תאמר בשעת מניין דיי שאהיה כפלוני אלא אמור מה שבפניך [יכול אף דיני ממונות כן ת״ל אחרי רבים להטות] ד״א לא תענה על רב לנטות שלא ילמד חובה מי שלימד זכות בדיני נפשות: ד״א לא תענה על רב לנטות מכאן שמחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה: ד״א לא תענה על רב לנטות מכאן שאין פותחין בדיני נפשות תחלה לחובה אלא לזכות: ד״א לא תענה על רב לנטות מכאן אין מתחילין בדיני נפשות תחלה אלא מן הצד לא מן הגדול על רב כת׳: ד״א לא תענה על רב מכאן שאין מושיבין מלך בסנהדרין:

ג ודל לא תהדר יכול לא יהדרנו בממון ת״ל בדינו. שלא יהדרנו בדין שלא תאמר עני הוא זה בן טובים הוא זה אזכנו בדין ונמצא מתפרנס בנקיות ת״ל ודל לא תהדר בריבו ולהלן הוא אומר (ויק׳ י״ט ט״ו) לא תשא פני דל:

ד כי תפגע אין לי אלא מצות עשה מצות לא תעשה מניין ת״ל (דברים כ״ב א׳) לא תראה את שור אחיך: אין לי אלא אחיך אויבך מניין ת״ל שור אויבך מכל מקום [יכול] אף של אחרים כן ת״ל (שם) אחיך. מה אחיך שהוא עמות עמך כך כל אדם שהוא עמות עמך: אם כספת את יצרך לעשות שונאך אוהבך מבטיחך אני שאני עושה שונאך אוהבך: כי תפגע. יכול פגיעה ממש ת״ל כי תראה יכול משיראנו מרחוק ת״ל כי תפגע הא כאיזה צד ראייה שהיא בפגיעה אחד משבעה ומחצה במיל שיעור ריס: תועה. כל שדרך תעיתו מכאן אתה אומר היה חמור רועה כדרכו וכלים מונחין כדרכן אין נזקק להן חמור מפסיג בין הכרמים כלים מונחין באמצע דרך הרי זה יזקק לה: השב תשיבנו. מכלל שנ׳ (כ׳ י״ב) כבד את אביך ואת אמך יכול אפילו אמרו לו אביו ואמו אל תחזיר ישמע להם ת״ל השב תשיבנו: החזירה וברחה מניין שחייב להחזיר ת״ל השב תשיבנו אפילו מאה פעמים: לו. החזירם לאחיך או לרשות שהיא שלו:

ה כי תראה אין לי אלא מצות עשה מצות לא תעשה מניין ת״ל(דברים כ״ב ד׳) לא תראה: כת׳ כי תראה וכת׳ כי תפגע ראייה שהיא כפגיעה: חמור שונאך. שונא ואויב זה מישראל הוא וכי אפשר והכת׳ אומר (ויקרא י״ט י״ז) לא תשנא את אחיך אלא זה שראוהו שעבר עבירה והתרה בו ולא פירש ואין שם עד אחר כדי ללקותו ולפטרו שמצוה לשנאתו עד שיחזור למוטב אע״פ כן מצוה להחזיר אבידתו ומצוה לפרוק עמו ולטעון דכת׳ (יחזקאל ל״ג י״א) חי אני נאם ה׳ אלהים אם אחפוץ במות הרשע: רובץ. ולא עומד: תחת משאו. ולא פרוק: וחדלת מעזוב לו. מניין אתה אומר היה אדם גדול או שהיה כהן והוא בבית הקברות או שחשכה לילי שבת שאין רשאי ליזקק לה ת״ל וחדלת מעזוב לו פעמים שאתה חודל פעמים שאי אתה חודל: עזב תעזב עמו. זו מצות פריקה ולהלן הוא אומר (דברים כ״ב ד׳) הקם תקים עמו זו מצות טעינה פריקה בחנם וטעינה בשכר מצות פריקה קודמת למצות טעינה: עזב תעזב עמו. הלך וישב לו ואמר לי הואיל ועליך מצוה אם רצית לפרוק פרוק או לא תפרוק פטור שנ׳ עמו יכול אפילו זקן וחולה ת״ל עזב תעזב: עמו. לרבות משוי שעל כתיפו:

ו לא תטה משפט אביונך מה אני צריך והלא כבר נאמר (דברים ט״ז י״ט) לא תטה משפט אחד עני ואחד עשיר מה ת״ל לא תטה משפט אביונך זה אביון במצוות שלא תאמר רשע הוא חזקתו שהוא משקר וחזקת זה שאינו משקר אעבר עליו את הדין ת״ל לא תטה משפט אביונך: ד״א משפט אביונך אי אתה מטה מטה אתה דינו של אחר מכאן אמרו ישראל וגוי שבאו לדין אם יש זכות לישראל בדינינו דנין לו בדינינו ואומר לו כך דינינו ואם יש זכות לישראל בדיני גוים דנין לו בדיניהם ואומרין כך דינכם:

ז **מדבר שקר תרחק...** מניין לדיין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא חברו ת״ל מדבר שקר תר׳: מניין לבעל דין שלא יטעים דבריו לדיין קודם שיבוא בעל דין חבירו ת״ל מדבר שקר תר׳: ונקי וצדיק אל תהרג. אם לאו מה עלתה על לבי להרוג נפשות נקיים אביונים אלא זה שיש לו צד לזכותו מכאן שאין עונשין באומדן הדעת: מניין אתה אומר יש לו עדים ואין לו התראה יש לו התראה ואין לו עדים פטור שנים מעידין בו שחילל את השבת אחד מעיד שלקט תינין ואחד מעיד שליקט ענבים אחד מעיד שליקט שחורה ואחד מעיד שליקט לבנות יכול הואיל וחלל זה שבת מכל מקום יבוא ויהרג ת״ל ונקי וצדיק אל תהרוג: ונקי וצדיק אל תהרג. מלמד שמחזירין אותו לזכות יכול יהוא מחזירין אותו לחובה ת״ל ונקי וצדיק אל תהרג ואין לי אלא למיתה לגלות מניין נאמר כאן דבר ונאמר להלן דבר מה דבר האמור להלן גלות אף דבר האמור כאן גלות ואין לי אלא גלות למכות מנין נאמר כאן רשע ונאמר להלן (דברים כ״ה ב׳) רשע מה רשע האמור להלן מכות אף רשע האמור כאן מכות יכול אף בדיני ממונות לא יהיו מחזירין אותו לחובה ת״ל נקי וצדיק אל תהרג למיתה אי אתה מחזירו מחזירו אתה לממון: יכול כשם שיצאו ידך כך יצאו ידי ת״ל כי לא אצדיק רשע: כי לא אצדיק רשע. מצדיקו אני בתשובה:

ח **ושחד לא תקח.....** כי השחד יעור..... ד״א כי השחד יעור עיני חכמים אומר על טמא טהור ועל טהור טמא: ויסלף דברי צדיקים. על אסור מותר ועל מותר אסור:

ט **וגר לא תלחץ** אמר ר׳ (לוי) [אליעזר] מפני מה הזהירה תורה על הגר כשלשים וששה מקומות מפני שסורו רע שלא יחזור לסורו: כי גרים הייתם. מכאן אמר ר׳ אליעזר מום שבך אל תאמרו בחבירך:

י **ושש שנים תזרע את ארצך** מניין לאורז ולדוחן ולפרגין ולשומשמין שהשרישו לפני ראש השנה שכונסה אתה בשביעית ת״ל ואספת את תבואתה בשביעית. יכול אע״פ שלא השרישו ת״ל שש תזרע ואספת ששה זרעים וששה אספים לא ששה זרעים ושבעה אספים: ר׳ נתן בן יוסף אומר כת׳ אחד אומר (ויק׳ כ״ה ג׳) שש שנים תזרע שדיך וכת׳ אחר אומר שש שנים תזרע את ארציך כאיזה צד יתקיימו שני כתובים אחד כשנכנסו ישראל לארץ ואחד כשעלו מן הגולה:

יא **ובשביעית תשמטינה** מלקשש: ונטשתה. מלסקל יכול יהא משיב עליה שומרין עד שתגיע שעת הביעור ויתננה להן ת״ל ונטשתה: ואכלו אביוני עמיך. אין לי אלא עני עשיר מניין ת״ל (ויקרא כ״ה ו׳) והיתה שבת הארץ לכם לאכלה אם כן למה נאמר אביוני עמיך דומה לעניים: ויתרם תאכל חית השדה. וכי שלא בטובתך אין חיה אוכלת מה ת״ל ויתרם תאכל חית השדה כל זמן שחיה אוכלת מן השדה אתה אוכל מן הבית כלה מן השדה כלה מן הבית מכאן אמרו הכובש חמשת מיני כבשין בחבית אחת רבן גמליאל אומר מי (שכל) [שכלה] מינו מן השדה מבער אותו את דמיו מן הבית: יכול יהוא כולן מתבערין כאחת ת״ל כרמך. יכול יהוא כל הארצות מתבערין כאחת ת״ל זיתך. מה מצינו בשני מינין שבאילן לזה ביעור בפני עצמו ולזה ביעור בפני עצמו כך כל אחד ואחד יש לו ביעור בפני עצמו: יכול תהא כל שדה ושדה [צריכה ביעור בפני עצמו ת״ל....] מכאן אתה אומר שלש ארצות לביעור שורה ועבר הירדן והגליל: כן תעשה לכרמך לזיתיך. והלא הכרם והזית בכלל היה ולמה יצא להקיש אליו מה כרם מיוחד שהוא בעשה [ועוברין עליו בלא תעשה] דכת׳ (ויקרא כ״ה ה׳) ואת ענבי נזריך לא תבצור כך כל שהוא בעשה עוברין עליו בלא תעשה: מניין אין מזבלין ואין מפרקין אין מעפקין אין מעשנין אין מגזמין ואין מצדדין בעלין ת״ל כרמך. ומניין אין מקרסמין ואין מזרדין ואין מפסלין ואין מצדדין ואין מגזמין בעלין ת״ל זיתך:

יב **ששת ימים תעשה מעשיך** מכלל שנ׳ (כ׳ ט׳) ששת ימים (תעשה) [תעבד] ועשית כל מלאכתך ויום השביעי (תשבת) [שבת] אין אתה שובת אלא בשעה שאתה עושה כל מלאכה בשעה שאין אתה עושה כל מלאכה מניין ת״ל וביום השביעי תשבת מכל מקום מקיש שבת לשביעית ומה שביעית שאין בה עון מיתה שובת הוא מערב שביעית לשביעית בשלושים יום שבת שיש בה עון מיתה אינו דין שצריך להוסיף מחול על קודש: למען ינוח שורך וחמורך. מלמד שאתה מצווה על שביתת בהמה ואי אתה מצווה על שביתת הכלים: וינפש בן אמתך. ר׳ יוסי הגלילי אומר הנח לו ור׳ עקיבה אומר הריוח לו: והגר. זה גר תושב שהוא שכירו ולקיטו של ישראל שלא יניחנו לעשות לו מלאכה אבל לעצמו עושה:

יג **ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו** שלא ישכיר אדם בהמתו לגוי ולחשוד על השביעית ר׳ אלעזר בן [יעקב] אומר ליתן לא תעשה על כל עשה האמור בפרשה: ושם אלהים אחרים לא תזכירו. שלא ידור אדם בשם ע״ז ולא יקיים בשמה ולא יעשה את הגוי שידור בשם ע״ז שלו: ד״א ושם אלהים אחרים לא תזכירו זו אזהרה לנביא המתנבא בשם ע״ז לפי שהוא אומר (דברים יש כ׳) ומת הנביא ההוא עונש שמענו אזהרה מניין ת״ל ושם אלהים אחרים לא תזכירו: ד״א לא תזכירו לא יאמר אדם לחבירו שמור לי אצל ע״ז פלונית ואני אשמור לך אצל ע״ז פלונית וכל ע״ז שבמקרא מותר להזכירה כגון פעור ובל וגבו וכמוש: לא ישמע על פיך. זו אזהרה למדיח ולמסית:

יד שלש רגלים ולא בעלי קבין שלש רגלים הכל לפי רגליו של אדם אינו דומה הבא מבית פוגי להבא מבית פרסי: תחג לי. שיקריב שלמי חגיגה: תחג לי בחגיגה הבאה לשמה אדם יוצא ידי חובתו ואין אדם יוצא ידי חובתו בחגיגה שאין באה לשמה אם כן למה נאמר תחג לי כל זמן שאתה חוגג למצותו מעלה אני עליך כאלו נדבה הבאתו ובזמן שאי אתה חוגג כראוי מעלה אני עליך כאלו אתה מועל בהר הבית ובעזרות כן הוא אומר(ישעיה א׳ י״ב) כי תבואו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמס חצרי:

טו את חג המצות תשמור מכלל שנ׳ (דברים ט״ו א׳) שמור את חדש האביב ועשית פסח יכול אין אתה עושה פסח אלא בשעה שיש לך אביב בשעה שאין לך אביב מניין ת״ל את חג המצות תשמר: ד״א מה יציאת מצרים אע״פ שאין לך אביב אלא מצה מניין ליתן את האמור בפסח מצרים בפסח דורות ואת האמור בפסח דורות בפסח מצרים של שבעת ימים תאכל מצות כאשר צויתיך. מלמד שהשנה שיצאו בה ישראל ממצרים היתה כתקנה: ולא יראו פני ריקם אף מן הצדקה ולא יראו פני ריקם אפילו כל שהוא וחכמים אומרים אין פחות לעולת ראייה ממעה כסף ולחגיגה שתי כסף:

טז וחג הקציר ר׳ ישמעאל אומר כל זמן שעצרת בשבת יום טוב אחר שבת חוגג וקוצר: בכורי מעשיך מכלל שנ׳ (ל״ד כ״ב) בכורי קציר חיטים אין לי אלא של חטים של שעורין מניין ת״ל אשר תזרע בשדה. אין לי אלא שזרע שעלה מאליו מניין ת״ל אשר בשדה. אין לי אלא שבשדה שבגג ושבחצר ושבחרבה מניין ת״ל (במדבר י״ח י״ג) בכורי כל אשר בארצם: ד״א וחג הקציר בכורי מעשיך מלמד שאין מביאין בכורים קודם עצרת ואם הביא אין מקבלין ממנו: וחג האסיף בצאת השנה. מכלל שנ׳ (דברים י״ד כ״ב) עשר תעשר את כל תבואת זרעך היצא השדה שנה שנה איני יודיע אימתי הוא שנה ת״ל וחג האסיף בצאת השנה ולהלן הוא אומר (ל״ד כ״ב) תקופת השנה אימתי שנה יצאה הוי אומר בתקופה יכול תקופת טבת ת״ל חג יצאת תקופת טבת שאין בה חג יכול תקופת ניסן שהרי יש בו חג ת״ל וחג האסיף שיש בה אסיף יצאת תקופת ניסן שאין בה אסיף יכול תקופת תמוז שהרי יש בה אסיף ת״ל חג האסיף בצאת השנה ולהלן הוא אומר תקופת השנה תקופה שיש בה חג ואסיף ושנה יוצאה בה והיזו זו זו תקופת תשרי: באספך את מעשיך. אין לך בהן אלא אסיף מניין לכל אחד ואחד שיהא לו אסיף בפני עצמו ת״ל באספך את מעשך כל אחד ואחד יש לו אסיף בפני עצמו מכאן אמרו באחד בשבט ראש השנה לאילן דברי בית שמאי ובית הלל אומרין בחמשה עשר בו כל אילן שחנטו פירותיו לפני חמשה עשר בשבט הרי הוא לשעבר לאחר חמשה עשר בשבט הרי הוא לעתיד לבוא:

יז שלש פעמים יכול בכל תל רגל ת״ל בשנה יכול בכל זמן שירצה ת״ל פעמים אין פעמים אלא זמנים שנ׳ (ישעיה כ״ו ו׳) תרמסנו רגל רגלי עני פעמי דלים: יראה. פרט לסומא שאין יכול לראות: זכרך. להוציא את הנשים: כל זכורך. לרבות את הקטנים זו הוא שבית הלל אומרין כל קטן שיכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית חייב בראייה: את פני הארץ. אם עושה אתה את כל האמור בענין הריני פונה מכל עסקי ואיני עוסק אלא בך: י״ח׳. לא תזבח על חמץ אין לי [אלא] זוביח זורק ומנסך מניין ת״ל דם זבחי. מכאן אמרו אחד השוחט ואחד הזורק ואחר המקטיר או אחד מבני חבורה אם היה ברשות אחד מהן כזית חמץ בשעת זביחה עוברין בלא תעשה: זבחי. זה הפסח וכן הוא אומר (י״ב כ״ז) ואמרתם זבח פסח הוא לה׳: לא ילין חלב חגי עד בקר. מכאן אמרו הקטר חלבים כל הלילה: לא ילין חלב חגי עד בקר. לפי שמצינו בקדשי קדשים שבזמן אכילתן הקטרתן יכול אף קדשים קלים כן ת״ל לא ילין חלב חגי עד בקר אין לי אלא חלבי חגיגה חלבי פסח מניין ת״ל (ל״ד כ״ה) ולא ילין לבקר זבח חג הפסח לרבות פסח בחגיגה והוא הדין לכל האמורין שאם הלינן עבר בלא תעשה זה הכלל כל שקירבו מתיריו ביום מעלין אותו כל הלילה: ד״א. ראשית נאמר כן ראשית ונאמר להלן (במדבר י״ח י״ב) ראשית יכול מה ראשית האמור להלן עד ששייר מקצת אף ראשית האמור כן עד ששייר מקצת מניין שאם רוצה אדם לעשות כל שדהו בכורים עושה ת״ל בכורי אדמתך. אם כן למה נאמר ראשית ליתן בהן ראשית שיהוא קודמין לתרומה: אדמתך. פרט לעריס: אדמתך פרט לגזלן: תביא בית ה׳ אלהיך. מלמד שהוא חייב בטיפול הבאתן עד שיביאם לבית הבחירה: לא תבשל גדי. ר׳ עקיבה אומר חיה ועוף אינן מן התורה שנ׳ לא תבשל גדי בחלב אמו לא תבשל גדי בחלב אמו שלשה פעמים פרט לחיה ועוף ולבהמה טמאה: ר׳ יוסי הגלילי אומר נאמר (דברים י״ד כ״א) לא תאכלו כל נבלה ונאמר לא תבשל גדי בחלב את שאסור משום נבלה אסור לבשל בחלב עוף שאסור משום נבלה יכול [יהא] אסור לבשלו בחלב ת״ל בחלב אמו יצא עוף שאין לו חלב אם: לא תבשל גדי בחלב אמו. אין לי אלא גדי בחלב אמו פרה בחלב אמה מניין ת״ל גדי בחלב בשר בחלב מבל מקום אסור: נאמר כן לא תבשל גדי ונאמר להלן (ל״ד כ״ו) לא תבשל לא תבשל אחד לאיסור אכילתו ואחד לאיסור הנאתו ואחד לאיסור בישולו:

פרק לא

א ויאמר ד׳ אל משה דבר אל בני ישראל אתה לא על ידי מליץ ולא על ידי שליח:

ב **את שבתותי תשמורו** למה נאמר לפי שהוא אומר (כ׳ י׳) לא תעשה כל מלאכה אין לי אלא דברים שהן אסורין משום מלאכה דברים שהן משום שבות מניין ת״ל אך את שבתותי תשמורו להביא את הדברים שהן משום שבות: וכבר היו ר׳ ישמעאל ור׳ עקיבה ור׳ אלעזר בן עזריה מהלכין בדרך ולוי הסדר ור׳ ישמעאל בנו של ר׳ אלעזר בן עזריה מהלכין אחריהן ונשאלה שאלה מניין לפקוח נפש שדוחה את השבת היה ר׳ ישמעאל אומר הרי הוא אומר (כ״ב א׳) אם במחתרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים ספק שבא לגנוב ספק שבא להרוג והלא דברים קל וחומר ומה שפיכות דמים שהיא מטמאה את הארץ ומסלקת את השכינה הרי הוא דוחה את השבת קל וחומר לפקוח נפש שידחה את השבת: ר׳ אלעזר בן עזריה אומר מה מילה שאינה אלא אחד מאיבריו של אדם תדחה את השבת קל וחומר לכל הגוף [אמרו לו] ממקום שבאתה אי מה להלן ודאי אף כאן ודאי ולא ספק: ר׳ עקיבה אומר הרי הוא אומר (כ״א י״ד) מעם מזבחי תקחנו למות אם דוחה רציחה את העבודה שהיא דוחה את השבת קל וחומר לפקוח נפש שידחה את השבת: רבי יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר אך חלק יש שבתות שאתה שובת ויש שבתות שאין אתה שובת ור׳ שמעון בן מנסיא אומר הרי הוא אומר (פ׳ י״ד) ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם לכם שבת מסורה ואי אתם מסורן לשבת: ר׳ נתן אומר הרי הוא אומר (פ׳ ט״ז) ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת פקח עליו שבת אחת כדי שיעשה שבתות הרבה: כי אות היא ביני וביניכם. ולא ביני ובין אומות העולם: לדורותיכם. שינהוג הדבר (לדברות) [לדורות]: לדעת. למה נאמר לפי שהוא אומר ושמרו בני ישראל את השבת שומיע אני אף חרש שוטה וקטן במשמע ת״ל לדעת לא אמרתי אלא במי שיש בו דעת: אני ה׳ מקדשכם. בעולם הזה מעין קדושת העולם הבא מגיד שקדושת שבת מעין העולם הבא כן הוא אומר (תהלים צ״ב א׳) מזמור שיר ליום השבת ליום שכלו שבת:

ג **ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם** זו שר׳ שמעון בן מנסיא אומר לכם שבת מסורה ואי אתה מסורין לשבת: כי קדש היא לכם. מגיד שהשבת מוספת קדושה לישראל לעולם מה לפלוני חנותו נעולה משמר שבת מה לפלוני בטל ממלאכתו משמר שבת ומיעיד לפני מי שאמר והיה העולם שברא את העולם ששת ימי בראשית ונח ביום השביעי כן הוא אומר (ישעיה מ״ג י׳) אתם עדי נאם ה׳ ואני אל: מחלליה מות יומת. למה נאמר לפי שהוא אומר (פ׳ ט״ו) כל העושה מלאכה ביום השבת מות יומת עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת״ל (כ׳ י׳) ויום השביעי שבת לה׳ אלהיך לא תעשה כל מלאכה אין לי אלא עונש ואזהרה למלאכת יום עונש ואזהרה למלאכת לילה מניין ת״ל מחלליה מות יומת עונש שמענו אזהרה לא שמענו ת״ל ויום השביעי שבת לה׳ שאין ת״ל שבת אלא להביא את הלילה לאזהרה דברי ר׳ אחי בר׳ יאשיה ר׳ יהודה בן בתירה אומר הרי גוים שבאו לעיר וחללו ישראל את השבת יכול יהוא ישראל אומרין הואיל וחללנו מקצתה תהא שבת כולה מחוללת ת״ל מחלליה מות יומת אפילו כהרף עין מחלליה מות יומת: כי כל העושה בה מלאכה. עד שיעשה מלאכה גמורה הרי שכתב אות אחת בשחרית ואות אחת בין הערבים וארג חוט אחד בשחרית וחוט אחד בין הערבים שומיע אני יהי׳ חייב ת״ל כי כל העושה בה מלאכה עד שיעשה מלאכה גמורה: ונכרת. למה נאמר לפי שהוא אומר (לא תעשה כל מלאכה) [מחלליה מות יומת] אין לי אלא מזיד והתראת עדים מזיד ובינו ובין עצמו מניין ת״ל ונכרת להביא את המזיד בינו לבין עצמו: ונכרת. אין הכרתה אלא הפסקת הנפש: ההיא. מזידה דברי ר׳ עקיבה: מקרב עמה. ועמה שלום:

ד **ששת ימים תעשה מלאכה** ר׳ ישמעאל אומר כתוב אחד אומר ששת ימים (יעשה) [תעשה] מלאכה וכתוב אחר (כ׳ ט׳) אומר ששת ימים תעבד ועשית כאיזה צד נתקיימו שני כתובים כשישראל עושין רצון המקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים כן הוא אומר (ישעיה ס״א ה׳) ועמדו זרים ורעו צאנכם וכשאין ישראל עושין רצון מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן ולא עוד אלא שאף מלאכת אחרים נעשית על ידם כן הוא אומר (דברים כ״ח מ״ח) ועבדת את איביו אשר ישלחנו ה׳ אל׳ בו ברעב ובצמא וגו׳: וביום השביעי שבת שבתון קדש לה׳. למה נאמר לפי שהוא אומר (ויקרא כ״ג ד׳) אלה מועדי ה׳ מקראי קדש [יכול] כשם שמועדות מסורין לבית דין כך תהא שבת מסורה לבית דין ת״ל וביום השביעי שבת שבתון קדש לה׳ לשם שבת מסורה ואין שבת מסורה לבית דין כן הוא אומר (ויק׳ כ״ג ג׳) שבת היא לה׳ בכל מושבותיכם: כל העושה מלאכה ביום השבת. אפילו מלאכת משכן: מות יומת. שומע אני בכל מיתה ת״ל (במדבר ט״ו ל״ה) ויאמר ה׳ אל משה מות יומת האיש רגום אותו בא׳ הוי אומר בסקילה:

ה **ושמרו בני ישראל את השבת וגו׳** זו היא שר׳ נתן אומר פקיח עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה ור׳ אלעזר אומר לעשות את השבת [וגו׳] דבר שהברית כרותה בו והיזו זו זו ברית (מלח) [מילה] ור׳ אלעזר בן פרטא אומר מניין שכל המשמר שבת אחת כתקנה מעלה עליו הכת׳ כאלו הוא עושה את השבת ת״ל לעשות את השבת לדרתם ברית עולם ור׳ אומר מניין שכל המשמר שבת אחת כתקנה מעלין עליו כאלו הוא עושה את השבת מיום שנברא העולם ועד שיחיו מתים ת״ל לעשות את השבת לדורותם ברית עולם: ד״א ושמרו בני ישראל את השבת שצריך להוסיף מחול על הקדש מושלין אותו משל לארי שהוא עורר מלפניו ומלאחריו ומה אם ארי שאינו ממית אלא בעולם הזה הרי בני אדם נזהרין מלפניו ומאחוריו כמה מילין קל וחומר לשבת שהיא הורגת מחלליה בעולם הזה ולעולם הבא: ר׳ מאיר מושלו משל למה הדבר דומה למי שהוא שומר את הפרדס אם משמרו מבפנים אינו משתמר אם משמרו מבחוץ הרי הוא משתמר כך המצוות צריכין אנו לעשות להן שמירה מבחוץ: ויש אומר משל אחר החרב אין שמירתה אלא

תיקה הבגדים הללו אין שמירתן אלא קופסי אף שבתות וימים טובים אין שמירתן אלא מן החול: ר' יצחק אומר ומה אם ערי הלוים שאין חייבין עליהן כרת ולא מלקות צריכין מגרש חוצה להן אלפים אמה לכל רוח קל וחומר לשבתות וימים טובים שצריכין מגרש לפניהן ולאחריהן:

ו **ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם** ולא ביני לבין אומות העולם: אות היא לעולם. מגיד שאין השבת בטילה מישראל לעולם מפני שמסרו עצמן עליה: שבל דבר שמסרו ישראל נפשם עליו נתקיים בידם כגון שבת ומילה ותלמוד תורה וטבילה לפי שמסרו ישראל נפשם עליהן נתקיימו בידם ודבר שלא מסרו ישראל נפשם עליו לא נתקיים בידם כגון בית המקדש והדינין שמיטות ויובילות לפי שלא מסרו ישראל נפשן עליהם לא נתקיימו בידן: כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. וגו' ממה שבת מיעבודה או אף מן הדין ת"ל וינפש מגיד שאין הדין ביטל מלפניו לעולם כן הוא אומר (תהלים פ"ט ט"ו) צדק ומשפט מכון כסאיך ואומר (שם צ"ז ב') ענן וערפל סביביו: ד"א שבת וינפש מן המאמרות של מעשה בראשית ונשלם כל חפצו שהוא כנפשו וכלבבו לכך נאמר שבת וינפש: גדולה שבת שהיא אחד מעשרה דברים שנאמר בהן ברית: הקשת שנ' (בראשית ט' י"ג) את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית: המילה שנ' (שם י"ז י"ג) והיתה בריתי בבשרכם: השבת שנ' לעשות את השבת לדורותם ברית עולם: ע"ז שנ' (י"ט ה') ושמרתם את בריתי אמר ר' עקיבה זו ברית ע"ז: ותלמוד תורה שנ' (ל"ד כ"ז) כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית: שחרור עבדים שנ' (ירמיה ל"ד י"ג) אנכי כרתי ברית את אבותיכם מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו העברי: הכהונה שנ' (במדבר י"ח י"ט) ברית מלח עולם היא: הלויה שנ' (מלאכי ב' ד') להיות בריתי את לוי: מלכות בית דוד שנ' (תהלים פ"ט ד') כרתי ברית לבחירי נשבעתי לדוד עבדי: ארץ ישראל שנ' (בראשית ט"ו י"ח) ביום הוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך [וגו']: גדולה שבת שאין התינוק נימול עד שתעבור עליו שבת שנ' (בראשית י"ז י"ב) ובן שמונת ימים ימול לכם: גדולה שבת שאין קרבן קרב עד שתעבור עליו שבת שנ' (כ"ב כ"ט) וביום השמיני תחגו לי וגו': גדולה שבת שאין הכהנים כשרין לעבודה עד שתעבור עליהן שבת שנ' (כ"ט ל') שבעת ימים ילבש הכהן: גדולה שבת שאין המזבח עצמו כשר לעבודה עד שתעבור עליו שבת שנ' (שם ל"ז) שבעת ימים תכפר על המזבח: גדולה שבת שאין המצורע והזב והזבה הנדה והיולדת וטמא מת זוכין להטהר אלא אם כן עברה עליהן שבת שכך הוא אומר בכולן שבעת ימים: גדולה שבת שאין האבל מתנחם עד שתעבור עליו שבת שנ' (בראשית נ' י') ויעש לאביו אבל שבעת ימים: גדולה שבת שכיון שנידלדלו ישראל מן המצות לא עמדה להן אלא זכותה כשנידלדלו בימי אחאב היא עמדה להן שנ' (מ"א כ' כ"ט) ויחנו אלה נכח אלה שבעת ימים וכשנידלדלו בימי אליהו היא עמדה להן שנ' (שם י"ח מ"ד) ויהי בשביעית וכשנידלדלו בימי יהורם היא עמדה להן שנ' (מ"ב ג' ט') ויצא מלך ישראל ומלך יהודה ומלך אדום ויסבו דרך שבעת ימים: גדולה שבת שנתנה הקניה הבחנה לבחון בין גירי הצדק שהרי לא פירש משש מאות ושלש עשר מצוות אלא השבת בלבד שנ' (ישעיה נ"ו י') ובני הנכר הנלוים אל ה' לשרתו ולאהבה את שם ה' להיות לו לעבדים כל שומר שבת מיחללו ומחזיקים בבריתי מכאן אמרו ישראל משומד המשמר שבתו בשוק הרי הוא כישראל לכל דבר ושאינו משמר שבתו בשוק הרי הוא כגוי לכל דבר:

פרק לד

א **השמר לך פן תכרת ברית ליושב הארץ** זו אזהרה שלא לכרת ברית לעובדי ע"ז:

ב **כי את מזבחותם תתוצון** זו מצות עשה לאבד ע"ז וכל משמשיה וכל הנעשה בשבילה:

ג **כי לא תשתחוה לאל אחר** לחייב על ההשתחויה אפילו שלא דרך עבודתה בכך:

ד **פן תכרת ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהן וזבחו לאלהיהן** מאחר שהזהיר שלא לאכול מזבחו אתה למד שזבחו אסור מכאן אמרו שחיטת הנכרי נבלה ומטמא במשא:

ה **ולקחת מבנותיו לבניך** מאחר שהזהיר שלא ליקח מהן אתה למד שהן אסורין ולהלן הוא אומר (דברים ז' ג') (לא) [ולא] תתחתן בם:

ו **אלהי מסכה לא תעשה לך** הא אם אכל מזבחם הוא נושא מבנותם והן מטעין אותו והוא עובד ע"ז: לא תעשה לך. ואפילו לנואי: אלהי מסכה לא תעשה לך את חג המצות תשמר. מכאן אמרו כל המבזה את המועדות כאלו נטפל לע"ז:

ז **את חג המצות תשמר** לימד על חולו של מועד שהוא אסור בעשית מלאכה ולא בכל מלאכה הוא אסור אלא כדי שלא יהא כיום חול לכל דבר: למועד חדש האביב. יכול בזמן שיש אביב אתה עושה פסח ואם לאו אין אתה עושה פסח ת"ל את חג המצות תשמר בין שיש לך אביב בין שאין לך אביב אם כן מה ת"ל למועד חדש האביב עשאו הכת' סימן לו ומכאן שמעברין את השנה מפני האביב:

ח **כל פטר רחם לי** יכול אף נקבה ת״ל וכל מקנך תזכר מה בכור בהמה זכר ולא נקבה אף בכור אדם זכר ולא נקבה: וכל מקנך. יכול אפילו גמל וסוס ת״ל פטר שור ושה הרי זה כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט: ד״א ר׳ יהושע בן קרחה אומר כל פטר רחם לי הרי זה כלל יכול אף של אחרים ת״ל מקנך יכול אף של נקבה ת״ל תזכר יכול אף של חיה ת״ל פטר שור ושה זה הוא כלל שצריך לפרט:

ט **ופטר חמור תפדה בשה** ופטר חמור שני פעמים עד שיהיה היולד חמור והנולד חמור: תפדה בשה. שה מכל מקום בין זכרים בין נקיבות בין תמימים בין בעלי מומין בין קטנים בין גדולים: ד״א בשה לא בעגל ולא בחיה ולא בטרפה ולא בכלאים ולא בכוי ולא בפסולי המוקדשין שהרי נאמר בהן (דברים י״ב ט״ו) כצבי וכאיל מה צבי ואיל אין פודין בהן אף פסולי המוקדשין אין פודין בהן: ד״א תפדה בשה מניין אם אין לו שה לפדותו שיהא פודיהו בשוויו ונותן דמיו לכהן ת״ל תפדה בשה מכל מקום לא אמרה תורה שה להחמיר עליו אלא להקל עליו שאם היה לו פטר חמור ששוה עשר סלעים פודיהו בשה אפילו שוה דינר: תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו. מצות פדיה קודמת למצות עריפה: וערפתו. נאמר כאן עריפה ונאמר להלן (דברים כ״א ד׳) עריפה מה להלן בקפיס ומאחוריו ואסור בהנאה אף כאן בקפיס ומאחריו אסור בהנאה: כל בכור בניך תפדה. מגיד שאם היו לו חמשה בנים מחמש נשים וכולן בכורות שחייב לפדות את כלן: ד״א כל בכור בניך תפדה שאם עבר האב ולא פדהו כשיגדיל חייב לפדות את עצמו: כל בכור בניך תפדה ולא יראו פני ריקם. הרי שהיה לפניו פדיון בנו ועולת ראיה ואין לו כדי לזה וכדי לזה פדיון בנו קודם שנ׳ כל בכור בניך תפדה ואחר כן ולא יראו פני ריקם:

י **ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבת בחריש ובקציר תשבת** והלא חרש וקציר בכלל כל מלאכות היו ולמה יצאו לומר לך מה חריש וקציר מיוחדין שהן אבות מלאכות וחיבין עליהן בפני עצמן אף כל שאר אבות מלאכות חיבין עליהן בפני עצמן: ד״א בחריש ובקציר תשבת ר׳ שמעון בן אלעזר אומר מכלל שנ׳ בחריש ובקציר תשבת יש לך קציר מצוה שהיא דוחה את השבת והיזה זה קציר העומר ר׳ ישמעאל אומר יכול תהא חרישת העומר דוחה את השבת ת״ל בחריש ובקציר קציר שזמנו קבוע יצא חריש שאין לו זמן קבוע: ר׳ יהודה אומר בחריש ובקציר תשבות חריש שקצירו אסור זה חריש של ערב שביעית וקציר שחרישו אסור זה קציר של מוצאי שביעית ור׳ שמעון אומר שבות מן החריש בשעת קציר ושבות מן הקציר בשעת חריש:

יא **וחג שבועות תעשה לך** זה חג העצרת: בכורי קציר חטים. מכאן שאין מביאין בכורים קודם עצרת: וחג האסיף תקופת השנה. ולהלן הוא אומר (כ״ג ט״ז) בצאת השנה איזה הוא חג שיש בו אסיף ותקופה ושנה יוצאה בו הוי אומר זה תשרי:

יב **שלש פעמים בשנה** אין פעמים אלא זמנים: יראה כל זכורך. לרבות את הקטן מכאן אמרו כל קטן שיכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית אביו חייב להעלותו: את פני האדון ה׳. אדון אני על כל באי העולם יכול אף אתה כיוצא בהן ת״ל אלהי ישראל יכול עליך בלבד ת״ל את פני האדון ה׳ הא כיצד אלוה אני על כל באי העולם ושמי יחול עליך:

יג **כי אוריש גוים מפניך** ולא יחמד איש את ארצך דברה תורה כנגד היצר שלא יאמרו ישראל היאך אנו מניחין ארצינו ובתינו ושדותינו וכרמינו ועולין לרגל שמא יבואו אחרים וישבו במקומותינו לפיכך ערב להן הקב״ה ולא יחמד איש את ארצך בעלותך ליראות ולא עוד אלא שאין רשות לאחד מן המזיקין להזיק אתכם ומעשה באחד שהניח את כריו ובא ומצא אריות סובבין אותו ומעשה באחד שהניח בית תרנגוליו ובא ומצא חותלות מקורעין בפניהן לקיים ולא יחמוד איש את ארצך:

יד **לא תשחט על חמץ** אחד השוחט ואחד המקבל ואחד הזורק ואחד המקטיר וכן אחד מבני חבורה אם היה ברשות אחד כזית חמץ בשעת שחיטת הפסח עוברין בלא תעשה: ולא ילין לבקר זבח חג הפסח. מכאן שכל המלין אימורין עובר בלא תעשה:

טו **ראשית בכורי אדמתך** נאמר כאן ראשית ונאמר להלן (דברים כ״ו ב׳) ראשית מה להלן שבעת מינים אף כאן שבעת מינים: אדמתך. פרט לעריס ולגזלן: תביא בית ה׳ אלהיך. מלמד שהוא חייב להטפל בהן עד שיביאם לבית הבחירה: לא תבשל גדי בחלב אמו. הרי זה בא לאסור בשולו קל וחומר אכילתו אין לי אלא גדי וחלב אם שור בחלב מניין ת״ל לא תבשל בחלב: אמר ר׳ יצחק בשלשה מקומות כתיב לא תבשל גדי בחלב אמו אחד לענינו ואחד לענין תורה ואחד לענין המעשרות לענינו מה כת׳ (כ״ג י״ט) ראשית בכורי אדמתך וכתב בתרי׳ (שם כ׳) הנה אנכי שולח מלאך לפניך לענין תורה מה כת׳ ראשית כבוד אדמתך מה כתב בתריה ויאמר ה׳ אל משה כתב לך וכו׳ אמר הקב״ה למשה עד דסנדלא ברגלך כבוש כובא מלא תבשל גדי בחלב אמו כתב לך וכו׳ לענין מעשרות (דברים י״ד כ״א) לא תבשל גדי בחלב אמו וסמיך ליה (שם כ״ב) עשר תעשר אמר לו אל תגרמו לי לבשל גדיים במעי אמן שאם אין אתם עוסקים בתורה ומוציאין מעשרותיכם כראוי רוח אחת של קדים אני מוציא ושורפתן היך דכתיב (מ״ב י״ט כ״ו) ושדפה לפני קמה:

פרק לה

א **ויקהל משה** למה נאמר לפי שהוא אומר (כ״ה ח׳) ועשו לי מקדש שומיע אני בין בחול בין בשבת מה אני מקיים מחלליה מות יומת (ל״א י״ד) בשאר כל המלאכות חוץ ממלאכת המשכן או אף במלאכת משכן ומה אני מקיים ועשו לי מקדש בשאר כל הימים חוץ מן השבת או אף בשבת והדין נותן הואיל ועבודה קרויה עבודה ומכשירי עבודה קרויין עבודה אם למדתי לעבודה שהיא דוחה את השבת קל קל וחומר למכשירי עבודה שדוחין את השבת ועוד קל וחומר מה עבודה שאינה באה אלא מכוח מכשירין הרי היא דוחה את השבת מכשירי עבורה שאין עבורה באה אלא מכוחן מנין שאם נפגמה קרנו של מזבח או שנפגמה [הסכין] שומיע אני יתקנם בשבת ת״ל ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם בחול ולא בשבת: ויאמר אליהם אלה הדברים. רבי אומר להביא את ארבעים מלאכות חסר אחת שנאמרו לו למשה על פה:

ב **ששת ימים תעשה מלאכה** זו היא שר׳ ישמעאל אומר כתוב אחד אומר ששת ימים תעשה מלאכה וכתוב אחד אומר (כ׳ ט׳) ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך כאיזה צד יתקיימו שני כתובין הללו כשישראל עושין רצון המקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים כך הוא אומר (ישעיה ס״א ה׳) ועמדו זרים ורעו צאנכם ובזמן שאין ישראל עושין רצון המקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן ולא עוד אלא אפילו מלאכת אחרים נעשית על ידיהן כן הוא אומר (דברים כ״ח מ״ח) ועבד את איביו אשר ישלחנו ה׳ בו: וביום השביעי יהיה לכם קדש. למה נאמר שלא יהו כהנים אומרין הואיל ומותרין אנו במקדש נהא מותרין בגבולין ת״ל וביום השביעי יהיה לכם קדש ולמקדש חול: שבת שבתון לה׳. שהיא מסורה לשם לא לבית דין: כל העושה בו מלאכה יומת. לא בו ובחבירו הרי שכתב שתי אותיות אחת בשבת ואחת ביום הכפורים וארג שני חוטין אחד ביום השבת ואחד ביום הכפורים שומיע אני יהא חייב (על זה בפני עצמו ועל זה בפני עצמו) ת״ל כל העושה בו מלאכה יומת לא בו ובחבירו: כיוצא בו שבת וכפור לפניו ועשה מלאכה בין השמשות יכול יהא חייב ת״ל כל העושה בו עד שיקבע היום: אין לי אלא מלאכות ותולדות שהן אסורין מניין לאסור שבות ת״ל (כ׳ י׳) כל מלאכה יכול יהוא חייבין חטאת על איסור שבות ת״ל מלאכה מלאכה המיוחדת חייבין עליה ואין חייבין על אסור שבות: מנין למקח וממכר והלואה ופקדונות שנקראו מלאכה ת״ל (כ״ב ז׳) אם לא שלח ידו במלאכת רעהו: מניין לדינין ולטענות ולערעורין ולכל מעשה בית דין שנקראו מלאכה ת״ל (דה״א כ״ו כ״ט) בנניהו ובניו למלאכה החיצונה על ישראל לשוטרים ולשופטים: מנין לקדושין ולגטין שנקראו מלאכה ת״ל (עזרא י׳ י״ג) אבל העם רב והעת עת גשמים והמלאכה לא ליום אחד ולא לשנים: מנין לחשבונות שנקראו מלאכה שנ׳ (בראשית ל״ט י״א) ויבא הביתה לעשות מלאכתו:

ג **לא תבערו אש** למה נאמר לפי שהוא אומר (ל״ד כ״א) בחריש ובקציר תשבות שבות מן החריש בשעת הקציר ושבות מן הקציר בשעת החריש אין לי אלא ששובת מערב שביעית לשביעית מערב שבת לשבת מנין ודין הוא הואיל ושביעית לשם השם [ושבת לשם השם] אם למדתי ששובת מערב שביעית לשביעית אף הוא שובת מערב שבת לשבת ועוד קל וחומר מה שביעית שאין חייבין עליה מיתת בית דן הרי הוא שובת מערב שביעית לשביעית שבת שחייבין עליה מיתת בית דין הוא שישבות מערב שבת לשבת או לא יהא רשאי להדליק לו את הנר ולעשות לו מדורה ולהטמין לו את החמין מבעוד יום ת״ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת ביום השבת אי אתה מבעיר אבל אתה מבעיר מערב שבת לשבת: ד״א לא תבערו אש למה נאמר לפי שהוא אומר (ויקרא ו׳ ו׳) אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה שומע אני בין בחול בין בשבת ומה אני מקיים מחלליה מות יומת (ל״א י״ד) בשאר כל המלאכות חוץ מן המערכה או אף במערכה מה אני מקיים לא תכבה בשאר כל הימים חוץ מן השבת או אף בשבת ת״ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם במושבותיכם אי אתה מבעיר מבעיר אתה במקדש אמר תלמיד אחד מתלמידי ר׳ ישמעאל לא תבערו אש למה נאמר לפי שהוא אומר (דברים כ״א כ״ב) וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת שומע אני בין בחול בין בשבת מה אני מקיים מחלליה מות יומת בשאר כל המלאכות חוץ ממיתת בית דין או אף במיתת בית דין מה אני מקיים והומת ותלית אותו בשאר כל הימים חוץ מן השבת או אף בשבת ת״ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם זה מושב בית דין שרפה בכלל היתה ולמה יצאת להקיש אליה מה שרפה מיוחדת אחת מארבע מיתות בית דין אינה דוחה את השבת אף שאר מיתות בית דין לא ידחו את השבת מכאן שאין עונשין בשבת: ר׳ (נתן) [יונתן] אומר לא תבערו אש בכל מושבותיכם למה נאמר לפי שהוא אומר ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם אלה הדברים שומיע אני לא יהא חייב עד שיעבור על ארבעים חסר אחת אבות מלאכות ת״ל (ל״ד כ״א) בחריש ובקציר תשבות או יכול עד שיעבור על שתים ואם לאו לא יהא חייב ת״ל לא תבערו אש הבערה בכלל היתה ולמה יצאת להקיש אליה מה הבערה מיוחדת אחת משלשים ותשע אבות מלאכות וחייבין עליה בפני עצמה אף שאר תשעה ושלשים אבות מלאכות יהא חייב על כל אחת ואחת בפני עצמה: ור׳ נתן אומר לא תבערו אש למה נאמר לפי שהוא אומר (י״ב ט״ז) אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם שומיע אני לא יהא רשאי להדליק לו את הנר ולעשות לו מדורה ולהטמין לו את החמין ת״ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת ביום השבת אי אתה מבעיר אבל אתה מבעיר ביום טוב:

הוספה · פרק ג

א **ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה** זה בנין אב כל מקום שנ׳ דבר נקדים בו קרייה לדבר: לא אם אמרת בדבור הסנה שהוא תחלה לדבר תאמר בדבור הר סיני שאינו תחלה לדבר ת״ל (י״ט ג׳) ומשה עלה אל האלהים ויקרא אליו ה׳ מן ההר לאמר אם אמרת בצד השווה שבהן שהן דבר ובאש ומפי קדש למשה הקדם בהן קרייה לדבר תאמר בדבור אהל מועד שאינו באש ת״ל (ויקרא א׳ א׳) ויקרא אל משה וידבר ה׳ אליו מאהל מועד לאמר: אלא הצד השוה שבהן שהן דבר ומפי קדש למשה הקדים בהן קרייה לדבר: מניין שכל קרייה וקרייה היו משה משה ת״ל (ג׳ ד׳) ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה שאין ת״ל ויאמר מלמד שכל הקריות היו משה משה: ומניין על כל קרייה היה אומר הנני ת״ל מתוך הסנה ויאמר הנני שאין ת״ל ויאמר מלמד שעל כל קרייה וקרייה היה אומר הנני: משה משה אברהם אברהם (בראשית כ״ב י״א) יעקב יעקב (שם מ״ו ב׳) שמואל שמואל (ש״א ג׳ י׳) לשון חבה ולשון זירוז: ד״א משה משה הוא משה עד שלא נידבר עמו הוא משה משנידבר עמו:

ב **ויאמר אל תקרב הלם** אמר ר׳ יהושע בן קרחה כשאמר משה הנני אין לשון הנני אלא הריני למלכות אמר לו הקב״ה במקום עמודו של עולם אתה עומד אברהם אומר (בראשית כ״ב א׳) הנני ואתה אומר הנני אל תקרב הלם אין הלם אלא מלכות שנ׳ (ש״ב ז׳ י״ח, דה״א י״ז ט״ז) מי אנכי ה׳ אלהים ומי ביתי כי הבאותני עד הלום וכן הוא אומר (ש״א י׳ כ״ב) הבא עוד הלום איש:

ג **ויאמר אנכי אלהי אביך** נגלה עליו הקב״ה תחלה בקולו של עמרם אביו כדי שלא יתירא לפי שמשמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע: באותה שעה שמח משה ואמר עמרם אבי חי אמר לו הקב״ה אנכי אלהי אביך אלהי אברהם וגו׳ בפתוי באתי אליך שלא תתירא מיד ויסתר משה פניו מיכאן אמרו חכמים אשרי המכיר את מקומו והעומד במקומו ועליו אמר שלמה (קהלת י׳ ד׳) אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח:

ד **ויאמר ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים** מגיד הכתוב ששעבוד מצרים קשה לפני המקום מכל שעבודין שבעולם שנ׳ ראה ראיתי מה ת״ל ראה ראיתי שני פעמים שמאחר שמטבעין אותן בים חוזרין וכובשין אותן בבנין: מושלו משל למה הדבר דומה לאחד שנטל את המקל והכה בו שני בני אדם שניהם קבלו את הרצועה מתוך המקל כך צערן ושעבודן של ישראל גלוי וידוע לפני המקום לכך נאמר כי ידעתי את מכאוביו:

ה **וארד להצילו מיד מצרים** זו ירידה חמישית שכת׳ בשכינה: ר׳ שמעון בן יוחאי אומר כשנגלה הקב״ה על משה בסנה לשלחו למצרים אמר לפניו רבונו של עולם השבע לי שכל מה שאני מבקש ממך אתה נותן לי ונשבע לו על כך חוץ משני דברים מהכנסת הארץ ויום המיתה ונשבע ושמר מה שנשבע לו שנא׳ (ישעיה מ״ה כ״ג) בי נשבעתי יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון: ולהעלותו מן הארץ ההיא. מגיד הכת׳ שארץ ישראל בגבהו של עולם: אל ארץ טובה ורחבה. שמרחבת לבו של אדם וכן הוא אומר (ירמיה ג׳ י״ט) ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי: מה צבי זה קל ברגליו מכל בהמה וחיה כך פירות ארץ ישראל קלים לבוא מכל פירות הארצות: ד״א מה צבי זה משאתה מפשיטו אין עורו מחזיק את בשרו כך אין ארץ ישראל מחזקת פירותיה בשעה שישראל עושין את התורה: ד״א מה צבי קל לאכול מכל בהמה וחיה כך פירות ארץ ישראל קלין לאכול מכל פירות הארצות: או קלין יכול לא הן שמנים ת״ל (ג׳ ח׳) ארץ זבת חלב ודבש שמנים כחלב ומתוקים כדבש וכן הוא אומר (ישעיה ה׳ א׳) אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו כרם היה לידידי בקרן בן שמן: מה שור זה אין בו גבוה מקרנו כך ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות: או מה שור זה אין בו פוסלת מקרנו כך ארץ ישראל פסולת מכל הארצות ת״ל בקרן בן שמן שמינה היא ארץ ישראל: ללמדך שכל מי שגבוה מחבירו משובח מחבירו: ארץ ישראל לפי שהיא גבוהה מכל משובחת מכל: בית המקדש לפי שהוא גבוה מכל משובח מכל [ולפי שהיה חביב מכל נברא לפני כל שנאמר (ירמיה י״ז י״ב) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו: ארץ ישראל שהיתה חביבה מכל נבראת קודם לכל שנאמר] (משלי ח׳ כ״ו) [עד לא עשה ארץ והחוצות וראש עפרות תבל, ארץ אלו שאר ארצות וחוצות אלו מדברות ו[ראש עפרות] תבל זו היא ארץ ישראל ר׳ שמעון בן יוחאי אומר תבל זו (ארצו) [ארץ ישראל] שנאמר (שם ל״א) משחקת בתבל ארצו ואומר (שם ל׳) משחקת לפניו בכל עת ולמה נקרא שמו תבל על שם שהיא מתובלת בכל [שכל] הארצות יש בזו שאין בזו ויש בזו שאין בזו אבל ארץ ישראל אינה חסירה כלום שנאמר (דברים ח׳ ט׳) לא תחסר כל בה:] נחלת צבי צבאות גוים (שם׳ ג׳ י״ט) ארץ שהיא עושה חוילאות חוילאות למלכים ושלטונים שכל מלך ושלטון שלא קנה ברומי אומר לא עשיתי כלום כך כל מלך ושלטון שלא קנה פלטראות וחלאות בארץ ישראל אומר לא עשיתי כלום:

ו **לך ואספת את זקני ישראל** אמר ר׳ עקיבה נמשלו ישראל כעוף מה עוף אינו יכול לפרוח בלא כנפים כך ישראל אין יכולין לעמוד בלא זקנים: פקד פקדתי אתכם. זו היא מסורת אגדה שבידן שמי שיבא ויאמר להן בלשון פקידה הוא גאלן:

ז **ואמר אעלה אתכם מארץ מצרים אל ארץ הכנעני** מגיד שארץ כנען משובחת ממנה: ארץ מצרים אם אתה עמיל בה בפסל ובקורדום ונותן שנת עיניך עליה ואם לאו אין בידך כלום אבל ארץ ישראל אינה כן אלא הן ישינין על מטותיהן והמקום מוריד להן גשמים: משל למלך שהיה מהלך בדרך וראה בן טובים אחד ומסר לו עבד אחד לשמשו שוב ראה בן טובים אחד מעודן ומפונק מסר לו שני עבדים לשמשו: שוב ראה בן טובים מעודן ומפונק ועוסק בפעולה ומכירו ואת אבותיו אמר גזרה שאני עושה בידי ומאכילו: כך כל הארצות נותנין להן שמשין לשמשן: מצרים שותה מן נילוס: בבל שותה מן הנהרות: אבל ארץ ישראל אינה כן אלא הן ישנין על מטותיהן והמקום מוריד להן גשמים: ללמדך שלא כמדת בשר ודם דרכי המקום: דרכי בשר ודם קונה לו עבדים שהן זנין ומפרנסין אותו אבל מי שאמר והיה העולם קונה לו עבדים שיהא הוא זנן ומפרנסן:

ח **והיה כי תלכון** לא תלכו ריקם זו מצות לא תעשה: ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה, זו מצות עשה: כלי כסף וכלי זהב ושמלות. האחרון האחרון חביב: הראוי לשאול כלי כסף שואל: כלי זהב שואל: בגדים שואל: אמר ר' עקיבה שלוש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכשחטאו ניטלו מהם וחזרו למקומן: תורה דכת' (שמות כ"ד י"ב) ואתנה לך את לוחות האבן: ואומר (כ' כ"ב) כי מן השמים דברתי עמכם: וכשאדם למד פרק ושכחו לשמים הוא עולה שנ' (משלי כ"ג ה') התעיף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים: ותחלת ישראל דכת' (יהושע כ"ד ג') ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר: וכשחטאו ויגלם מעבר לנהר כוש (ע' צפניה ג' י'): ובזת מצרים וכשחטאו עלה שישק מלך מצרים ולקח את אוצרות בית ה' (מ"א י"ד כ"ה):

הוספה · פרק ד

א **וילך משה וישב אל יתר חותנו** לא היה צריך לומר אלא וישב מצרימה ולמה אל יתר חתנו להתיר לו נדרו לטול ממנו רשות שבתחלה הוא אומר (ב' כ"א) ויואל משה לשבת את האיש: ואין הואלה אלא שבועה: וכיון שאמר לו הקב"ה לך והוציא את ישראל אמר אלך ואשאל על נדרי הדא היא אלכה נא ואשובה אל אחי היה בדעתו של משה להערים כדי שימצא פתח לנדרו אמר אם אני אומר לו אלך ואשוב אל אחי שמא אינו רוצה אלא אבליע הדבור אלכה נא ואשובה: יתרו הבין בדברים הושיב לו על הראשונה והניח השנייה ויאמר יתרו למשה לך לשלום: התחיל משה מצר מיד נגלה עליו הקב"ה בפימליא של מעלה והתיר לו את הנדר דכת' (פ' י"ט) ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרים: כבר נתן (לך) [לו] יתרו רשות: הקב"ה למה הוצרך לכך מלמד שהתיר לו נדרו: והאיך התיר לו אמר משה אם היית יודע שישראל מתעכבין ואינן נגאלין אלא על ידך היית נודר: אמר לפניו רבונו של עולם אפלו על אחד מהם לא הייתי נודר: אמר לו הקב"ה אם כן מותר לך מופר לך:

הוספה · פרק ה

א **וישב משה אל ה' ויאמר** אמר ר' אלעזר בי' יוסי פעם אחת הלכתי לאלכסנדריא של מצרים וראיתי שער ועצמות הרבה ממועכין בבנין ניטפל לי זקן אחד אמר לי בא וראה מה עשו אבתי לאבתיך מהם הרגו בחרב מהם טבעו בים מהן נתמעכו בבנין: ועל דבר זה נענש משה שאמר למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתני ומאז באתי אל פרעה וגו': כ"ג. ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה אמר לפניו רבונו של עולם אותו השם שאמרת לי שהוא רחום וחנון ארך אפים ורב חסד משהזכרתיו לפני פרעה הרע לעם הזה: והצל לא הצלת את עמיך. אמר ר' עקיבה כל כעס שכעס הקב"ה על משה על שאמר והצל לא הצלת את עמיך אמר לפניו רבונו של עולם מי הוא שמציל מי הוא שגואל: אמר ר' אלעזר המודעי חלילה לאותו צדיק שיאמר בלשון הזה והצל לא הצלת: אלא אמר לפניו רבונו של עולם יודיע אני בך שאתה עתיד לגאול את ישראל ממצרים שמא על ידי אדם אחד הן יוצאין ואני לא זכיתי שיצאו על ידי: אמר לו אתה זכיתה ועל ידך הן יוצאין ממצרים שמתשובת הדבר אתה למד ויאמר ה' אל משה עתה תראה וגו':

הוספה · פרק ו

א **כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו** ביד חזקה מלמעלן וביד חזקה מלמטן: ביד חזקה ישלחם מלמעלן: דכת' (י"א א') עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים אחרי כן ישלח אתכם זו מכת בכורות: וביד חזקה יגרשם מארצו מלמטן: דכת' (י"ב ל"ג) ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ: ואומר (תהלים ק"ה ל"ח) שמח מצרים בצאתם כי נפל פחדם עליהם:

ב **וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי** ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הפרש בין נבואת האבות לנבואת משה ושאר הנביאים: האבות כשהיה הקב"ה עלה עליהן לדבר עמהן לא היה עלה לא בחיות ולא במרכבה ולא בשאר מיני הכבוד אלא על גבן היתה שכינה שורה: אמר ר' שמעון

האבות הן הן המרכבה שנ׳ (בראשית י״ז כ״ב) ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם והנה ה׳ נצב עליו (שם כ״ח י״ג): מפני מה שהיו מקודשין לשרית השכינה: אבל שאר הנביאים היה עלה עליהן בכבוד כל אחד ואחד כפי כוחו: האבות כשהיה הקב״ה נגלה עליהן לדבר עמהן לא היה עלה לא בברקים ולא ברעמים ולא בקולות ולא בזוועות מפני שהן יודעין את כוחו ואת גבורתו ואת גדלו ואת גאונו: אבל שאר הנביאים היה הקב״ה עלה עליהן בקולות וברעמים ובברקים ולפידים לפי צורך בני דורן מפני מה מפני שאין בני דורן יודעין כוח גבורתו של הקב״ה הלויי בקולות וברקים והלויי יכנעו: האבות כשהיה הקב״ה עלה עליהן לצוותן לא היה מתנה עמהן אם בחקותי תלכו ואם בחקותי [תמאסו] (ויקרא כ״ו ג׳ וט״ו) מפני מה מפני שהן יודעין כוח מתן שכרן של צדיקים ופורענותן של רשעים ואינן צריכין להתרות בהן: אבל שאר הנביאים הלויי יפרש להן מתן שכרן [של צדיקים] ופורענותן [של רשעים] כמה פעמים והלויי יכנעו בני דורן: האבות כשהיה הקב״ה מדבר עמהן לא היה קולו (מרעים) [מרעיש] את העולם אלא בחשאי שלא היה הצורך להשמיע בני דורן: אבל שאר הנביאים כשהיה הקב״ה מדבר עמהן היה מרעיש את העולם שנ׳ (תהלים כ״ט ה׳) קול ה׳ שובר ארזים: בד״א עד שלא הוקם המשכן אבל משהוקם המשכן נתייחד מקום לדבור ולא היה העולם מרעיש: האבות כשהיה הקב״ה מצווה אותן לפנות מארץ לארץ לא היה מבטיחן משהוא עושה להן מפני מה מפני שהיו בעלי אמנה: אבל שאר הנביאים כמה הבטחות הבטיחן והלואי יאמינו בני דורן כמה הבטיח את אבתינו במצרים אל ארץ זבת ודבש (ג׳ ח׳) וכן במדבר אע״פ כן היו בספק: כמה הבטיחנו אף לנו רני עקרה (ישעיה נ״ד א׳) קומי אורי (שם מ׳ א׳) נחמו נחמו עמי (שם מ׳ א׳) גילי מאד בת ציון (זכריה ט׳ ט׳) הנה יום בא לה׳ (שם י״ד א׳) הנני שולח מלאכי (מלאכי ג׳ א׳) ואע״פ כן מתפוגגין: האבות לא היו צריכין לפרש להן שם המפורש אבל שאר הנביאים נתפרש להם השם: שהיו בני דורן [צריכין] לכך: ראייה לדבר ממשה רבינו שנא׳ וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה׳ לא נודעתי להם: לא נגליתי להם כמוך:

ג **לכן אמר לבני ישראל אני ה׳** ר׳ יודן אומר כדאי היו ישראל ראויין לישטף במצרים שהפרו ברית מילה ועבדו ע״ז אלמלא שהביא הקב״ה עצמו בשבועה שנ׳ לכן אמר לבני ישראל אני ה׳ ואין לכן אלא שבועה שנ׳ (ש״א ג׳ י״ד) ולכן נשבעתי לבית עלי: אני ה׳. אני יודע שסופן למרוד בי ולהכעיס לפני ואע״פ כן הריני גואלן למען שמי וכן הוא אומר (ב׳ כ״ה) וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים: ר׳ יהודה בן לקיש אומר ירא אלהים ראה שעתידין להכעיס: ידע אלהים שעתידין למרות ולנאץ אע״פ כן גאלן למען שמו שנ׳ (יחזקאל כ׳ ט׳) ואעש למען שמי: ר׳ שמעון בר׳ אלעזר אומר הרי הוא אומר (ישעיה ס״ג ח׳) ויאמר אך עמי המה בנים לא ישקרו ויהי להם למושיע: יכול לא היה גלוי לפניו שעתידין לשקר ת״ל אך יכול גאלן כבני אדם משקרין ת״ל בנים לא ישקרו: מלמד שעשו תשובה ודנן לפי שעתן:

ד **אלה ראשי בית אבותם** ר׳ עקיבה אומר לא נאמרה פרשה זו ויצום אל בני ישראל אלא אמר לו הקב״ה שתף עמך ראשים לעולם אין העוף פוריח בלא כנפים: ר׳ יהודה אומר לא נאמר לו ליחס אלא שבטו של לוי בלבד אמר לו ר׳ נחמיה אם כן היה לו ליחסו בלבד מפני מה שתף עמו ראובן ושמעון אמר לו שלא לפטם את שלפניו: אמר ר׳ יהושע בן קרחה לא נאמר לו אלא ליחס בניו של קרח שנ׳ (ו׳ כ״ד) ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף: ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר לא נאמר לו אלא ליחס פנחס עם שבטו של לוי שנא׳ (ו׳ כ״ה) ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה ותלד לו את פנחס:

הוספה · פרק ח

א **ויעשו כן החרטומים בלטיהם** היו אומרין על המקומות שעדיין לא נתמלאו והן מתמלאין לא מדבריהן אלא מדבריו של משה:

ב **ויעשו כן החרטומים בלהטיהם** להוציא את הכנים ולא יכלו כיון שראה הקב״ה שהן מתגאין בראשונות אפלו מקומות שהיו אומרין למלאותן לא היו המכות שפות בהן שכן הוא אומר בכנים ויעשו כן החרטומים בלהטיהם להוציא לעשות לא נאמר אלא להוציא שכבר הן עשויין בא הכנים ולימד על הכל שכת׳ בהן ויעשו שלא נתמלאו מדבריהן אלא מדבריו של משה: רבי אומר הרי אומר (תהלים ק״ה כ״ח) שלח חשך ויחשיך אפשר החשך מכה תשיעית הוא והוא פותח בה תחלה אלא זה בנין אב לכל המכות מה החשך לא עשו החרטומים בלטיהם כמותו אף כולן לא עשו החרטמים כמותן: ר׳ יהודה אומר כל המכות כולן נשנו בספר תלים חוץ משלשה שלא נשנו הכנים והשחין והחשך מפני ששלשתן מפורשין בתורה שלא עשו החרטמים בכנים הוא אומר ויעשו כן החרטמים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו: בשחין הוא אומר (ט׳ י״א) ולא יכלו החרטמים לעמוד לפני משה מפני השחין: בחשך לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו (י׳ כ״ג): אבל השאר שהיו בני אדם חוששין שעשו החרטמים כמותן בא דויד וסמך כולן לגבורתו של הקב״ה ולא צרך לסמוך אלו השלשה מפני שהן מפורשין בתורה ויש אומרין אף אלו כבר פירשן דויד שנ׳ (תהלים ע״ח מ״ט) ישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה: עברה זה השחין שנ׳ בו פיח כבשן ונקראת האש עברה שנ׳ (עי׳ יחז׳ כ״א ל״ו) באש עברתי אפיח עליהם: זעם אלו הכנים

שנקראו המאכולת זעם שנ׳ (משלי כ״ב י״ד) זעום ה׳ יפול שם: צרה זה החשך שנא׳ (ישעיה ח׳ כ״ב) צרה וחשכה: וכל אחד מן המצרים היה נדון במכות לפי שעבודו ששעבד את ישראל שנ׳ (תהלים ע״ח ג׳) יפלס נתיב לאפו ואין פלס אלא משקל שנ׳ (ישעיה מ׳ י״ב) ושקל בפלס הרים: ומפני מה בכולן נאמרה התראה ובכינים ובשחין ובחשך לא נאמרה בהן התראה אלא מהקב״ה מתרה באדם פעם ראשונה ושנייה אינו צריך להתרות בו שלישית שנא׳ (איוב ל״ג י״ד) כי באחת דבר אלהים ובשתים לא ישורנה: ד״א אומרין אף אלו היתה בהן התראה וילמדו סתומות מן המפורשות:

הוספה · פרק ט

א **ויאמר ה׳ אל משה בא אל פרעה** אמר ר׳ נחמיה כל מכה ומכה שהביא הקב״ה על המצרים היתה מכת דבר בכל אחת מהן וכן הוא אומר (ט׳ י״ד) את כל מגפותי ואומר (ע׳ יהושע כ״ד ה׳) ואשלח את משה ואת אהרון ואגוף את מצרים בכל מגפותי קרא הכת׳ המכות מגפות: הא כאיזה צד בדם מפני המים המלוחין: בצפרדעים מפני החיות המשכלות: בכנים היו עולין בגופן כמחטין ומעלין נומי ומתין: ערוב כמשמעו: דבר כמות שהוא: אין לי אלא בבהמה בלבד ומניין אף באדם ת״ל בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן: היה הסוס נופל ורוכבו עמו: החמור וחמרו: הגמל וגמלו: הבקר ואכרו: הצאן ורועיהן: ראייה לדבר מן העתידות שנ׳ (זכריה י״ד ט״ו) וכן תהיה מגפת הסוס הפרד הגמל והחמור וכל הבהמה אשר יהיה במחנות ההם כמגפה הזאת: אין לי אלא הבהמות המפורשות בלבד ומניין אף החיות שאינן ברשותן שמתו בדבר שנ׳ (תהלים ע״ח ג׳) וחיתם לדבר הסגיר: ד״א וחיתם לדבר הסגיר אלו נפשותיהן כענין שנ׳ (איוב ל״ג כ״ב) ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממיתים: נמצאת אומר נרמזה להם מכת בכורות ממכת דבר שהיא גם היא דבר שנ׳ (ט׳ ג׳) הנה יד ה׳ הויה פעם שנייה:

הוספה · פרק י

א **ויאמר ה׳ אל משה נטה ידך על השמים ויהי חשך בא** וראה שאין הקב״ה נפרע מן הרשעים אלא בחשך שכן מצינו כשנתנקם מפרעה וממצרים לא נתנקם מהן אלא בחשך במצרים הוא אומר (י׳ כ״ג) לא ראו איש את אחיו: ועל הים הוא אומר (י״ד כ׳) ויהי הענן והחשך: וכן כשנתנקם מסנחריב לא נתנקם ממנו אלא בחשך שנא׳ (מ״ב י״ט ל״ה) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה׳ ויך במחנה אשור: וכן בלשצר נתנקם ממנו בחשך שנ׳ (דניאל ה׳ ל׳) ביה בליליא קטיל בלשצר מלכא כשדאה: וכן המן הרשע לא הופרה עצתו אלא בחשך שנא׳ (אסתר ו׳ א׳) בלילה ההוא [נדדה] שנת המלך: וכן לעתיד לא יפרע הקב״ה מן הגוים אלא בחשך שנ׳ (ישעיה ס׳ ב׳) כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים: ר׳ מאיר אומר משל את הצדיקים בדירתן ומשל את הרשעים בדירתן: משל את הצדיקים בדירתן במרעה טוב ארעה אותם ובהרי מרום ישראל יהיה נויהם (יחזקאל ל״ד י״ד) ומשל את הרשעים בדירתן כה אמר ה׳ צבאות ביום רדתו שאולה האבלתי כסתי עליו את תהום (יחזקאל ל״א ט״ו) משל אין עושין כסוי לגגית לא של כסף ולא של זהב ולא של נחשת ולא של ברזל ולא של בדיל ולא של עופרת אלא של חרש מפני שהוא מין במינו כך אמר הקב״ה גיהנם חשך והתהום חשך יבא חשך ויכסה על חשך דכת׳ (קהלת ו׳ ד׳) כי בהבל בא ובחשך ילך ובחשך שמו יכסה:

ב **לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו** היה המצרי עומד ואינו יכול לישב: יושב ואינו יכול לעמוד: כופף קומתו ואינו יכול לפשטה: פושטה ואינו יכול לכפפה: שנ׳ ולא קמו איש מתחתיו: אמר ר׳ יצחק אוי להן לאומות העולם שהן נידונין לפי מעשיהן שנ׳ (ישעיה כ״ט ט״ו) הוי המעמיקים מה׳ לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם לפיכך לוקין בחשך שנ׳ (תהלים ל״ה ו׳) יהי דרכם חשך וחלקלקות אבל ישראל מה כת׳ בהן ולכל בני ישראל היה אור במושבתם שהן עסיקין בתורה ובמצוות שכת׳ בהן (משלי ו׳ כ״ג) כי נר מצוה ותורה אור: